

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

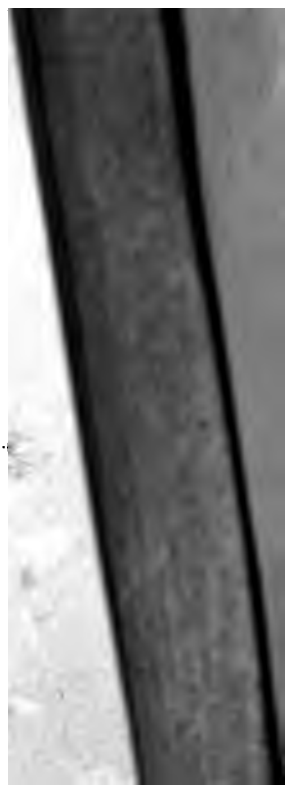
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

600048187W

2211 d. 63

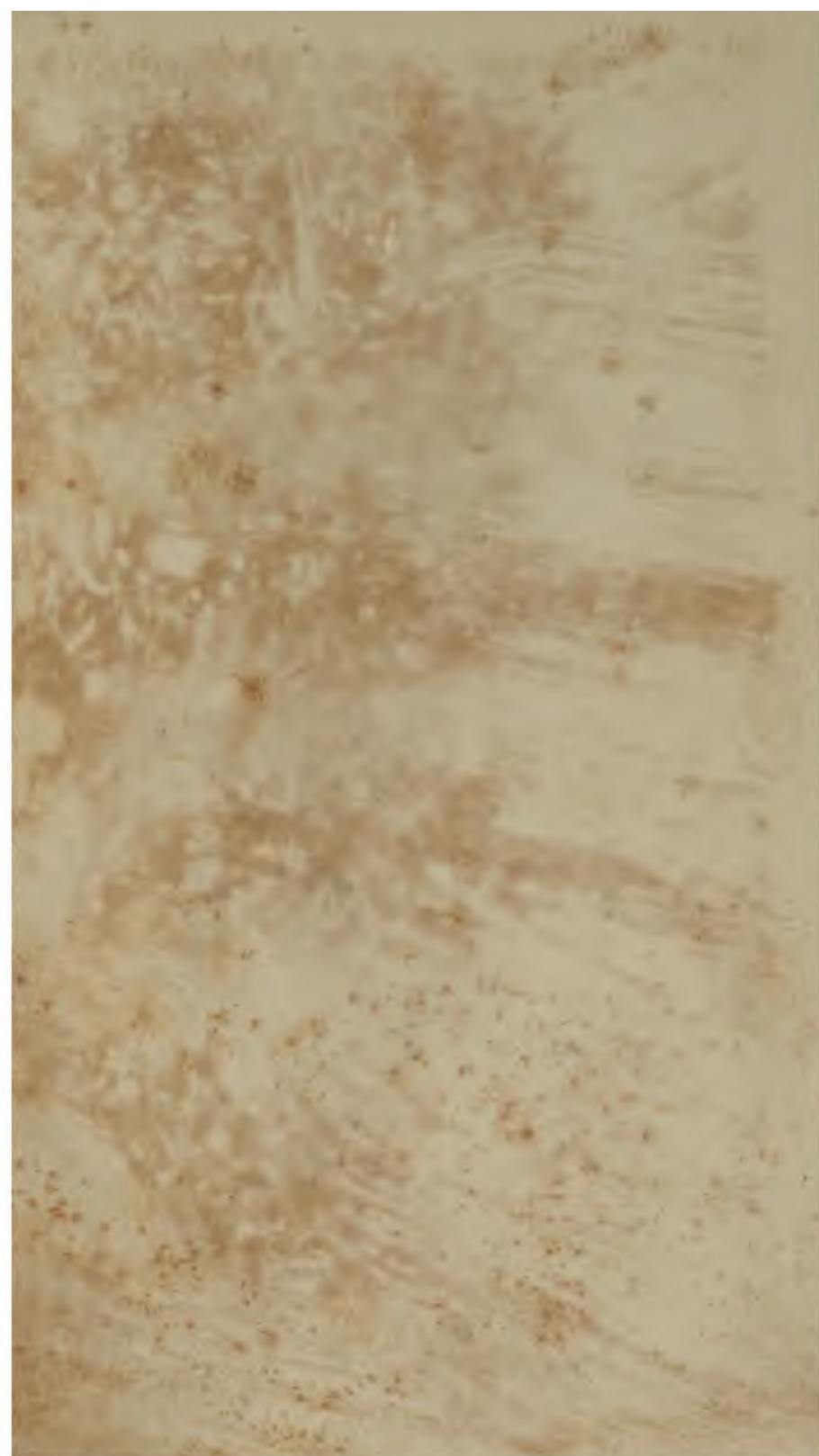

600045197W

2211 d. 63

FORNALDARSAGAN,

ÍSLENZKUB OG AUKIN

EPTIR SÖGUBÓK H. G. BÓHRS

AF

PÁLI MELSTED.

GEFIN ÚT

AF

HINU ÍSLENZKA BÓKMENTAFÉLAGI.

REYKJAVÍK.

Í PRENTSMIDJU ÍSLANDS. E. ÞÓRÐARSON.

1864.

FORMÁLI.

Áður en eg skilst að fullu og öllu við bækling þenna, sem nú á að koma fyrir almennings augu, þykir mér hlýða, að ávarpa lesendur hans nokkrum orðum.

Öllum skynsömum mönnum kemur saman um, að sagnafræðin sè einhver hin nauðsýnlegasta og nytsamasta vísindagrein fyrir lönd og lýð. Allar mentaðar þjóðir leggja því mikla stund á veraldarsögu og kappkosta að eiga hana, hver á sínu móðurmáli. Vèr Íslendingar megum með kinnroða játa, að vèr erum í þessu, sem svo mörgu öðru, orðnir eptirbátar annara þjóða. Vèr egum enga veraldarsögu til á vora tungu, og þó verður eigi annað sagt með sanni, en að allmargir á meðal vor hafi miklar mætur á sögum og sagnafræði; enda væri oss þá illa í ætt skotið, ef vèr værum nú orðnir fráhverfir og afhuga þeirri vísindagrein, er forfeður vorir yðkuðu með svo frábæru kappi, og urðu frægir af bæði fyr og síðar. En ef það er satt, að vèr höfum nokkrar mætur á sagnafræði, þá er hitt eigi síður satt, að móðurmál vort er í alla staði svo ágætt, og svo vel lagað fyrir sagnafræði, að eigi þurfti það í vegi að standa fyrir sagnaritum eða sögubók á vorri tungu. En þó er það sem eg segi: að engin veraldarsaga er til á íslenzku, því að ekki er teljandi þetta litla »ágrip mannkynssögunnar», er eg gaf út (1844) fyrir 20 árum síðan, enda er það nú út selt fyrir löngu. Nú sjá allir, að meðan veraldarsagan er eigi til hér á landi nema á útlendu tungumáli, þá getur sagnafróðleikur eigi orðið nema einstakra manna meðfæri og eign, en allri alþýðu hlýtur hann hartnær að verða sem hulinn leyndardómur. Því er nú betur, að þetta eru menn farnir að sjá, og menn er farið að lánga til að eignast og lesa söguna á þeirri tungu, er þeir skilja, á móðurmáli sínu. Síðan eg komst nokkuð til vits og ára hefir hugur minn jafnan hneigzt að sagnafræði, og þaðan hefi eg einatt haft fróðleik og yndi og huggun. Hvað var þá eðlilegra, en að eg reyndi að miðla löndum mínum — einkum hinum yngri og fáfróðari — eitthvað af því, er sjálfum mér þótti gott og fagurt? Og það hefði eg fyr gjört, ef eg hefði eigi

um mörg undanfarin ár verið öðrum störfum háður, sem hafa bannað mér flestar bókmentir nema í hjáverkum.

Þegar eg hugleiddi, hvernig eg gæti komið á fót sögu-ágripi — því að um annað er eigi að tala en ágrip margra hluta vegna — handa löndum mínum, þá var um tvent að velja: annaðhvort að rita það af sjálfs míns ramleik, eptir því sem eg bezt kunni, eða þá að taka einhverja útlenda sögubók, og færa hana í íslenzkan búning, með meiri eður minni breytingum, eptir því sem mér hugkvæmdist. Mig brast áræði til hins fyrra, og þá var hitt eptir, að velja einhverja útlenda sögubók og snúa henni á móðurmál mitt. Býzt eg þá helzt við, að reka muni aptur að því, sem einusinni var sagt um mig: »að menn skilji ekki í, hvernig sami maðurinn geti haft svo gott lag á að snúa, og svo lítið vit á að velja». Þó hygg eg, þegar til alvöru kemur, að nú sè eigi gild ástæða til að gjöra lítið úr vali mínu. Eg hef valið sögubók eptir *H. G. Bóhr* »prófessor» og skólameistara í Kaupmannahöfn; hef eg gjört það bæði vegna þess, að mér þykir sú bók vera vel samín, og meðfram vegna þess, að mér er kunnugt, að henni hefir verið fylgt um mörg ár, og er enn fylgt, í Reykjavíkur lærða skóla; en það hefði égætur kennari als eigi gjört, ef bókin þætti eigi þess verð, þar sem þó var um fleiri allgóðar sögubækur að velja.

Að þessu sinni kemur þannig á prent hinn *fyrsti partur veraldarsögunnar*, eða *fornaldarsagan*, þó eigi beinlínis þýdd eptir Bóhrs sögubók, nema fyrst framan af, heldur bygð á þeirri undirstöðu, sem Bóhr hefir lagt. Það er einkum Rómverjasagan sem eg hef aukið nokkuð talsvert, af því að hún er að tiltölu styttri hjá Bóhr heldur en fyrri hluti bókarinnar; en Rómverjasagan er þó sá kaflí fornaldarsögunnar, sem er hvað efnisríkastur.

Þó eg hafi nokkra vitneskju um, að hinar nýjustu uppgötv-anir manna bæði á Egyptalandi og í Asíu bendi til þess, að sumt vantí og sumt sè eigi sem réttast, er sagt hefir verið frá forn-þjóðum þessara landa, og sem staðið hefir í hverri veraldarsögunni eptir aðra, þá hef eg samt sem áður eigi árætt að breyta frá því, sem bæði Bóhr og aðrir sagnaritendur, sem mér eru kunnir, hafa sagt um það efni; þess er ætíð kostur þá er full víska er um það fengin.

Eg hef hugsað, að ekki einúngis alþýðumenn vorir, heldur einnig únglíngar þeir, sem til menta eru settir, mundu lesa bók

þessa, fyrir því hefi eg sett sumstaðar í svigum útlend orð; eg held þau hneyksli engan, en geta orðið þeim til stuðnings, sem ganga skólavegin.

Mér þykir hlýða, að geta þess hér, að eg hefi haft fyrir mér 5. útgáfu af Bóhrs sögubók prentaða 1859, og fyrst, er eg var meir en hálfnaður, fengið hina 6. og síðustu útgáfu frá 1863 í hendur. En við samanburð þykist eg sjá, að mjög svo litlu er breytt í hinni síðarnefndu útgáfu frá því, er segir í hinni fyrri.

Það er nú innileg ósk mín, að bók þessi, sem hið lofsverða »Íslenska bókmentafélag» hefir tekið að sér að gefa út, og þar á ofan greitt mér fê fyrir starf mitt, megi fá marga lesendur í landi þessu; hepnist bókinni að ná hylli góðra manna, þá mun að líkindum miðaldarsagan og nýja sagan koma á eptir áður langt líður. Þó eg viti, að ymsu sê hér ábótavant frá minni hálfu, þá hefi eg þá von, að þessi viðleitni mín geti orðið til þess, að glæða löngun til sagnafróðleiks meðal landa minna, og til þess hefi eg viljað stuðla, að vísu af veikum mætti, en af hreinum hug og hjarta.

Reykjavík, 28. dag aprílmán. 1864.

Páll Melsteð.

YFIRLIT EFNISINS.

FYRSTI KAFLI.

ASÍA OG AFRÍKA.

	Bla.
Elztu bústaðir manna.....	1.
Babylon	2.
Fönícíumennn	5.
Gyðingar	7.
Cýrus	8.
Egyptalandsmenn og Kambýses	19.
Svika-Smerdis	26.

ANNAR KAFLI.

GRIKKIR OG ÓFRÍÐUR ÞEIRRA VIÐ PERSA.

Hetjuöld Grikkja.....	30.
Hómer	30.
Hellas og Pelopsey	34.
Sparta (Spörtuborg)	35.
Aþena (Aþenuborg)	39.
Nýlendur Grikkja.....	40.
Samband milli Grikkja innbyrðis.....	42.
Styrjöld hin fyrri milli Persa og Grikkja.....	44.
Bardagi í þermópýle (Laugaskarði).....	46.
Framhald ófriðar milli Grikkja og Persa.....	51.
Hér segir enn af alþýðustjórn Aþenumanna.....	58.
Pelopseyjar ófriður	59.
Alkibiádes	62.
Sókrates.....	69.
Styrjöld hin síðari milli Persa og Grykkja.....	74.
Upphefð þebumanna.....	76.
Filippus í Makedoníu leggur Grikkland undir sig.....	79.
Alexander hinn mikli.....	82.
Ríki Alexanders mikla eptir hans dag og fram að árinu 301 f. Kr.	93.

ÞRIÐJI KAFLI.

Ítalía. Rómverjar	96.
Upphaf Rómaborgar. Konungar Rómverja	97.
Lúcíus Júníus Brútus. Burtrekstur konunga úr Rómaborg	101.

VIII

Hið rómverska þjóðveldi og framför þess	105.
Markús Fúríus Camillus	107.
Rómverjar vinna Mið-Ítalíu og Suður-Ítalíu	113.
Hið fyrsta púnverska stríð	117.
Viðburðir milli hins 1. og 2. púnverska stríðs	120.
Hanníbal	121.
Uppgángur Rómverja eftir hið annað púnverska stríð til ársins 133	134.
1. Egyptaland	134.
2. Litla-Asía og Sýrland	135.
3. Makedonía og Grikkland	137.
4. Eyðing Kartagóborgar	141.
5. Ófriður við Viríatus og við Númanzfumenn	143.
Tiberíus Sempróníus Gracchus	145.
Cajus Marius	150.
Stríðið fyrsta við Míprídates. Einveldi Súllu	161.
Stríðið annað og þriðja við Míprídates	165.
Samsæri Catilínu	170.
Cajus Júlíus Cæsar	173.
Endalok hins rómverska þjóðveldis	187.
Hið rómverska keisaradæmi	197.
I. Keisarar af ættum Júlíusar og Claudíusar	197.
C. J. Cæsar Octavíanus Ágústus	197.
Tiberíus	203.
Caligúla	206.
Claudíus	208.
Neró	209.
II. Skattlöndin taka þátt í forrætti Ítala og í keisaradómi	211.
Galba. Othó. Vitellíus	211.
Flavíusarnir (Vespasían. Títus. Dómitían)	213.
Keisaradæmið frá 96—217 e. Kr.	217.
III. Hið rómverska keisaradæmi fær austurlenzkan svip. Tíldrög til skilnaðar milli hins vestræga og austlæga Rómaveldis (217—375)	224.
Constantínus mikli	232.
IV. Þjóðabyltingin mikla	237.
Theódósíus mikli	237.
Skipting Rómaveldis og endalok hins vestari hluta	241.

Fyrsti kafli

Asía og Afríka.

Elztu bústaðir manna.

Svo segir í heilagri ritningu, að guð setti hina fyrstu menn, *Adam* og *Evu*, í aldingarðinn *Eden*. Það var austur í *Asíu*, og þaðan hefir síðan mannfólkið dreifzt út um löndin. Það er í *Asíu*, að vèr heyrum fyrst mannkynsins getið, en þá var það í bernsku, fáskrúðigt og fákunnandi; ríki og konungar áttu sér eigi stað; feðurnir voru konungar ættmanna sinna. En er tímar liðu fram og mannfjöldinn jókst, tóku menn að flytja bústaði sína saman og byggja sér borgir; þaðan hófust ríki og þjóðstjórn.

Indland er talið með hinum elztu ríkjum. Sagan segir, að þar hafi snemma á öldum verið komin á stjórnarskipun og nokkur mentun. Í vestri hluta *Indlands* bjuggu blámannabjóðir, er menn hafa fyrst sögur af; en síðar komu *Hindúar* þangað norðan af *Kákasusfjöllum*; brutu blámenn undir sig, og hafa síðan ráðið þar löndum. Þaðan eru sagðir beztir landkostir. *Hindúar* greindust þegar í fornöld í fjórar sveitir: klerka (*Bramanspresta*), hermenn, jarðyrkjumenn og iðnaðarmenn; hver þessara flokka skiptist aptur í aðra smærri. Afkomendur blámanna þeirra, er *Hindúar* höfðu undir sig lagt, nefndu menn *Parías*. Þeir voru lægstir að metorðum þar í landi. *Bramansprestar* voru virðingamenn mestir, og áttu þá upphéð að þakka bæði vopnum sínum og því hinu öðru, að þeir einir þektu trúarbrögð og stýrðu öllum helgihöldum. Hinar helgu bækur þeirra (*Vedabækur*) eru ritaðar á tungu þá, er *Sanskrit* heitir. Sú er ein af forntúngum mannkynsins. Á þeim bókum eru byggð trúarbrögð *Hindúa* og öll önnur vísindi þeirra. Iðnaðarmönnum leyfðist eigi að lesa hinar helgu bækur. *Hindúar* tignuðu *Brama* (sólina) umfram aðra

guði. *Siva* hét einn af guðum þeirra; hann táknar eld, þann er alt skapar og öllu eyðir. *Visnú* hét hinn þriðji; hann tákn-aði lopt og lög, er öllu heldur við líði. Það er eitt í trú þeirra þjóðar, að guðir tækju á sig manns gerfi. *Búddha* hét spekingur einn, er uppi var þar í landi á sjöttu öld fyrir Krist († 543); hann kváðu menn vera *Visnu*, breyttan í manns mynd. *Búddha* kendi meðal annars, að til væri ein ætta vera, skapadómur, er enginn mætti umflýja, iðgjöld, er hver og einn hrepti eptir því, er hann hefði aðhafzt hér í lífi, ílt eður gott. Margar lífernislreglur kendi hann, þótt eigi sè þær hér á nafn nefndar. Til eru enn á Indlandi margar menjar um mentun þá, er þar var í fornöld; þannig hittast þar rústir og húsatóttir afarmiklar, einkum forn goðahof í hömrum, bæði ofan jarðar og neðan; svo er í ey þeirri, er *Elefante* heitir; þar eru hof og í þeim hvelfingar stórar, steinlikneskjur og höggna myndir á veggjum.

B a b y l o n.

Babylon var reist hér um bil 2000 árum fyrir Krists burð. Landið umhverfis borgina var slétt og ákaflega grösugt; lögðu borgarmenn stund á akuryrkju og kvikfjárrækt og ráku verzlun bæði upp til sveita í Asíu og vestur á Miðjarðarhafsstrandir. Hinn gríski sagnaritari Heródótus lýsir *Babylon* hér um bil á þessa leið, borgin stóð á frjófu sléttlendi beggjamegin við ána *Eufrat*; dýki var grafið um borgina bæði breitt og djúpt; fyrir innan dýkið var grjótveggur af brendum tígulsteini, hlaðinn í ferhyrning og bundinn jarðlími; hann var þrjár mílur vegar á hverja hlið, 300 feta á hæð og 80 feta á breidd; hlið voru á honum 100 og öll af eiri gjörð; uppi á honum voru vígturnar og svo langt bil á milli, að snúa mátti vagni, er fjórir hestar gengu fyrir. Fyrir innan þenna grjótgarð var annar hlaðinn, en þó nokkru minni. Eptir borginni lágu mörg stræti niður að fljótinu; var þeim öllum læst í þann enda, er að fljótinu vissi, og sterkar eirhurðir fyrir; brú var á ánni milli borgarhlutanna, mikil og ramgjör af höggnu grjóti, og hver steinn festur við annan með járngreypingum og blýi; fljótsbotninn var settur brendum tígulsteini, en bryggjur á bæði lönd og rið til uppgöngu í þverstrætin við fljótið; var að þessu öllu saman hin mesta trygging fyrir alla flutninga eptir ánni. Svo er sagt, að þá er stórvirki þau voru unnin, er

nú voru talin, hafi fljótinu verið veitt í vatn eitt fyrir utan borgina. Fljótið var leitt í marga buga áður það náði borginni; þannig fóru menn þrem sinnum eptir því, þrjá daga hvern af öðrum, fram hjá hinum sama bæ, áður menn kæmu til Babylonar. Var það til þess gjört, að óvina her ofan úr Armeníu kæmi eigi á óvart borgarmönnum. Síki voru ótal mörg grafin milli Evfrats og Tigrísar, og mátti veita vatni úr þeim í allar áttir út yfir landið; fyrir þá sök var landið ákaflega frjótt, svo óviða fanst slíkur jarðargróði og því síður meiri.

Fljótíð skipti borginni, eins og áður er sagt, í tvo hluti; húsín voru tví- og þríloftuð. Í öðrum hluta borgarinnar var konúngshöll, og múrveggur mikill og traustur umhverfis; en hinumegin árinna stóð Belusarhof (*Zeus Belos*), og eirhlið inn að gánga; í hofgarðinum miðjum stóð turn, hlaðinn af steini, 600 feta á lengd og breidd niður við jörð; ofan á hann var hlaðinn annar turn, og svo hver upp af öðrum, til þess er átta voru komnir; rið lágu um turna þessa að utan, er upp mátti gánga; í hinum efsta turni var hof eitt mikið og fagurt, þar inni stóð borð af gulli gjört og skrautlegt rúm uppbúið; sögðu Babylonsmenn að guð þeirra hvíldi þar, er hann vitjaði hofsins; neðar í turninum var annað hof, þar var líkneskja guðsins sitjandi við borð; var hvorttveggja af gulli og stórvaxið. Fyrir utan hofið stóð gullaltari, á því brendu prestar á helgidegi guðsins ár hvert 100 fjórðungum reykselsis. Inni í hofinu stóð önnur líkneskja af skæru gulli 9 álna há. Þessi mikla og auðiga borg er nú að mestu horfin; menn hafa á seinni öldum grafið og leitað í rústum hennar og fundið leifar hinna fornu múra og undirstöður að Belusarhofi. Í nánd við Hilla-borg á Evfratsbökkum finst ákaflega mikið af rauðum tígulsteini, er Arabar flytja þaðan og hafa til húsa-gjörðar. Sá steinn segja menn að sé leifar úr hofum og húsum hinnar nafnfrægu Babylonar.

Assyría. Það er sögn manna, að sá hafi heitið *Nínus*, er það ríki setti fyrstur á stofn; aðalborgin hét *Nínive* og stóð á Tigrisárbökkum, Assyriumenn voru gjarnir á ófrið og ráku hernað suður í land ofan með stóránnum; lögðu þeir Babylon undir sig mjög snemma á öldum. Er svo sagt, að *Semíramis* drotning Nínusar hafi aukið og prýtt Babylon á ýmsa vegu, látið reisa þar skrautleg hús og gjöra ýms listaverk önnur. *Sar-*

danapal var síðastur konungur í Assyríaríki hinu forna; hann lifði munaðarlífi og var kveifarmenni hið mesta. Þá voru jarlar tveir uppi, annar í Medíu og hét *Arbaces*, hinn í Babylon og er nefndur *Belesis*. Þeir fóru með her á hendur Sardanapal konungi og settust um Niniveborg. Þá var sem vaknaði hann af svefni og varðist drengilega; en þar kom, að jarlar unnu borgina; og er konungur sá sitt óvænna lagði hann eld í höll sína; þar brann Sardanapal konungur inni og frillur hans og auðæfi öll. Það var nálægt 900 vetra fyrir Krists burð.

Af *Assyriaríki hinu nýja* hafa menn ljósari sagnir. Sá er nefndur *Phúl*, er þar var fyrstur konungur (770 árum f. Kr.). Eptir hann kom til ríkis *Tiglat Pálesar* (hèrumb. 750). Á hans dögum unnu Assyriumenn Medíu og Babylon og nokkurn hluta Sýrlands. *Salmanassar* lagði undir sig Ísraelsríki á Gyðíngalandi og mestan hluta Sýrlands (722). En eptir hans dag fór ríkinu hnignandi, og meðan eptirmaður hans *Sanherib* sat að völdum, brauzt Medía undan yfirráðum Assyriumanna (710); þá fóru þeir og herferð til Júðaríkis og Egyptalands, en biðu ósigur og urðu frá að hverfa við svo búíð. *Kaldear* hét þjóðflokkur einn, er að norðan kom úr Kúrdistan-fjöllum, og settist að í Bábylon og brauzt þar til ríkis; *Nabopalassar* hét konungur þeirra (625). Að lyktum tók *Cyaxares* Mediukonungur Niniveborg og settist þar að (hér um bil 600 árum f. Kr.).

Nabópalassar, konungur Kaldea og Babýlonsmanna, náði þegar yfirráðum yfir mestum hluta Sýrlands; hans son var *Nebukaðnesar*. Á hans dögum herjuðu Egyptalandsmenn í ríki hans; en hann snerist í móti, og vann frægan sigur á þeim í orustunni hjá *Circesium* (606) og rak þá hardlega af höndum sèr. Síðan fór hann herför til Gyðíngalands, tók *Jórsalaborg* (588) og flutti Gyðinga þaðan austur til Babylonar, til þess þeir skyldu gleyma þar trú og síðum feðra sinna. Hann lagði og undir sig Fönícialand. Þá var það að *Týrusborg* varðist honum um 13 mánuði; en loks flýðu borgarmenn, og settust að á ey einni þar fyrir landi; þar gjörðu þeir sèr aðra borg, og kölluðu hana Týrus í eyinni. Á ofanverðum dögum Nebukaðnesars fór ríki hans aptur, og því meir sem tímar liðu fram.

Þá er *Media* var laus orðin undan yfirráðum Assyriú konunga, tóku landsmenn þar til konúngs yfir sig þann mann, er

Dejoces hét (700); hann var hverjum manni réttðæmari, svo að orð fór af víða um lönd; hann gjörði þá borg, er *Ekbatana* hét, mikla borg og skrautlega, með 7 múrveggjum umhverfis; hún var höfuðborg þar í landi. Hans son hét *Fraortes*; hann vann Persa og fleiri þjóðir í Asíu, en féll í herför móti Assyriumönn-um. *Cyaxares*, tók ríki og konungdóm eptir föður sinn, og hélt fram hernaði eptir hann og settist um Niniveborg, en þá bar svo við, að *Skýþar* brutust inn í landið; varð *Cyaxares* þá frá að hverfa og hætta umsátinni að sinni. *Skýþar* eltu þjóð þá, er *Cimmeriar* hétu, og voru komnir norðan yfir Kákasus fjöll; fóru þeir því næst herskildi yfir Sýrland og Litluasíu, og höfðu yfirráð í Medíu um 28 ár. Loks gat *Cyaxares* unnið þá með svikum og drepið af þeim margt manna; flýðu *Skýþar* þá landið og leituðu á fund *Algattes* konungs; hann ræð fyrir *Lydíu*; það var fyrir vestan Halysfljót í Litluasíu, og blómlegt ríki um þær mundir. Þessu næst búast hvorir tveggja til orustu, *Alyattes* og *Cyaxares*, en þá varð sólmyrkvi mikill (30. dag Sept.mán. 609); gjörðu konungarnir þá frið milli sín. En er *Skýþar* voru burtu flúnir tók *Cyaxares* konungur Niniveborg (því nær 600 árum f. Kr.).

Föniciumenn.

Í fyrndinni (því nær 2000 árum f. Kr.) bygðu *Föniciumenn* sjáfarströnd þá, er liggur fyrir Miðjarðarhafsbótnei vestan Libanonsfjall; ströndin er mjó, og skamt milli fjalls og sjöru; litlir voru þar landkostir, en svo var landi háttað, að íbúum þess var sem bent til þeirrar atvinnu, er þeir skyldu leita. Fyrir því lögðu þeir alla stund á kaupskap og verzlun, og urðu brátt frægir af verzlun sinni, er þeir ráku á tvær höndur, bæði austur í Asíu og vestur til ýmsra Norðurálfu landa. Snemma á tímum gjörðust *Týrus* og *Sídon* (Sætt) hinar auðugustu borgir; fóru menn þaðan kaupferðir, bæði austur á Indland og vestur á úthafsstrandir Norðurálfu; sumir segja, að þeir hafi farið inn í Eystrasalt, og átt verzlun við þjóðir þær, er þar bjuggu fyrir á landi. Vara sú, er *Föniciumenn* fluttu til útlanda, var einkum gler og vefnaður, litaður ýmislega í skelfisksblóði (purpuralitur). *Föniciumenn* fundu hvort tveggja fyrstir manna, bæði glerið og þenna lit. Glerið þótti í fornöld hin mesta gersemi, og var gjört af einskonar sandi, er fanst í fljóti einu á Föncialandi. Purpuralitinn höfðu menn úr

kallaðir *dómarar* þángað til 1100 árum fyrir Krist; þá tóku konungar við yfirráðum; eru þessir taldir frægastir og hver niður af öðrum: *Sál*, *Davíð* og *Salómon*. Þá stóð ríkið með mikilli vegsæmd. En er Salómon konungur leið (975) hófst styrjöld innanlands, er svo lyktaði, að ríkið skiptist í tvennt: *Ísraelsríki* og *Júðaríki*. Jórsalir eða Jórsalaborg (Jerúsalem) var höfuðborg Júðarikis. Frá því, er ríkin skiptust í sundur, áttu Gyðingar einatt í deilum innbyrðis, eður við nágranna sína, til þess er *Salmanassar* Assýríukonungur vann Ísraelsríki (722), og *Nebúkaðnesar* Babýlonskonungur Júðaríki (588); voru Gyðingar þá fluttir í útlegð, og stóð svo um 70 ár.

Gyðingar höfðu lítið samblendi við aðrar þjóðir, og átrúnað fyrir sig og trúðu á einn guð; fyrir því koma þeir lítið við sögur annara þjóða. En að forsjónarinnar ráði hafði þessi litla þjóð öðlæzt sanna þekkingu á guði og varðveitt trú sína ómengaða um margar aldir, til þess að *lausnarinn* gæti birzt þaðan öllum þjóðum þegar aldir liðu fram og tími var til kominn.

Cýrus.

Þar sem nú heitir *Persaland*, í héraði því er Farsistan nefnist, bjuggu *Persar* í fornöld; þeir voru hermenn miklir og lifðu á jarðyrkju og kvikfjárrækt. Átrúnaður þeirra var að því leiti ólíkur annara fornþjóða, að þeir höfðu hvorki goðahof né goðalíkneskjur, en áttu helgihöld sín undir berum himni og trúðu á sól, túngl og stjörnur; eru enn til menjar þess átrúnaðar þar í landi; lifnaðarhættir þeirra voru upphaflega eins og tíðkast meðal fjallaþjóða; börn ólust þar upp við harðan kost og hispurslausan klæðnað, þótt heldri manna börn væri, og meðal annars var þeim kent þetta þrent: að riða hestum, skjóta af boga og segja satt. Í fyrndinni voru Persar háðir Medíumönnum, nágranna þjóð sinni, en höfðu þó valdsmenn yfir sér af innlendri konungaætt. Einn af valdsmönnum þeim hét *Kambýses*; hann var kvæntur og átti *Mandane* dóttur Astýages Medíukonungs.

Svo er að ráða sem konungi þessum hafi eigi verið grunlaust um, að *Kambýses*, er hlotið hafði slíkt kvonfáng, mundi fleira vilja girnast það, er fengur væri í; því að það er sagt, að hann dreymdi draum þann, að honum þótti vintrè eitt furðumikið vaxa úr kjöltu *Mandane* dóttur sinnar og dreifðust limarnar um

alla Asíu. En prestar þeir í Medíu, er *Magar* hétu, ræðu drauminn svo, að Mandane mundi son eiga þann, er yfirráð fengi yfir allri Asíu. Nú leitar Astyages sér ráðs, að eigi mætti þetta fram koma, því að þá var fall búið ríki hans; lætur hann því sækja dóttur sína til Persalands og hafa heim til sín í því skyni, að fyrirfara barni hennar, þá er það fæddist. Líður nú að því, að Mandane verður léttari og elur sveinbarn, og var kallað *Cýrus*. Maður er nefndur *Harpagus*; hann var frændi Astyages konungs og trúnaðarmaður hans mikill; konungur kallar hann á sinn fund, og selur honum sveininn í hendur, og biður hann granda honum; skilja þeir að svo mæltu. Harpagus hugsar nú sitt ráð; hann vissi, að Astýages konungur tók að eldast og átti ekki sonu; var þá eigi annað líklegra, en að Mandane mundi erfa ríki eptir föður sinn, en snúa hefndum á sig, ef hann sjálfur yrði syni hennar að skaða. Fyrir því þótti honum snjallast, að koma sökinni af sér og á annan mann; gjörir hann þarnæst orð fjárhirði þeim, er *Mitridates* hét; hann gætti hjarða Harpagusar upp til fjalla. En er þeir fundust segir Harpagus honum, að konungur hafi sagt svo fyrir, að hann skyldi taka við sveininum, bera hann til fjalls og láta þar eptir, sem engir væri manna vegir; skuli hann engu fyr týna nema lífinu, ef hann leysi erindi þetta löðurmannlega af hendi; enda kveðst hann sjálfur muni hafa gætur á hversu trúr hann reynist.

Svo bar til, að kona hirðis þessa ól andvana barn í þetta mund. Maður hennar segir henni, hvað fyrir hann hafði verið lagt; og með því að honum var kunnugt um foreldri sveinsins, en hann hinn mannvænlegasti, þá verða þau ásáttum, að pyрма Cýrusi, en færa hitt barnið, er andvana var fætt, í fót hans og bera síðan út. Nú var svo gjört og tókst alt greiðlega. Harpagus sendi menn á fjöll; fundu þeir þar barns lík, og kváðu svo frá öllu gengið, sem fyrir hefði verið lagt; en Cýrus vex upp með fóstura sínum og veit enginn annað en að hann sé hirðis son.

Nú líður til þess, er *Cýrus* er tólf vetra; þá var það einhverju sinni, að hann læk kóngsleik með öðrum sveinum; kusu þeir hann til konungs í leiknum; skipaði hann þá embættismenn eins og síður er konunga: nokkra gjörði hann skutulsveina, aðra sendiböða, einn skyldi vera konungi í auga stað. Þá bar það

til, að einn þeirra sveinanna braut í móti konungi, og var sá höfðingja son; lét Cýrus þá taka hann höndum og refsa, svo að hélt við meiðslum; sveinn sá reiddist og sagði föður sínum; en hann fór að finna Astýages; sýnir honum son sinn, hve sárt hann var leikinn og mælti: «Þannig leikur sá þræll oss, hirðis sonurinn!»! Konúngur lét kalla Cýrus fyrir sig og talaði til hans þungum orðum. Þá mælti Cýrus: «Eg var kjörinn konúngur þeirra, þessi var mér óhlýðinn, hann hefir fengið sín málagjöld; hafð honum verið refsað um of, þá er eg nú hér á þínu valdi!»! Konúngi virtist svarið einarðlegt og þótti bregða fyrir svip Mandane dóttur sinnar, enda talaði ekki ambáttarsonur á þá leið. Hann lét sækja hirðinn og kúga til sagna; Harpagus var og látinn koma og varð hann nú að segja satt frá, hversu allt hefði til gengið. Astýages reiddist mjög, en lét eigi á sér finna og sagði: «Það hryggir mig, er eg hefi gjört dóttursyni mínum; nú er þetta hefir betur ráðizt en til var stofnað, þá lát þú son þinn koma hingað til Cýrusar, og sit sjálfur til borðs með mér». Harpagus varð glaður við, sendir son sinn þrettán vetra til hallarinnar, og kemur sjálfur þangað í ákveðinn tíma. Konúngur lét bera sauðakjöt fyrir gesti sína, en fyrir Harpagus var settur sérstakur réttur. En er svo þótti sem Harpagus hefði fengið saðning sína, spurði konúngur hann, hversu honum hefði geðjast að matnum. Harpagus lét sér vel hafa líkað. Þá komu inn konúngs sveinar í höllina og báru karfir, voru þar í hendur og fætur og höfuð sonar hans. Þá mælti Astýages: veiztu nú, hvað þú hefir etið? Veit eg það vel, kvað Harpagus; en allt er það gott, sem þér gjörði herra! Síðan tók hann leifar sonar síns, gekk heim og gróf þær í jörðu.

Cýrus var látinn lifa, því svo sögðu Magar, að nú væri draumur konúngs fram kominn, er Cýrus hefði verið konúngur í leiknum; var hann nú sendur heim til foreldra sinna á Persalandi og ólst hann upp með þeim um hríð. En það er að segja frá Harpagusi, að hann var enn við hirð Astýages konúngs, og í miklum kærleikum við hann, en í kyrþey gjörði hann samtök við nokkra höfðingja þar í landi, til þess að steypa konungi úr völdum, var honum það auðunnið, því að Astýages varð mjög óþokkaður af þegnum sínum sökum grimdar. Þá er Harpagusi þótti tími til kominn, sendi hann Cýrusi héra einn, og falið bréf í; var

þar á ritað, að hann skoraði á Cýrus, að hann skuli gjörast foringi fyrir Persum, og hefja uppreisn gegn Astýagesi; lofar hann Cýrusi sinni liðveizlu og margra höfðingja í Medíu. En Cýrus, er honum kemur þessi orðsending, þá kallar hann Persa til fundar við sig, og birtir þeim bréf Astyagesar; hljóðar bréfið á þá leið, að Cýrus skuli taka að sèr öll yfirráð yfir Persum; en hið sanna var, að Cýrus hafði sjálfur gjört bréf þetta á laun við afa sinn. Nú sem Cýrus er orðinn foringi Persa, býður hann þeim að koma fjölmönnum hinn næsta dag, og hafa axir meðferðis; þeir gjörðu svo, og lætur hann þá fara á skóg og fella trè þann dag allan til kvölds; segir þeim svo að skilnaði, að koma að morgni og búast hinum bezta búningi; lætur hann slátra hjörðum föður síns og efna til stórveizlu. Komu nú Persar, eins og hann hafði fyrir sagt; heldur Cýrus þeim öllum kostulega veizlu; sátu menn úti og voru vel kátir. Þegar upp var staðið spurði Cýrus þá, hvern daginn þeir kölluðu betri; þeir kváðu þar margt á milli vera. Þá mælti Cýrus: »ef þér viljið mèr fylgja, þá skal yður jafnan svo vegna sem nú í dag, og þaðan af betur; en viljið þér það eigi, þá biður yðar ófrelsi og ánauð, sem í gær. Nú eigið þér hversdagslega við slík ókjör að búa, meðan þér þjónið undir Astýages; fyrir því skulið þér segja skilið við hann þegar í stað».

Eptir þetta hófu Persar og Medíumenn uppreistina gegn Astyages konungi; varð fundur þeirra hjá *Pasargada* (560 f. Kr.). Harpagus var fyrir konungs mönnum; en svo hafði hann talað um fyrir sínum mönnum, að þeir veittu Cýrusi lítið viðnám; varð honum því sigurinn auðunninn. Astyages varð handtekinn og sat í varðhaldi til dauðadags. Þó fekk Astyages það ráðrúm, áður hann var tekinn, að hann gat látið hengja presta þá, er svo sljólega höfðu draum hans ráðið. Þannig fengu Persar yfirráð yfir Medíu.

Þá ræð fyrir *Lydíu* og þeim hluta Asíu hinnar minni, er liggur fyrir vestan Halýsfljót, sá konungur, er *Krösus* er nefndur; hann var mikill höfðingi og vellauðigur og gekk orðstýr hans víða um lönd; hann hafði átt orustur við gríska nylendumenn á ströndum Litlu-asíu og fengið sigur; var hann allfrægur af þeim viðskiptum vestur á Grikklandi. *Lydía* var auðigt land; í ám var þar gullsandur, en í fjöllum dýrir málmar. *Krösus* var jafnfrægur af auðæfum sínum sem af gjafmildi; hann sat í *Sardes*-

borg. Einhverju sinni komu sendimenn til hans frá Lakedæmon á Grikklandi í þeim erindum, að kaupa gull í súlu eina, er Grikkir höfðu þá í smíðum; gaf Krösus þeim þá svo miklar gjafir, sem þeir vildu þyggja. Maður nokkur á Grikklandi, er *Alkmeon* hét, hafði eitt sinn orðið liðsinnandi sendimönnum Krösusar. Konungur bauð honum til sín í Sardes, og gaf honum að skilnaði til leysis, að hafa brott með sér svo mikið af gulli, sem hann gæti borið. Alkmeon tróð á sig öllu því er hann gat, fylli skó sína og lét í munn sér, er hann mátti eigi á annan veg með komast; þá hló Krösus, því að honum þótti maðurinn furðulega ágjarn, en þó leyfði hann honum að hafa á burt hálfu meira en komið var. Það ræður að líkindum, að konungur þessi, er svo mjög var lofður, þættist öllum mönnum fremri og hámingjusamari; og fyrir því lagði hann lítinn trúnað á spakmæli *Sólons* hins gríska spekings, er einhverju sinni sótti hann heim, og brá sér lítið við auðæfi Krösusar; en þessi voru orð *Sólons*: alt heims lán er fallvalt, og enginn er sæll fyrir sitt endadægur.

Þá er Krösus fréttir, að *Astyages* konungur frændi hans er feldur frá ríki og settur í varðhald, en veldi Persa fer dagvaxandi, þá hugsar hann sér, að stemma stigu fyrir því, áður það beri sig ofurliða. Þó vildi hann fyrst ganga til fréttar við guðina og vita hvað þeir segðu um fyrirætlun hans, og í því skyni tók hann það ráðs, að reyna goðasvörin, og sjá, hvort hann mætti treysta sannsögli þeirra. Sendir hann þá menn til allra hinna nafnkendustu vefrétta og þar á meðal til hins víðfræga *Apollóshofs* í *Delfs*, og leggur svo fyrir menn sína, að á hinum hundraðasta degi frá heimanför þeirra, þá skuli þeir hver í sínum stað spyrja guðinn að, hvað Krösus *Lydiu* konungur sé þá að starfa. En á þeim degi brytjaði konungur lamb og skjaldböku og sauð hverttveggja saman í eirkatli með cirloki yfir; hugði konungur að enginn mundi geta getið þess. Frá því er eigi sagt, hverju hinar ýmsu vefrétir svöruðu; en er sendimenn komu hinn ákveðna dag til guðsins í *Delfs* og spurðu hann, hvað Krösus *Lydiu* konungur hefði þá fyrir stafni, þá svaraði *Apollósprestur* (*Pyþía*) þeim, hrifinn af heilagri andagípt, þannig: »eg þekki dýpt hafsins og hvert sandkorn jarðarinnar; eg skil hinn dumba og heyri þann, sem eigi getur talað; ilminn af hinni þykkskeljuðu skjaldböku leggur mér fyrir brjóst; nú er hún soðin

saman við lambakjöt í eirkatli; eir er undir og eir er yfir». Þegar Krösusi komu þessi andsvör, treysti hann hverju orði, er guðinn í Delfis hafði sagt; gaf þángað til hofsins stórgjafir, og lét spyrja hann, hvort hann skyldi byrja herferð móti Persum. Honum var þannig svarað: »Þegar Krösus fer yfir Halýsfljót, þá mun stórt ríki til grunna ganga». Í þriðja sinn lætur hann spyrja guðinn, hvenær yfirráð hans yfir Lydíu muni enda taka. Pyþía svaraði: »Þegar múlasni verður konúngur yfir Persum, þá skulið þér, lingerðu Lydíumenn flýja fram með hinu grýtta *Hermos*; tefjið eigi og látið yður enga lægingu þykja, þótt þér sænd ragir». Krösus varð glaður við, er hann heyrði svar þetta, því að honum þótti auðvitað, að aldrei mundi múlasni verða konúngur yfir Persum, og fyrir því mundi ríki hans á Lydíu standa um aldur og æfi. Þessum tvíræðu goðasvörum treysti Krösus og hélt her sínum austur yfir Halýsfljót og inn í Persaland; kom Cýrus þar til móts við hann; varð þar orusta og hafði hvorigur sigur. Krösus var liðfærri; lét hann því undan síga til Lydíu, en gjörir orð bandamönnum sínum í Babýlon, Egyptalandi og Lakedæmón, að þeir sendi sér liðveizlu til Sardesborgar, er kominn sé þángað að 5 mánuðum liðnum; en hinsvegar sendi hann frá sér alt það lið útlendra manna, er á mála hafði gengið hjá honum; því að honum kom sízt til hugar, að Persakonúngur mundi veita sér eptirför inn í Lydíu eptir þá orustu, er fyr var getið, og hvorigur bar af öðrum. En er Cýrus verður þess vissari, hvert ráð Krösus hefir upptekið, þá heldur hann liði sínu vestur yfir Halýsfljót og til Sardesborgar. Komu Persar Krösusi mjög á óvart; þó fer hann með liði sínu út úr borginni og leggur til orustu við Cýrus; Krösus hafði riddara hrausta og vel búna og treysti þeim hið bezta. Harpagus, sem fyr er nefndur, var í liði Persa; hann gaf Cýrusi það ráð, að setja persneska riddara á bak úlföldum, er hafðir voru eigi til reiðar heldur til þess að bera farángur hersins, og fylkja þeim móti riddaraliði Krösusar; voru hestar Lydíumanna slíku óvanir og sældust, er þeir sáu úlfaldaliðið; mistu Lydíumenn þá taumhaldsins og urðu að stíga af baki og berjast á fæti; sneri þá brátt mannfallinu á þá, og urðu þeir að flýja, sem eigi féllu, inn í borgarvirkið; var það ákaflega traust og vel víggirt, og erfitt til aðsóknar. Krösus gjörði orð bandamönnum sínum og biður þá koma sem

skjótast til liðs við sig. Nú hafði Cýrus setið hálfan mánuð um virkið, og fekk eigi unnið; lýsti hann þá yfir því, að hann heitir hverjum þeim manni miklum verðlaunum, er fyrstur náí upp-göngu á virkismúrana. Þó gjörir Cýrus áhlaup mikið á virkið, en Lydíumenn tóku djarflega á móti, og verða Persar frá að hverfa. Þá bar svo til, að einn af varnarmönnum misti hjálm sinn ofan fyrir bergið, er virkið stóð á, þar sem það var brattast; maður nokkur í liði Cýrusar, sá er *Hydroiades* hét, fekk sjeð manninn, er hann fór ofan bergið í einhverjum stað, sótti hjálminn og gekk upp aptur hina sömu leið. Leitar hann nú fyrir sér, ef hann fái upp komizt í virkið þann veg, er hinn hafði farið, og lýkur svo að honum tekst það og fleirum með honum; fekk Cýrus þannig unnið virkið, og varð Krösus konungur handtekinn. Bauð Cýrus að brenna skyldi Krösus á báli og 7 menn aðra með honum, unga að aldri. En er að því var komið, að Krösusi skyldi hrynda á bálið, komu honum til hugar orð Sólonis þau, er hann hafði sagt, að enginn væri sæll fyrir sitt endadægur; þótti honum þau nú vilja rættast á sér, og fanst þá svo mikið til um alt þetta, að hann æpir hástöfum þessum orðum: *Sólon! Sólon! Sólon!* Lèt Cýrus túlkinn spyrja Krösus; hverju sætti óp það, og hver sá væri, er hann kallaði svo ákaft á. Sagði Krösus honum frá viðræðu þeirra Sólonis. Cýrusi gekst hugur við, er hann hugleiddi hverflyndi hamingjunnar, og óttaðist að sér mundi koma hefnd fyrir grimdarverk þau, er hann hafði unnið. Hann bauð því mönnum sínum, að slökkva eldinn, og leiða Krösus af bálinu; en eldurinn varð þeim eigi auðslöktur. Þá er það sögn Lydíumanna, að Krösus hafi beðið Apolló leysa sig af þeim hörmúngum, er hann var í staddur, og minnst þess, að hann hafði gefið hofi hans góðar gjafr. Er svo sagt, að meðan konungur ávarpaði guðinn úr eldinum, þá hafi dregið skýflóka yfir, og gjört regnskúr mjög mikla, svo að eldurinn sloknaði. Cýrus lèt leysa fjötra af Krösusi, bauð honum til sætis og spurði hann svofeldum orðum: »hvað gat komið þér til þess að gjörast heldur óvinur minn en vinur?» Krösur mælti: »Þér varð það að hamingju, herra! en mér að óhamingju; guðir Grikkja valda því, er esp-
uðu mig til ófriðar móti þér; því hver er svo fávís, að hann meti meira styrjöld en frið? í friði grafa synir feður sína, en á ófriðartímum grafa feðurnir syni sína». Cýrusi þótti tal hans vitur-

legt, og leyfði honum að hann beiddi sig einhverrar bænar. Sagði Krösus honum goðasvör þau, er hann hafði fengið, og nefndi gjafir þær, er hann hafði sent hofi Apollós í Delfis, og að lyktum beiddi hann Cýrus leyfis, að mega senda nokkra af mönnum sínum til Delfis með fjötra þá, er hann hafði verið lagður í og gjöra guðinum þá orðsending: hvort honum þætti eigi mínkun, að hafa gint Krösus til að hefja ófrið gegn Cýrusi og gjöra ríki hans ónáðir; svo skyldu þeir og sýna guðinum fjöturinn til jar-teikna um sigursæld Cýrusar. Þá er sendimenn komu til hofsins, báru þeir upp spurningar, eins og fyrir þá var lagt; en guðinn bar það fyrir sig, að forlögum yrði eigi raskað, og guðirnir sjálfir gæti eigi breytt þeim; Apolló hefði gjört alt, sem í hans valdi hefði staðið; þannig hefði hann valdið því, að Sardesborg varð eigi tekin fyr en að þrem árum liðnum; og það skyldi Krösus vita, að sjálfur hann hefði fyrst orðið handtekinn þrem árum síðar, en ætlað var; þar sem Krösus mintist á goðasvarið, þá gjörði hann guðinum rángt til; því að hann hefði að eins sagt, að þegar hann færi móti Persum, þá myndi hann kollvarpa stóru ríki; hefði nú Krösus sjálfur kunnað að sjá fótum sínum forráð, þá hefði hann fyrst átt að spyrja guðinn að því, hvers þeirra ríki, Cýrusar eða Krösusar, mundi kollvarpast, ef Krösus færi yfir Halýsfljót; að því hefði Krösus eigi spurt, og mætti hann því sjálfum sèr um kenna; svarið um múlasnann hefði Krösus eigi skilið: Cýrus væri sá múlasni, því að hann væri kynblendíngur, með því móðir hans hefði verið dóttir hins göfugasta manns í Medíu, en faðir hans væri persneskur og af lágum stigum; og að lyktum mætti Krösus minnast þess, að guðinn hefði borgið honum, er hann var að því kominn að brenna á eldi. Þegar Krösus fékk þessi svör guðsins, lét hann sefast og þóttist sjá að sèr einum, en ekki guðinum, var sök á þessu gefandi.

Þá er *Cyrus* hafði unnið Sardesborg, sendu hinar grísku borgir á vesturströnd Litlu-asíu sendimenn til hans og buðu honum, að ganga á hans vald með sömu kjörum, sem þær hefðu haft hjá Krösusi. En áður Cýrus vann Lydíu og sigraðist á Krösusi hafði hann boðið borgum þessum, að ganga í samband við sig; virti hann því lítils þessi tilboð þeirra og svaraði sendimönnum með dæmisögu þessari: »hljóðpípu-leikari sá fisk sveima fyrir landi; blés hann þá í pípu sína í því skyni að fisk-

arnir rynni á land. En er hann sá þá von bregðast, varpaði hann netjum sínum í sjóinn og veiddi marga fiska; og sem þeir sprikluðu mjög í netjunum, mælti hann: nú þurfið þér ekki að leika yður, er þér vilduð eigi byggja þá skemtun, er eg blès í pípu mína og bauð yður hana. Harpagus hinn herkænasti maður vann hinar grísku borgir hverja af annari á þann hátt, að hann hlóð torfgarða jafnháfa borgarmúrum, og fekk svo tekið borgirnar. En það er frá Cýrusi að segja, að hann héltn hernum austur á Asíu og lagði þjóðir undir sig austur að Indusá. Krösus fylgdi honum og studdi hann með ráði og dád. Skamma stund höfðu Lydíumenn þjónað Cýrusi, áður þeir hófu uppreist; kom honum þá til hugar, að leggja Sardesborg í eyði, en selja landsmenn mansali. En Krösus fekk talið hann af því, og gaf honum það ráð, að venja Lydíumenn svo, að þeir lèti af óspektum og hneigðist heldur til annara hluta en hernaðar. Hann ræð Cýrusi að tæka öll vopn frá þeim, láta þá venjast hlýari klæðaburði og meiru hóglífi, en þeir áður hefði vanizt, láta börn þeirra læra söng, hljóðfærslátt og smáverzlun. Þegar uppreistinni var lokið, fylgdi Cýrus þessu ráði, og hinir harðfengu og hergjörnu Lydíumenn urðu fljótt linderðir og spaklátir.

Þá er Cýrus kom aptur úr austurför sinni snerist hann í móti Babýlonsborg; hafði hann þá her mikinn og vel að öllu buinn; hann flutti með sér vatn á silfurskálum úr Koaspesfljóti hjá Súsa, því að af því vatni einu drukku Persakonungar; lét hann því flytja vatn þetta með sér á vögnum, hvert sem hann fór. Þegar Cýrus kom að Gyndesfljóti, — það vatn fellur í Tigrisá —, ætlaði einn af hestum hans, er helgur var og hvítur á lit, að synda yfir ána, en straumurinn tók hann, og fórst hann þar. Þá reiddist Cýrus fljótinu og þótti það furðu djarft, og hótaði því, að gjöra það svo lítið, að eigi skyldi væta konu til knès þólt yfir væði; stöðvaði hann þar herinn og skipti mönnum til verka, og lét veita Gyndesfljóti í 360 síki; varð aðalfljótið þá svo lítið, sem hann hafði sagt. Að þessu starfi var hann alt sumarið, og héltn síðan áfram ferðinni til Babýlonar. Þá var Labýnetus konungur í Babýlon; héltn hann liði sínu úr borginni til móts við Cýrus og lagði til orustu við hann. Þar fekk Cýrus sigur, en Labýnetus flýði aptur í borgina; var hún ramlega víggirt og vistir nógar til þriggja ára; voru borgarmenn fyrir þá sök ókviðnir og

lētu sér lítið um sinnast, þó Cýrus gjörði þeim umsátur. Cýrus sat lánga hríð um borgina og þótti illa áhorfast; borgarmúrarnir voru bæði háir og traustir, en á þeim tímum skorti bæði kunnáttu og áhöld til að vinna víggirtar borgir. Loks fann Cýrus það ráð, er honum dugði; hann lét liðsmenn sína veita Evfratfljóti í vatn eitt skamt þaðan; varð fljótið þá svo grunt, að vatnið tók mönnum eigi meir en í beltisstað. Gjörðu Persar þá atlögu að borginni og komust þann veg inn í hana; sátu borgarmenn þá að veizlu og höfðu gleði mikla og ugðu alls eigi að sér. En svo var Babýlon mikil ummáls, að Persar ræntu og drápu menn í öðrum enda borgarinnar, meðan borgarmenn sátu að veizlu í hinum, og voru vel kátir og vissu eigi hvað fram fór, fyr en Persar komu yfir þá og gjörðu þeim herfleg veizlu-spjöll (536 f. krb.).

Þess er áður getið, að *Gyðingar* höfðu verið herleiddir til Babýlonar af Nebúkadnesar konungi; sátu þeir þar síðan og undu við hið versta; en nú gaf Cýrus þeim heimfararleyfi og urðu þeir fyrir því vinir hans miklir. Það er sagt að 50 þúsundir Gyðinga hafi þá farið úr Babýlon og flutzt aptur heim á Gyðingaland; reistu þeir þá aptur musterið mikla í Jórsölum, og hlóðu þar borgarmúra af nýju. Þeir *Serubabel* og *Josva* yfirprestar, voru foringjar Gyðinga á heimferð þeirra.

Nú sem Cýrus hafði lagt undir sig lönd öll í Asíu vestan frá sjó og austur að Indusfljóti, þá vildi hann tryggja landamæri ríkis síns að norðan, gegn þjóðflokkum þeim, er þar reikuðu um löndin. Fyrir því heldur hann liði sínu móti *Massagetum*; voru þeir hjarðmenn einir, er höfðust við á flatlendi því hinu mikla, er gengur austur af hinu *Kaspiskahafi*; hjarðir þeirra voru aleiga þeirra, og höldu þeir þeim á beit hingað og þangað á því svæði, en höfðu hvergi fasta aðsetu; vildu þeir hvorki áreita aðra, nè heldur þola yfirgang af öðrum. Á dögum Cýrusar ræði drotning sú yfir *Massagetum*, er *Tomýris* hét. Cýrus sendi fyrst menn til hennar og lætur spyrja hana, hvort hún vilji ekki giptast sér; en hún þóttist sjá, að Cýrusi mundi öllu heldur leika hugur á að ná yfirráðum yfir *Massagetum*, en að giptast sér, og fyrir því neitar hún ráðahag þessum. En er Cýrusi komu þau svör, heldur hann her sínum norður að *Araxesfljóti*, og tók að gjöra brú á ána; hinumegin fljótsins bjuggu *Massagetar*. Meðan stóð

á brúargjörðinni, sendi Tomýris menn til Cýrusar, og lætur þá færa honum svofeld skilaboð: »Hættu störfum þessum Persa-konungur! ráð þú yfir þínum mönnum, en lát oss í friði með það sem vèr höfum! En lángi þig svo mjög til að reyna þig við Massageta, þá þarftu ekki brú að gjöra til þess. Vèr skulum fara þriggja daga leið inn í land, svo þú getir hingað komið í land vort; en kjósir þú hitt heldur, að veita oss móttöku í þínu landi, þá gjör þú slíkt hið sama«.

Krösus ræð Cýrusi að þyggja heldur hinn fyrra kostinn, er Tomýris bauð; fór hann á skipum yfir Araxesfljót, og Krösus gaf honum þá aptur það ráð, að veiða Massageta með brögðum. Honum var kunnugt, að Massagetar þektu hvorki vínföng, nè ýmsa munaðarvöru, er Persar lögðu sèr til munns; lét hann þá slátra fjölda kvikfænaðar og matreiða, og þvínæst lét hann mat þann allan, og miklar nægtir af óblönduðu víni eptir verða í herbúðum sínum, og þar til gæzlu setti hann nokkra af hinum lökustu meðal liðsmanna sinna; en sjálfur hélt Cýrus meginhernum þaðan á burt. Nú sem hann var þaðan farinn komu Massagetar til herbúða Cýrusar, undir forustu *Spargapises* sonar Tomýris drotningar; tóku þeir herbúðirnar eptir litla mótvörn; settust síðan að veizlu og átu og drukku, þar til er þeir vissu ekki sitt rjúkandi ráð og ultu útaf. En litlu síðar komu Persar að þeim, og ræðust á Massageta þar sem þeir lágu í rotinu og drápu fjölda þeirra, en tóku suma; var *Spargapises* einn á meðal þeirra. En er hann hafði aptur fengið fult ráð og rænu, biður hann Cýrus leysa fjöturinn af sèr, og sem hendur hans voru lausar, þá veitir hann sèr sjálfur bana. Þá er Tomýris frétti ófarir manna sinna og dauða sonar síns, gjörir hún Cýrusi svofeld orð: »Þú, óseðjandi blóðdrekur! vínið er ólyfjan, sem þèr hellið í búka yðra þángað til illyrði renna yður af vörum; með ólyfjani þessu hefir þú svikið son minn og fengið hann á þitt vald, en ekki með dug eður drengskap. Nú vil eg ráða þèr heilt, en taktu nú eptir því, sem eg segi: Láttu þèr lynda það happ, er þú hefir hlotið, og farðu svo í friði heim til þín aptur; en viljir þú ekki það gjöra, þá sver eg eið við sólguðinn, Massageta drottinn, að eg skal seðja þig á blóði, þó þú sèrt óseðjandi«.

Cýrus gaf þessum orðum engan gaum og hélt liði sínu til

móts við Massageta. Tomýris drotning safnaði liði miklu og fer í móti Cýrusi; verður þar harður bardagi og mátti lengi eigi á milli sjá, hverjir sigrast mundu; gengu menn í höggorustu; sneri um síðir mannfallinu á Persa, og féll þar *Cýrus* konungur. *Tomýris* lét kanna valinn og leita Cýrusar, og fundu menn lík hans; lét drotning koma líkinu í leðursekk fullan af blóði, svo hann fengi saðning sína, eins og hún hafði haft í hótýrðum við hann. Það var 529 vetrum fyrir Krists burð.

Egyptalandsmenn og Kambýses.

Norðan og austan á Afríku er land það, er *Egyptaland* heitir; þar eru landkostir hinir beztu, en til beggja handa sandauðnir miklar. Svo hagar til bæði á Egyptalandi og á eyðimörkinni *Sahara*, að þar kemur sjaldan eða þvínær aldrei regn úr lopti, mundi því Egyptaland brátt verða eyðimörk, ef *Nílfljót* rynni ekki eptir því endilöngu og flæddi á hverju sumri útyfir landið, vökvaði jarðveginn og veitti hvers konar aldinum vöxt og viðgáng. Þar vex baðmull og ýmsar korntegundir. Beggja megin fljótsins gánga fjallgarðar af suðri til norðurs; eigi eru þeir háfir, og því lengra sem dregur norður í landið og nær kemur Miðjarðarhafi, því meir gánga fjöllin sundur, og að því skapi breiðkar dalurinn; verður þar þá sléttlendi mikið, en fljótið rennur um marga ósa í sjóinn. Það land heitir *Nílár-Delta*. Í fyrndinni bygðu Eþíópar þetta ágæta land, og fyrir sakir landgæða og veðursældar, komust þeir þegar nokkuð áleiðis í vísindum og íþróttum; prestar þeirra kunnu stærðafræði, stjörnufræði, sagnafræði og aflfræði (Mechanik). En þó þeir kynni nokkuð í vísindagreinum þessum, þá fór allur þorri landsmanna á mis við þá mentun. Þjóðinni var skipt í sjö flokka eða kynkvíslir, er mjög vandlega voru greindir hverir frá öðrum; fyrir því gat hvorki almenn mentun né sönn ættjarðarást sameinað íbúa Egyptalands til einnar þjóðar. Eptir atvinnu sinni nefndust þessir sjö þjóðflokkar þannig: prestar, hermenn, nautahirðar, svinahirðar, kaupmenn, túlkar og skipstjórar. Prestastéttin fór mjög á huldu með þau vísindi, er hún kunni, og hið helga letur, er hún ritaði (hieroglýfar, heilög myndaskript) gat enginn maður lesið nema sá, sem þekti leyndarmál prestanna, og þannig tókst þeim að halda hinum fáfróða lýð í hinni mestu undirgefni.

Hermannastéttin hafði þau forrættindi að verja líf konungs; hún leið engum af öðrum flokki, að hafa hin minstu hernaðarstörf á hendi, og þar eð hún þannig einsaman bar vopn og kunni vopnum að beita, þá hafði hún ásamt prestunum alt vald yfir hinum öðrum flokkum. Konungur var kosinn af þessum tveim flokkum; þeir einir áttu jarðir í landinu, og hinir voru þeim algjörlega háðir; hinir fimmm óæðri flokkar máttu ekkert samneyti eður samblendi hafa við presta eður hermenn; svínahirðar voru í minstum metum af öllum; ef þeir snertu einhvern mann úr öðrum flokki hinum minsta fingri, þótti það hin versta saurgun, er vandlega skyldi af þvegin. En um einn hlut komu allir þessir flokkar sér saman, og það var, að þeim þótti engin þjóð í heimi standa sér jafnfætis; að því leyti líktust Egyptalandsmenn Kínverjum; en af jafn óviturlegu þjóðardrambi leiddi þá eðlilega, að þeir fóru á mis við margvíslega mentun og framfarir, er aðrar þjóðir hefðu getað veitt þeim, og öll mentun og vísindi Egyptalands hlaut að verða sérvízkuleg og eintrjáningsleg og fá á sig eins konar steingjörfings svip. Þessu til sönnunar skal þess getið, að prestarnir höfðu safn mikið af ýmsum reglum læknisfræðinnar; hvað sem fyrir kom, urðu læknar að fylgja þeim reglum og engu öðru; en bæri svo til, að einhver lækni fylgdi öðrum ráðum en þeim, sem þar voru rituð, og sjúklingur andaðist, þá var lækni sá dauðasekur.

Egyptalandsmenn tignuðu marga guði, einkum *Ósiris*, forlaga guð, og *Ísis*, er táknaði frjófgun jarðarinnar; þar að auk höldu þeir mörg dýr vera heilög, t. a. m. *Íbis* (fugl), *Ichneumon* (Faraósrotta), köttinn, og ýmsar höggormategundir; sumir menn þar í landi trúðu á krókóðilinn. Það varðaði líftjón ef dýr þessi voru drepin. Ef svartur kálfur fæddist með helgum einkennum, með hvítum dil ferhyrndum í enni, arnarmynd í hnakka og torðíflsmynd undir tungurótum, þá varð mikill fögnuður um alt Egyptaland, og hátíðahöld með mikilli viðhöfn. Þann kálf kölluðu landsmenn *Apis* og blótuðu hann; hof hans var í *Memfisborg*. Þeir trúðu því, að annað líf væri til eptir þetta, en sálin gæti eigi komizt til bústaðar Ósiris, fyr en eptir margfalda hreinsun. Fyrir því höldu þeir, að sálir manna færi eptir dauðann í líkami ýmsra dýra, einn af öðrum, þar til þær sneru aptur í manns líkami; þetta hringsól varð hver mannssál að gjöra þrisvar áður

fullhrein væri. Það kölluðu þeir sálnareik. Til þess að sálin, er hún kom aptur af reiki þessu, gæti fundið líkama sinn órotnaðan, þá smurðu þeir líkin dýrum smyrzlum, vöfðu þau ullarvoðum og létu í kistur, gjörðar af eins konar fikjutrè, er mjög var seigt og endíngargott; er enn til fjöldi þess konar smurðlíka (*mumíæ*) á Egyptalandi, er geymzt hafa óskemd um margar þúsundir ára í grafreitum neðanjarðar. Er það allmerkilegt, að hitta þannig nú á tímum líkami þeirra manna, er eitt sinn voru uppi á Egyptalandi og sjálfir voru sjónarvottar að ýmsum þeim furðuverkum, er sögð eru þaðan úr landi.

Til eru margar fornleifar og menjar hinnar fornu ípróttar egypzkra manna; rústir af hofum með úthöggnum myndum og afarstórum líkneskjum goða, manna og dýra. Því að sá var siður Egyptalands konunga í fornöld að þröngva alþýðu manna til að vinna slík stórvirki, starfa að slíkum stórsmiðum, til þess að sýna seinni alda mönnum stórmensku og höfðingsskap konunganna, er svo miklu gátu til leiðar komið. Meðal þessara hinna miklu fornleifa, er einkum finnast í nánd við *Pebu* á Egyptalandi, eru steinstöplar þeir hinir miklu (*Pýramídar* og *Óbelískar*) nafnkendastir. *Pýramídar* eru ákaflega miklir stöplar af steini, ferstrendir og breiðir mjög að neðan, en að sèr dregnir upp og oddmjóir að ofan; hlezlunni var svo hagað, að stallar voru á, tveggja og þriggja feta háflr eptir steinþyktni, og mátti ganga upp sem á stigum. Hinn stærsti af steinvörðum þessum var 700 feta á hvern veg niður við jörðu, og jafnmargra feta á hæð. Margir þeirra eru enn til á Miðegyptalandi fyrir vestan Nílfljót. *Óbelískar* eru ferstrendir stöplar af einum steini, og gegnir það furðu, að menn skuli hafa orkað að höggva og reisa slík heljarbjörg, um 180 feta á hæð; eru þeir að líkindum höggðir út úr hömrum suður í fjöllum á Egyptalandi hinu efra; á hliðum þeirra er höggið hið helga letur egypzkra manna, og hefir mönnum nú á hinum síðustu tímum tekizt að þýða það að nokkru og mun að líkindum margt verða ljósara en verið hefir um fornöld Egyptalands. Sumir af Rómverja keisurum fluttu nokkra af steinstöplum þessum til Rómaborgar, og standa þeir þar á einstöku torgum staðarins.

Einn af forn konungum Egyptalands er nefndur *Sesostris*; hann var mikilvirkur og víðförull og fór herferðir til ýmissra

landa; hann vann Litlu-asíu og Skýþaland og Eþíópaland, eður Bláländ; það er suður af Egyptalandi; hann lét gjöra síki út um landið og veita vatni úr Nílfljóti til gróðurauka.

Það hafa menn fyrir satt, að sundurþykkja milli prestastéttar og hermanna hafi valdið því, að Egyptaland skiptist í 12 konúngsríki

Einn af konúngum þeim var *Psammetikus*; hann varð einvalds konúngur (656—617) og þröngvaði hermannastéttinni til hlýðni við sig með tilstyrk málaliðs, er hann fekk af *Íóníu* og *Karíu*; en prestastéttina gjörði hann sér auðsveipa með því að reisa hof og helgar smíðar; hann leyfði útlendum mönnum, einkum Grikkjum, að setjast að við Nílárósa.

Nekko hét son hans; hann misti Sýrland eptir orustuna hjá *Circesium* (606), en lagði alla stund á að koma upp skipastóli. *Herodótus* hinn gríski sagnaritari segir, að hann hafi látið *Föni-ciumenn* sigla umhverfis Afríku; lögðu þeir út *hafð rauða* og komu aptur að þrem árum liðnum inn *Njörfasund* (Gibraltarsund). *Apries* hét sonarson Nekkós; hann herjaði á *Cyreneborg*; þar bjuggu Grikkir. Apries konúngur beið ósigur; gjörðu liðsmenn hans þá uppreist, og tóku mann af lágu stigum, er *Amasis* hét, til foringja yfir sig. Varð Apries konúngur handtekinn og líflátinn, en *Amasis* settist að völdum eptir hann. Amasis (frá 570—526 f. Kr.) var atorkumaður mikill og slægvitur; hann lét reisa hof mörg og gjörði það til þess að geðjast prestastéttinni; við alþýðu manna var hann ljúfur og lítilátur og hinn glaðlegasti, og fyrir þá sök varð hann ástsæll; hann leyfði Grikkjum verzlunarviðskipti við Egyptalandsmenn og bólfestu í *Naukratisborg*. Á hans dögum var ársæld mikil á Egyptalandi; jók það eigi alllítið vinsældir hans meðal landsmanna.

Þá er *Cýrus* var fallinn í ófriði við *Massageta*, eins og fyrir er ritað, tók *Kambýses* sonur hans konúngdóm yfir Persum; hét hann að halda fram hernaði og vinna lönd, sem faðir hans hafði gjört; læk honum þá mest hugur á að eignast Egyptaland; þykir það land erfitt aðsóknar austan af Asíu, fyrir því að þá er að sækja yfir eyðimörk þá er *Suez* heitir; sú skilur heimsálfurnar; hefir herliði þar opt illa farnast. Kambýses gjörði samband við konúng einn í *Arabía*; fekk vatn hjá honum handa liði sínu á eyðimörkina, og flutti á úlföldum. Þá ræð *Psammenítus* konúngur

fyrir Egyptalandi; safnar hann liði og fer til móts við Kambýses; varð fundur þeirra hjá *Pelúsium* (525 f. Kr.); það er í Nílárhólmum; varð þar orusta mikil og lauk svo, að Kambýses fékk sigur; eftir það tók hann *Memfis*, eina af höfuðborgum landsins.

Kambýses var gjarn á stórræði og hernað, sem faðir hans, en ólíkur honum í mörgu öðru. Þótt Cýrus væri einvaldur, þá lét hann eigi grimd koma niður á mönnum eftir því sem verkast vildi, hann hafði það og til, að vera veglyndur, enda höfðu Persar minningu hans lengi í hávegum; og þykir það bera þess vott, að hann hafi ekki eingöngu verið ágengur harðstjóri, heldur haft margt sèr til ágætis. En Kambyeses var bæði reiðigjarn, grimmur og heiptrækinn, og þar á ofan jók hann þessa ókosti sína svo mjög með ofdrykkju, að stundum hèlt við æði. Hann hlífði Psammenítus um hríð, en þar kom, að hann lét ráða hann af dögum, síðan beitti hann hinni mestu grimd gegn ættmönnum hans, og lét misþirma líki Amasis konúgs, föður Psammenítus, fyrir þá sök, að Amasis hafði að sögn komið sèr undan því með kænsku, að gipta Kambyesesi dóttur sína. Þessu næst ráðgjörir Kambýses að fara herskildi lengra suður á Afríku. Í því skyni sendir hann 50 þúsundir fótgönguliðs vestur til *Ammonium*; þar heitir nú Sivah og er í eyðimörkinni *Sahara*; þar var bygð og þar var nafnfrægt hof og vefrétt; þar tignuðu menn guðinn *Ammon*. Kambýses valdi menn mjög í för þessa; lögðu þeir upp frá *Pebu*, höfuðborg Suðuregyptalands og hèldu inn á eyðimörkina; hefir eigi spurzt til þess herliðs síðan; en það er sögn Ammoníumanna, að lið þetta hafi hrept veður mikið í óbygðum með sandroki og hafi þar farizt hvert mannsbarn. Suður af Egyptalandi bygðu um þær mundir »hinir lánglífu Eþíóp-ar«; það var fjallapjóð, og lifði við kjötmeti og mjólk, en skeyttu hvorki akuryrkju nè listum eður neins konar mentun. Kambýses lèk hugur á að leggja þá þjóð undir sig, en áður lengra ræki ræður hann það af, að senda njósarmenn egyptzka á fund konúgs þeirra Eþíópanna, og fá fregn af landinu. Njósarmenn fara, sem fyrir þá var lagt, og höfðu með sèr gjafir til konúgs, bæði purpuraklæði, gullfesti, armbaug af gulli, smyrsl og pálmaviðarvín. Segir ekki af ferð þeirra fyr en þeir koma á fund Eþíópa konúgs; hann var mikill maður vexti og friður sýnum. Segja sendimenn, að Kambýses Persa konungur sendir honum

gjafir þessar, er hann átti eigi aðrar betri, og vill vera vinur hans og gestafélagi. Konúngur mælti: »eigi mun Persa konúngur hafa sent mér gjafir þessar í því skyni, að gjörast gestafélagi minn; eigi er það heldur satt, er þér segið, því að þér eruð njósnarmenn einir; Persa konúngur er viðsjáll maður; væri hann það eigi, þá mundi hann láta sér nægja sitt land, og mundi eigi seilast til annara«. Konúngur hélt á boga; lét hann þá strenginn slakna á boganum, fekk sendimönnum hann í hendur og sagði: »Konúngur Eþíópa ræður Persa konúngi að hyggja af leiðangri hingað í land, þangað til hann, eður einhver annar persneskur maður, getur dregið ör fyrir odd á boga þessum; alt til þess tíma má hann þakka guðunum, að Eþíópum hugkvæmist eigi, að auka ríki sitt með annara löndum«. Því næst tók hann við purpuraklæðunum og spurði, hvað sá hlutur væri. En er sendimenn höfðu skýrt honum af vefnaði og lit klæðanna, mælti konúngur: »mennirnir eru svikulir og klæði þeirra eru einnig svikul«. Þá spurði konúngur, til hvers væri höfð gullfestin og armaugurinn. Sendimenn sögðu honum það; en konúngur hugði vera mundu fjötrar, hló og mælti: »þá höfum vér sterkari fjötra hér í landi, en þessa«. Vinið þótti honum gott, og spurði, hvað Persa konúngur hefði til matar, og hversu gamlir menn yrði þar í landi. Sendimenn svöruðu, að konúngur æti brauð, og sögðu honum hvernig jörðin væri búin undir sáníngu; hveitikorni sáð í hana, er síðan sprytti og yrði að hárrí stöng; en hvað aldri manna liði, þá yrði Persar áttæðir. Konúngur svaraði: að sig furðaði als ekki, þó þeir gæti eigi eldri orðið, þar sem þeir æti áburð jarðarinnar, og hefðu þeir ekki vinið að styrkja sig á, þá myndi þeir naumast verða svo gamlir.

Þá er Kambýses frétti orð Eþíópa konúngs, varð hann ákaflega reiður, og það því fremur, sem hvorki hann, eða nokkur annar persneskur maður gat dregið ör fyrir odd á boga þeim, er sendimenn komu með frá Eþíópalandi. Kambýses átti bróður þann, er *Smerdis* hét; hann einn gat dregið bogastrenginn lítið eitt; það mislíkaði Kambýses stórum, og fyrir því sendi hann *Smerdis* bróður sinn heim til Persalands. Sjálfur hélt hann her sínum til móts við Eþíópa konúng; átti liðið að sækja yfir fjöll og fyrnindi þau, er liggja suður af Egyptalandi. Kambýses var fljótfer og framgjarn, og hafði litla fyrirhyggju haft fyrir vistum

handa liðsmönnum sínum; þrutu vistir í óbygðum og urðu Persar að hafa fararskjóta sína til matar, og þar kom um síðir, að liðsmenn vörpuðu blutkesti um hverjir þeirra deyja skyldu, til að sedja húngur hinna. Varð Kambýses þá að snúa aptur til Egyptalands. En er hann kom aptur til Memfis-borgar, var hátíð mikil meðal landsmanna, því að guðinn Apis var þá nýkominn til þeirra; lét Kambýses drepa þá menn, er fyrstir sögðu honum þau tíðindi, og kvað ósannindi ein er þeir sögðu. En er prestarnir játuðu það satt að vera, sem þeir höfðu sagt, kvaðst Kambýses vilja sjá Apis og vita hvort hann væri tamin. Var þá Apis leiddur fyrir konúng, og jafnskjótt og Kambýses sèr hann rekur hann sverðið í lær nautinu, og mælti: »Þér heimskíngjar! er það guð, sem hefir hold og blóð, og verður jární særður? slíkur guð er réttkjörinn yður til handa, en þó skulið þér eiga því skamma stund að fagna, að hafa gabbað mig«. Að því mæltu lét hann berja prestana, og bauð að drepa hvern þann egyptzkan mann, er þá ætti nokkurn þátt í hátíðarhaldinu. En það er frá Apis að segja, að hann dó í hofi sínu af sárum: jörðuðu prestar hann síðan á laun við Kambýses.

Litlu síðar birtist Kambýses sýn í svefni; honum þótti Smerdis bróðir sinn sitja í konúngs háseti og nam höfuð hans við himin. Draumur þessi fékk Kambýses mikillar áhyggju og fyrir því sendir hann *Prexaspes* vin sinn austur í *Súsa* og lét hengja Smerdis. Upp frá því varð Kambýses svo óður, að hann reði sèr ekki fyrir grimd; hann spyrnti þannig fæti við systur sinni, svo að hana dróg til bana, var það fyrir þá sök, að hún minti hann á Smerdis bróður þeirra. *Krösus* gamli, er verið hafði ráðgjafi föður hans, varð opt að fela sig til að forða lífi sínu, er hann hafði gefið Kambýsesi eitthvert það ráð, sem honum geðjaðist eigi að. Enginn maður þorði að yrða á hann, nema með mestu flærð og fagurmælum, og þótt hann sýndist glaður í bragði, þá urðu menn vel að gæta þess, að segja honum ekkert ógeðfellt. Einhverju sinni spurði hann *Prexaspes*: »Hvað segja Persar um mig?« Hinn svaraði: »Menn segja þér þyki sopinn góður herra! en að öðru leiti er þjer hælt«. Konúngur mælti: »nú skaltu sjálfur um dæma, hvort Persar hafa satt að mæla, er þeir segja slíkt, eða þeir eru gengnir frá vitinu; ef eg hitti son þinn, sem þar stendur, í hjarta, þá er ljóst, að Persar segja ó-

salt, og að eg er með öllu ráði«. Greip konungur þá boga sinn, lagði ör á streng, og skaut af; sveinninn féll þegar; stóð örin í miðju hjarta. Þá varð Kambýses glaður og mælti við Prexaspes: »nú er auðsèð, að það eru Persar, en ekki eg, sem vitið hafa mist. Hefurðu nokkru sinni sèð betur skotið en þetta?« Prexaspes mælti: »guðinn sjálfur getur ekki betur skotið!«

Um þessar mundir gjörðist sá viðburður á Persalandi, að maður nokkur af prestastéttinni frá *Mediu*, gaf sig fram í höfuðborginni *Súsa*, og sagðist vera *Smerdis* bróðir Kambýsesar; urðu margir til að trúa orðum hans, og komst hann þannig til ríkis. En það er að segja frá Kambýses, að þá er hann fréttir aðfarir þessar, bregður hann við skjótt, og býzt að fara heim til Persíu og sefa uppreistina; en er hann var kominn til *Sýrlands*, tókst svo til, að þá er hann vildi stíga á bak hesti sínum, stakk hann sig á sverðsoddi í lærið; var það allmikið sár; varð hann þá að láta þar fyrirberast sem hann var kominn; kallaði hann nokkra persneska höfðingja á sinn fund, og segir þeim, að hann hafi látið taka bróður sinn af lífi, til þess að draumur sinn skyldi eigi fram koma; en prestur sá, sem nú sè kominn til ríkis á Persalandi, sè svikari, og verði þeir að steypa honum úr völdum; tók konungur þá að gráta og harmaði miög forlög sín. En er Persar sáu Kambýses gráta, rifu þeir klæði sín og grētu hástöfum. Þó trúðu þeir því, að prestur segði satt, og væri *Smerdis* sonur *Cýrusar* konungs, Kambýses gæti ekki unt honum konungstignar, og vildi því æsa menn til ófriðar gegn honum. Eptir það andaðist Kambýses af sárinu (522).

Svika-Smerdis.

Eptir lát Kambýses ræði prestur þessi yfir *Persalandi*, og hafði aðsetu í *Súsa*. Hann gjörði sér alt far um, að ná hylli landsmanna með því, að leysa menn frá herþjónustu, og gefa þá lausa við skatta. Það er sagt um þenna Svika-Smerdis, að *Cýrus* hafði eitt sinn refsað honum fyrir einhverja yfirsjón, á þann hátt, að hann lét skera af honum bæði eyrun. Þessi líkams-lýti reyndi *Smerdis* að dylja sem bezt, og fyrir því lét hann engan persneskan höfðingja koma á sinn fund, lét því nær aldrei sjá sig, en sat allajafna heima í höll sinni. Maður hæt

Ótanes, honum var kunnugt, að einn *medverskur* prestur hafði verið afeyrður á dögum Cýrusar; kom honum því til hugar, að alt mundi vera sami maðurinn, sá sem afeyrður var og þessi sem til valda hafði brotízt. Ótanes átti sér dóttur; hún var ein af konum Smerdis; hana fær Ótanes til að taka höfuðfatið af konungi, einhverju sinni þá er hann var sofnaður. Og jafn skjótt sem Ótanes verður þess vísari að konung vantar eyrun, gjörir hann samsæri við sex persneska menn; einn af þeim hét *Dartius*; hann var son *Hystaspis* jarls á Persalandi.

Nú hefir *Svika-Smerdis* konungur frétt, að sá kvittur gangi meðal manna, að konungstign hans muni miðlúngi vel fengin; lætur hann þá Prexaspes koma á sinn fund og lofar honum öllu fögru, ef hann gangi fram á hallarmúrinn og sannfæri lýðinn um, að hér sé als engum brögðum beitt, heldur sé það Smerdis sannur son Cýrusar, er nú sitji að völdum í Súsa. En það er frá Prexaspes að segja, að jafn skjótt sem hann hefir stígið fæti upp á hallarmúrinn, þá hirðir hann lítið um loforð þau, er hann hafði heitið Smerdi, og þylur upp alla ættmenn Cýrusar og allar þær velgjörðir, er Cýrus hefði veitt Persum; kveðst sjálfur hafa ráðið Smerdis bana eptir áeggjan Kambýsesar, og að sá maður, sem nú hafi konungsvald á hendi, sé prestur og eigi ekki tilkall til konungdóms á Persalandi; lauk hann erindi sínu með því, að bannsyngja Persum, ef þeir reyndi eigi að losa sig undan yfirráðum Medíumanna. Að því mællu steypir hann sér ofan fyrir múrinn og lét þannig líf sitt.

Nú víkur sögunni til hinna sjö, er samsærið höfðu gjört; vissu þeir eigi hvað Prexaspes hafði aðhafzt, en hinsvegar eggjaði *Dartius* þá mjög á, að vinda bráðan bug að sinni fyrirætlun; ganga þeir nú til hallarinnar og ná skjótt inngöngu, með því varðmenn gruna þá ekki, þar sem þeir voru allir í höfðingjatölu. En er þeir komu að konungs herbergjum, vildu þrælar þeir, er þar höldu vörð, eigi leyfa þeim inngöngu; brugðu samsærismenn þá sverðum og vögu þrælana. Meðan þetta gjörðist sat konungur, sem venja hans var til, í herbergi sínu, og hjá honum prestur einn, og ekki fleiri manna; ræddu þeir með sér, hvað til bragðs skyldi taka, síðan Prexaspes hafði þannig brugðizt, sem reynd var á orðin. Í því ruddust samsærismenn inn að þeim, greip annar þeirra þá boga, en annar spjót, og bjuggust til varn-

ar; sá varðist vel er spjótíð hafði, þar til er hann fèll; en hinn, er hann sá að hann fekk eigi boganum við komið, þá kastar hann honum og flýr í annað herbergi þar er dimt var. Þángað komst *Darius* og einn af fèlögum hans, er *Gobryás* hét; ræðist *Gobryás* á *Smerdis* þar í myrkrinu, og urðu sviptingar með þeim. *Darius* stóð hjá með brugðnu sverði, en þorði eigi til að leggja, því að hann óttaðist, að hann kynni að vega fèlaga sinn í stað konungs, þar í myrkrinu. En er *Gobryás* sinnur, að *Darius* hefst ekki að, kallar hann og mælti: »Neyttu sverðsins maður, þótt eg verði fyrir högginu!» *Darius* heggur fram sverðinu; hittir konúnginn; varð það hans bani. Nú hafa þeir *Darius* með sèr höfuð *Svika-Smerdis* og sýna lýðnum; gengu borgarmenn þá í lið með þeim og drepa presta þá alla, er þeir fengu hönd á fest. Náðu *Persar* þannig í annað sinn yfirráðum yfir *Medíumönnum* (521). En það var samkomulag með samsærismönnum, að sá þeirra skyldi konúngur verða yfir *Persum*, er þeim hesti riði, er fyrstur hneggjaði. Að morgni dags í sólarupprás riðu þeir allir út úr borginni, eins og til var sett. Hafði stallari *Dariusar* hagg að svo til, að hestur hans hneggjaði þegar, er þeir komu út fyrir borgina. Þannig varð *Darius Hystaspisson* konúngur yfir *Persum* (521 f. Kr.).

Hið *persneska einvaldsdæmi* varð aldrei viðlendara, en um daga *Dariusar* konungs. Það náði um þær mundir austur að *Indusfjöti*, suður að *Indlandshafi*, *Arabalandi* og *Eþíopíu*, vestur að eyðimörkum *Afríku*, norður að *Miðjarðarhafi*, *Þríkiu*, *Svartahafi*, *Kákasusfjöllum*, *Kaspiahafi* og *heiðalandi* því, er þaðan gengur til austurs. *Persakonúngur*, er alment var nefndur »*hinn mikli konúngur*«, var tignaður eins og guð, og allir sem á hans fund sóttu, urðu að knèkrjúpa honum, og sýna hina mestu lotningu. Hann hafði aðsetu í 4 höfuðborgum, *Babýlon*, *Ekbátana*, *Persepolis* og *Súsa*, eptir því sem árstíðum hagaði. Í *Súsa* voru samankomin lánngmest auðæfi, og hverskonar munaður og óhóf átti þar heima. »*Hinn mikli konúngur*« hafði fjölmenna hirð, marga þræla og mikil kvennabúr, og svo má að orði kveða, að höll hans ljómaði öll af gulli og dýrgripum, svo að furðu gegndi. Það var einskonar miðsól, er skein út um hinn mikla þjóðageym, er *Persakonúngur* ræði fyrir. *Persar* voru fyrir öðrum þjóðum, er konúngi lutu, og guldu þær þeim skatta og skyldur;

næstar þeim að virðingu gengu nábuþjóðir þeirra, og svo koll af kolli, svo að þeir voru jafnan minnst metnir, er fjærstir bjuggu konungi. Siðir og lífernishættir voru hispurslegir og viðhafnar-miklir, en þó í aðra rönd harðýðgislegir og samboðnir óment-uðum mönnum; jarðyrkja og garðyrkja var í góðum metum og konungur studdi hana; vegabætur og póstgöngur áttu sér stað um ríkið; vatnsból voru gjörð á eyðimörkum, og verzlun og sam-göngur nutu opinberrar verndunar. En öll þjóðin og hver ein-stakur maður laut konungi og jörlum hans, eins og ófrjálsir menn: þeir áttu alt undir miskun konungs bæði fæ og fjör; hann gat svipt þegna sína öðruhverju, eða hvorutveggja, eptir því sem honum þóknaðist í þann svipinn.

Ríki Persakonungs var skipt í mörg jarlsdæmi. Konungur setti jarl yfir hvert fylki. Þó jarlar þessir væri undirgefnir kon-ungi, réðu þeir hartnær sem einvaldar hver í sínu fylki, og því fjarlægari sem þeir voru frá konungi, og meiri menn fyrir sér, því meira varð ráðriki þeirra í þeim fylkjum, er þeir voru yfir skipaðir. Þegar konungi líkaði eitthvað miður við jarla sína, voru það einatt úrræði hans, að hann sendi menn til höfuðs þeim, og lét drepa þá; settist vegandinn þá að völdum í hins stað, er drepinn var, og bar fyrir sig konungsbréf. En oft bar það við, að jarlar þessir urðu ofjarlar hinum mikla konungi, og gjörðu það er sjálfum sýndist, hvað sem konungur bauð. Þannig ríkti harðstjórn um alt Persaveldi og í hverju einstöku fylki. En jafnframt því, að stjórnarfyriřkomulag þetta hēlt um stundarsakir þjóðunum undir ánauðaroki Persa, þá flýtti það einnig fyrir sundrúngu ríkisins, er kenna mátti sjálfræði hinna persnesku jarla.

Annar kafli.

Grikkir og ófriður þeirra við Persa.

Hetjuöld Grikkja.

Það er kunnugt, að af *Európu* ganga þrjú nes og öll mikil suður í hað. Hið austasta nesið byggði þjóð sú í fornöld, er *Pelasgar* hét; voru þeir í ætt við Indur, og lifðu við jarðyrkju. Svo er um sögu *Grikkja*, sem annara þjóða, að þegar farið er fram í fornöld, þá verður frásögnin myrk og hrikaleg og þó í molum; veldur það því, að meðan þjóðirnar eru í bernsku, þá eru hugmyndir þeirra bernskulegar, og þeim er ekki lagið að lýsa viðburðum þeim, er gjörzt hafa, greinilega og edlilega eins og þeir hafa orðið til í heiminum, heldur smíða þær sér alskonar kynjamyndir, mennina gjöra þær að guðum og verkin verða að því skapi. Fornmentun *Grikkja* byrjar á því, að í broddi þjóðarinnar ganga hetjur (*Heroes*) margar, t. a. m. *Herkúles*, *Peleus*, *Jason*, er eiga í miklum þrautum ýmist við náttúru-öfín, ýmist við alskonar ófreskjur í dýra- eður mannamyndum; verða þeir ágætir mjög af hreysti sinni og þrekvirkjum, og eru hafðir í guðatölu eptir dauðann. Meðal frásagna þeirra, er þannig lýsa fornöldinni, eru kvæði *Hómers* talin einhver hin ágætustu. *Hómer* var griskur maður af *Íóna*-ættkvísl; hafði sá þjóðflokkur numið lönd á vesturströndum *Litlu-Asíu*, nokkru áður en sögu-öld Grikkja hófst, og þar gjörðust þeir viðburðir, er *Hómer* hefir um kveðið. Þykir hann framúrskarandi, bæði vegna þess hve háfleygur hann er í anda, þegar hann lýsir lífi manna og guða, viðureign þeirra og bardögum; vegna þess, hve nákvæmlega og ljóslega hann segir frá mentunarástandi þeirra tíma, líferni þjóða og einstakra manna, viðburðum og stöðum, og loksins vegna þess, hvílik áhrif kvæði hans höfðu jafnan á hina grísku þjóð.

Hómer.

Hann er fæddur á vesturströnd Litluasíu, en eigi vita menn

hvar, og svo er sagt, að sjö eyjar og borgir keptu um hann, og sagði hver, að hann væri hjá sér borinn og barnfæddur. Honum eru eignuð tvö höfuðkvæði: *Ilíonskviða*, eður kvæði um umsát og fall Ilíonsborgar (Trójuborgar), og *Odysseuskviða*, eður kvæði um hrakning og heimkomu Odyssevs (Úlixesar).

Sagan segir, að *París*, sonur *Príamus* konúgs í *Trójuborg*, hafi sótt heim *Menelás* Spartverja konúng gestavin sinn, en farið svo þaðan, að hann hafði á burt með sér drotningu hans, *Helenu* hina fögru, og flutti hana og auðæfi mikil til Trójuborgar. Menelás átti bróður þann, er *Agamemnon* hét, hann var konúngur í *Mykene*; það er og á Grikklandi. Nú sem Menelás er sviptur konunni, fer hann að hitta bróður sinn, og síðan fara þeir bræður og beiðast liðs hjá *Akkeum* (þ. e. Grikkjum) til þess að ná aptur konunni frá Trójumönnum. Grikkir urðu vel við liðsbón þeirra bræðra; höfðu þeir nú liðsafnað mikinn og héldu hernum austur til Litluasíu til móts við Trójuborg. Þessir eru taldir ágætastir höfðingjar í liði Grikkja: *Agamemnon*, hann var aðalforingi fyrir Grikkja her; *Menelás* konúngur sjálfur; hann er nefndur hinn rómsterki; *Akilles* hinn fóthvati, og talinn hinn ágætasti af öllum Grikkja hetjum, hann var sonur *Pelevs* þvíukonúgs og *Petísar* hafgyðju; *Odyssevs*, hinn ráðagóði, þrautgóði konúngur á Íþöku, hinn grýttu ey fyrir vestan Grikkland; *Díomedes* hinn sterki, konúngur í Argos; *Nestor*, konúngur í Pýlus og fl. Allir höfðu þeir mörg skip og hið friðasta lið. Svo er sagt, að Nestor væri elztur allra höfðingja í liði Grikkja; »höfðu yfir hann liðið tveir mannsaldrar mæltra manna, en nú var hann konúngur yfir þriðja mannsaldri«; fyrir því gekk hann eigi í orustu, en á ráðstefnum var hann öllum öðrum framar, því að hann var manna vitrastur og málsnjallastur; ræðan flaut honum af vörum, sætari en hunáng. Grikkir settust um Trójuborg, og gjörðu áhlaup á hana; en Trójumenn tóku snarplega á móti. *Paris* skaut vel af boga, en var að öðru leiti enginn garpur nè fullhugi; en meðal Trójumanna urðu þeir frægastir af vörn sinni: *Eneas* og einkum »hinn hjálmkviki« *Hektor*, sonur *Príamus* konúgs. Trójumönnum kom lið víðsvegar að úr Litlu-Asíu; varð borgin eigi auðsótt, og frestaðist umsátin alt að 10 árum; en margar urðu smáorustur með mönnum. Guðir og gyðjur stigu niður úr hinum glæstu sölum á *Olympos-fjalli* og gengu í hina

miklu styrjöld. *Pallas Aþena* (Mínerva) hin völduga meygdyja, og hin ráðrika *Hera* (Juno), drottning *Sevs* (Jupiters), veittu Grikkjum; en *Afrodíta* (Venus) ástagyðja, og *Febus Apolló*, hinn langskeyti bogvaldur, veittu Trójumönnum og einkum Hektori.

Ilíonskviða, er einkum segir frá viðbrðum á hinu tíunda ári styrjaldar þessarar, byrjar á því, að skáldið heitir á sönggyðjuna, með þeim orðum: »kveð þú, gyðja, um hina fársfullu heiptarreiði Akkillesar!« Því að reiði hans og deila við Agamemon olli einmitt því, að styrjöldin stóð svo lengi. Agamemnon hafði stygt Akkilles með því, að taka frá honum *Hippodamíu Bríseídóttur*, hina fögru ambátt, er Akkilles hafði þegið að heiðursgjöf og unni hugástum. Sat nú Akkilles harmþrúnginn í tjaldi sínu og hafðist ekki að, en stytli sér stundir með hörpuslætti. Hektor sótti ákaflega fram og með honum Trójumenn; hopuðu Grikkir fyrir, og lá við sjálfst að þeir Hektor mundu kveikja í skipum þeirra. Þá fékk *Patróklus* lèð vopn Akkillesar vinar síns, þau voru vopna bezt, og gekk móti Trójumönnum, en svo lauk, að Patróklus féll fyrir Hektori. En er Akkilles frèttir lát vinar síns, verður hann ákaflega reiður, fer yfir herbúðadíkíð og kallar svo ógurlega, að hestar fældust fyrir kerrum Trójumanna, drápuð þar tólf manns, en miklum felmtri sló á alt liðið. Því næst lét þetis hinn fræga völundarsmið *Hefestus* (Vulcanus) smíða vopnanda Akkillesi, er hún færir honum; slíkra vopna hafa menn eigi heyrt getið hvorki áður nè síðan; herklæðist nú Akkilles, og varpar sér í kerruna, en *Átómedon* stýrði hestum hans; geystist nú Akkilles fram móti Trójumönnum, og hélzt þá ekki við honum; flyðu Trójumenn undan út á *Ksanpus*-fljót; en svo var Akkilles þá óður, að hann hljóp út í fljótið á eptir þeim með brugðnu sverði og hjó á báðar hendur; varð þar hræðilegur aðgángur, »er mennirnir voru slegnir með sverði, en vatnið varð rautt af blóðinu«. Þá reiddist fljótsguðinn, er hann sá að straumur hins helga vatns stíflaðist mannabúkum; ærðist þá fljótið og skullu ógurlegar öldur á Akkillesi; hörfaði hann þá undan á land upp, en fljótið elti hann, og mundi það hafa svelgt hann í sig, ef aðrir guðir hefði eigi dugað honum, og Hefestus orðið þeirra drjúgastur; hann hleypti eldi í öll tré og aldini á fljótsbökkunum. Við því báli mátti fljótsguðinn ekki og hörfaði undan, en Akkillesi var borgið.

Nú er að segja frá Hektor, að hann stóð fyrir framan borgarhlið og beið Akkillesar, því að hann vildi fyrir hvern mun við hann berjast; en í annan stað grátbændu foreldrar hans hann, að hann berðist eigi við heljarmanninn, en þó gátu þau eigi talið honum hughvarf. Nú kom Akkilles að honum; varð Hektor þá hræddur og lagði á flótta, en Akkilles elti hann; runnu þeir þannig þrem sinnum á hlaupi í kringum Trójuborg, en allir guðir horfðu á. Loksins nam Hektor staðar og snerist í móti Akkillesi; lauk svo þeirra viðskiptum, að Akkilles kom spjótslagi á Hektor, framan í hóstið, þar sem herklæðin hlífðu honum eigi, og fékk Hektor bana af. Priamus leysti líkama sonar síns út hjá Akkillesi við ærnu fægjaldi. Stóð enn ófriður um hríð og féll Akkilles fyrir bogaskoti Parísar, enda var Apolló með í leiknum; haugur var orpinn yfir Akkillesi við Hellespontus (Helluhaf). Um síðir varð Trójuborg unnin með brögðum hins slægvitra Odyssevs. Grikkir gjörðu afarmikinn trèhest, holan innan, og létu einvalalið af sínum mönnum felast þar inni; meðal þeirra var Odyssevs, og var honum ætlað að gæta dyranna á vígvæl þessari. Grikkir létu, sem þeim leiddist umsátin, brendu herbúðir sínar og héldu heimleiðis, en leyndu flota sínum undir *Tenedusey*. Trójumenn undruðust trèhestinn, þar sem hann stóð eptir skilinn á ströndinni; hugðu þeir, að Grikkir hefði gefið hann Apenu í heiðursskyni, og til þess að búa sjálfum sér greiða heimför; færðu Trójumenn hestinn með miklum fagnalátum inn í borgina; flyktist lýðurinn þá að til að skoða nýlundu þessa; var þá mikil ráðagjörð með mönnum, hvort réttara mundi, að brenna hestinn, eða hrynda honum fyrir björg niður; urðu þeir hlutskarpastir, sem ræðu til þess að láta hann standa á borgarvíginnu og friða gyðjuna þannig. En er nótt var komin, gengu Grikkir úr hestinum; skipaflotinn sneri aptur frá Tenedus; komu Grikkir þá Trójumönnum á óvart; tóku borgina, drápu karla, ræntu fè, en ráku konur og börn í þrældóm.

Höfðingjar þeir, er komust lífs af úr Trójumannastriði, héldu hver til síns heima eptir stórvirki þessi; greiddist þeim ferðin allmisjafnlega. En enginn þeirra varð jafnfrægur af ferðavolki sínu, sem Odyssevs; hann átti 10 samfleytt ár í hrakningum, og um þá hefir *Hómer* ort Odyssevskviðu. Á leið sinni kom Odyssevs við *Sikiley*, og hitti þar jötna þá, er *Kýklópar*

nefndust; þeir voru mannætur; komst hann nauðulega úr höndum þeim; hann fekk siglt fram hjá hinum skæðu *Sírenum*, söngdísunum, er töfruðu farmenn með sætum söng; hann fekk umflúið hina voðalegu óvættu, *Skyllu* og *Karybdís*, er drápu sex af skipverjum hans; *Póseidón* sjávarguð var stórreiður *Odyssevs*, braut skip hans í spón, og rak hann upp að *Feakalandi*; en *Feakar* tóku honum vel, gáfu honum góðar gjaafir og fluttu hann, *Póseidóni* þvernauðugt, heim til Íþöku.

Meðan *Odyssevs* var í hrakningum þessum, settust biðlar margir upp hjá *Penelópu* konu hans, eyddu búi þeirra *Odyssevs*, og leituðu ráðahags við hana með frekju. Þegar *Odyssevs* bar að húsum, hafði hann tekið á sig stafkarlsgerfi; biðlarnir sátu að veizlu og höfðu ráðgjört með sèr, að sá skyldi hljóta *Penelópu*, er skotið gæti ör af boga *Odyssevs* gegnum tólf axaraugu. Enginn af biðlunum fekk dregið upp bogann; tók stafkarlinu þá við boganum og leyfðu þeir honum að skjóta ef hann gæti. *Odyssevs* bendir þegar upp bogann og skaut örinni gegnum öll axaraugu; kastar hann þá dularklæðunum og segir til nafns síns; gengur fram í salinn ásamt *Telemakkus* syni sínum, steypir niður fyrir sig örvunum og mælti: »nú er kappleikur þessi á enda, en nú vil eg mèt annað mark setja, það er enginn maður hefir áður hitt, og freista hvort eg fæ náð því, og *Apolló* vill ljá mèt fulltingi sitt«. Að því mæltu skaut hann ör að *Antínóusi*; hann var ósvífnastur allra biðlanna; kom örin í háls honum, í því er hann bar vínker að munni sèr; fèll *Antínóus* við skotið, en matborðin steypust, og urðu í blóði einu. Þar feldi *Odyssevs* þá alla, biðlana, og hefndi þannig skapraunar þeirrar, er þeir höfðu honum gjört.

Hellas og Pelopsey.

Pelasgar hétu, eins og áður er sagt, þjóð sú, er fyrst bygði *Grikkland*, en eftir Trójuborgar daga hrukku þeir fyrir þjóðdeild þeirri, er *Hellenir* hétu. Síðan voru allar hinar ýmsu deildir af því þjóðerni kallaðar *Hellenir*, eða *Grikkir* sameiginlegu nafni, og hefir það haldizt síðan. Hèr um bil 1104 árum f. Krists burð komu *Dórar* og lögðu undir sig mestan hluta *Pelopseyjar*, en *Íónar* settust að í suðurhluta Grikklands, á meginlandinu fyrir norðan *Pelopsey*, þar sem hét *Attíka*, og á hinum næstu

eyjum, þar á meðal á Evboiu. Eptir fall *Kódrusar* (1068), hins síðasta konungs í Attíku, fóru Jónar austur um haf og settust að á vesturströnd Litlu-Asíu.

Til forna hafði Grikklandi sjálfu verið skipt í þrjá höfuðhluti: *Norður-Grikkland* (eða Epirus og Þessalía), *Mið-Grikkland* (eða Hellas), og *Suður-Grikkland* (eða Pelopsey). Hellas greindist aptur í þessar sveitir eða fylki: *Attíku* og *Megarís*, *Boiótíu*, *Fókafylki*, *Lókrasfylki*, *Dóris*, *Etólíu* og *Akarnaníu*. Millum Pelopseyjar og meginlands gengur mjótt eið; á því eiði stóð *Korinþuborg*. En á Pelopsey var sveitum þannig háttað: í miðju landi var *Arkadíá*, sunnar *Lakónía* og *Messenía*, vestar *Elís*, norðar *Akkaja*, austar *Argólís*. Um eyjarnar í Grikklandshafi, bæði *Krítey*, *Kyklades-eyjar* og *Sporades-eyjar* bygðu Hellenir einnig snemma á öldum. Bæði meginland Grikklands og Pelopsey eru fjöllótt. Þó gengur ekki einlægur samfastur fjallgarður eptir landinu, heldur eru þar einstök fjöll, sumstaðar hálendi og sumstaðar gróðursælir dalir og sjávarstrendur. Landið er mjög vogskorið, var það því snemma vel fallið til verzlunar og sjósóknar. Af landslaginu leiddi eðlilega bæði það, að landsmenn greindust í mörg smá ríki, er hvert um sig tók sérstaklegum framförum, eptir því sem hverju bezt var lagið, og án þess að vera öðru háð, og líka hitt, að samgöngur og samband milli smárikja þessara var mjög auðvelt; í Grikklands fjöll eru sumstaðar þröng og djúp skörð, eru þar örugg vígi en ílt aðsóknar; einnig þetta dróg til þess, að auka Grikkjum þor og þrek og kenna þeim að treysta sér og vopnum sínum.

Sparta (Spörtuborg).

Meðal ríkja þeirra, er *Dórar* höfðu stofnsett á *Grikklandi*, komst ekkert til slíkrar upphéðar sem *Sparta* (Lakedæmón) í *Lakóníufylki* á *Pelopsey*. Snemma á tímum sátu þar konungar að völdum; gekk kóngdómurinn í erfðir, og töldu þeir ætt sína til Herkúlesar; voru konungar jafnan tveir í einu. En er tímar liðu fram, kom upp ágreiningur milli konunga og þegnanna, og ríkisstjórnin fór aflaga. Þá var það, að sá maður, er *Lýkúrgus* hét, og var einn af konungsaettinni (hær um bil 880 f. Kr.) setti *Spartverjum* lög og kom á öðru og fastara skipulagi, en verið hafði fyrir hans daga. Lög hans voru mjög merkileg, en þó

voru þau í sumum greinum yfrið óþýð og hörð; þau gjörðu *Spörtu* að herskáu lýðstjórnarveldi, en þó átti þar jafnan heldri manna stjórn sèr stað öðrum þræði; eptir lögum þessum var það þjóðfélagið (Staten), sem alt var miðað við og alt varð undir að lúta; hver einstakur maður var skyldur að leggja alt í sölurnar fyrir þjóðfélagið, og styðja það og efla á allar lundir; þess vegna var það og, að þjóðfélagið sjálft (opinber stjórn) tókst á hendur uppeldi barnanna, ræði mataræði borgaranna og hafði tilsjón með athæfi hvers einstaks manns. Jafnskjótt og börnin fæddust var ákveðið, hvort þau skyldi halda líf, eður eigi; þættu þau vanheil eða vansköpuð voru þau lífátin, því að ekki þótti líf í þeim fyrir þjóðfélagið. Til hins sjöunda árs höfðu konur uppeldi sveinbarna á hendi; þó voru þeim settar ýmsar reglur fyrir uppfóstrinu, til þess að börnin vendist eigi á kveifarskap. En frá því ári hófst hið opinbera uppeldi, og harðnaði að því skapi, sem börnin eltust, því að alt miðaði til þess, að gjöra sveinana harða og hrausta hermenn í þarfir fósturjarðarinnar. Vísindi og listir voru þeim ekki kendar, heldur hitt, að hlaupa, glíma, og heita vopnum fimlega; matur var gefinn lítill og tilbreytingalaus, til þess menn vendist á sparneytni og þolgæði; rekkjur voru ómjúkar; lágu menn á stargresi, er þeir sjálfir tíndu sèr á *Evrótafljóts*-bökkum; menn máttu þola högg bæði af stallbræðrum sínum og kennendum; margur ungur maður lét í fórnarskyni húðstrýkja sig til bana á altari *Artemísar* (veiðigyðju), án þess að bregða sèr nokkuð við sár eður bana; að sýna gamalmennum virðingu og auðsveipni, þótti eitt hið fegursta skart á unglingum. Borgarar mötuðust eigi hver hjá sèr, heldur allir til samans opinberlega, og var hver húsbóndi skyldur að leggja sinn skerf til borðhaldsins; frá slikri samnautn var enginn maður undan þeginn, jafnvel ekki konungarnir sjálfir; fóru máltíðir fram með hinni mestu sparneytni, en þó með hóflegri glaðværð.

Æztu völdin í *Spörtu* voru í höndum *öldungaráðsins*; sátu í því, auk beggja konunganna, 28 þjóðkjörinna manna, og enginn yngri en sextugur; höfðu konungar á friðartímum lítill forrættindi umfram ráðherrana, önnur en þau, að þeir höfðu fyrir sæti við máltíðir allar, þeim voru sýnd ýms lotningarmerki umfram aðra menn, og þeir stóðu fyrir öllum helgihöldum, af því þeir áttu kyn sitt að rekja til Zevs; en á ófriðartímum voru þeir

sjálfkjörnir herforingjar. Nokkru síðar voru skipaðir í Spörtu þeir menn, er *Efórar* eður *tílsjónarmenn* hétu, þeir voru jafnan 5 saman; voru kjörnir af lýðnum, höfðu völd á hendi um eitt ár; þeir voru forsetar bæði í öldungaráðinu og á þjóðfundum, og þeir gátu tekið konunga fasta, ef þeir höfðu brotið lögin. Þessir tílsjónarmenn takmörkuðu þannig að nokkru leiti bæði ráðið og konúngana. Þjóðfundir Spartverja, er allir frjálsir borgarar sóttu, réðu einnig nokkru um ýms þjóðmálefni, en þó varð öldungaráðið jafnan hlutskarpast. Íbúar Spörtuborgar sjálfrar áttu einir tilkall til setu á þjóðfundum; en hinn lýðurinn allur, sem bjó utanborgar í *Lakóníu*, kom þar hvergi nærri, og átti enga hlutdeild í stjórn lands og laga. Löndum hafði Lýkúrgus skipt á þá leið, að hvert heimili á *Lakóníu* fekk jafnstóran jarðarskika, til þess að jöfnuðurinn skyldi verða sem mestur. En þar eð jarðarpartar þessir einungis gengu að erfðum til þeirra manna, sem voru oddvitar heimilanna, þá leiddi þar af, að jarðagózið lenti í höndum fárra manna, er þá réðu mestu yfir hinum mörgu, sem enga fasteign áttu. Til þess að þjóðfélagið ætti ráð á borgurum sínum, hvenær sem vera skyldi, þá máttu þeir eigi tefja sig við akuryrkju, eða önnur störf; öll slík störf höfðu *Helótar* á höndum; þeir voru mansmenn Spartverja og harðlega haldnir. Á ófriðartímum gengu *Helótar* í orustur sem létvopnað lið, en síðar á tímum voru þeir settir á herskipin; þótti sú herþjónusta miklu auðvirðilegri en hin á landi.

Lög þau, er *Lýkúrgus* setti, og stjórnarskipun sú, er á þeim var byggð, miðaði til þess að gjöra Spartverja hrausta og hergjarna; enda lýsti það sér brátt og kom þá fyrst niður á þeim, er næstir bjuggu *Lakóníu*; hið fyrsta herfáng Spartverja varð nágrannaland þeirra *Messenía*.

Spartverjar áttu tvisvar í miklum ófriði við Messeníumenn. Hið fyrra stríðið stóð frá 743—723 f. Kr. Voru tildrögin til þess deila milli tveggja manna; annar þeirra átti heima í Messeníu og hét *Polýkares*; hinn í Spörtu, og hét *Evefnus*. Polýkares hafði komið nokkru af hjarðfè sínu í gæzlu til Evefnusar; sló Evefnus eign sinni á það og stal því úr sjálfs síns hendi og þar á ofan bætti hann eiganda fjárins skaðann með svikum og sonardrápi. Þá laust upp ófriðinum. *Aristódemus* hét konúngur Messeníumanna; hann varðist Spartverjum vel og lengi, og er svo

sagt, að hann blótaði dóttur sinni til sigurs sèr, en það kom fyrir ekki; Spartverjar settust um *Íþómu-kastala*, og tóku hann eptir lánga umsát og lögðu Messeníu undir sig.

Nú liðu því nær 40 ár, þá hófst ófriðurinn af nýju milli Spartverja og Messeníumanna. Það var *hið síðara stríðið*; það slóð frá áriuu 685—668 f. Kr. Messeníumenn höldu illa ánaud Spartverja og gripu til vopna. *Aristómenes* Messeníukonungur, hinn ágætasti maður og hinn mesti kappi, varði landið af frábærri hreysti, vann opt sigur á Spartverjum og herjaði lönd þeirra; svo að Spartverjar sáu sitt óvænna, og leituðu ráða til vefréttarinnar í Delfis; guðinn sagði þeim að leita trausts til Aþenuborgar. Þá er sagt að Aþenumenn, sem undir niðri litu ófundaranga til Spartverja, hafi sent þeim *Tyrtevs*, halta skáld, og skyldi hann vera þeirra ráðgjafi. En er Tyrtevs var þangað kominn, þá tekur hann til að yrkja hersöngva; við þá söngva fengu Spartverjar nýjan hug og dug. Varð vefrétlin þeim þannig til góðs, þótt Aþenumenn ætluðu annað. Þá kom það og til, að *Aristókrates*, Arkadíukonungur, sveik Messeníumenn í trygðum, og voru þó bandamenn hans. Úr því gekk Spartverjum betur; síðast náðu þeir kastala þeim, er á *Eiri* hét (668 árum f. Kr.). Þá var Messeníá unnin öðru sinni, og landsmenn þeir, er eptir lifðu, gjörðir að *Helótum*, þ. e. urðu mánsmenn. *Aristómenes* komst undan og varð eigi handtekinn, og eptir að hafa unnið ættjörðu sinni alt það gagn, er hann orkaði, þá andaðist hann í Róðusey. Að loknum þessum ófriði flýði mikill mannfjöldi af Messeníu vestur til *Rhegium* á Ítalíu. *Gorgus*, sonur Aristómenesar var foringi þeirra. Frá Rhegíum fóru þeir síðan yfir sundið og tóku *Zankle*, sem þar var andspænis á móti; gáfu þeim stað nafn eptir sèr og kölluðu *Messana*. Þar er nú *Messína* á Sikiley.

Eptir því sem tímar liðu, lögðu *Spartverjar* undir sig alla *Pelopsey*, og létu eigi þar við sitja, heldur náðu þeir einnig yfirráðum yfir mestum hluta meginlands á Grikklandi. Hvervetna þar sem Spartverjar lögðu lönd undir sig, leituðust þeir við að koma á samkynja stjórnarskipun þeirri, er þeir sjálfir höfðu heima í Spórtu, og það var höfðingja- eður heldri manna stjórn; en hvar sem þeir höfðu nokkur yfirráð yfir eður afskipti af, þá risu þeir jafnan öndverðir móti annari stjórn, hvort heldur það var harðstjórn (Tyranni), eður lýðstjórn (Demokrati). Meðan

Spartverjar þannig sátu yfir virðingu annara þjóða á Grikklandi, reðu þeir mestu á ófriðartímum; þeir skipuðu foringja yfir herinn, og þeir kváðu á, hversu mikinn liðsafla sérhvert fylki skyldi senda til hersins, þá er alment útboð eður liðsafnaður var á Grikklandi.

A þ e n a (Aþenuborg).

Þessi hin nafnfræga borg lá í *Attíku-héraði* í *Hellas*, og átti upphaf sitt að rekja til *Íóna*. Í fyrnsku höfðu þar setið konungar að völdum; en það nafn var aftekið, þá er *Kódrus* konungur féll, 1068 árum fyrir Krists burð; var þá sett *ljóðstjórn*, og stjórnarforingar nefndir *Arkontar*; fyrst var svo til ætlað, að einn skyldi vera þjóðstjóri (Arkont) í senn, og hafa völdin á hendi æfilángt; síðan var sú breyting gjörð, að þeir skyldi sitja í völdum 10 ár, og loks urðu þeir 9 að tölu, og skyldu að eins vera við-embætti 1 ár. En höfðingjar og auðmenn reðu þó mestu, og náðu flestum jarðeignum undir sig og kúguðu mjög hina fátækari. Til þess að ráða bót á slíkum ófjöfnuði, vantaði lög, og þá var einum af þjóðstjórunum, er *Drakó* hét, falið á hendur að semja lög (622); en lög hans voru svo hörð, að þau þóttu óhafandi. Varð nú óstjórn í Aþenuborg, en þá vildi mönnum það til, að sá maður var uppi, er *Sólon* hét; hann var einn af þjóðstjórunum og stórvitur maður. Hann gaf Aþenumönnum lög (594). Hann skipti þjóðinni í 4 flokka eptir efnum. Í hinum fyrsta flokki voru þeir, er mesta hlutdeild höfðu í alþjóðlegum málefnum, en þeir áttu og þýngstum sköttum að svara; af þeim flokki voru þjóðstjórar kjörnir; öllum alþjóðlegum störfum stýrði *ráðið*, en í því sátu 400 manna, er allir voru kjörnir meðal þriggja hinna efstu flokka; sátu þeir að eins árlángt, er í það ráð voru kvaddir. Aþenumenn höfðu lengi átt dóm þann, er *Areópagus* hét; sá dómur var í miklum metum, en þótti nokkuð harður; hafði Drakó mjög rýrt vald og álit þess dóms, en Sólon jók hvorttveggja aptur; í þeim dómi sátu þeir menn, er verið höfðu þjóðstjórar; þar voru dæmd öll hin stærri óbótamál. En fyrir því var séð, að höfðingjar gátu í engu þröngvað kosti og kjörum alþýðu. Frá dómi Arkontanna var leyft að skjóta málum til annara dóma, og í þeim dómi sátu menn af öllum stéttum, og á almennum þjóðfundum höfðu allir borgarar atkvæðisrätt.

Þannig komst smátt og smátt alt valdið í hendur alþýðu, eður rættara sagt, í hendur einstakra manna, sem með mælsku sinni og álitu réðu mestu meðal lýðsins. Maður einn í Aþenuborg hét *Pisistratus*; honum var margt vel gefið, og honum tókst að verða einvöldum í borginni (561); misti þá lýðurinn völd þau, er hann hafði haft um stund, en *Pisistratus* réði einn öllu; hafði lífvörð um sig sem hann væri konungur, en fór þó vel og viturlega með sínu ráði; hann unni mjög skáldskap, og lét fyrstur manna safna kvæðum *Hómers* skálds og rita á bækur, og þaðan eru þau kvæði *Hómers* komin, er vèr nú höfum. *Pisistratus* andaðist 528 árum f. Kr. burð; tók þá *Hippias* sonur hans við völdum, og fór gætilega með í fyrstu; en sem bróðir hans *Hipparkus* var veginn af *Harmódíus* og *Aristógitoni*, þá var góðmenskunni lokið hjá *Hippiasi*, og gjörðist hann þá hinn grimmast maður. Sá endir varð þar á, að Aþenumenn fengu lið af Spartverjum, og ráku *Hippias* af höndum sèr; fór hann þá í útlegð til Persalands.

Nú hófust flokkadrættir miklir með Aþenuborgarmönnum, er svo lyktuðu að sá maður, er *Klispenes* hét, sigraði, með aðstoð lýðsins; *Klispenes* skipti lýðnum í 10 flokka eður fylki (*Fylai*), og hverju fylki í heimili (*Demoi*). Hinu forna ráði, er *Sólon* hafði sett, var nú breytt, og sett fimmtýgi manna nefnd; þeir hétu *Prýtanar*, og skyldu þeir jafnan stýra alþjóðlegum málum. Um þessar mundir var settur hinn nafnkendi *Skeljadómur* (*Ostracismus*), er dæmdi menn til útlegðar. *Prýtanar* spurðu lýðinn á ári hverju, hvort hann vildi að nokkur yrði dæmdur þeim dómi; ef lýðurinn þá hugði, að einhver mikilsháttar maður mundi verða sèr ofvaxinn, þá var honum innanhandar að fá þann mann dæmdan í 5 eður 10 ára útlegð; en þá urðu 6 þúsundir manna að gjalda jákvæði við því. Þó féll engin rýrð á þann, er útlægur varð eptir slíkum dómi, og eígur hans óskertar með öllu.

Nýlendur Grikkja.

Snemma á öldum bygðust nýlendur af Grikklandi víða um strendur Miðjarðarhafs; báru nýlendur þessar vott um uppruna sinn, því að bæði héldu þær grískum siðum og grískri tungu.

Nýlendur Íóna dreifðust austur á bóginn, bæði um Litlu-Asíu strendur og um eyjarnar, eptir því sem leiðir Aþenumanna lágu. Eptir fall Kódrusar konungs (1068) fór fjöldi manna af

Iónum úr Attíku, fyrir því að þeir undu illa breytingum þeim, er þá urðu á stjórninni, austur á Litlu-Asíu strandir, og stofnuðu þar ýms smáríki, er síðan urðu mjög viðfræg. *Níleus*, sonur Kódrusar var sóringi þessara landnámsmanna. Hinar helztu borgir, er risu upp þar austur, voru *Miletus* og *Efesus*, þar var *Artemishof* hið auðga, og hin ágæta verzlunarborg *Fókea*; þaðan byggðist seinna á tímum *Massilia* (Marseille), sunnan á Gallíu.

Dórar fóru landnámsferðir til Ítalíu; settu þeir einkum byggð sína um Suður-Ítalíu (Neðri-Ítalíu, Stór-Grikkland) og Sikiley, og urðu þar fjölmennar nýlendur. Eptir hina fyrri styrjöld Spartverja og Messeníumanna, fór fjöldi manna (Parþenar) frá Spórtu fyrir kúgunar sakir, og námu land sunnan til á Ítalíu í fögru héraði, og reistu þar *Tarentuborg* (708 árum f. Kr.).

Ílær um bil um sama leiti (720) byggðu *Akkear Sýbarisborg* orðlagða af auðlegð og skrautlífi, og *Króton* (710); hvortveggja borgin er við Tarentuflóa vestanverðan; í Króton var *Pýpagóras* spekingur (frá 529) og skóli sá, er við hann er kendur; fengu borgir þessar mikil áhrif á allan stjórnarbrag hinna grísku staða á Ítalíu, er þær leituðust við að koma þar á höfðingjastjórn.

Á Sikiley settust *Dórar* að eptir hina síðari styrjöld milli Spartverja og Messeníumanna og byggðu *Messana*; þar heitir nú *Messína*. Frá Korinþuborg byggðist *Sýrakúsa* (735 f. Kr.); sú borg varð skjótt auðug af verzlun sinni, og náði mikilli frægð meðal hinna grísku borga. Það var snemma, að höfðingjavaldið í Sýrakúsa var brotið á bak aptur, og þá komst þar á lýðstjórn; en sökum þess, að stjórnarskipun sú gekk mjög skrykkjótt, og að þar voru sífeldar innbyrðis óeyrðir, þá risu þar upp harðstjórar hver af öðrum, er öll yfirráð fengu yfir lýðnum og héldu honum í skefjum; áttu harðstjórar þessir í miklum og langvinnum styrjöldum við *Kartagóborgarmenn*, er snemma á öldum höfðu fengið fótfestu á Sikiley, litu öfundarauga til Sýrakúsu og uppgáangs hennar, og vildu bæla alla Sikiley undir sig; það má telja harðstjórum þessum til gildis, að þeir unnu mjög grískum listum og grískri mentun. *Díónysíus* hinn eldri (405—368) átti fjórum sinnum í ófriði við Kartagóborgarmenn og rak þá harðlega af höndum sèr. Sonur hans, *Díónysíus* hinn yngri, var grimmur maður en þó duglitill; á hans dögum herjuðu Kartagóborgarmenn að nýju í ríki hans. Leituðu Sýrakúsmenn þá liðs

til Korinþuborgar og fengu; var öðlingurinn Tímóleon foringi fyrir því hjálparliði og vann ágætan sigur á Kartagóborgarmönnum hjá *Crimesus* (342); rak hann þvínæst Díónýsius frá völdum og setti lýðstjórn í Sýrakúsu.

Austarlega á *Norður-Afríku* ströndum námu Dórar land, og settu þar *Cýrenaborg*; landið þar umhverfis hét *Cýrenaica*; þar voru landkostir góðir, enda yrktu landnámsmenn það drjúgum.

Það var jafnan, að landnámsmenn höfðu fulltíngi ættjarðar sinnar til að stofna nýlendur þessar, enda álitu þeir sjálfa sig sem niðja þess lands, er þeir voru frá komnir. Þeir fluttu goðin með sér af ættjörðu sinni, og buðu þeim að taka til umráða lönd þau, er þeir numu, reistu þeim hof sem líkust þeim, er heima höfðu verið; eld fluttu þeir með sér af þeim, er brunnið hafði á ráðhúsa ölturum heima; sá eldur var kallaður helgur og brann sí og æ á arni nýlendumanna. Þeir sendu jafnan sendiherra og gjafr til hinnar fornu ættjarðar. Og þegar almenn neyð krepti að, þá veittu hverir öðrum lið, nýlendumenn og frændur þeirra í hinu forna landi.

Samband milli Grikkja innbyrðis.

Jafnvel þó Grikkir væri mjög gjarnir á að sundrast í smá-riki, er hvert gat samið sig eptir sinni vild og tekið þeim framförum, er þeim var eðlilegast, þá könnuðust þó allir Hellenir við, að þjóðerni þeirra væri eitt og óskipt; enda var fernt, er að því studdi:

1. *Ein þjóðtunga*, 2., *sömu guðir* og sami átrúnaður, og leiddi af þessu 3., *ýms þjóðfélagsleg sambönd*, og 4., *hinir grísku hátíðlegu leikar*.

2. Engin vefrétt og enginn þjóðhelgur staður á öllu Grikklandi var jafnfrægur Apollós-vefréttinni í *Delfis* (Pýþó) í *Fókafylki* undir *Parnassusfjalli*. Þeir, sem þangað leituðu fréttar, urðu fyrst að leysa ýmsar helgar skyldur og störf af hendi, áður þeir gengi í hosið; en sem þar var komið, þá settist *Pyþía*¹ á stól og gaf svör af guðlegri andagipt í einstökum orðum á stángli eða samanhángandi málsgreinum; voru svörin einatt í ljóðum með sexstúðla bragarhætti. Í öndverðu voru Dórar einir um ve-

1) *Pyþía* eða prestur Apollós var fyrst á tímum meyja (meyprestur), síðar voru teknar til þess embættis konur yfir flimtugt.

frétt þessa, og var hennar því einkum leitað af Spartverjum; en eptir því sem tímar liðu fram fekk vefrétt þessi svo mikið orð á sig, fyrir sakir skarpskygni sinnar og andagiptar, að bæði Grikkir og erlendar þjóðir höfðu hana í mestu hávegum og gáfu stórgjafir þángað til hofsins. Er það haft fyrir satt, að Fókar hafi einhverju sinni rænt þaðan 8 millíónum ríkisdala; en þó voru þar nokkru síðar frekar 3 þúsundir líkneskja af gulli, silfri, eir og marmara. Þegar vandamál báru að höndum Grikkja, þá leituðu þeir allir þángað hinna síðustu úrslita, hvort sem gjöra var um frið eður ófrið, löggjöf eður landnám.

3. Snemma á öldum gengu Grikkir í ýms félög, eða gjörðu ýmisleg sambönd sín í millum, og var sá tilgángur þeirra, að vernda sameiginlega trú og helga dóma og koma öllum grískum þjóðflokkum í náð samfélag, er bygt væri á rétti og sanngirni. Eitt af þessum félögum var það, er kent er við *Amfíktýon*; gengu tólf fylki grísk í það félag, og áttu félagsmenn fund með sér tvisvar á ári, í *Delfis* og í *Permópýle*.

4. Í ákveðinn tíma höldu menn leika og söfnuðust menn til þeirra af öllu Grikklandi; voru þeir haldnir með hinni mestu viðhöfn og vegsemd; hinir *ólympsku leikar* eru einkum nafnkendir; voru þeir haldnir frá alda öðli fimta hvert ár á *Ólympsvelli* í *Elis-héraði*. Þeir voru helgaðir *Zeus*, hinum æðsta guði, og þar átti hann hof og þar var vefrétt hans. Um tíma lögðust leikar þessir niður, en sá maður, er *Ifitus* hét og *Lýkúrgus* hinn frægi löggjafi Spartverja komu þeim aptur á fót. Frá því árið 776 f. Kr. höfðu menn skrá yfir nöfn þeirra, er sigur unnu í leikum þessum, varð það til þess, að sagnaritarar miðuðu tímatal sitt (Olympiades) við leika þessa hér um bil frá miðri 5. öld f. Kr., og þótti það vel eiga við, fyrir þá sök, að tímatal var þá mjög margbreytt hjá þjóðunum. Leika þessa mátti hver sá maður sækja, er sannað gat, að hann væri af grísku foreldri, hvort sem hann var snauður eða ríkur. Þar þreyttu menn þrenns konar skeið: kapphlaup, kappreið, kappakstur, var ýmist 2 eða 4 hestum fyrir beitt; þar var leikið krínglukast; þar var glíma og þar var hnefaleikur; þar reyndu menn sig í hljóðþípuleik og hörpu-slætti; seinna á tímum voru þar sýndir trúðleikir og ýms snildarverk. Þeir, sem báru af öðrum og sigurinn unnu, fengu pálmviðargrein að verðlaunum og hringur var settur á höfuð þeim af

olíuviðarblöðum; voru þeir hafðir í hávegum og víðfrægðir um endilángt Grikkland; skáldin t. a. m. Pindar († 442 f. Kr.), ortu lofkvæði um þá, sem aldrei fýrnast; og þó þeir hefði unnið ágætan sigur í orustu, þá gátu þeir eigi orðið frægari meðal landa sinna. Þessir hinir fjölmennu fundir komu því til leiðar, að Grikkir kyntust betur hverir öðrum, en ella mundi verið hafa, vissu gjörla hvað vísindum og íþróttum leið í hverju bygðarlagi þar í landi, og álitu sjálfa sig sem eitt þjóðfélag gagnvart öllum útlendingum, þ. e. þeim, sem eigi voru Grikkir (Barbaroi).

Styrjöld hin fyrri milli Persa og Grikkja

(frá 492—449 f. Kr.).

Þess er áður getið, að *Darius Hystaspesson* var einn af hinum 6 samsærismönnum, er veltu Svika-Smerdis úr völdum í *Persíu* (521); síðan herjaði Darius á *Skýpa*; þeir bjuggu fyrir norðan Ister (Dóná), og voru hirðapjóð. Hann lét gjöra brú á Dóná, og setti harðstjórana á Litlu-Asíu ströndum til að gæta brúarinnar; fekk hann þeim lánga reim með 60 hnútum á, og bauð þeim að leysa einn hnút á hverjum degi, og geyma brúarinnar vel og vandlega þangað til hinn síðasti hnútur væri leystur. Síðan bjóst Darius með her á hendur Skýpum; létust þeir undan flýja og gintu Darius langt inn í land; leitaðist hann við með ýmsu móti að fá komið þeim til orustu við sig, en það forðuðust þeir; gekk svo um hrið, að Darius fekk eigi aðgjört, en vistir tóku að þverra fyrir honum, og varð hann loks frá að hverfa við svo húið. Voru þá liðnir meir en 60 dagar síðan Darius fór norður yfir fljótið; gjörðu Skýpar varðmönnum orð, og eggjuðu þá á að brjóta brúna, til þess að gjöra Daríusi sem mest ógagn. Þetta ráð samþyktist *Miltíades* frá Apenuborg; hann var einn af harðstjórum þeim, sem áður er á minst, og hafði yfirráð á nesinu við *Hellespontus*; því að enda þótt hann sæi, að bæði sínum yfirráðum og annara harðstjóra væri lokið, ef Persakonungur biði ósigur, þá var honum þó meira um að gjöra fjör og frelsi landa sinna, en sjálfs síns yfirráð. *Histieus*, harðstjóri í *Miletus*, var á öðru máli, og að hans ráði varð það, að brúin var ekki brotin, og þannig komst Darius heill á húfi suður yfir ána og til *Prakíu*; tók hann þá Histieus tveim höndum og hafði í miklum hávegum. En litlu síðar snerist honum

svo hugur, að hann grunaði Histíeus um hollustu við sig, bauð honum á sinn fund, og læzt mundi veita honum enn meiri sæmd, en í þess stað tók hann af honum völdin, og setti þann mann, er *Aristagóras* hét, til umráða í Miletus. Nú þarf eigi að undra, þótt Histíeus þættist sárt leikinn af konungi, og hugði á hefndir, og fyrir því eggjar hann *Aristagóras* til uppreistar gegn *Dariusi*; hafði það þann árángur, að Íóna borgir á Litlu-Asíu ströndum hlupu upp til ófriðar móti Persum og fengu liðveizlu frá *Apenu-borg* og *Eretríu* á Evböu. *Darius* snerist þegar í mót og fékk bælt niður uppreist þessa; hugði hann nú því næst að hefna sín á Grikkjum fyrir það, er þeir höfðu veitt lið uppreistarmönnum. Byr nú *Darius* konungur þessu næst út flota mikinn, setur *Mardóníus* jarl yfir og sendir til Grikklands. En er skipin komu þar við land, sigldi *Mardóníus* með ströndum fram; en er flotinn kom suður á móts við *Apos-höfða*, laust á ofviðri miklu, tvístraðist þá flotinn, og týndist mestur hluti manna og skipa; var þá lokið þeirri ráðagjörð. En er *Darius* kom sú fregn, reiddist hann ákaflega og sendi þau boð til Grikklands, að hvert fylki skyldi þegar senda sér mold og vatn, er tákna skyldi undirgefni undir hans vald. Fáir þorðu á Grikklandi að neita skipun hins völduga Persakonungs, nema *Spartverjar* og *Apenumenn*; þeir vildu eigi kúgast láta. Sneri nú *Darius* reiði sinni á borgir þessar, safnar liði og sendir af stað hundrað þúsundir manna; siglir herinn vestr yfir Grikklandshaf (Arkipelagus), og lendir við Evböu; taka Persar þegar *Eretríu-borg*, og síðan gengur herinn á land í Attíku og nemur staðar á *Marapónsvöllum*. *Datis* og *Artasernis* voru fyrir liðinu.

Nú búast *Apenumenn* til varnar, en gátu eigi sent móti Persum nema 9000 vígra manna, og frá *Plateuborg* í Böiótíu kom 1000 manna til liðs við þá. En þótt lið þetta væri fáment, þá skorti hvorki hreysti né frelsisást, og hinn herkæni, ágæti *Miltíndes* var foringi þess. Þá stóð hin fræga orusta á *Marapónsvöllum* (490 f. Kr.). *Apenumenn* börðust af mesta hugrekki og hreysti; sigurinn var um hrið tvísýnn, en svo lauk að Persar hopuðu á hæl, og því næst brast flótti í lið þeirra og flýðu undan til skipa. Eptir þann ósigur hugði *Darius* af herferðum gegn Grikkjum, og dó 5 árum síðar (485).

Bardagi í Æermópýle (Laugaskarði).

Eptir lát *Dariusar* tók *Xerxes* sonur hans konungdóm yfir Persum. Faðir hans hafði farið ófarir fyrir Grikkjum, og nú hugði *Xerxes*, að halda því fram og enda það vel, sem faðir hans hafði illa byrjað. Er svo sagt, að hann væri á fimta ár að búa sig undir herferð á hendur Grikkjum; lét hann þá afla til vista handa hernum, gjöra brú af tvisettum skiparöðum yfir Helluhaf milli heimsálfanna; grafa skurð gegnum Ápos-höfða á Makedóníu, til þess að skipin, er fara áttu með landi fram og haldast í hendur við landherinn, þyrfti eigi að fara fram fyrir höfðann, því að það þótti glæfræf. Nú er öllu þessu var lokið, leggur *Xerxes* upp vorið 480 f. Kr. frá *Sardes*, hinni fornu höfuðborg í Lydíu, og hefir óflýjanda her. Í broddi hersins var lestin og farángur liðsins; þar næst kom fótgöngulið í mörgum fylkingum; voru þar saman komnar ýmsar þjóðir af Asíu og Afríku, er allar lutu Persakonungi; þar voru menn af Indlandi, klæddir baðmullarvöðum, með boga og örvar; þar voru Svertíngjar sunnan af Núbíu; var hörund þeirra pentað sumstaðar hvítum, sumstaðar rauðum dílum; þeir báru boga 3 álna lánga og örvar steinyddar, spjót höfðu þeir og voru oddar á af geitarhorni í stað járn; þeir gengu naktir að miklu leiti, en að nokkru höfðu þeir hulið sig ljónshúðum og pardus-skinnum. Því næst var stundarhrið í millum, og þá komu persneskir riddarar, þúsund að tölu; það var einvalalið; þeim fylgdi ein þúsund fótgönguliðs, þeir báru spjót og sneru oddum til jarðar, en gullhnúður á efri enda. Á eptir þessum kom vagn *Zeus* Persaguðs og gengu 8 hestar fyrir; þeir voru allir hvítir og kallaðir helgir; vagnmenn gengu með hestum þessum, því enginn maður mátti setjast í sæti guðsins. Því næst kom kóngsvagninn og helgum hestum fyrir beitt; í þeim vagni sat *Xerxes* konungur í öllum konungskrúða. Eptir konung komu riddarar og fótgöngulið í tveimur deildum, ákaflega vel búnir að vopnum og klæðum; þá kom mikil sveit manna, er hafði spjót að vopni; það lið var valið mjög, og þótti vera hið vaskasta í hernum, enda var sú fylking kölluð „*hin ódauðlega*“, því að í henni stóðu allajafna 10,000 manna; klæði þeirra og vopn voru sett gulli og silfri, svo að viðsvegar ljómaði af; næst á eptir þeim komu 10,000 riddaraliðs. Þá var aptur autt bil,

er aðgreindi Persa frá því liði, er á eptir kom og aptast var í hernum; en það voru ýmsar þjóðir af ýmsum löndum, er konungur hafði saman dregið. Allur þessi ógna her var samtals 1,700,000 fótgönguliðs og 80,000 riddaraliðs; riðu sumir þeirra úlföldum. Auk þessa fylgdu liðinu hervagnar sunnan af Afríku, og slíkur grúi af þrælum og ambáttum, að sagt er verið hafi engu færra en herliðið. Herskipin voru 1207 að tölu, og á þeim menn af öllum þeim þjóðum, er sjóferðir tíðkuðu; þar að auki voru 30 persneskir liðsmenn á hverju skipi. Við Helluhaf kannaði Xerxes konungur lið sitt og þótti ærið mannmargt. Þá var með honum *Demaratus* Spartverjakonungur landflóttar. Xerxes þóttu sér allir vegir færir og mælti: »hyggur þú Demaratus, að Grikkir þori að hreifa sig gegn mér?» Demaratus svaraði: »viltu að eg tali eins og þér þykir best að heyra, eða eins og satt er?» Xerxes leyfir honum að segja hið sanna. Þá mælti Demaratus: »það er þá fyrst, að Spartverjar munu aldrei gefast á þitt vald, og þar næst er, að þó þú fengir alla aðra Grikki á þitt mál, þá mundu Spartverjar einir saman berjast móti þér; og hirð eigi að spyrja um hvern liðsafla þeir hafa, því að, þó eigi hefðu þeir meira lið en 1000 vopnfærra manna, þá mundu þeir engu að siður leggja til orustu við þig«. Þá hló Xerxes og mælti: »heyr á endemi! ætlar 1000 manna sér að berjast við allan minn her? við skulum líta á þetta með skynsemd. Ef Grikkir hefðu húsbónda yfir sér slíkan sem Persar hafa, þá læt eg mér skiljast, að þeir myndi, af ótta fyrir svipuhöggum, láta rekast móti slíku ofurefli, en með því þeir eru engum háðir, eins og þú segir, þá munu þeir aldrei það gjöra«. Demaratus mælti: »rétt segir þú, herra! að Spartverjar eru engum manni háðir, en þó er það eitt, er þeir allir lúta, og það eru lögin; aldrei breyta þeir gegn því er lögin skipa. En lögin hjóða þeim, að flýja aldrei fyrir óvinum sínum, riðlast eigi í fylkingu, og gjöra annaðhvort, að vinna sigur eða falla með sæmd«. Xerxes hló, og trúði engu orði af því, sem Demaratus sagði.

Hinar helztu borgir á Grikklandi í það mund voru *Sparta* og *Aþena*. Báðar þær og fáeinar aðrar höfðu eigi orðið við skipun *Xerxis*, þá er hann sendi til Grikklands og bauð, að senda sér jörð og vatn til jarteikna um hlýðni og hollustu. Jafnskjótt sem þeim kom fregn um herbúnað *Xerxis* konungs, gjörðust

þessar tvær borgir oddvitar þeirra fylkja á Grikklandi, er eigi vildu þola yfirgáng Persa. Áttu menn þá fund í *Korinþuborg* og var það ráðs tekið, að gjöra fyrirsát í *Þermópýle* (Laugaskarði), og verja Persum inngöngu í Grikkland. En þar er landi svo hátt-að, að *Öta-fjall* gengur austur og fram að sjó; og heitir þar nú *Zeitínsvík* og mýrlent við sjóinn; en þar sem skarðið er þrengst, er sagt að svo hafi verið tæpur vegurinn, að eigi mátti í senn fram aka nema einum vagni. Þar hafði til forna verið hlaðinn grjótgardur og grasin gróf fram með, og nú, er Grikkir frættu, að fjandmanna væri von yfir skarðið, þá brugðu þeir skjótt við og gjörðu vígi þetta enn ramlegra en áður var. *Leónidas* hét annar konungur Spartverja í það mund, honum fálu þeir á hend-ur að verja skarðið; og þótti mönnum erindið veglegt. Hélt nú *Leónidas* konungur af stað norður þangað og með honum 300 Spartverja; hugði hann gott til fararinnar, þótt hann vissi að sú væri hans hin síðasta, og var allkátur; gjörðust þá fleiri til af Grikkj-um að ganga undir merki hans, og urðu þeir saman 3000 manna; settust þeir nú í skarðið og biðu þess, er að höndum kæmi.

Nú er að segja frá *Xerxes* konungi, að hann fréttir, að menn nokkrir eru komnir í *Laugaskarð* og ætla að gjöra honum þar fyrirsát; þótti honum það næsta ótrúlegt og hugði, að þeir mundi eigi fyr lita sig, en þeir legði á flótta. Heldur hann nú liði sínu suður undir skarðið, og er hann heyrir, að Spartverjar sitji þar fyrir og sé sumir þeirra að leikum, en sumir kambi hár sitt og búizt skrantlegum búningi, þá bregður honum nokkuð í brún, og spyr *Demaratus* hvað Spartverjar hafizt þar að. *Demaratus* svaraði: »menn þessir eru komnir til þess að verja oss skarðið, og hafa viðbúnað fyrir; því að það er síðvenja þeirra að prýða höfuð sitt, þá er þeir ætla að skriða skuli til skara«. Eigi vildi þó *Xerxes* þessu trúa. Liðu svo 4 dagar, að hann lagði eigi til orustu; en á hinum fimta degi reiddist hann, og skipaði *Medíu-mönnum*, er voru í liði hans, að leggja til atlögu og taka hönd-um þá hina ósvífnu menn, er fyrir sátu, og leiða þá fram fyrir sig. Hann lét reisa há sæti eitt mikið og settist þar í, og horfði á viðureign Grikkja og sinna manna. Gjörðu nú *Medar* harða atlögu, en þar var ílt til aðsóknar, því að skarðið var þrengt, en Grikkir tóku djárflega á móti; höfðu þeir löng spjót og urðu *Medum* ærið skeinuhættir, en *Medar* höfðu vopn styttri. Stóð

nú bardagi til kvölds; voru þá margir fallnir af Medum, en fáir af Grikkjum; lét Persakonungur «hina ódauðlegu» hersveit leggja til atlögu og fór á sömu leið. Vörðust Grikkir af hinni mestu þrýði; létu þeir stundum hefjast fyrir; gengu Persar þá nær og hugðu þá flýja myndu, en það var kænsubragð Grikkja; gjörðu þeir þá hið harðasta áhlaup á Persa og létu vopnin dynja á þeim; féllu Persar þá unnvörpum; og það er sagt, að Xerxes hafi þrisvar hlaupið úr hásæti þann dag, því að hann hugði að sínir menn myndu ósigur biða. Daginn eftir skipar Xerxes til nýrrar atlögu og lætur nýjar sveitir manna sækja að, og hyggur að Grikkir muni svo yfirkomnir af sárum og þreytu, að þeir fái eigi lengur varizt; en svo fór sem fyr, að Persar fengu eigi að gjört, þótti Xerxes þá óvænlega á horfast og litlar líkur til, að hann myndi nokkru sinni komast yfir Laugaskarð.

Maður hét *Efialtes*, hann var grískur og hinn mesti ódrengr og mun hans skömm uppi meðan lönd eru byggð; honum var vel kunnugt þar um fjöllin; hann vissi að einstigi eitt lá yfir fjallgarðinn skamt frá Laugaskarði, og segir hann Persum frá því. *Leónidas* vissi og að einstigi þetta var til, og fyrir því hafði hann sett nokkra menn úr Fókahæraði til að gæta einstigsins, svo að eigi yrði að baki honum gengið. En þegar er Xerxes fréttir, að komizt verði á öðrum stað yfir fjallið, bregður hann við skjótt og sendir «hina ódauðlegu hersveit» þann vegg, en Efialtes vísaði þeim leið. Þá er náttu tók lögðu þeir af stað, og voru komnir upp á fjallið í dögum; um nóttina vöknudu Fókar við illan draum; spruttu á fætur og vopnuðust. Hugðu Persar að þar myndu Spartverjar fyrir, og brá heldur í brún; en Efialtes sagði þeim hvað manna þar væri; létu Persar þá örfar drífa á varðmenn og stöktu þeim á flóttu, halda síðan ofan af fjallinu og fara mikinn.

Nú er að segja frá *Leónidas* konungi, að hann fréttir þessi tíðindi; sèr hann að þar verður eigi við gjört; tekur hann það ráð, að hann sendir frá sèr mestan þorra liðsmanna sinna, og hefir að eins eftir hjá sèr Spartverja og nokkra menn aðra af Grikkjum; biður hann þá, er hann sendir burt, að fara hvern heim til sín og bera þau tíðindi, að Spartverjar hafi af hlýðni við lögin eigi viljað hopa af vígvellinum, þótt þeir sæi dauðann fyrir. Hann sendi og son sinn frá sèr, þann eina er hann átti,

því að hann vildi eigi að konungsætt Spartverja, er komin var af *Herkúlesi*, yrði aldaða. Hann vildi og að tveir af frændum sínum, er þar voru með honum, skyldi komast lífs af, og beiddi þá bera bréf frá sér til Spörtu. Þá svaraði annar þeirra, að eigi væri hann þangað kominn til þeirra erinda að bera bréf hans, heldur til hins að berjast; og hinn svaraði því, að hreystiverk hans myndu segja alt, það er Spartverjar þyrftu að vita, og fór svo hverigur. Því næst hélt Leónídas mönnum sínum veizlu og bað þá vera vel káta, því að í kveld myndu þeir allir gista að *Hadesar*.

Þá er *Xerxes* þóttist vita, að sínir menn myndu vera komnir yfir fjallið, gjörir hann harða hrið að þeim *Leónídas*, svo að þeir gætti því síður þess, er að baki þeim gjörðist. En Leónídas, sem vissi vel hvað fram fór, hugði einúngis á það að vinna sem mest áður hann félli, og fyrir því gengur hann nú fram fyrir víggarðinn með liðsmenn sína, og berst ákaflega; féll þá margt af Persum, en flýja þorðu þeir eigi, því að yfirmenn þeirra stóðu að baki þeim og börðu hvern þann, er á hæl hopaði; þó heldust Persar eigi við og hrukku margir undan og í sjóinn og létust þar. Þá er spjót Grikkja brotnuðu, brugðu þeir sverðum, og hjuggu bæði hart og titt. En þó fór hér sem optar, að engi má við margnum, og féll Leónídas við frægan orðstýr fyrir ættjörð sína og frelsi; börðust menn lánga stund um lík hans; hrukku Persar fjórum sinnum fyrir, en Grikkir náðu líki foringja síns. Nú komu þeir Effaltes að baki þeim; fóru Spartverjar þá inn fyrir víggarðinn og á hól einn og vörðust þaðan meðan auðið varð; brotnuðu þá mörg sverð þeirra, vörðust þeir þá með tönnum og höndum, og beiddist enginn maður griða; féll þar hvert mannsbarn af Grikkjum svo að enginn stóð uppi. Þar sem Leónídas féll var síðan höggið ljón af steini og látið þar standa. Þar er og steinn, er hinir síðustu af mönnum hans féllu, og rist á þetta letur: »komumaður, seg þú Spartverjum, að vèr hvílum hér, fyrir því að vèr hlýddum lögum þeirra». Þannig féll *Leónídas* konungur og kappar hans allir; en áður bardaginn tókst sendi Leónídas 2 af mönnum sínum frá sér, fyrir því að þeir voru augnveikir. En er þeir heyrdu, að Persar væri komnir yfir fjallið á bak Grikkjum, þá heimtar annar þeirra, er *Eurytus* hét, vopn sín og lét þræl sinn leiða sig aptur þangað, sem þeir *Leó-*

níðas börðust; þá flýði þrællinn, en Evrýtus barðist, þótt hann blindur væri, og féll eptir drengilega vörn. Hinn, er burt hafði verið sendur, hét *Aristódemus*; hann vildi eigi aptur snúa og berjast, en fer heim til Spórtu; en þar var svo í móti honum tekið, að hann var haldinn óalandi og óferjandi; enginn maður vildi liðsinna honum, eður mæla við hann orð, og gefið var honum kenningarnafn og kallaður *flóttamaður*. Litlu síðar fór hann í orustu, gekk vasklega fram og féll. Þá fyrst, er hann var látinn, fekk hann uppreisn á mannorði sínu. Það er sagt, að Xerxes tæki lík Leóníðas, og lèti negla á kross; síðan hélt hann hernum suður um skarðið niður á Grikkland; en sèð hafði hann nú merki til þess, hverjir hreystimenn Grikkir voru, og hve mjög þeir unnu fósturjörðu sinni og frelsi, enda var þess eigi langt að bíða, að allur sá hinn mikli her, er hann hafði saman dregið, yrði gjöreyddur af Grikkjum.

Framhald ófriðar milli Grikkja og Persa.

Meðan bardaginn stóð í *Laugaskarði*, varð fundur á sjó með Persum og Grikkjum. Herskip Grikkja láu undir *Artemisium*-höfða; hann er norðan til á ey þeirri, er Evböa heitir austan undir Grikklandi. Það var ráðagjörð Persa að leggja þar tveim megin að Grikkjum, og fyrir því héldu þeir nokkrum hluta flotans suður um Evböu, og ætluðu svo að halda til móts við Grikki; en er Grikkir fengu njósn af því, biðu þeir ekki boðanna, en héldu skipum sínum móti Persum; varð þar allmikil orusta og flýðu Persar; en þau skip, er þá flýðu undan, týndust litlu síðar í ofviðri. *Pemistókles* hét herskipaforingi Grikkja, og verður hans síðar getið að miklu; hann var hreystimaður hinn mesti, slægvitur og málsnjall, en grunaður var hann um gæzku og þótti einatt líta fremur á sinn hag en annara. Eptir orustuna við *Artemisium*-höfða, héldu Grikkir skipum sínum suður fyrir land, og lögðu þeim undir *Salamis-ey*; voru þar saman komin bæði skip Pelopseyjarmanna og margra annara fylkja á Grikklandi; svo hafði *Pemistókles* fyrir sèð. Meðan Persar voru á leiðinni og þokuðust nær, höfðu Aþenumenn leitað fréttu til guðsins í Delfis, hversu þeir skyldu fyrir búast og verjast Persum; svaraði guðinn þeim svo: að mjög myndi að þeim þrengja, en það ráð gæfi hann þeim, að verjast fyrir innan trémúra gyðjunnar Aþenu, og

bætti þessu við: »þú hin guðdómlega Salamis, þú munt eyða sonum kvinnunnar!«. Ræðu margir þetta á þann veg, að það táknaði skiðgarð þann, er kríngdi um vígið í Apenuborg; en þemistókles skildi þetta svo, að trémúr sá, er guðinn hefði nefnt, væru skipin, og að hann hefði spáð þeim sigri í sjóorustu við Persa, því að öðrum kosti mundi guðinn eigi hafa valið Salamis — og þar myndi að líkindum verða barizt — svo veglegt nafn, að kalla hana guðdómlega; fekk hann og komið flestum á sitt mál; hann hafði látið gjöra mörg skip; gengu nú því nær allir menn úr Apenuborg með konur og börn sín út á skipin, eða létu flytjast út til Salamiseyjar.

Í annan stað halda Persar liðinu suður eptir landi, brendu bygðina en drápu mannfólkið. Þá var það, að ein af hersveitum þeirra kom til Delfs, og ætlaði að ræna Apollóshof; voru þar engir menn fyrir til varnar, því að guðinn hafði sagt Delfimönnum svo: »Komi Persar hingað til þess að ræna, þá mun eg freista að verja mig sjálfur«. Nú komu Persar til hofsins; heyrðu þeir þá heróp inni fyrir; því næst féll bjarg mikið að þeim ofan úr Parnassusfjalli, eyddi öllu er fyrir varð og fylgdu þar með þrumur og eldingar. Þá sló miklum ótta á Persa og lögðu á flótta; en Delfi-menn veittu þeim eptirför. Það er og sagt, að Persar litu aptur á flóttanum, þóttust þeir þá sjá tvo risa í eptirförinni, er drápu alt það, er þeir náðu til; það voru tveir hálfguðir er börðust gegn Asímönnum.

Meginher Persa hélt suður um Böiótíu og til Apenuborgar; var hún auð af mönnum; lögðu Persar eld í borgina og brendu til ósku. Nokkru síðar tóku þeir vígið á *Akropolis* eptir mikla vörn af þeim fáu mönnum, er þar voru fyrir. En svo mikill skaði sem þetta var, þá var hitt þó ógæfan meiri, að Grikkir voru eigi á eitt sáttir, heldur sundurþykkir, og nálega hvert fylki vildi draga sinn taum; var því eigi annað sýnna, en að sameiginleg vörn allra Grikkja gegn Persum myndi farast fyrir. Pelopseyjarmenn og Korinþubúar sögðu, að það væri Apenumönnum einum saman í hag, að flotinn lægi undir Salamisey; biði Grikkir þar ósigur, þá myndi Persar kvía þá þar inni á víkiinni, og þá væri taflslok; hitt væri ráð, að leggja til orustu við Persa nálægt eiði því, sem bindur saman Hellas og Pelopsey, þar væru víggirðingar og þar væri landher til varna, og við hann gætu

þeir sameinað sig ef alt um þrotnaði. En þemistókles sá, að skildist Grikkir þannig hverir frá öðrum og gengi í ýmsar sveitir, þá væri úti um Grikkland. Fyrir því tók hann það ráðs, að hann gjörir Xerxes konungi orðsending á laun, og lætur segja honum, að sundurþykkja mikil sæ með Grikkjum og ætli hverir að skilja við aðra; hann skuli nota færið meðan það gefst, ef hann vilji sigrast á þeim öllum í einni orustu. Grikkir sátu á ráðstefnu og gátu eigi orðið á eitt sáttir; þá kom *Aristídes* hinn aðenski, og samlandi þemistóklesar, á fundinn og bar þá fregn, að herskip Persa hafi lagzt fyrir alla víkina og sæ búin til atlögu. Það var sem þemistókles vildi; þá var Grikkjum einn nauðigur að herjast. Grikkir lögðu skipum sínum þar sem víkin var mjóst, til þess að Persum skyldi erfiðara að neyta hins mikla liðsmunar, er þeir höfðu. Tókst þar nú hin víðfræga *Salamis-orusta*; börðust hvorttveggja af hinni mestu ákefð. Persar gjörðu harða atlögu og vildu láta konung sinn sjá, er horfði á bardagann, að þeir gengi vel fram; en Grikkir tóku karlmannlega á móti og vissu sem var, að heill og hamíngja fósturjarðarinnar var undir því komin, að þeir legði hvorttveggja fram bæði hugrekki og staðfestu. Og svo er sagt, að í hinni fyrstu atlögu Grikkja, hafi mörg skip af Persum komizt í bendu eina og orðið hvert fyrir öðru; en Grikkir börðust allir sem einn maður, og skorti hvorki viturlega og einbeitta forustu, nè hreystilega og samhuga framgöngu. Stóð orustan alt til kvelds, enda var þá sigur unninn, og skip Persa sum hroðin, en sum á flótta snúin; lét Xerxes þau skip, er af komust, sigla til Hellusunds, til þess að gæta brúarinnar; sjálfur flýði hann austur um haf til Asíu með nokkrar leifar af hernum, illa til reika bæði af sulti og sárum. *Mardóníus* hershöfðingja sinn lét hann eptir verða á Grikklandi með 300 þúsundir manna einvalaliðs, og þar á meðal «hina ódauðlegu hersveit». Auk þessa liðs lét hann og eptir þar í landi 50 þúsundir málaliðs frá *Makedoníu*, og ýmsar grískar hersveitir, er heldur vildu Persum veita, en löndum sínum. Um veturinn eptir sat Mardóníus í Grikklandi norðanverðu; en er voraði, leggur hann af stað og tekur Apenuborg öðru sinni, en hefir þar þó litla viðdvöl og heldur norður til Bóióttu; nam hann þar staðar á vallendi miklu, því að þar þóttist hann bezt mega við koma riddaraliði sínu, er hann hafði mjög margt. Þar komu þeir

Pásanías frá Spörtu og *Aristídes* frá Aþenu með Grikkja her og lögðu þegar til orustu; var liðsmunur ærið mikill, svo að sagt er, að þrír Persar væri um einn mann grískan. En svo lauk, að *Mardóntus* féll; flýðu Persar þá til herbúða sinna, en Grikkir tóku þær þegar og unnu hinn frægasta sigur. Sú borg hét *Platea*, er þeir börðust hjá (479 f. K.). Sama dag, sem orustan stóð við *Platea*, unnu þeir *Leótykhídes* frá Spörtu og *Xanþíppus* frá Aþenu herflota og sjóvarnir Persa við *Mýkale-höfða* í Litlu-Asíu. Eftir þenna dag voru Grikkir einráðir á hafinu, og gátu átt samgöngur sem þeir vildu við landa sína í Asíu.

Sú hin mikla og almenna hætta, er Grikklandi var búin af heimsókn Persa, hafði þokað öllum Grikkjum saman í nánara félagskap en áður, til varnar móti hinum útlendu óvinum. Var þá svo í fyrstu, að Spartverjar fengu æzt yfirráð (Hegemoni) á Grikklandi, bæði fyrir þá sök, að Aþenumenn af einlægri ættjarðarást vægðu fyrir þeim í öllu, og hins vegna, að Pelopseyjarmenn voru þá í sem mestum uppgangi. Um þær mundir hél *Pásanías*, sigurvegarinn frá *Platea*, allmiklum skipaflota frá Spörtu og Aþenu norður til *Býzantíum* — þar áttu Persar vopnabúr mikil —; vann *Pásanías* þá borg, og fengu Grikkir þar of fjár. En svo var *Pásanías* skapi farinn, að hann lét sér eigi nægja að vera forvígismaður Grikkja, heldur fýsti hann nú að komast til æðri metorða og valda. Gjörði hann þá samband við Persakonung, og hafði í ráðgjörð við hann, að brjóta undir sig alt Grikkland, og verða einvaldur yfir; hann bjó sig persneskum búngi, hél lífvörð um sig, og hafði alt í sukki. Ræður að líkindum, að Spartverjum hafi eigi geðjast að slíku, enda var honum boðið að leggja niður hervöldin og koma heim til Spörtu. Hann gjörði svo; létu Eforar þá setja hann í varðhald, og skömmu síðar varð hann sannur að landráðasök. En er *Pásanías* sá sitt óvænna, vildi hann forða sér og flýði til Aþenuhofs. Þar var hann byrgður inni og sveltur til bana. Er svo sagt, að móðir hans væri þá enn á lífi og veitti þeim mönnum að verki, er hlóðu grjóti í hofsdyrnar og byrgðu son hennar inni. Er það eitt til marks um það hvernig Spartverjar voru skapi farnir í þá daga, jafnt konur sem karlar.

Nú vikur sögunni til Aþenuborgar. Þar var *Pemistókles* eigi aðgjörðalaus, heldur fekk hann því til vegar komið með ráðum

sínum og framgöngu, að borgin réis aptur af rústum. Múrveggur var settur um borgina mikill og ramgjör; Píreushöfn var stækkuð og víggirt. Þegar Pásanías sat norður í Byzantium og ofmetnaðist þar, eins og áður er sagt, þá urðu þjóðir þær, er voru í sambandi við Spartverja, honum fráhverfar og kunnu illa hans ráðlagi; kom þá svo, að Apenumenn, með tilstyrk Íóna yfir á Litlu-Asíu, fengu yfirráð yfir herskipaflota Grikklands (476), og gjörðust oddvitar fyrir fèlagi því eða sambandi, er þá hófst með þeim, er hjuggu í Makedóníu, Þrakiu, á eyjunum í Grikklandshafi og í nýlendum á Litlu-Asíu. Þannig fengu Apenumenn *forystu* (Hegemoni) á Grikklandi andspænis Spartverjum.

Þegar hér var komið, gjörðust Apenumenn forstöðumenn ófríðarins, sem áfram var haldið, og var nú fremur orðin sókn en vörn af Grikkja hendi, einkum á sjó; *Aristídes* «hinn réttláti», hafði verið dæmdur í útleð með skeljadómi (Ostracismus), en sýkn var hann orðinn fyrir Salamis-orustu og kominn heim aptur; nú hafði hann fjárhald bandamanna á hendi, og kvað á, hve mikið fè hver þjóð, er í sambandið hafði gengið, skyldi til leggja. Fjárhirzla bandamanna var geymd á hinn helgu ey *Delos*.

Meðan ófríður stóð með Grikkjum og Persum, hafði alþýðumanna veldið í Aþenu aukizt stórum, fyrir því að allir voru jafnt kallaðir til varnar móti Persum, bæði æðri menn og lægri. *Aristídes* fylgdi reyndar fremur höfðingjastjórn en alþýðustjórn, en þó virtist honum nauðsynlegt að bera upp það nýmæli: *að allir borgarar í Aþenu fengi jafnan rétt til embætta í ríkinu*. Var þá úr lögum numið, að fasteign skyldi ráða hverir sótt gæti um embætti; þó voru hershöfðingjar undanskildir. Litlu síðar var svo ákveðið að hlutkesti skyldi ráða, hver embætti hlyti af þeim er beiddust; þó var út af því brugðið. *Aristídes* hélt virðingu sinni til dauðadags (469 f. Kr.). Hann hefir verið einhver hinn bezti og ósérplægnasti maður, sem sögur fara af; enda var honum gefið fagurt kenningarnafn, og kallaður «hinn réttláti».

Litlu eptir dauða Pásanías komu sendimenn af Spórtu og báru þá sök á hendur *Pemistóklesi*, að hann hefði verið í vit-orði með Pásanías. Hvað sem hæft er í þessu, þá varð sú endalýkt á því máli, að *Pemistókles* var dæmdur í útleð eptir skeljadómi. Fór *Pemistókles* þá af landi burt og á fund Persakon-

únga; sagði hann konungi, að hann hefði að sönnu gjört Persum meiri skaða en nokkur annar maður, en þó svo væri, þá hefði hann meir en bætt Persum aptur þann skaða; hugði þemistókles á orðsendingu þá, er hann gjörði Persakonungi, áður Salamis-orustan varð, og aðra fregn, er hann þar á undan hafði komið í eyra konungi, og olli því, að konungur flýði þá fyr en ella mundi orðið. Þá var kominn til ríkis á Persalandi *Artaxerxes handalámgur* (465—424); fagnaði konungur þemistóklesi vel, og gaf honum þrjár borgir auðigar til uppeldis; hét ein þeirra *Magnesía*, þaðan skyldi hann hafa brauð, önnur hét *Mýsus*, þaðan skyldi honum koma kjöt, hin þriðja hét *Lampsakus*, þaðan skyldi hann hafa vínföng. Það er mælt, að þemistókles hafi sjálfur ráðið sér bana, er hann sá, að hann gat eigi, eður vildi eigi, efna loforð sin við Persakonung þan, að koma Grikklandi á hans vald, og að hann hafi svo fyrir sagt, að taka skyldi öskuna, þá er líkami hans væri brendur, og flytja á laun til Attiku.

Vegur og virðing þemistóklesar var á förum, þegar *Símon Miltiadiisson* hófst til valda í Apenuborg. Hann var manna órlátastur og gjafmildastur; varð hann af því mjög vinsæll meðal alþýðu, þótt hann væri af flokki höfðingjanna og þeirra foringi; hann var stjórnvitríngur mikill og ágætur hershöfðingi. Þeir lögðu félag með sér Símon og Aristídes; var fyrirætlun þeirra sú, að efla sátt og samlyndi meðal Grikkja; enda var það mark og mið höfðingjaflokksins á Grikklandi, að afstýra innlendum ófriði og halda öllu í jafnvægi þar í landi. Símon hafði yfirstjórn herflotans og sá svo um, að Apenumenn ræðu mestu á eyjum þeim, er gengið höfðu í samband við þá. Árið 469 f. Kr. átti hann tvær orustur við Persa á einum og sama degi, austur í *Pamfylíu* við *Evrýmedons fljót*, aðra á sjó en aðra á landi, og vann sigur í báðum. Litlu síðar varð sá atburður í Spörtu, að þar kom jarðskjálfti mikill og hrundi borgin því nær öll til grunna. Eins og að líkindum ræður komst alt í uppnám í Spörtu; sættu *Helótar* því særi og gjörðu uppreist, og *Messeníumenn* hlupu þá einnig upp til ófriðar og bjuggust fyrir í *Ípómu*-kastala. Þá kom Símon því til leiðar við Apenumenn, að þeir sendu Spartverjum lið; var Símon foringi fyrir hernum og hélt til Ípómu; hófst þá *ófriður hið 3. sinni* við Messeníumenn (465—455 f. Kr.). En bráðum kom upp sundurþykkja milli Spartverja og Apenumanna,

þar sem þeir sátu um Ípómu-kastala; sendu þá Spartverjar liðs-afla þann heim aptur til Aþenuborgar, er þeir höfðu þaðan fengið. Fór þá svo, að Aþenumenn gáfu Símoni sök á því, hversu til hefði tekizt; var honum þá vikið frá völdum, og því næst fór hann í útlegð. Að 10 árum liðnum var ófriðnum lokið við Messeníu, og báru Spartverjar herra hlut í þeim viðskiptum. Fóru þá margir menn úr Messeníu landflóttu til Aþenuborgar, og var þeim þar vel fagnað; vissuðu Aþenumenn þeim til landa norður í *Nápaktus* við Korinþuborgar fjörð, og fluttu þeir þangað byggð sína.

En frá því, er Aþenumönnum var vísað burt frá umsátinni við Ípómu-kastala, fór sundurþykkja vaxandi milli þeirra og Spartverja og fleiri þjóða á Grikklandi; en Simon, þótt hann væri í útlegð, þá reyndi hann jafnan til að styðja málsveg Aþenumanna. Var hann þá kvaddur heim aptur, og leitaðist hann þá við hvað hann kunni, að koma sættum á milli Spartverja og Aþenumanna, og það tókst honum að miklu leiti. Þessu næst bjó hann mikinn her út á hendur Persum, studdi uppreist sem *Amyrteus* (aðrir segja *Inarus*) hóf á Egyptalandi í það mund, og hæld austur til Kýprus-eyjar; hafði hann þá tvö hundruð skipa og öll vel búin; settist hann um borg þá í eyinni, er *Citium* hét. Þá tók Símon sótt og andaðist (449 árum f. Kr.). Varð hann Grikkjum mjög harmdauður, sem von var. Eptirlát Símonar hældu Aþenumenn heim aptur, og unnu þeir á leiðinni sigur mikinn fyrir Litlu-Asíu ströndum og annan á landi uppi á liði því, er sent var skipunum til varnar.

Þessi var hinn síðasti viðburður, er nokkuð þykir að kveða í styrjöldinni milli Persa og Grikkja; lauk þeim ófriði svo, að Grikkir fengu yfirráð öll á Grikklandshafi og á Litlu-Asíu ströndum (449 f. Kr.). Það er yngri sögn, og þó vart sönn, að Artaxerxes konungur handalángur, er til ríkis kom eptir Xerxes (465), hafði samið frið (449), sem kendur er við Símon, og verið eitt í samningum þeirra, að Grikkir í Asíu skyldu lausir undan yfirráðum Persa, og að hvorki persneskur her eða floti skyldi mega koma nær Grikklands ströndum en til var tekið í þeim friðar-samningum.

Hér segir enn af alþýðustjórn Aþenumanna.

Þegar sótti á seinni hluta ófriðarins milli Grikkja og Persa, kom sá maður til sögunnar í Aþenuborg, er *Períkles* hét. Hann var hinn mesti afbragðsmaður; fólksvalaus vinur fósturjarðar sinnar, eins og *Aristídes* hafði verið, er aldrei vildi beita brögðum sér til upphefðar eða ágætis; stórvitur maður og allra manna málsnjallastur. Enginn maður var því betur fallinn til að stjórna alþýðunni en *Períkles*, enda gjörðist hann brátt foringi hennar. Hann jók völd alþýðunnar mjög með því, að veikja á allar lundir álit það, er hinn forni höfðingjadómur *Areópagus* hafði í þjóðmálefnum; fekk *Períkles* því til vegar komið, þrátt fyrir mótsstöðu höfðingjanna, og þrátt fyrir það, að *Eskýlus* skáld í sorgarleik einum, er hann þá orti, reyndi til að vekja ást og virðingu Aþenumanna til hins forna og göfuga dóms, að dómsvaldið í öllum hinum stærri málum komst í hendur alþýðunnar; hið sama var að segja um löggjafarvaldið og embættaveitingar, að svo miklu leiti sem hlutkesti ræði eigi, hverjir embættin fengi; þá var það og lögtekið, að alþýðan fengi kaup fyrir þingsetu. Eigi leið langt um áður Aþenumenn tækju að beita meira valdi við þjóðir þær, er voru í sambandi við þá. Í stað þess, að þeim hafði áður verið gjört að skyldu, að leggja til skip og menn og önnur hernaðarárhöld þegar berjast skyldi við útlendinga, þá var nú sú breyting á gjörð, að þær skyldu greiða ákveðin fêgjöld. Þjóðfjárhirzlan var slutt úr *Delos-ey* til Aþenuborgar (460); þar þótti hendi nær að taka til fjárins, er á þurfti að halda. Nú með því að Aþenumenn voru oddvitar sinna bandamanna, og höfðu ærið fê yfir að ráða, þá miðaði þeim drjúgum áleiðis til að ná þjóðaforræði á öllu Grikklandi. Egína, sem fyrrum var aðkvæðaríki, varð að selja af hendi skipastól sinn; Bóiótía og Fókaland voru að nokkru leiti kúguð til hlýðni. Aþenumenn réðu fyrir flestum hêruðum í Hellas, eyjunum í Grikklandshafi og nýlendunum á Litlu-Asíu ströndum.

Í það mund stóðu vísindi með miklum blóma í Aþenuborg; fagrir sorgarleikir eptir þjóðskáldin *Eskýlus*, *Sofókles* og *Eurípídes* voru sýndir borgarmönnum í Aþenu, og *Períkles* fekk því til leiðar komið, að hinir fátækari fengu ókeypis að heyra og sjá leiki þessa, svo þeir færi eigi á mis við þann fróðleik og ment-

tin, er slík skemtun veitti mönnum. Þá var *Fidías* uppi; hann var frægastur myndasmiður í fornöld. Þá var *Apenuborg* prýdd á ýmsan hátt og víggirt þannig, er sæma þótti höfuðborg Grikklands. Upp að háborginni lágu hín nafnfrægu súlnagöng (*Propylæer*) gjörð af marmara; en upp á henni stóð *Apenuhof* (*Parþenon*), og þar var líkneski meygdyðjunnar *Aþenu* eplir *Fidías* smið; frá borginni niður að *Píreus-höfn* við sjóinn gengu mýrar miklir og ramgjöfir, var það langur vegur, en þannig var bæði borg og höfn tengdar saman og víggirtar.

Pelopseyjar ófriður.

(431—404).

Það bar til að í *Epidamnus*, er síðan hét *Dýrrakkíum*, en nú á dögum *Durazzo*, kviknuðu óeyrðir milli höfðingjanna og alþýðunnar. *Korinþuborg* gaf sig fram í óeyrðir þessar, en *Corcýra* (er nú heitir *Corfu*, og þaðan var *Epidamnus* bygð), er var ein af nýlendum *Korinþuborgar*, tók þau afskipti mjög óstint upp fyrir *Korinþumönnum*, og beiddi *Aþenumenn* liðveizlu. *Pértíles*, er aldrei var seinn til taks þar sem hann sá, að *Aþenumönnum* var einhver hagur búinn, fekk því til leiðar komið, að þeir sendu herskip nokkur til liðs við þá á *Corcýru*. Um það leiti buðu *Aþenumenn* borgarmönnum í *Pótídæa*, er upphaflega var nýlenda frá *Korinþuborg*, en síðan *Persa* ófriðnum lauk var háð *Aþenumönnum* — að hætta öllum viðskiptum við *Korinþumenn* og setja sèr menn í gislíngu. Til þess voru *Pótídæamenn* allófúsir og færðust undan á marga vegu og leituðu álaun liðveizlu hjá *Spartverjum*; sendu *Aþenumenn* þá her manns á hendur þeim í *Pótídæu*. Hins vegar skoruðu *Korinþumenn* fastlega á *Spörtu* að skerast í leikinn, og sögðu þá *Spartverjar* *Aþenumönnum* strið á hendur. Þannig hófst *Pelopseyjar-ófriðinn* (431 ári f. Kr.), og tók nálega allt Grikkland þátt í honum. Með *Apenuborgarmönnum* stóðu: öll ríki á Grikklandi, er höfðu alþýðumanna stjórn, en í lið með *Spartverjum* gengu öll hin ríkin, þar sem höfðingjastjórn átti heima. Bandamenn *Apenuborgarmanna* voru á meginlandinu: íbúar *Akarnaníu*, *Þessalíu*, *Plateu*, *Messeníumenn* í *Nápaktus*, nýlendumenn á *Litlu-Asíu* ströndum, *Þrakíu* og *Makedoníu*, og eyjamenn á flestum eyjum í Grikklandshafi; *Aþenumenn* gátu með herskipum sínum haldið uppi

stöðugum samgöngum við eyjarnar. Með Spartverjum var: öll Pelopsey, nema Argos og Akkafa, sem voru með hverigum; en fremur því nær allar sveitir í Hellas. Spartverjar höfðu yfirburðina á landi, og höldu þegar hernum til Attíku. *Arkídamus* Spartverjakonungur hafði yfirstjórn hersins og fór herskildi um landið. Það var ráð *Períklesar*, að hætta eigi til höfuðbardaga við Spartverja, en hrinda harðlega af sér hverju áhlaupi, sem þeir gerði á Apenuborg; herskip sín létu Apenumenn einatt fara með Pelopseyjar ströndum, og gjöra óvinum sínum ónæði og skaða. *Arkídamusi* varð lítið ágengt í Attíku, landslýðurinn var því nær allur flúinn til Apenu; Spartverjar liðu vistaskort og höldu heim til sín. Árið eftir komu þeir að nýju með ófriði, og þá bættist það á, að drepsótt mikil gekk í Apenuborg; en þar var saman kominn hinn mesti manngrúi. *Períkles* hélt áfram uppteknum hætti, hvað sem alþýða manna sagði, að hann lagði ekki til orustu við Spartverja, heldur sendi að eins herskip til Lakónsu, er gjörðu landsmönnum þar mikinn óskunda; urðu þá Spartverjar öðru sinni að hverfa heim aptur við svo búið. En jafnvel þó hinn vanþakkláti lýður lýsti óánægju sinni yfir stjórn *Períklesar*, þá lét hann það eigi á sig fá, en stýrði þjódmálefnum Apenumanna með sömu staðfestu og hyggindum sem áður, sagði þeim að láta eigi hugfallast og treysta herflota sínum, og væri honum laglega beitt þá myndi alt fá góðan enda. *Períklesi* auðnaðist að lifa það, að Pótíðæa-borg var unnin; en umsátin um þá borg var ein af tildrögum ófriðarins. *Períkles* dó í sóttinni miklu 429 f. Kr., og hafði áður mist börn sín og marga frændur.

Það var ógæfa *Apenuborgar*, að eftir *Períkles* liðinn kom enginn, er jafnazt gæti við hann í stjórnvís. Sá hét *Kleon*, er þá fékk hin æztu yfirráð. Hann var af lágum stigum, en hann var málsnjall maður, og með því móti hafði hann alþýðuna í hendi sér, og með ýmsum brögðum kom hann því til leiðar, að hann varð foringi hennar og átrúnaðargoð; en hann var eigi sá vitsmunamaður, að hann gæti stjórnað alsherjarmálum ríkisins eftir föstum reglum; hins vegar skorti hann eigi óskamfeilni, eða gort, eða smjaður, er lét vel í eyrum alþýðunnar, og það alt til samans nægði til þess að halda honum í hávegum. Af þessu leiddi, að upp frá þeim tíma, er hann gjörðist leiðtogi alþýðunnar, voru mörg hryðjuverk háð, og öll sú grimd átti sér stað, sem

er vön að fylgja innanlands óeyrðum. *Spartverjar* höldu ófriðnum fram og herjuðu um *Hellas* og náðu *Platæu* á sitt vald, en *Apenumenn* höfðu öll yfirráð á sjó, kúguðu höfðingjana á *Lesbusey*, sem gengið höfðu í lið með *Spartverjum*, og létu þá alla sæta þúngum refsingum, er þeir fengu hönd á fest. Hinni sömu hörku beittu þeir á *Corcýru*, þar sem þeir skárust í leikinn milli alþýðu og höfðingja; veittu þeir þar alþýðunni, svo að höfðingjar urðu að lúta, en eyjan snerist í lið með *Apenumönnum*, og var þeim það góður styrkur. *Demospenes* frá *Apenu* vann *Pýlus* með vopnum, og vígirti síðan. *Spartverjar* komu þangað og freistuðu að ná aptur borginni, en þá kom nýtt lið frá *Apenburg* til hjálpar við sína menn; höfðu *Spartverjar* 400 manns á *Sfaktería-ey*, sem þaðan áttu að veita liðsafla þeim, er sátu um *Pýlusborg*; urðu nú þessi 400 manns nauðuglega staddir. Þó höldu *Spartverjar* áfram umsátinni, og tóku vistir og áhöld að þverra fyrir liði *Apenumanna*. Þá var það, að *Kleon* bauðst á þjóðfundi einum að leiða það mál til lykta, og var því boði hans að nokkru leiti tekið af lýðnum, þó menn reyndar fremur gerðu gaman að gorti hans en hitt, að menn treysti honum til slíkra hluta. Fór hann með nokkru liði þangað sem ófriðurinn stóð, og tókst þá svo til, að *Apenumenn* náðu *Sfakteríu* með ráðum *Demospenesar*; þó hét það svo að *Kleon* hefði yfirstjórn; voru *Spartverjar* teknir þar á eyinni 400 manns, og fluttir til *Apenburgar*. Nú sem *Pýlus* var alveg komin í hendur *Apenumönnum*, varð hún *Spartverjum* til hins mesta ógagns, því að bæði var þar örugt vígi, þaðan voru einatt gjörðar árásir á *Spartverja*, og þangað flýðu margir af *Helótum*, af því að borgin var í nágrenni. En þegar *Spartverjar* leituðu friðarsamnings, þá ræð *Kleon* *Apenumönnum* það ráð, að þeir skyldi setja þvert nei fyrir alla friðarkosti.

En þegar hér var komið, þá fór *Spartverjum* að ganga betur. *Apenumenn* biðu mikinn ósigur fyrir *Böiótíumönnum* við *Tanagra*, og hinn spartverski hershöfðingi *Brasidas* tók *Amfípolisborg* í *Makedóníu*. En hann var sendur þangað í land með her manns, til þess að vaka yfir óeyrðum, er þar höfðu kviknað, og nota þær *Spartverjum* til handa. *Púkydídes* er maður nefndur; hann var herstjóri *Apenumanna* í *Makedoníu* um þær mundir; honum gáfu þeir að sök, að *Spartverjar* náðu *Amfípolis*, og ráku

hann í útleð. En er hann var þannig orðinn laus af hernaðarstörfum, og hafði fengið næði, þá ritaði hann sögu Pelopseyjarstríðsins, og þykir hún eitt hið ágætasta rit, er menn hafa frá fornöld. *Kleon* fekk því áorkað, að hann var gjörður að foringja yfir þeim her, er því næst var sendur til *Makedoníu*, til þess að ná aptur *Amfípolis* úr höndum Spartverja. *Kleon* komst norður þangað, en *Brasídas* tók svo á móti honum fyrir utan Amfípolis, að Apenumenn biðu fullan ósigur. Þar fella þeir báðir *Kleon* og *Brasídas*. Þessu næst fekk sá maður, er *Níkías* hét, hin æztu yfirráð meðal Apenumanna; hann var sáttgjarn maður; Apenumönnum tók þá og að leiðast styrjöldin. Spartverjar voru einnig fúsari til sátta en áður hafði verið; enda var hinn sigursæli hershöfðingi *Brasídas* þá fallinn og friðnum eigi lengur til fyrirstöðu. Var því samið vopnahlé milli manna, er standa skyldi um 50 ár. Það var 422 árum fyrir Krists burð. Hvorirtveggja létu það laust, er þeir höfðu náð meðan styrjöldin stóð; og ýmislegt var þá ákveðið til þess að tryggja friðinn sem bezt milli manna á Grikklandi.

Alkibíades.

Eptir að Grikkir, eða þó öllu heldur *Spartverjar* og *Apenumenn*, höfðu lánga hrið skipzt vopnum við og háð Pelopseyjar stríðið, lögðu þeir um síðir vopnin niður og gjörðu frið sín á millum, fremur af því, að þá skorti mátt til að halda ófriðnum áfram, en af því, að öfund sú væri undir lok liðin, er jafnan ríkti þeirra í millum, og sem verið hafði undirrót ófriðarins. En það sem einna helst kveykti og efldi allar óeyrðir á Grikklandi, var drotnunargirni einstakra manna, er jafnan hugðust að geta náð frægð og frama, þegar almennur ófriður geysaði innan lands, og þeim gafst færi á að reyna sig og sýna þjóð sinni hve miklu þeir gátu til vegar komið, og verið henni bæði sverð og skjöldur. Einn af þeim mönnum var *Alkibíades*. Hann er án efa einn af þeim mönnum, er flest hefir mátt til ágætis telja af þeim hlutum, er mönnum eru ósjálfráðir; enda kemst sagnaritari einn, er frá honum hefir sagt, þannig að orði: »það virðist svo, sem að náttúran hafi viljað freista þess á honum, hverju hún fengi orkað«; hann var kominn af hinum göfugustu ættum, — sagan segir, að hann væri í beinan legg kominn af *Ajanti* þeim, er

barðist við Trójumenn, og Hómer kvað um —; hann var hverjum manni friðari sýnum, og fyrir því átti hann kenningarnafn og var kallaður »hinn friðasti»; hann var vel auðigur að fè og hélt sig ríkmannlega, var ör á fè við alþýðu og tók vinsældir hennar í móti; hann var gæddur afbragðs vitsmunum; gjörðist á unga aldri handgenginn Sókrates spekingi og nam meðal annars af honum mælskufræði, er hann síðan beitti til þess að leiða alþýðuna eptir vild sinni. En þessir tveir menn áttu ekki skap saman og urðu að skilja, því að Sókrates stundaði spekina með kyrð og friðsemd, en Alkibíades var drotnunargjarn og leitaði upphéðar og yfirráða yfir öðrum; hann gjörði sér ekki far um, að fræða landa sína um þá hluti, er væru heiðarlegastir og beztir, heldur um hitt, að leiða þá eptir sinni vildi. Svo er sagt, að hann hafi snemma sýnt bæði hug og áræði: einhverju sinni, meðan hann var barn að aldri, var hann í teníngsleik með öðrum smásveinum úti á strætum, þá bar að mann einn er vagni ók eptir strätinu, en þar var mjótt milli húsa. Alkibíades átti að kasta teníngnum í því er manninn bar að þeim, biður sveinninn hann biða litla hríð, en maðurinn gaf að því engan gaum og heldur áfram; þá hræddust sveinarnir að vagninn kæmi yfir þá og hlupu undan, en Alkibíades lét sér eigi bilt við verða, fleygir sér niður og legst um þvert strætið og biður hann nú að aka fram vagninum ef hann vilji; maðurinn vildi eigi vinna slys og stöðvaði vagninn. Þá er Alkibíades þroskaðist átti hann engan sinn jafningja hvorki að andlegu atgjörfi né í líkamlegum íþróttum. En ein var sú list, er hann vildi eigi nema, og þótti lítilsverð, það var að leika á hljóðpípu; því að slíkt afskræmdi andlitið sagði hann. Hómer var honum kærastur allra skálda. Einhverju sinni kom Alkibíades til bókakaupmanns og beiddi hann selja sér kvæði Hómers. Kaupmaður kvaðst eigi hafa þau. Alkibíades laust hann kinnhest, og gekk út síðan.

Þegar Alkibíades talaði á mannfundum, varð honum lítið fyrir að sigrast á mótstöðumönnum sínum og leiða alþýðu manna eptir vild sinni. Þá voru eins og optar í *Apenuborg* margir þeir menn, er vildu að lýðurinn einn hefði æztu völd (lýðstjórn); gjörðist *Alkibíades* foringi þessara manna. Hins vegar voru aðrir, sem vildu að höfðingjar og ríkismenn ræðu mestu (höfðingjastjórn), eins og átti sér stað í *Spörtu*, og í þeim fylkjum, er

Spartverjum lutu. Nokkru fyrir (422) höfðu *Apenumenn* og *Spartverjar* gjört samband sín í millum; en Alkibíades kom svo orðum sínum, að alþýðan hafði að vettugi þann hagnað, er af slíku sambandi gat leitt fyrir hvorutveggja. Um þessar mundir var það, að *Segestumenn* á *Sikiley* beiddust liðveizlu hjá *Apenburgarmönnum* gegn þeim í *Sýrakúsa*; en *Sýrakúsa* var nýlenduborg frá Korinþu. Nú þóttust menn skilja, að Spartverjum myndi standa stuggur af, ef Apenumenn yrðu við liðsbón þessari, því að bæði myndu þeir þá auka skipaflota sinn og með því að leggja undir sig Sikiley, gríska ey og vellauðuga, fá meiri yfirráð á Grikklandi en nokkru sinni áður; var þá að því sem vísu að ganga að Spartverjar myndu sæta því lagi, að ráðast á Apenburg, meðan herflotinn væri í fjarlægð í framandi landi og borgin varnarlitil eptir. En *Alkibíades* fékk með málsnild sinni talið mönnum trú um, að ekkert væri ákjósanlegra en að leggja undir sig Sikiley, því að þá yrði Apenumönnum margbættur allur sá skaði, sem þeir hefði beðið í styrjöldinni. Alþýðan ræði nú af, að gjöra út flota mikinn og urðu þessir fyrirliðar: *Alkibíades*, *Níkías* og *Lamakkus*. Og jafnvel þó Apenumenn hefðu látið stórfé í styrjöld þeirri, sem nýafstaðin var, þá gjörðu þeir þó nú sitt sárasta til að búa flota þenna svo, að samsvarað gæti hinu stórkostlega áformi, er þeir höfðu þá fyrir stafni. Allur þorri vopnfærra manna bjóst til fararinnar, og þann dag, er flotinn skyldi leysa úr höfnun, var slíkur manngrúi samankominn niður við *Píreushöfn*. að vart varð lölu á komið. Þegar lúðurinn kvað við, sló þögn á alla; herinn gjörði áheit á guðina, eptir forni venju, og færði þeim dreypifórni af gullskálum og silfurkerum til fararheilla sér og sigurs. Því næst hófu menn upp hersönginn og höldu af stað. Það var 415 árum f. Kr.

En litlu áður en flotinn sigldi á haf, hafði sá atburður orðið, er miklum tíðindum skipti bæði fyrir *Apenumenn* og *Alkibíades*, Bæði á torgum og strætum Apenburgar stóðu goðalíkneskjur margar. Eina nótt voru flestar af goðamyndum þessum skemdar með ýmsu móti. Þótti þetta, sem það og var, hið mesta fólksverk og ílsviti, eigi að eins vegna þess að helgum dómum var spilt, heldur og hins vegna, að glæpaverk þessi voru svo stórkostleg, að margir menn hlutu að vera hér í vitorði, og gat því þjóðfélaginu verið hin mesta hætta búin. Margir urðu

til að eigna *Alkibiadesi* þetta illvirki; þó þorðu menn eigi að gefa honum sök á því, meðan hann var þar í landi, því að menn óttuðust mælsku hans og vinsældir hjá hernum. En jafnskjótt sem flotinn var burt sigldur, þá risu sakargiptarmenn á fætur og báru sakir á hann; vitni voru til kvödd og þó þau skýrðu eigi öll frá atburðum á einn veg, þá gátu fjandmenn *Alkibiadesar* komið því til leiðar hjá hinum hviklynda lýð, að þegar var sent á eptir flotanum og *Alkibiades* boðið, að koma heim aptur og hreinsa sig af þessum glæp fyrir þjóðinni. *Alkibiades* lét sér lítið bregða við þau tíðindi og bjóst til heimferðar. En á leiðinni kom skip það, er flutti hann, við land á *Ítalíu* sunnanverðri; leyndist hann þá á burt, og kom fram í *Spöрту*; gjörðist hann þar brátt hinn skæðasti óvinur *Aþenumanna*. Honum fór þar sem í *Aþenu*, að hann fékk *Spartverja* alla á sitt mál; öllum þóttu þau ráð snjöllust, er hann lagði til, enda var honum svo kunnugt um hagi *Aþenumanna*, að hann vissi bezt hvar höggstaður fengist á þeim. *Spartverjar* voru, eins og áður er sagt, sparneytnismenn hinir mestu, og lifðu við harðan kost, átu byggbrauð og drukku soð; nú myndu fáir ætla, að *Alkibiades* gæti felt sig við slíkt harðrætti; hann sem áður hafði haldið sig svo ríkmannlega í *Aþenuborg*, að enginn komst til jafns við hann í alskonar mun-aðarlífi; en *Alkibiades* vissi hvað *Spartverjum* kom og samdi sig alveg að siðum þeirra; varð hann lýðnum hinn kærasti sökum slíkra hluta. Nú er að segja frá þeim í *Síkiley*. *Aþenumenn* biðu þar miklar ófarir (415—413) og mest af völdum *Alkibiadesar*; eptir hans áeggjun sendu *Spartverjar* þangað her manns til liðs við þá í *Sýrakúsborg*. *Lamakkus* féll í orustu; *Níkías* varð handtekinn og drepinn síðan. Var það hið mesta tjón, er *Aþenumenn* alt til þessa höfðu beðið í *Pelopseyjar* ófriðnum. Þegar hinir aðrir bandamenn þeirra sáu hvernig *Spartverjum* reiddi af, tóku þeir að slita félagskap við *Aþenumenn*. En í *Aþenuborg* var *Alkibiades* dæmdur sekur um helgidómsspjöll og landráð; fè hans var gjört upptækt og prestum var boðið að lýsa banni yfir honum.

Eigi leið langt um áður vináttan tæki að kólna milli *Alkibiadesar* og *Spartverja*. Höfðingjarnir í *Spöрту* þóttust brátt skynja, að hann hugði mest á sjálfs síns hag og upphefð, og með því að hann var í miklu gengi hjá lýðnum, óttuðust þeir, að lýður-

inn yrði sér fráhverfur, og álit sitt þannig fara mínkandi. Tóku þeir fyrir því ráð sín saman og vildu ráða hann af dögum. *Alkibíades* fekk njósn af þessari fyrirætlan þeirra, býr sig af landi burt og fer til *Persa*. En *Persar* voru svarnir óvinir *Grikkja*. Þá var *Tissafernes* jarl *Persa* konungs yfir Litlu-Asíu; hann var slægvitur maður og illgjarn; hann hafði gjört *Grikkjum* alt til ógagns er hann kunni, meðan *Pelopseyjar* styrjöldin stóð, en aukið vald *Persa* eptir mætti; hann hafði látizt vera vinur *Spartverja* og veitt þeim að málum, fyrir því að honum stóð geigur af herskipum *Apenumanna*, og hann sá að þeir gátu orðið skaðræðismenn í nýlendum *Persa* á Litlu-Asíu ströndum. En hær fór sem endranær, að enginn gat móti staðið *Alkibíadesi*. Hinn rembiláti *Tissafernes* var svo gagntekinn af orðum og háttalagi hans, að honum þótti ekki ráð nema *Alkibíades* reði. Hann leiddi *Tissafernesi* fyrir sjónir, að nú væri að því komið, að *Spartverjar* fengi öll yfirráð á *Grikklandi*, en þá væri *Persum* hætta búin, þess vegna skyldu þeir liðsinna *Apenumönnum*, svo að þeir gæti haldið sínum hlut fyrir *Spartverjum*, þá myndi þessi tvö ríki eigast ílt eitt við og eyða hverir fyrir öðrum menn og fè, en þá gæti *Persar* haft ráð þeirra beggja í hendi sér. Þetta þótti *Tissafernesi* þjóðráð og gjörðist upp frá því fráhverfur *Spartverjum*. En þrátt fyrir það þóttist *Alkibíades* enn sem komið var, eigi óhultur að koma til *Apenuborgar*, því að margir voru þar enn þá hans óvildarmenn; hann vildi sjá *Apenumönnum* betur borgið, og vildi eigi sækja þá heim fyr en hann hefði her manns og ætti sigri að hrósa; hugsar hann nú sitt ráð: hann lét benda *Apenumönnum* á, hversu áriðandi þeim væri að vingast við *Persa*, en það lét hann segja þeim, að *Tissafernes* myndi að eins verða vinur þeirra fullkominn, með því skilyrði, að þeir ræki lýðinn frá völdum og tækju sér höfðingjastjórn. Þetta varð framgengt eptir miklar deilur og megnar óeyrðir. En þessu reiddist herlið *Apenumanna* á *Samosey* og það hafði *Alkibíades* sæð fyrir. Herinn afræð að hlýðnast als eigi höfðingjastjórninni í *Apenuborg*, og kaus *Alkibíades* til foringja yfir sig, því að mönnum var vel kunnugt, að hann hafði verið hinn lýðhollasti maður í *Apenu* og stóð hans og styltta. Þannig fekk *Alkibíades* komið því til leiðar, er hann vildi, eptir að hafa svikið bæði *Apenumenn*, *Spartverja* og *Persa*. Gjörðist hann nú að nýju foringi *Apenumanna* og átti margar orustur um

Grikklandshaf og vann jafnan sigur; hrukku Spartverjar fyrir honum bæði á sjó og landi og með ráðum og dáð efldi hann nú hag Apenuborgar.

Litlu síðar en hér var komið varð sú breyting með Apenumönnum, að höfðingjar mistu yfirráðin, en alþýðan náði þeim aptur. Var það þá eitt hið fyrsta sem gjört var, að kalla *Alkibiádes* heim aptur, og nú var svo komið, að hann þóttist óhultur geta stigið aptur fæti á feðrajörð sína. Árið 407 hélt Alkibiádes flota sínum inn á Píreushöfn; hafði hann þá mörg hertekin skip og ógrynni fjár. En er það spurðist, að *Alkibiádes* væri kominn að landi, flyktust Apenumenn niður til hafnar og fögnuðu honum sem þeir bezt kunnu. Síðan gekk *Alkibiádes* á þing og talaði langt erindi og snjalt; mintist hann þar hrakninga sinna þau hin síðustu árin, en gaf þó eigi lýðnum sök á því, hins gat hann og, hversu ófriðurinn hefði nú snúizt til heilla Apenumönnum; urðu menn þá svo hrifnir af orðum hans, að þeir settu blómhring af gulli á höfuð honum, og gjörðu hann að einráðum hershöfðingja sínum bæði á sjó og landi; eignum hans var öllum aptur skilað, bannfæring sú afmáð, er yfir honum hafði verið lýst, og súlum þeim varpað á sjó út, er á hafði verið rituð bannfæringin. Eftir þetta fór *Alkibiádes* aptur til hersins á *Samos-ey*; en litlu síðar varð hann að fara að hitta bandamenn sína og krefja þá um fæ það, er hafa þurfti til hersins; setti hann þá þann mann, er *Antiokkus* hét, til herstjórnar á meðan hann sjálfur var í fjarlægð. Maður hét *Lýsander*, hann var hershöfðingji *Spartverja*, slægvitur maður og illgjarn. Hann fréttir að *Alkibiádes* er farinn frá hernum; leggur hann þá til orustu við Apenumenn og fær sigur. Alkibiádes brá skjótt við, er hann fréttir ófarir manna sinna, og býst að hefna ósigursins á Spartverjum; en Lýsander gaf honum aldrei færi á sér, og varð *Alkibiádes* frá að hverfa við svo búð. Nú risu mótstöðumenn *Alkibiádesar* að nýju upp í Apenuborg, og gáfu honum það að sök, að hann hefði fengið yfirráð hersins í hendur ónýtum manni, en setið sjálfur í sællífi og makindum austur í Asíu. Komu þeir svo sínum fortölum, að lýðurinn setti *Alkibiádes* frá hervöldum, og fekk þau í hendur *tíu mönnum*, er kjósa skyldi á ári hverju til herstjórnar. En er *Alkibiádes* spyr þau tíðindi, þá býst hann til ferðar og lættir eigi fyr en hann kemur norður í *Prakíu*, hefir

hann þar liðsafnað og berst við viltar þjóðir, tekur þar kastala nokkura, safnar fè, og heldur hlífiskyldi yfir Grikkjum, er þar þjuggu, gegn árásum útlendra þjóða.

Nú leið að endalokum *Pelopseyjar-styrjaldarinnar* og höfðu þar ýmsir átt högg í annars garð. Við eyjar þær, er *Argihússa* heita og liggja í *Æólíshafi*, unnu hinir tíu foringjar *Apenumanna* sigur á *Spartverjum*, en þeir voru dæmdir til dauða fyrir þá sök, að þeir létu farast fyrir að bjarga skipshöfnum af 25 skipum, er Spartverjar söktu í kaf. Eptir það fekk *Kónon*, og nokkrir aðrir með honum, yfirráð yfir skipaflota Apenumanna. Þeir höfðu lagt flotanum norður í *Hellusund* (Hellespontos) framundan *Ægos-Potamoi* (Geitarfljóti); en Lýsander lá þar gagnvart þeim með Spartverjaflota; lá Lýsander kyr í höfn og lét sem hann gæfi því engan gaum, þótt Apenumenn skorðu á hann daglega til orustu. Gjörðist þá lið Apenumanna gálaust, hlýddi foringjum sínum sljóflega, gekk á land á hverjum degi, og ugði als eigi að sjer. Þá kom *Alkibiades* þangað og leiddi hershöfðingjum fyrir sjónir, að þeir færi ráðlauslega með sínum hag, og væri þeim hætta búin, að láta svo lengur standa; en hershöfðingjarnir vissu, að Alkibiades vildi jafnan einn öllu ráða, og að þeirra yfirstjórn væri lokið, ef þeir færi að hans ráðum; kváðust þeir því myndu sínu fram fara, hvað sem hann legði til; lét hann þó þess viðgetið, að hana á fárra daga fresti skyldi koma til liðs við þá, og annaðhvort neyða Spartverja til orustu, ellegar að öðrum kosti að láta skip sín. Það kom nú bráðum fram, er *Alkibiades* hafði fyrir sjeð. Einn dag gengu Apenumenn afskipum sem optar og á land upp, og var fátt manna eptir á skipunum. Þá kom *Lýsander* og lagði þegar til orustu; lauk svo að hann vann flest skip þeirra, en *Kónon* flýði undan með nokkur, er af komust. Helt nú *Lýsander* viðstöðulaust til *Apenuborgar* og tók hana litlu síðar (404). Fór hann með hinni mestu grimd. Þó voru Apenumönnum gefin grið með þeim skildaga: að þeir skyldi láta af hendi allan skipastól nema ein 12 skip, að múrveggir þeir, er samtengdu Apenuborg og Piræus, skyldu rifnir niður, og Apenumenn gjörast sambandsmenn Spartverja. Lýðstjórninni var kollvarpað, og höfðingjar settir til valda sem í Spörtu; var 30 mönnum skipað í ráð (*prjá-týgi harðstjórar*), að spartverskum sið, hjá *Apenuborgarmönnum*,

og drotnuðu þeir nú með harðri hendi þar, sem lýðurinn hafði litlu áður verið einvaldur.

Nú er *Spartverjar* höfðu brotið undir sig *Apenumenn*, og fengið öll yfirráð bæði á sjó og landi, þá treystist *Alkibiades* eigi lengur að haldast við í *Prakíu*; fór hann fyrir því yfir til Litlu-Asíu með það fê, er hann mátti með komast, og á fund *Farnabazus* jarls. Þaðan ætlaði hann austur í Asíu til *Artaxerxes* Persakonúngs *Mnemons*, og var það fyrirætlan hans, að fá liðveizlu hjá honum bæði fyrir hönd *Apenumanna* og sjálfan sig. Honum var kunnugt, að *Cýrus*, bróðir *Artaxerxes* konúngs, hafði liðsafnað móti bróður sínum, og að *Spartverjar* voru í vitorði með *Cýrusi* og höfðu heitið honum sínu fulltingi; myndi því *Artaxerxes* kunna sêr þakkir fyrir, ef að hann gjörði bert fyrir honum þessa ráðagjörð þeirra *Cýrusar*. En *Lýsander* hélt njósnum um ferðir og fyrirætlun *Alkibiadesar* og skoraði á *Farnabazus* jarl, að taka hann af lífi. *Alkibiades* svaf í húsi einu; þar komu Persar um nótt og lögðu eld í húsið og fengu náð frá honum sverði hans. *Alkibiades* vaknaði við eldganginn og saknar sverðsins, gripur hann þá rýting einn lítinn, er fyrir honum varð, og ræðst til útgöngu; þar hann klæði á eldinn og fekk út komizt. Eigi þorðu *Persar* að ganga að honum, því að þeim stóð ótti af vigfimi hans; skutu þeir örvum að honum á lengdar og veittu honum bana; eptir það hjuggu þeir höfuð af *Alkibiadesi* og færðu *Farnabazi* jarli.

Hinir spartversku harðstjórar ríktu að eins eitt ár yfir *Apenumönnum*. Þóttu yfirráð þeirra hin verstu fyrir sakir grimdar og ofstopa, enda létu þeir ýmist taka menn af lífi, eður ráku þá í útleigd. Árið 403 náði *Prasýbúlus*, með aðstoð lýðsins, borginni úr höndum þeirra, rak harðstjórana burtu og setti þar aptur lýðstjórn, eins og áður hafði verið.

Sókrates.

Snemma á öldum tóku grískir spekingar að hugleiða sambandið milli heimsins, mannfólksins og guðs. Ýmsir heimspekíngaflokkar höfðu aðsetu í *Apenuborg*, því að bæði voru þar margir fræðimenn saman komnir, og þjóðin var námfús og vel viti borin, og hlýddi á kenningar þeirra með athygli. En það var einnig í *Apenuborg*, að einskonar spekingaflokkur, er menn

kölluðu *vitringa* (Sófistar), reis upp, og þóttist hafinn yfir alla heimspekilega þekkingu, og bar það fyrir sig, að skynsemin hefði engin fong til að skynja hrein og óyggjandi sannindi, og að sér hvað eina væri satt, er menn gætu varið með álitlegum ástæðum. Þessi vitringa flokkur gaf sig allan við því, fyrir ærið fé, að kenna úngmönnum í Apenuborg allskonar listir og vísindi, t. a. m. söngfræði, skáldskaparlist, stærðافرæði, stjórnavísindi, og einkum mælskufræði, er kom sér svo vel, og var svo áriðandi öllum úngum mönnum, er girntust að komast til vegs og met-orða, og að geta leitt lýðinn á mannfundum eptir vild sinni. En kennendur þessir veittu lærisveinum sínum engan veginn þá þekkingu, er á föstum grundvelli væri bygd, heldur gáfu þeir þeim að eins lauslegar hugmyndir um þær vísindagreinar, er þeir þóttust kenna þeim; þeir kveiktu léttvægan sjálfsþóttu hjá mönnum, en efldu eigi sannan vísindalegan dugnað, og eyddu þannig trúnni á hinu sanna og góða.

Gegn þessari skaðsamlegu stefnu vísindanna hóf *Sókrates* frá Apenuborg kenningu sína; hann var spekingur að viti; hann var sonur myndasmiðs, og hafði í æsku numið íþrótt föður síns; en þegar hann eltist gaf hann sig allan við vísindum; því lengra sem hann komst í þeim, því ljósara varð honum alt hið fánýta í lærdómsgreinum vitringanna; gjörði hann þá hvað hann kunni til að brjóta niður kenningu þeirra og laða hina úngu menn að sér. Um morgna kom hann þángað, sem hinir úngu menn lærðu leikflmi; þegar mannfjöldinn kom saman á torgum staðarins, þá var Sókrates þar; og hvar sem hann vissi, að margir voru saman komnir, þá var hann ætið þar kominn; kynntist hann þannig alskonar mönnum af ýmsum stéttum, og afaði sér margbreyttrar þekkingar, er hann síðan miðlaði öðrum og kendi allavegu út frá sér; hann talaði löngum og hver sem vildi átti kost á að heyra kenningu hans. Yrði einhver á leið hans, sem þóttist vera vitur, af því að hann hefði notið tilsagnar hjá vitringunum, þá var Sókrates vanur að spyrja þann að, hvað hann hefði lært, og með því að þykjast sjálfur ekkert vita, látað þyggja tilsögn í stað þess að veita hana, leggja fyrir þá hina sömu einfaldar og greiðar spurningar, þá gat hann smátt og smátt fengið þann, er hann átti orðastað við, eður þá tilheyrendur, til að játa, að sú hin hægomlega þekking væri vettugi verð, en að hver vitur maður

yrði að hafa ljósa hugmynd um lífið og um skyldur sínar, og að sönn vizka væri innifalin í guðsótta, réttlæti, hófsemd og auðmjúkri viðurkenningu þess, að mannlegt hyggjuvit næði skamt. Fyrir því hafa menn sagt um Sókrates, að hann hafi flutt spekinga ofan af himnum, og leitt hana inn í borgir og bústaði manna; því að hann gaf sig ekki við ransóknum hinna fornu spekinga um upphaf og æfisdaga heimsins, en hann varð fyrstur manna til að kenna öðrum siðalærdóminn.

Dagfar og breytni *Sókratesar* var samboðin kenningu hans; hann lagði alt í sölurnar fyrir vini sína; hann var stiltur vel og þolinmóður við *Xanpippu* konu sína; hún var óhemja svo mlkil, að höfð er síðan að orðtaki; *Sókrates* var manna sparneytnastur í mat og drykk, þrautgóður og öruggur í öllum mannaunum, hispurslaus í öllum klæðaburði, hugprúður maður í orustum og einbeittur á þjóðþingum. Það var einhverju sinni, að Aþenumenn vildu, með einni atkvæðagreiðslu, sem þá var lögum gagnstæð, dæma tíu hershöfðingja til dauða, fyrir því að þeir hefðu ekki, að fengnum sigri, verið nógu ótulir að bjarga mönnum á skipum nokkrum, er óvinir þeirra söktu; stóð þá svo á, að *Sókrates* átti að stýra atkvæðagreiðslunni; vildi hann með engu móti greiða atkvæði samkvæmt ósk lýðsins, enda þótt lýðurinn reiddist honum og hefði hótanir í frammi. Eins og við mátti búast af slíkum manni, var hann trúrækin, en þó var hann laus við hjátrú alþýðunnar. Hann gjörði sér þá hugmynd um guðina, að þeir ræði fyrir kjörum manna, væri alsvitandi og alstaðar nálægir, svo að þeir vissi gjörla orð og gjörðir og hugarfar manna; hann var sannfærður um, að einhver guð annaðist sig sérstaklega, sem hefði verið sinn leiðtogi frá blautu barnsbeini, gæfi sér góð ráð handa vinum sínum, og ræði sér frá hinu illa, er hann vildi gjöra það.

En jafnvel þó *Sókrates* sýndi bæði í lífurni sínu og lærdómi, að hann var einna vitrastur manna þeirra, er á Grikklandi hafa verið, þá hlaut hann þó einmitt vegna þess að styggja marga með kenningu sinni; þegar hann lagði spurningar fyrir tilheyrendur sína, einmitt til þess að fræða þá um það, sem betur mátti fara, þá leit það stundum svo út, sem hann væri að gera gis að þeim; margir úngir menn, sem vildu líkjast honum, en náðu honum ekki að vizku, urðu dramblátir, lítilsvirtu aðra og fundu að því hvernig þjóðinni væri stýrt; þjóðin hélt fast við fornan átrúnað á

guðunum, þótt hann í mörgum greinum væri hægiljur einar og hjátrú; menn ímynduðu sér alment, að guðirnir væru háðir öllum mannlegum geðshræringum, ætli að stríða við ástir og hatur og reiði, og væru að eins voldugri en mennirnir. *Sókrates* hafði þar á móti miklu æðri og glöggari hugmyndir um guðdóminn, og þess vegna sögðu menn, að hann færi með guðlast og leiddi unga menn í hina sömu villu. Þar við bættist og, að *Sókrates* fann að ýmsum greinum í lýð-stjórn Aþenumanna, og fyrir því grunuðu þeir hann um þjóðhollustu og sögðu, að hann haldi með öllu stórmenni og höfðingjum. Alþýðan reis því öndverð í móti honum, og leikskáldið *Aristófan*es átti eigi lítinn þátt í því, að gjöra *Sókrates* hlægilegan, með því að láta hann koma fram í leikritum sínum og herma eptir honum í leikhúsinu. En þeir, sem reiddust honum mest, voru þó *vitringarnir*, af því að hann gjörði hina ungu menn fráhverfa þeim, og dróg skýluna af fávizku þeirra. Þarf því eigi að undra, þótt móttöldumenn hans bæri þá sök á hann fram fyrir lýðinn: »að *Sókrates* hefði drygt óguðlegan glæp, þar sem hann bæði kendi mönnum að trú á aðra guði en þá, sem þjóðin tignaði, og spilti ungum mönnum». Hann varði sjálfur sök sína fyrir dómi á sama hátt, sem hann var vanur að tala endrarnær; hann sagði móttöldumönnum sínum margt bituryrði og gjörði þá að athlægi í augum manna; hann sýndi með mestu rósemi fram á, að breytni sín og kenning væri lýtalaus og ósaknæm, og sagði hreint og beint, að hann hefði sókzt eptir dygdinni og gjört samborgarmönnum sínum mikið gagn. Eptir siðvenju Aþenumanna, þegar einhver var kærður um sök, en lögin höfðu ekki ákveðið sérstaka hegningu fyrir, var honum boðið að tiltaka hegninguna. Það vildi hann eigi, heldur kvaðst hann eiga þau verðlaun skilið, er vant var að veita framúrskarandi mönnum þjóðarinnar. Slík varnarræða var sízt lögð til að mýkja skap óvina hans; var hann þá dæmdur dauða sekur, og skyldi drekka eiturbloðu. Það er sagt, að atkvæði þeirra, er vildu dæma hann sýknan saka, hafi verið litlum mun færri. *Sókrates* varð vel við dauðadóm sinn, og kvað dauðann vera sér bót en ekki böf, því að hann kvaðst sannfærður um, að annað betra tæki við en það, sem hér væri slept. Á leiðinni frá dómhúsinu harmaði einn af vinum hans það, að hann yrði að láta

lífið saklaus. »Vildir þú þá heldur, að eg læti lífið sekur«, svaraði *Sókrates*?

Það var venja Aþenumanna, að senda á ári hverju hið helga skip, er svo var nefnt, með gjafir til Apollós-hofs á Delos-ey; mátti engan sekan mann taka af lífi áður það skip kæmi aptur. Nú vildi svo til, að degi síðar en *Sókrates* var dæmdur, lagði skipið af stað til eyjarinnar, og varð því *Sókrates* að sitja 30 daga í varðhaldi. Buðu þá vinir hans honum að leysa hann úr varðhaldi og koma honum undan á flótta, en hann setti þvert nei við því, og kvaðst hvorki vilja gjöra sér minkun á gamalsaldri — hann var þá 69 ára — nè heldur brjóta lög þjóðarinnar. Hann beið því með kyrd og þolinmæði í dýflissunni, kendi vinum sínum og hughreysti þá; sjálfur þurfti hann engrar huggunar, en huggaði þar á móti lærisveina sína, er hörmuðu forlög hans.

Kvöldið síðasta sem hann lifði, beiddi hann að rétta sér eiturbikarinn. Einn af vinum hans sagði, að hann gæti enn látið dragast nokkrar stundir að taka eitrið, meðan sól væri á lopti, og sekir menn voru vanir að fá stundar frest; þá mælti *Sókrates*: »Þeir geta haft sínar ástæður, eg hef mínar«. Varðmaður einn bar honum nú drykkinn; *Sókrates* spurði hann hvernig hann ætti að bera sig til; hinn svaraði, að hann skyldi fyrst ganga um gólf og síðan til hvílu, er honum færi að kólna á fótum. *Sókrates* tók við bikarnum og drakk í botn, það guðina veita sér góða burtför og líkti eitrinu við læknisdrykk. Vinir hans veittu honum nábjargir og kystu hið kalda andlit skilnaðarkossi. Það var 400 vetrum fyrir Krists burð.

Aþenumenn, hinn hvíklýndi lýður, iðruðust þegar verksins, og þjuggust sorgarbúningi í saknaðarskyni við hinn ágæta speking, er þeir höfðu af lífi tekið og reistu honum minningarvarða, en ráku ákærendur hans (*Meletos*, *Anýtos* og *Lýkon*) af landi burt; þeir dóu illum dauða í útlegð.

Með *Sókratesi* hófst nýtt tímabil í heimsspekinni á Grikklandi, og lærisveinar hans stofnsettu hina nafnkendustu heimsspekíngaskóla. *Aristíppus* frá Kýrenuborg stofnaði *Cýrenu-skólann*. Sá heimsspekínga flokkur áleit það mark og mið lífsins, að njóta unaðsenda þeirrar stundar er yfirstæði, og að afla sér þeirrar hugarrósemi, er slík nautn veitti manni. *Antíspenes* átti aðenskan föður en frýgverska móður, hann var höfundur *kýnverska skólans*;

það var hans kenning, að mannlegt frelsi væri í því fólgið, að vera sem minst háður líkamlegum þörfum. *Diógenes* frá Sínope, er lengi var í Apenuborg, var einna nafnkendastur af þeim spekingaflokki; þeir möttu einkis vísindi og listir, þjóðlíf og hjúskap. *Plató* stofnaði hinn *akademverska skóla*; hann smundaði sér heiminn eins og sýnilega mynd guðs, og sagði að hið góða og fagra væri hið háleita takmark, er menn ættu að keppast að. Af lærisveinum hans var hinn fjölfróði og skarpskygni *Aristóteles* langtfrægastur; var *Aristóteles* höfundur þess spekingaflokks, er nefndur er hinn *perípatneski*. *Zenó* hét sá, er stofnaði *stóumanna* skólann, er einnig átti kyn sitt að rekja til kenninga Sókratesar. Sá heimsspekingaflokkur kendi mönnum og krafðist af þeim alvarlegs siðvendis samkvæmt eðlisfari manna, og átti það eptir kenningum þeirra einkum að fá vöxt og viðgang undir frjálslegri stjórnarskipan.

Styrjöld hin síðari milli Persa og Grikkja.

(401—387 f. Kr.).

Daríus Persakonungur, hinn annar með því nafni, (að viðurnefni *nópus*), dó um það leiti, er styrjöldinni lauk á Pelopsey (404). Eptir hann tók sonur hans, *Artaxerxes* annar, *mnemón*, við ríki (404—362). *Cýrus* hét bróðir hans; hann var þeirra bræðra yngri; hann var jarl *Artaxerxes* bróður síns yfir Litlu-Asíu. En *Cýrus* vildi eigi vera gefinn undir bróður sinn, og safnar liði og býst að steypa honum frá völdum, og fær liðsalla hjá Grikkjum, með því hann var vinur þeirra mikill síðan Pelopseyjar ófriðnum létti af. Nú sem *Artaxerxes* fær njósn af þessum liðssafnaði bróður síns frá *Tissafernes* jarli, þá hefir hann liðsafnað á móti; varð fundur þeirra hjá *Cúnaxa* í Babilýonslandi, (401). *Cýrus* hafði því nær unnið bardagann, en svo lauk að hann fæll, og fékk *Artaxerxes* sigur. *Artaxerxes* skoraði á Grikki að gefast upp og selja vopn sín af hendi, en Grikkir svöruðu þannig: ef konungur er vinur vor, þá þurfum vèr vopnanna honum til liðveizlu, en ef hann vill óvingast við oss, þá þurfum vèr þeirra til að verja oss sjálfa. Grikkir bjuggust því næst til heimferðar, var það afarlöng leið og um óvina lönd að fara, enda höfðu Persar vonzkufull vèlræði í frammi við þá, og var *Tissafernes* forsprakki þeirra vèlræða. Hann hét þeim óhultri heimför,

varð þeim samferða með liði sínu, og einhverju sinni bauð hann foringjum hins gríska herflokks til máltíðar í tjald sitt. Grikkir grunuðu hann eigi og gengu í tjald hans, en þá lét hann drepa þá alla. Það ræður að líkindum, hvernig liðinu hafð orðið við, er foringjar þeirra voru svo sviksamlega af dögum ráðnir. En það vildi Grikkjum þá til frelsis, að ungur maður að nafni *Xenófon* frá Apenuborg og lærisveinn *Sókratesar* var í liði þeirra, og þó hann væri eigi hermaður, þá var hann hinn mesti snillingur og talaðikjark í liðið. Tóku þeir hann til foringja yfir sig, og með ráðum og dáð kom hann þeim yfir fjöll og firnindi, um vegleysur og fram hjá grimmum óvinum, heilum á húfi heim til Grikklands. Hann hefir ritað fróðlega sögu um heimferð þessa, sú saga er enn til, og heitir *Anabasis*.

Eptir fall *Cýrusar* gjörðist *Tissafernes* jarl yfir Litlu-Asíu, og ræðist þá bráðum á nýlendur Grikkja þar á ströndunum, en þær leituðu sér hjálpar hjá *Spartverjum*, því að þeir einir réðu öllu á Grikklandi síðan Pelopseyjar styrjöldinni lauk. Spartverjar sendu her manns til Litlu-Asíu, en lítið varð ágengt, því að *Tissafernes* var slægvitur, fór undan í flæmingi, samdi við þá um frið og dróg alt á lánginn. Loksins gaf *Lýsander* það ráð, að senda *Agésilás*, Spartverjakonung, og setja hann yfir herinn á Litlu-Asíu. *Agésilás* var ágætur hershöfðingi, stjórnsamur, snarráður og hraustur í orustum; hann sá við öllum svikum Tissafernesar og feldi hann einatt á sjálfs síns bragði. Hann fór um Litlu-Asíu svo að ekki stóðstvið, og fekk ógrynni fjár. Loksins vann hann mikinn sigur á Persum við *Paktólusfljót* (394). Af þeim sigri reiddist Persakonungur *Tissafernesi* ákaflega, og lét taka hann af lífi. Nú kom þar, að Grikkjum þótti óþolandi yfirráð Spartverja, fengu þá Persar komið því til vegar með fémútum, að íbúar *Korinpuborgar* og *Þebu*, *Argverjar* og *Apenumenn*, bundust í félag til þess að halda yfirdrottnan Spartverja í skefjum Persum í hag. Þá var *Lýsander* sendur með miklu liði til Bøiótíu, en beið ósigur í orustunni við *Haliartus* (394), og féll sjálfur. Hann var þá talinn fremstur maður meðal Grikkja, og frægur af stórvirkjum. Sáu þá Spartverjar þann kost einan, að boða *Agésilás* heim frá Asíu. *Agésilás* gjörði sem honum var boðið, og hélt suður um þrakíu, Makedoníu og þessalíu til Bøiótíu. En um þær mundir hafði *Kónon* verið landflóttá austur

á *Kýprusey*, síðan ósigurinn við *Ægos Potamoi*, og hann hafði eigi sparað að gjöra uppgang Spartverja ískyggilegan í augum Kýpreyjarkonungs. Kom Kónon svo sínu máli, að hann var settur yfir persnesk og kypversk herskip og sendur móti Spartverjum. Hitti hann flota Spartverja við *Kníðus*, undir Litlu-Asíu ströndum; varð þar hörð orusta (394), og fekk Kónon sigur. Litlu síðar barðist Agesilás við bandamenn Grikkja, þá er áður voru nefndir, hjá *Kórónea* í Bóiótíu (394), og fekk sigur, en Apenumenn höfðu öll yfirráðin á sjó, og Kónon fór sigri bróssandi um haðið, og þegar hann kom til Apenuborgar, var honum fagnað með mikilli vegsemd. Hann lét reisa að nýju hina löngu múrveggi, víggirðingar borgarinnar, er *Lýsander* hafði látið rífa niður. Sáu nú Spartverjar, að eini vegurinn til þess að geta náð hinum fyrri yfirráðum á Grikklandi, var sá, að gjöra samband við Persa. Sendu þeir þá *Antalkídas* til Persíu í þeim erindum; varð honum þar vel framgengt sökum kænsku sinnar, enda hét hann Persum, að þeir skyldu fá yfirráð yfir nýlendum Grikkja í Litlu-Asíu. Var því næst friður saminn árið 387, með þeim skildaga, að nýlendur Grikkja í Litlu-Asíu skyldu háðar vera Persum, en allar aðrar grískar þjóðir vera sjálfum sér ráðandi; skyldi Persakonungur og þeir, sem þessa friðarkosti samþykktust, þröngva þeim, er eigi vildu að þeim ganga, til að samþykkjast þá. Friðargjörð þessi var kend við *Antalkídas*; en af friðnum leiddi það, að Spartverjar, fyrir tilstyrk Persa, urðu eins og áður einráðir yfir málum manna á Grikklandi, og biltu þar til og breyttu hverju einu eptir geðþótta sjálfra sin.

Upphefð Þebumanna.

Það var áform *Spartverja* eptir *Antalkídas*-friðinn, að sporna við því, að smárikinn á Grikklandi gætu gjört samband sín á millum, og þannig reist rönd við yfirdrottinn þeirra, og orðið þeim hættuleg; enda verður eigi annað sagt, en að Spartverjar hefðu allgilda ástæðu til þess, því að í friðarsamningnum virtist svo að orðið kveðið, sem Spartverjum væri gjört heimilt, að vaka yfir frelsi hvers einstaks smárikis. *Olinþus* er nefnd borg ein í *Makedoníu*; þar var blómleg verzlun, borgin varð stórauðug og aðrar smærri borgir urðu henni mjög háðar. Spartverjum þótti úr hófi keyra, og sendu því herlið þangað norður til að tak-

marka uppgang Olinþumanna. Á þeirri norðurleið kom herflokkur einn til *Pebuborgar* í Bóiótíu. Flokksforinginn hét *Föbidas*. Þá vildi svo til, að deilur voru með mönnum í *Pebuborg*; voru höfðingjar öðrumegin en alþýðuflokkur stóð í móti þeim; höfðingjarnir leituðu liðs hjá *Föbidas*; þótti honum bera vel til veiðar, er hann sá, að Spartverjum gafst færi á að ná föstum fæti í Bóiótíu. Með prettum náðu Spartverjar *Kadmeuvígi* í *Þebuborg*, og lèku alþýðuna sárt. Þegar fregn barst til Spörlu um aðfarir *Föbidasar*, létu Spartverjar sér fátt um flinnast, en þó héldu þeir *Kadmeuvígi* eptir sem áður. Litlu síðar tóku Spartverjar *Olinþuborg*, og nú stóð enginn þeim á sporði á öllu Grikklandi, en bráðum kom það í ljós, að þeir grófu sjálfum sér gróf með grimd sinni og yfirgangi.

Alþýðumanna flokkurinn í *Þebu* leitaði hjálpar hjá *Apenu-mönnum* og tóku nú ráð sín saman til að reka af höndum sér þá hina Spartversku harðstjóra í *Þebu*. Hinn helzti meðal Þebverskra manna, er voru í ráðagjörð þessari, hét *Pelópidas*. Í vitorði með þeim var sá maður, er *Fyllidas* hét; hann var skrifara foringi hinnar Spartversku stjórnar í *Þebuborg*. Á ákveðnum degi lögðu bandamenn af stað frá *Apenuborg* til þess að kollvarpa harðstjórunum í *Þebu* (378). Þá bar svo til að hátíð var í *Þebu*, og voru harðstjórnarnir viðstaddir hátíðarhöldin. Þegar kvöld var komið gjörðust harðstjórnarnir ölvaðir og voru vel kátir; lét *Fyllidas* þá bandamenn ná inngöngu í höllina; voru þeir allir í dularklæðum og búnir sem söngmeyjar, og skyldu nú skemta mönnum með fögrum söng og hljóðfæraslætti. Þá fekk einn af harðstjórum bréf frá *Apenuborg* og var þar á ritað alt um samsæri *Þebumanna*, en harðstjórinn hugði á gleði og gaman, og lagði bréfið hjá sér með þeim orðum: »alvarleg störf skulu geymd til morguns.« En þann morgun sá hann aldrei. Meyjarnar köstuðu dularklæðunum, vopnin stóðu á harðstjórunum, og létu þeir þar allir líf sitt. Þeir *Pelópidas* lýstu yfir frelsi *Þebuborgar* og skoruðu á alla góða menn, að reka Spartverja af höndum sér. *Kadmeuvígi* var bráðum tekið. Nú kemur maður til sögunnar er *Epa-mínondas* hét; sann var frá *Þebuborg*; henn var stórvitur maður og hinn frægasti hershöfðingi, allra manna ósærdægnastur og mælskumaður hinn mesti, og er svo sagt, að hann hafi verið einn hinn mesti ágætismaður, er nokkru sinni var uppi á Grikklandi.

Meðan *Epamínondas* var uppi, báru *Þebumenn* af öllum öðrum þjóðfylkjum á Grikklandi; þegar hans misti við, rann frægðarsól þeirra aptur í æginn og sást aldrei síðan. Þegar er þebumenn höfðu ráðið harðstjórana af dögum, sögðu Spartverjar þeim stríð á hendur, og fóru herskildi inn í land þeirra, en þebumenn urðu vel við og ráku þá af höndum sér. Aþenumenn skárust í lið með þebumönnum; voru þeir *Kabrias* og *Timóteus* foringjar Aþenumanna, og gjörðu Spartverjum mikið ógagn bæði á sjó og landi; bundust þá allar borgir í Bóiótíu í félagsskap undir forustu þebumanna, og voru þeir bandamenn allir til samans eigi árennilegir; fór þá Aþenumönnum eigi að litast á blikuna, og það því síður, sem þebumenn höfðu skipaútgjörð mikla og flota fyrir landi. Þótti Aþenumönnum og Spartverjum það ráð snjallast, að leita um sættir og frið; var þá stefnt til fundar í Spórtu, en Persakonungur reyndi að miðla málum og koma öllu í sama horf, sem á hafði verið kveðið í Antalkidas-friðnum. Þeir *Pelópídas* og *Epamínondas* sáu þegar, að þebumenn myndu verða fyrir mestum halla, ef sambandsþjóðir þeirra yrðu aptur fullkomlega sjálfum sér ráðandi, og varð því eigi af sættum. Ófriður tókst að nýju; *Kleombrótus* Spartverjakonungur hélt liði sínu til Bóiótíu. Fór *Epamínondas* í móti honum og hafði lið miklu minna; varð fundur þeirra hjá *Leuktraborg* í Bóiótíu (371); í þeirri orustu fékk *Epamínondas* sigur, en *Kleombrótus* konungur féll; er svo sagt, að *Epamínondas* hefði þá nýja fylkingaskipun á liði sínu, er síðan varð mjög nafnkend meðal hermanna, og svo höfðu þebumenn hermannaflokk þann á að skipa, er kallður var »hin helga hersveit«; þann herflokk hafði *Pelópídas* myndað og kent öll vopnaviðskipti; hvorttveggja þetta veitti þebumönnum sigurinn. Eptir þenna fræga sigur urðu þebumenn öndvegispjóf Grikklands. Aþenumenn gjörðust sambandsmenn Spartverja. *Epamínondas* hélt hernum suður á Pelopsey, og þá var það, að spartverskar konur sáu fyrsta sinni leggja reyki í lopt upp af herbúðum óvina sinna. Þá myndi *Epamínondas* hafa tekið Spórtu, ef *Agasilás* hefði eigi verið nær staddur og varið hana með snarræði sínu; urðu þebumenn frá að hverfa. Því næst leysti *Epamínondas* *Messeníumenn* undan ánaud Spartverja; varð þeim það hinn mesti ófögnuður; því að *Messeníumenn* víggirtu af nýju *Ípómu*-kastala, og fóru hershöndum inn á landamæn

Spartverja. *Epamínondas* fekk og komið því til leiðar, að íbúar *Arkadíu* bundust allir í fèlag, og reistu borg mikla þar í landi; sú borg hét *Megalopolis*. Nú leituðu Spartverjar og Aþenumenn að nýju til Persakonúngs til að koma sættum á og friði, en *Pelópídas* var eigi heldur aðgjörðalaus; hann hittti Persakonúng að máli og ónýtti alla fyrirætlan þeirra; friðarkostir þeir sem voru settir, voru allir þebumönnum í vil, og að þeim kostum vildu aðrir Grikkir eigi gánga; varð því eigi friði á komið að því sinni. Skömmu síðar reyndi *Pelópídas* að koma þessalíu í samband Bóiótíumanna, en rataði í ófrið við *Alexander* harðstjóra í *Feru*; í þeim ófriði féll hinn ágæti *Pelópídas* (364). Þó gjörðust þessalíumenn fèlagar þebumanna gegn Spartverjum.

Hina síðustu herferð til *Pelopseyjar* fór *Epamínondas* árið 362 f. Krb. til liðs við *Arkadíumenn* gegn Spartverjum; gjörði hann þá árásir á Spórtu, en *Agasilás* var þar þá enn fyrir, og fekk *Epamínondas* eigi náð borginni. Það hið sama ár stóð orusta mikil hjá *Mantineaborg* í *Arkadíu*, milli Bóiótíumanna og Spartverja; orustan var hörð, og lengi tvísýnt hverir sigrast myndu; gjörði *Epamínodus* þá harða atlögu og særði sjálfur hinn spartverska herstjóra, en í þeirri atlögu varð hann sár til ólífis; fengu þebumenn að sönnu sigur, en þeir mistu *Epamínondas*. Var þá lokið yfirráðum þebumanna á Grikklandi. Litlu síðar var friður gjörður með þeim skilmálum, að öll fylki á Grikklandi skyldu vera sjálfráð; þá fengu og *Messeníumenn* frelsi sitt aptur. Voru öll þjóðfylki á Grikklandi þá svo aðþrengd af lágvinnnum ófriði, að ekkert þeirra treystist að taka yfirráð yfir öðrum; hver hafði nóg með sig og sín málefni.

Filippus í *Makedoníu* leggur Grikkland undir sig.

Grikkir voru nú mjög dasaðir af lágvinnri styrjöld; Aþenumenn höfðu reyndar enn, eins og til forna, yfirráðin á sjó, en einnig þau yfirráð þeirra fóru að forgörðum í *bandamannastríðinu* (358—355). *Kos*, *Ródus*, *Kios* og *Býzantíum* hófu stríð þetta til þess að koma sèr undan yfirgáangi Aþenumanna. Þá var sá maður uppi hjá Aþenumönnum, er *Kares* hét, hann var mjög áþekkur *Kleoni* þeim, er áður er nefndur, og hafði beitt ýmsum brögðum til þess að ná upphefð hjá lýðnum í Aþenuborg;

varð hann herstjóri Apenumanna, en sú sýsla var honum ofvaxin, og loksins varð honum á sú glópska, að styggja *Artaxerxes þriðja*, Persakonung. Hann hét að viðurnefni Okkus, og ríkti frá 362—338; hótaði konungur Apenumönnum hörðu, kúgaði þá til friðar, og að láta bandamenn alla sjálfráða.

En meðan hinum grísku smáfylkjum þannig heldur fór aptur en fram, þá elldist *Makedonía* undir stjórn *Filippusar* konungs, hins fyrsta, og það svo mjög, að Grikklandi var þaðan hættu búin, eins og bráðum kom betur í ljós. *Makedonía* hafði alt til þessa stadið langt á baki öðrum fylkjum á Grikklandi í hverskonar mentun, og lítið komið við landssöguna. Í það mund er *Þebumenn* voru fremstir manna á Grikklandi, voru óeirðir miklar í *Makedoníu* um ríkisstjórnina millum sona *Amyntas* konungs hins annars. Þángað kom *Pelópíðas* frá þebu, og fékk sefað menn um stundarsakir; hafði hann þaðan heim með sér, sem gisl, *Filippus* son *Amyntas* konungs. *Filippus* ólst upp í þebu, og nam hernadaríþrótt hjá *Epaminondas*; þeirri beitti hann síðan gegn Grikkjum. Óeirðir hófust að nýju í *Makedoníu* um ríkisstjórnina. *Filippus* vissi alt hvað heima gjörðist; hann var framgjarn og fann hjá sér máttinn; leyndist hann þá burt frá þebu og fór til *Makedoníu*; komst hann þar brátt til vegs og virðingar, því að bæði var hann hygginn og herkænn og vel máli farinn; fyrst varð hann fjárhaldsmaður bróðursonar síns, er var barn að aldri (361), og eftir dauða hans fékk hann konungstign. Nú lagði hann undir sig hinar helztu borgir í *Makedoníu*, ein á meðal þeirra var *Amfípolis*, nýlenda Apenumanna; urðu þeir um þær mundir að gefa sig alla við *bandamannastríðinu*, og gátu eigi snúist við *Filippusi*. Þegar *Filippus* hafði tekið *Amfípolis*, lagði hann undir sig hið gullauðuga land fram með *Strýmonsí*, síðan fór hann herskildi um *Pessalíu* og *Prakíu* og braut lönd undir sig. Skömmu síðar urðu óeirðir manna suður á Grikklandi þess olandi, að *Filippus* konungur kom þángað, og skarst í leika og tók þar lönd. *Fókar* (ibúar *Fókafylkis*) höfðu yrt land nokkurt, er lá undir *Apollós hof* í *Delfís*, og hafði *Amfíkyonsríðið* gjört þeim fjarsekt á hendur fyrir það tilræði; en í stað þess að greiða sektagjaldið, hlupu *Fókar* upp til vopna, ræntu hof *Apollós* og höfðu þaðan of fjár; en þegar féð var

fengið þá skorti ekki liðsafla til ófriðar; þannig hófst *helga stríðið hið fyrra*, (356—346).

Þeumenn, Lókrar og fleiri fylki gjörðu nú samband sín á milli til að verja réttindi guðsins og veita *Amfiktýonsráði* að málum þessum. Laust nú upp ófriði, og veitti *Fókum* betur með fyrsta, en þeim varð það á, að styggja *Filippus* konung; þótti honum bera vel í veiðar, er honum gafst þannig færi á að skerast í málin á Grikklandi. Byr hann nú lið sitt, og hittir *Fóka* suðrá *Pessalíu*, leggur til orustu og vinnur sigur á þeim; heldur síðan tafarlaust fram ferðinni suður undir *Laugaskarð* (*Þermópýle*). Þá var *Demospenes* uppi, hinn mesti mælskumaður í fornöld, og hélt ræður sínar fyrir *Þeumönnum*; leiddi hann þeim fyrir sjónir, hverjir afreksmenn feður þeirra hefðu verið, og hvatti þá á margar lundir til vopna gegn harðstjóranum frá *Makedoníu*; skipuðust *Þeumenn* við orð *Demospenesar* og settust í *Laugaskarð*, og varð *Filippus* konungur þar frá að hverfa. Litlu síðar tók *Filippus* *Olinþuborg*, og gjörðu *Þeumenn* þá frið við hann, og að því bánu fór *Filippus* suður um *Laugaskarð*, og lagði *Fókaland* undir sig. Kúgaði hann þá landsmenn til að greiða skaðabætur, og svipti þá atkvæðarétti í *Amfiktýonsráði*, er hann sjálfur tók sèr. Síðan hélt *Filippus* norður aptur til *Makedoníu*, og þóttist sjá fyrir, að sèr mundi bráðum gefast færi á að auka, enn meir en komið var, veldi sitt og yfirráð á Grikklandi. Það er og sannast að segja, að *Filippus* sparaði hvorki að bera fè undir Grikki, eðr beita vopnum við þá, eptir því sem hann sá, að bezt hagaði. Gullnámurnar í *Makedoníu* veittu honum gnótt auðæfa, og þess var eigi lengi að biða, að ýmsir meðal mælskumanna *Grikklands* væru honum alveg háðir.

Þessu næst urðu þau tíðindi, að *Lókrar* yrktu land nokkurt, er guðinn í *Delfs* var eigandi að, eins og *Fókverjum* hafði áður orðið; var þá *Filippus*, sem ræði mestu í *Amfiktýonsráðinu*, og fyrir tilstilli *Æskínes* mælskumanns frá *Þeunuborg*, kosinn til herstjóra yfir lið það, er sent var móti *Lókrum*, þrátt fyrir tillögur *Demospenesar*; þá hófst *helga stríðið hið síðara* (frá 340—338). Þegar hér var komið, duldist *Filippus* eigi lengur þess, er honum bjó í brjósti; þá tók hann *Elateuvígi* í *Fókahèraði*, og sýndi berlega, að hann ætlaði sèr að leggja *Grikkland* undir sig. *Demospenes* tókst enn einu sinni með málsnild sinni að vekja frels-

isást Grikkja: Aþenumenn og þebverjar og nokkur fleiri fylki gjörðu samtök, og reyndu að verjast ófrelsi því, er yfir vofði. Varð þá orusta mikil hjá *Kæróneu í Bööðtafylki* (338), og fekk Filippus sigur, því að herkænska hans mátti sér meira en hreysti bandamanna. Eigi beitti *Filippus* konungur hörku við Grikki eptir sigur þenna, en kjósa lét hann sig til aðalforingja yfir allan Grikkjaher, og tók sér fyrirsæti í *Amsfiktjónsráði*, og á öllum hlutum helgu þjóðhátíðum Grikkja; hvert fylki hélt þeirri stjórnarskipan, sem það hafði áður haft, en setulið frá Makedoníu setti *Filippus* í *Kaðmeuvígi* í þebu.

Þegar þessu var lokið, hugfesti *Filippus*, að fara herför móti Persum, og fá Grikkjum þannig nokkuð að starfa. Á þingi í *Korínþuborg*, þar sem sendiboðar af öllum fylkjum í Grikklandi voru samankomnir, kusu Grikkir Filippus af mikilli auðmykt til yfirforingja yfir herinn móti Persum; en þá kom dauðinn og kipti honum burtu frá öllum hans áformum og ráðagjörð. *Filippus* var veginn 336 f. Kr. í *Ægisborg* (*Ægæ*), er hann sat brúðkaup *Alexanders* konungs í *Epirus* og dóttur sinnar; sá maður hét *Pásanías*, er vo hann. Eigi vita menn með vissu, hver verið hafi frumkvöðull að vígi *Filippusar*; sumir eigna það Persum, en sumir eigna það óvinum hans á Grikklandi. En er þessi hinn vitri og herkæni konungur var fallinn, var eigi annað sýna, en að Grikkland mundi aptur rata í alt það stjórnleysi og allar þær hörmúngar, sem áður höfðu yfir það gengið.

Alexander hinn mikli.

Þegar *Filippus* Makedoníukonungur var veginn (336), tók *Alexander* sonur hans konungdóm eptir hann bæði í *Makedoníu* og á *Grikklandi*; þá var hann því nær tuttugu vetra gamall, hafði fengið ágætt uppeldi og numið öll þau vísindi og allar þær íþróttir, er menn þá kunnu; hinir frægustu menn, er þá voru uppi, höfðu verið kennendur hans; af föður sínum, er þá var haldinn mestur hershöfðingi, nam hann hernaðaríþrótt, og um nokkur ár var hann lærisveinn *Aristótelesar*, þess er mestur spekingur þykir verið hafa í fornöld. Þegar í æsku kynntist *Alexander* kvæðum *Hómers* skálds, og skildi þau aldrei við sig síðan, en *Akilles* tók hann sér til fyrirmyndar. Það ræður að líkindum, að við hirð *Filippus* konungs föður hans hafi verið

sumir þeir menn, er tömdu sér margskonar smjaðnr eigi síst við *Alexander*, er þeir vissu að erfa mundi ríki og konungstign eptir föður sinn. Þessir menn höfðu nokkur áhrif á uppfæðslu Alexanders, og þeim er að nokkru leiti um að kenna dramb það og drotnunargirni, er jafnan fylgdi honum, svo að hann lét sér eigi nægja mannlega upphefð og hlutskipti, heldur sóttist jafnvel eptir að komast í guða tölu; það segja menn, að þá hann var á barnsaldri, hafði hann stundum sést grátandi af því, að faðir hans vann svo margan sigur, og myndi sér því enginn eptir skilinn.

Þegar er *Filippus* konungur var dáinn brutust þjóðir þær, er bjuggu norður við *Dóná*, inn í ríki hans og herjuðu landið. *Alexander* brá skjótt við, og braut villiþjóðir þessar undir sig. Þá gaus sá kvittur upp á Grikklandi, að hann væri dauður; hugðust *Grikkir* þá að brjótast undan oki *Makedóníumanna*; urðu *Þeumenn* skjótaskir og reðust á setulið Alexanders þar í borginni, drápu hershöfðinga hans tvo, en liðið leitaði sér hælis í *Kadmeuvígi* og varðist þaðan. Í *Apeneborg* gjörði *Demospenes* hvað hann kunni til að eggja *Apenumenn* til uppreistar móti *Alexander*. En fyr en nokkurn varði var *Alexander* kominn suður yfir *Illyríu*- og *Þessalíufjöll* og seztur um *Þebuborg*; urðu þar snögg umskipti, tók *Alexander* borgina, og reif hana niður til grunna, svo að ekki stóð steinn yfir steini; gjörði hann það til þess, að öðrum borgum skyldi standa ógn af því að gjöra uppreisn móti sér. Gengu nú allir *Grikkir* á hans vald, og á þingi einu í *Korinþuborg* var hann tekinn til hershöfðingja yfir herlið það, er *Grikkir* gjörðu út á hendur *Persum*, og sem *Filippus* konungur faðir hans hafði ætlað að stýra, en entist eigi til.

Alexander hafði tekjur litlar af ríki sínu, og var fremur orflitt um fjárhaginn, er hann hóf austurför þessa (334 f. Kr.), og lið hafði hann eigi margt, að eins 35000 manns, en það var valið mjög að vopnum og hreysti. En *Alexander* treysti hugviti sínu og hamingju, og gaf þegnum sínum í *Makedoníu* upp alla skatta, áður hann fór úr landi. Hann lét og stofna til veglegra þjóðleika til virðingar hinum 9 mentagyðjum, setti *Antipater* til landstjórnar á Grikklandi meðan hann sjálfur væri erlendis, og flutti að því búnu lið sitt austur yfir sundið (*Hellespontus*) frá *Sestus* í *Európu* til *Abýdus* í *Litlu-Asíu*; síðan hélt hann liði sínu suður og austur með sjó. Hann kveykti hug og hvatti dug í mönn-

um einum, með því að rifja upp fyrir þeim kvæði Hómers, og jafna herferð sinni saman við för Agamemnons, er hann fór með Grikkjaher til Trójuborgar; hét *Alexander* á hina sömu guði, er Trójumönnum höfðu forðum verið óvinveittir, og í því skyni lét hann færa guðunum vegsamlegar fórnir og halda leika með mikilli viðhöfn. Sjálfur var hann sem *Akilles* endurfæddur, og *Hefæstion* vinur hans sem *Patróklus*, og hann lét færa fórnir hjá haugum Grikkja þeirra, er fallið höfðu í Trójumannastríði.

Í það mund, er *Alexander* hóf austurför þessa, sat *Darius Kódomannus* (336—330) að ríkjum í Persíu, og var þá nýkominn til valda. *Darius* konungur var allvel að sèr um marga hluti, en það var langt yfir hans megn, að fást við slíkan hershöfðingja sem *Alexander*, eða geta varið hið geysimikla Persaveldi móti slíkum foringja eða slíkum hermönnum, sem Grikkir voru. *Darius* hafði þann hershöfðingja, er *Memnon* hét, bygginn mann og herkænan; hann ræð konungi að hætta eigi til orustu við Grikki, heldur hopa undan, eyða bygðina og ginna Grikki sem lengst austur í land. En svo er að sjá sem *Darius* hafði lítills virt *Alexander* og liðsmenn hans, sökum þess hve fámennur Grikkja her var, og fyrir því gjörði *Darius* jörlum sínum þan orð, að þeir skyldu taka höndum fíflíð, son Filippusar frá Makedóníu, afhýða hann með öllu, en gjöra liðsmenn hans að þrælum. En nú er að segja frá *Alexander*; þá er hann kemur austur að *Graníkusfljóti* í Mysíuhæraði, voru Persar komnir á fljótsbakkann hinumegin, og höfðu yfir 100 þúsundir vígra manna, og ætluðu að verja honum yfirgöngu. *Alexander* gjörir áheit á guðina og leitar fréttu hjá þeim, og að því búnu brýzt hann yfir fljótið, og er sjálfur fremstur sinna manna; tekst þar hin harðasta orusta; hætti *Alexander* sèr svo mjög, að hjálmur hans var höggvinn sundur, og honum var bani búinn, hefði *Klétus* vinur hans eigi komið þar að í því vetfángi og veitt honum lið. Svo lauk þeirri orustu, að *Alexander* fékk sigur (334); gekk þá öll vesturströnd Litlu-Asíu undir hann. Hvar sem *Alexander* kom, svipti hann harðstjórana í borgunum öllu valdi og fékk það alþýðunni í hendur; eyddi hann þannig yfirráðum Persa, því að harðstjórar þessir voru þeim háðir og fylgjandi þeim að hverja máli. Eptir þenna sigur hélt *Alexander* austur um land, hið syðra með sjó fram til *Kilikíu* og þaðan norður í *Frygiufylki* til

Gordíuborgar. Þar kom *Parmenió* hershöfðingi til móts við hann með riddaraliðið og nokkra herflokka frá Makedóníu. Í Gordíuborg var geymdur vagn einn, er Frygiúkonungar hinir fornu höfðu átt; okið, er vagni þessum fylgdi, var fest við vagnstöngina með svo ramgjörðum hnúti og haglega riðnum, að enginn treystist að leysa; var sá hnútur allfrægur víða um lönd, og fylgdi sú sögn, að sá, er hnútin leysti, myndi einvaldi verða allrar Asíu. *Alexander* sat sig aldrei úr færi til að styrkja menn í þeirri trú, að honum væri ætluð yfirráðin yfir Asíu; hann brá sverði og hjó hnútinn í sundur og sagði svo, að einu gildi með hverju móti hann væri leystur.

Þessu næst heldur *Alexander* austur að fjöllum þeim, er ganga til suðurs milli *Kilikíu* að vestan og *Sýrlands* að austan. Þar höfðu Persar dregið saman ógrynni liðs, alt að 600 þúsundum; þar á meðal voru 30,000 málaliðs vestan af Grikklandi. Þar var *Daríus* konungur sjálfur, kona hans og móðir, sonur hans og dætur tvær, og fjöldi kvenna austan af Persíu; þar var of fjár saman komið af gulli og gimsteinum, og skorti þar engan hlut þann, er hafa þurfti; en liðið vantaði hug og konunginn kunnáttu. Kom það og bráðum í ljós, því að Persar fóru sjálfkrafa úr fjöllum, þar sem þeir höfðu hið bezta vígi, og settist *Alexander* jafnskjótt á stöðvar þeirra; en Persar höldu fyrst norður og svo vestur um skörð ofan á *Kilikíu*; sneri þá *Alexander* við og fór í móti þeim, og hittist herinn við *Issus* í *Kilikíu* (333). Þar er óslétt land, og gat *Daríus* eigi komið öllu liðinu við, og varð honum ógreitt mjög til aðsóknar. Þar vann *Alexander* frægan sigur, féllu 60 þúsundir manna, en hitt liðið, sem af komst, lagði á flóttu. Málaliðið hið gríska barðist hraustlega, en varð þó undan að síga. *Daríus* konungur sat á vagni og horfði á viðureign manna; en er flótti brast í liði hans, hljóp hann af vagninum og á hest, og reið undan hvað hann kunni. Þar fekk *Alexander* herfang mikið og tók höndum drotningu *Daríusar*, móður hans og börn, og fór vel með þau, eins og löngum var venja hans við hertekna menn. Eftir þenna sigur gekk Litla-Asía öll á vald *Alexanders*; eyjarnar í Grikklandshafi (Arkipelagus) gjörðu litlu síðar slíkt hið sama. *Memnon*, hinn ágæti hershöfðingi, var dáinn litlu fyr en þetta varð; hann hafði viljað

fara til Grikklands og kveykja þar ófrið gegn Alexander. Memnon var ættaður frá *Ródusey*.

Darius hafði flúið allar götur austur yfir *Evfrat*; þaðan ritaði hann *Alexander* bréf, og bauð honum ærið fæ til útlausnar konu sinni og börnum, og alla Asíu austur að *Evfrat*, ef hann vildi taka sáttum og friði. «Þetta boð myndi eg þekkjast, ef eg væri Alexander», sagði öldungurinn *Parmenió*. «Það myndi eg og gjöra, ef eg væri *Parmenió*», svaraði *Alexander*.

Ekki veitti *Alexander* *Dariusi* eptirför eptir orustuna við *Issus*, þótt hann vissi vel, að *Darius* myndi safna liði að nýju og leita til hefnda, heldur þótti honum hitt varða mestu, að leggja undir sig sjáfarstrendur allar og *Kýprusey*, bæði til þess að eiga greiða götu til liðsafla að vestan, er hann þyrfti að auka herflokka sína, og til þess að eyða skipastóli Persa, því að honum var eigi ókunnugt, að sumir meðal Grikkja, og einkum hinir óróa-gjörnu *Prakíumenn*, litu jafnan vonaraugum þangað. Þess vegna hélt *Alexander* suður á *Sýrland*; gekk landsfólk alt honum til handa nema íbúar *Týrusborgar*, þeir bjuggust til varnar og voru eigi auðsóttir. Borgin stóð úti á eyju skamt undan landi. *Alexander* tók það ráðs, að hann lét blaða garð mikinn í sundið milli lands og eyjar, og sótti svo borgina bæði á skipum og á landi, og fekk loks náð henni eptir 7 mánaða umsát; átta þúsundir fellu af borgarmönnum, en 30 þúsundir voru seldar mansali. Þá lagði *Alexander* *Gyðíngaland* undir sig, en vægð sýndi hann *Gyðíngum* og leyfði þeim að halda trú sinni og helgum siðum; enda var það einkenni á *Alexander*, að hann raskaði aldrei trúarbrögðum eður helgum dómum þeirra þjóða, er hann lagði undir sig.

Þegar *Alexander* hafði lokið störfum sínum á *Gyðíngalandi*, hélt hann vestur yfir *Suez-eiði*, er tengir saman Afríku og Asíu, inn í *Egyptaland*. Það var hið frjófsamasta og auðgasta skattland, er *Persakonungur* átti yfir að ráða. *Alexander* fekk enga mótstöðu á *Egyptalandi*; hélt hann viðstöðulaust til hinnar nafu-frægu *Memfisborgar*; þar fyrir vestan skiptist *Nílá* í tvær kvíslar og myndar stóra ey (*Delta*). *Alexander* fór skipaleið ofan eptir ánni alt til sjáfar. Þar lét hann reisa borg þá, er hann nefndi eptir sér, og heitir *Alexandría*. Stendur hún enn í dag, sem minnisvarði um hinn hugumstóra *Alexander*, er þannig vildi tengja saman verzlun og viðskipti og alla menningu í þremur heims-

álfum: Európu, Asíu og Afríku; hann valdi borgarstæðið einmitt á þeim stað, þar sem best liggur við, og hægast er að álfurnar geti náð saman til hverskonar viðskipta; enda varð borg þessi nafnfræg af verzlun sinni um 18 hundruð ár, alt þángað til að menn fundu sjóleiðina til *Indlands*, og vegur allrar heimsverzlunar breyttist. Því næst fór Alexander vestur á *Libýu*-eyðimörk með sveit manna; það lið var valið mjög. Þar var á einum stað bygð (*Oase*)¹ á eyðimörkinni, er þá hét *Ammoníum*, en nú heitir þar *Sivah*. Þar var afarfornt hof og vefrètt, og *Zeus Ammon* tignaður. Hofgoðinn tók Alexander með miklum virtum og nefndi hann son Zevs; lét Alexander sér það vel líka, með því hann sá, að slíkt myndi auka álit sitt í augum hinna fáfróðu þjóða, er hann þá átti viðskipti við og vildi undir sig leggja. En upp frá þeim tíma kviknaði vondur kur meðal liðsmanna hans; þeir brugðu honum um óheyrilegt dramb og hroka, er honum nægði ekki minna en að komast í guðatölu.

Þegar Alexander hafði skipað öllu svo fyrir á Egyptalandi, sem honum þótti við þurfa, breytt í engu síðum og háttsemi landsmanna, sett innlenda menn í ýmsar sýslur, og skipt hervöldum í landinu milli margra, þá hélt hann þaðan burt af landi austur um *Suez* til fundar við Darius Persakonung; skyldi þá til skarar skriða með þeim. Segir ekki af ferðum Alexanders fyrir en hann kemur austur yfir stórárnar *Evfrat* og *Tigris*. Þar voru borgir tvær norður í landi, þær hétu *Gauga-mela* og *Arbela*, og sléttur stórar á milli; þar var Darius fyrir með ófjýjandi her. Alexander hafði lið miklu minna. Það er sagt, að *Parmenió* hershöfðingi hafi gefið Alexander það ráð, að gjöra atlögu að Persum á næturþeli. Það vildi konungur eigi og mælti: »það sæmir eigi Alexander að stela sigrinum«. Að morgni þess dags, er orustan stóð (1. okt. 331 f. Kr.), svaf Alexander svo fast, að *Parmenió* varð að vekja hann. »Þú sefur herra, sagði *Parmenió*, eins og þú hefðir þegar unnið sigur«. »Er eigi sigurinn unninn, mælti Alexander, er vèr höfum fundið óvini vora, og þurfum eigi lengur að leita þeirra um eyðimerkur?« Persar höfðu búizt við atlögu og staðið með vopnum alla nóttina, voru þeir því nokkrum mun ósnarpari en ella myndi. Þó veittu þeir harða

1) *Oaser*, eru stórir og smáir bygðir blettir og yrktir í eyðimörkum. Þá gætum vèr nefnt á vora tungu »Landbrot«.

viðtöku og börðust vasklega um daginn, en það kom fyrir ekki. Persar snerust á flótta, mannfallið varð ógnarlegt, *Alexander* vann frægan sigur og fékk geysi-mikið herfáng. *Darius* flýði norður á sveitir. *Alexander* hélt suður á bóginn til *Babylonar*; luku bæjarmenn þar borgarhliðum upp fyrir honum, og fögnuðu koma hans og færðu honum gjaflr; en hann lét þeim í móti, að þeir skyldu halda trú sinni og fornum siðum. Höfuðborg Persaveldis, *Súsa* (sem nú heitir *Schuster*), gekk einnig á vald *Alexanders*, og fékk hann þar ógrynni fjár.

Meðan *Alexander* var í herför þessari, sem nú hefir verið nefnd, hafði hann séð svo fyrir, að hin forna öfund og ósamlyndi milli Spartverja og Apenumanna skyldi eigi útkulna, til þess að *Antípater* hefði ráð þeirra í hendi sér, og yfirstjórnin á Grikklandi yrði honum auðveldari. Þannig sendi *Alexander* Apenumönnum nokkuð af herfángi því, er hann fékk eptir bardagann við *Graníkusfljót*; en Spartverjum sendi hann alls ekki; í orustunni við *Issus* hertók hann nokkra sendimenn Grikkja, er verið höfðu í samningum við *Darius*; lét hann sendiboða Apenumanna þegar lausa, og sýndi þeim þar á ofan allan sóma, en sendiboðum Spartverja hélt hann eptir í ríku varðhaldi. Þá var sá konungur í Spörtu, er *Agis* hét; hann safnar liði og fær ýms fylki á Grikklandi í félag með sér og fer móti *Antípater*; en svo fóru leikar, að *Antípater* vann mikinn sigur á *Agis* konungi og mönnum hans hjá *Megalopolis* á Pelopsey (330). Þar féll *Agis* konungur, en ríki *Alexanders* á Grikklandi var á óvaltara fæti eptir en áður.

Frá *Babylon* og *Súsa* hélt *Alexander* viðstöðulaust til *Persepolis*. Það var mikil borg og auðug í suður og austur frá *Súsa*; þar í nánd er nú borg sú, er *Schíras* heitir; þar hafði *Alexander* nokkra viðdvöl og gjörði ýmsa skipun á um alt hið mikla ríki, er hann þá átti yfir að ráða. Þaðan fer hann enn að leita *Dariusar* og heldur norður til *Ekbátönu*, hinnar fornu höfuðborgar í Medíu. En það er frá *Daríusi* að segja, að hann hafði verið handtekinn af einum af jörlum sínum; sá hét *Bessus* og ræði fyrir Baktríu (þar heitir nú *Balkh* fyrir sunnan Amuflíót eða Oxus, sem fellur í Aralvatn); fórst honum mjög ódregilega við *Darius*, og lét leggja hann í gylta fjötra, honum til enn meiri skapraunar. En það var fyrirætlun *Bessusar*, að gjörast konung-

ur yfir ríkinu og láta fjöll og torfærir þar í landi geyma sín fyrir Alexander. En Alexander fór yfir landið eins og fugl flýgi, og stóðst ekkert fyrir honum. Þá var það einhverju sinni, að herinn hafði ekkert til drykkjar. Menn höfðu langt að flutt vatn í leðurbelgjum; sáu þeir að konungur var þyrstur mjög og báru honum vatn í hjálmi. Alexander tók móti hjálminum, en er hann sá, að menn hans stóðu alla vegu út í frá honum og bárust lítt af sökum þorsta, þá mælti hann: »ef eg drekk einnsaman, þá missa þessir allir huginn«; rétti hann svo hjálminn frá sér, að hann drakk ekki í það sinn. Þegar þeir Bessus sáu, að þeir myndu eigi fá *Daríusi* komið undan, særðu þeir hann til ólífis (330). Litlu síðar kom *Alexander* þangað, var *Daríus* þá að bana kominn. Það er sagt að *Alexander* táraðist yfir honum, sveipaði lík hans purpurakápu, og sendi það til móður hans, til þess hann fengi þá útför, er konungi hæfði. Síðan elti hann Bessus yfir fjöll og firnindi og eyðimerkur; ýmist fraus alt og gaddaði á fjöllum uppi, ýmist stiknaði alt af hita niður í dölunum, stundum skorti liðið vistir, en óvinasveitir jafnan annarsvegar með vopn og vélræði. Á þeim tímum voru menn skamt á veg kómnrir í landafræði, og öll þau áhöld og tilfæringar skorti, er vísindin hafa á seinni tímum veitt mönnum til að sigrast á slíkum torfærum; en Alexander varð aldrei ráðfátt og engin hætta óx honum í augum. Loks komst hann norður í *Baktríu* hæröð. Bessus flýði undan norður yfir *Oxusfljót*, en jarl sá, er þar ræði fyrir, lét setja hann í höpt og fekk hann Alexander í hendur; galt Alexander Bessusi rauðan belg fyrir gráan og hefndi svo *Daríusar*. *Alexander* hélt en um hríð norðaustur í land, yfir *Oxus*, fram hjá *Samarkand* og norður að *Sírfljóti* (forðum *Jaxartes*, nú *Sír Darja*). Alstaðar setti hann nýlendur á stofn og lét reisa borgir, þar sem honum þótti líkur til, að koma myndi að liði verzlun þjóðanna, og margar af borgum þeim, er Alexander lét þannig gjöra, eru, alt fram á þenna dag, hinir helztu verzlunarstaðir í þeim löndum. Við *Sír Darja* lét hann efna til borgar og kallaði *Alexandríu*; þar er þjóðvegur mikill og vöruflutningar milli landanna. Meðan *Alexander* stóð í öllum þeim stórvirkjum, sem nú voru talin, átti hann einnig við að stríða mótþróa sinna manna. Það var siðvenja í fornöld, að þjóðir þær sem sigur unnu, beittu alskonar ofríki og ójöfnuði við hinar, er ósigur biðu fyrir þeim,

komu sjálfum sér undan öllum skyldusköttum og álöðum, en lögðu þá byrði alveg á hinar undirokuðu þjóðir; þær urðu að láta sér lynda það, sem sigurvegaranum þóknaðist að leggja í þær. En slík aðferð, slíkt órættlæti var fjarstætt *Alexander*. Hann vildi steypa saman öllum þeim hinum mörgu þjóðum, er hann hafði undir sig lagt, og sem bygðu hans hið víðlenda ríki; hann vildi sameina Grikki og Persa, gjöra eina þjóð af tveimur, og láta hverja fyrir sig verða hluttakandi í hinnar mentun. Þess vegna samdi hann sig í mörgu að síðum Persa, og bar persneskan klæðabúning, þó hann væri grískur maður og hefði numið allar grískar mentir; þess vegna leiddi hann í sið við hirð sína alla þá viðhöfn, sem var tíðkanleg í Austurlöndum; hver sá, er tala vildi við konúng, varð að falla á kné fyrir honum; og þess vegna setti hann Makedoníumenn í hin æðstu hervöld, en í hin önnur embætti skipaði hann persneska valdsmenn. Þegar nú þar við bætist, að *Alexander* gekk alt til vegs, að hann ofmetnaðist af hamíngju sinni, og lét sér vart nægja mannlega upphesð, þá ræður að líkindum, að nóg hafi verið efni til ágreinings milli hans og Makedoníumanna, og að slíkur ágreinigur hafi stundum fengið ómjúk endalok. *Alexander* var þar að auk, með öllum sínum mörgu og miklu mannkostum, ákaflega skapbráður, hneigðist til ofdrykkju á seinni árum sínum, og reiddist þá stundum svo, að hann ræði sér ekki. Þannig lét hann taka *Fílótas* af lífi, fyrir þá sök, að hann hafði eigi gætt þess að segja *Alexander* frá samsæri gegn honum; og síðan lét hann drepa föður hans, hinn ágæta hershöfðingja *Parmenió*, svo að hann gæti eigi hefnt sonar síns. En það hefir mönnum þótt mestur blettur á breytni *Alexanders*, er hann vóg *Klítus* hershöfðingja, hinn sama, er dugði honum best við Graníkusfljót; en vitaskuld er það, að *Klítus* gaf sjálfur tilefni til þess óhappaverks. *Alexander* vissi, að Makedoníumönnum var orðið miður til hans, en áður hafði verið, og að þeir voru vanir að lofa mjög *Filíppus* konúng föður hans, en sjálfan hann miklu minna. Einhverju sinni sat konúngur yfir drykkju og hershöfðingjar hans margir, gjörðust menn þá druknir, barst tal manna á *Filíppus* konúng, og sagði þá *Alexander*, að hann ætti góðan þátt í afreksverkum föður síns, og haldi sér mjög. *Klítus* var einn í boðinu, sneri sér að sessunaut sínum, og mælti í hljóði fyrir munni sér erindi eitt eplur

grískt sorgarleikaskáld; í orðunum lá skop, er heimfæra mátti til þess, er *Alexander* hafði þá sagt. Konúngur hafði eigi heyrt hvað þeir *Klítus* töluðu, en þóttist skilja, hvað vera myndi. Hann spurði, hvað þeir töluðu, en allir þögðu. Þá tók *Klítus* með mikilli ákefð og hásmæli að lofa hreystiverk *Filippusar* í Grikklandi, verja málstað *Parmeniós*, ásaka *Alexander* um það, að hann hefði lagt *Pebuborg* í eyði, og að hann hefði illa launað sér góða fylgd. Konúngur skipaði honum að eins að ganga frá borðum, og nokkrir menn tóku *Klítus* og leiddu hann nauðugan út úr salnum, en *Klítus* kom að vörmu spori inn aptur, hafði upp aptur bríxlyrði þau, er hann hafði talað, valdi vefrættinni háðugleg orð, er hún hefði kallað *Alexander* son *Zevs*, og hældi sér af því, að hann væri miklum mun sannsöglari við konúng, heldur en guðinn væri, þessi faðir hans, er svo væri nefndur. Þá spratt *Alexander* á fætur, greip vopn úr hendi eins þeirra, er þar stóðu hjá, og óð fram að *Klítusi*. Hershöfðingjarnir fellu til fóta *Alexander*, höfðu hendur á honum og reyndu að aptra honum. En konúngur var þá sem óður, og skipaði kallaranum að blása liðsmönnum til móts, því að konúngurinn væri í háska staddur. Síðan hljóp hann fram í hallargöngin þar sem gengið var út úr salnum. Menn hans gengu þegar á eptir, og *Klítus* þeirra síðastur; myrkt var í göngunum. Konúngur spurði hver þar færi; *Klítus* sagði til sín. Konúngur leggur til hans og í gegnum hann og mælti: „farðu nú að hitta *Filippus* og *Parmeniós*“. Þessa verkís iðraðist konúngur mjög, og segja menn, að hann neytti hvorki matar né drykkjar í þrjá daga eptir vígið.

Nú hafði *Alexander* lagt undir sig alt Persaveldi, en þó virtist honum svo, sem enn væri lítið aðgjört, og vildi hann því fyrir hvern mun komast til *Indlands* og kanna lönd og þjóðir þar austur. Á Grikklandi gengu fornir sagnir og miklar af herferð *Bakkusar* (vínguðs) til *Indlands*, og *Alexander* hugsaði, að það sem *Bakkus* hefði gjört, það gæti hann einnig gjört. Árið 327 hélt *Alexander* her sínum frá *Balkh* til *Kandahar* og þaðan til *Kabúlelfar*, og niður eptir þeirri á, alt þángað til hún fellur í *Indus* á móts við *Attok*. Síðan fór hann austur yfir *Indus* og kom í land það, er *Pendschab* heitir (um það land renna fimmt ár, og falla vestur í *Indus*), þar bjuggu hraustar þjóðir; þar átti *Alexander* margar orustur og harðar, og komst opt í allmikla mannhættu, beitti hann

þar einatt hörku miklu meiri en hann hafði áður gjört, en þó fór honum vel við einn af konúngum þeim, er hann þar vann, og *Pórus* hét, og varð vinur hans og undirkonúngur.

Það var vilji *Alexanders* að halda lengra austur og komast að vötnum þeim, er renna í *Ganges*, en liðsmenn hans gjörðust þá mótsnúðir honum, og sögðu að hann ætlaði með þá austur á heims enda, og kváðust eigi fara lengra. *Alexander* leitaðist við á marga vegu að telja þeim hughvarf, en þar kom, að hann varð aptur að snúa. En þar sem hann sneri aptur lét hann blaða tólf stöpla, eða turna, til merkis um ferðalok sín. Hann hélt nú ekki sömu leið vestur aptur, sem hann hafði komið, heldur flutti hann mestan hlut hersins á skipum ofan eptir Behútflijóti; það er eitt af smáfliótum þeim, er renna í Indus; síðan fór hann eptir Indus alt til sjávar. Frá Indus-ósum lét hann *Nearkus* sjóliðsforingja sinn fara sjóleið með nokkurn hluta liðsins með landi fram eptir Arabaflóa vestur að Tígris og Evfrats-ósum. En sjálfur fór *Alexander* og meginherinn landveg vestur strandir; þar voru eyðimerkur stórar og torfærur ógurlegar; þjáðust menn hans mjög af þorsta og húngri og sólarhita, og lét þá margur líf sitt þótt all hraustur væri. En frá *Kerman* gekk þeim ferðin greiðlega, var þá hin mesta viðhöfn og stórveizlur gjörðar í móti konúngi hvar sem hann kom; sögðu menn að þá kæmi *Bakkus* í annað sinni úr austurför og hefði lagt undir sig Indland.

Alexander gjörði Babylon að höfuðborg í því hinu víðlenda ríki, sem hann hafði þá eignast, enda var borg sú einkar vel til þess fallin, þar sem hún var í mjög frjófsömu landi, en fljót og síki lágu frá henni og að í ýmsar áttir. Það var áform hans, að borg þessi skyldi vera aðalsamkomustaðnr og miðbik allrar mentunar og verzlunar þeirra landa, er þá voru kunn, og sem hann ræð fyrir. Margt hafðist *Alexander* að til þess að áform þetta gæti orðið framgengt; hann lét kenna mörgum þúsundum persneskra manna gríska túngu og grísk fræði; hann lét margar þúsundir af Grikkjum kvongast persneskum konum, og gaf þeim öllum stórgjafir þar á ofan. Sjálfur kvongaðist hann *Barsine*, dóttur *Daríusar* konungs. Margt hugsaði *Alexander* um vega-bætur og samgöngur milli þjóðanna í ríki sínu, og meðal annars ætlaði hann sér að leggja undir sig alt Arabaland, til þess að greiða verzluninni veg til og frá Egyptalandi. Hann lét kanna

strendur hins Kaspiska hafs og landið milli þess og Svarta hafs-ins; hann fór sjálfur upp og ofan eptir Evfrat, til þess að vita að hve miklu leiti hún væri skipgeng. En, þegar hér var komið, þá var skamt eptir æfi hans. Um það leiti dó *Hefæstion*, aldavinur hans og mágur, og féll honum sá hlutur mjög nær, enda var *Hefæstion* líklegastur allra manna til ríkisstjórnar eptir hann. Þegar *Hefæstion* dó, þá er sagt að Alexander hafi mælt þessum orðum úr Illúkvæði Hómers skálds: »þegar eptir dauða Patróklusar er þér bani búinn«. Hann var þá sjálfur þrotinn að heilsu af sífeldri áreynslu og óaflátlegu erfiði, og svo segja sumir, að hann skemdi sig á ofdrykkju. *Alexander* tók sótt mikla í Babelón þá er hann leiddi til bana. Hann hafði tvo vetur um þritugt, er hann andaðist (323 f. Kr.), og er með sannni sagt, að enginn var hans jafningi að afreksverkum fram til þeirra tíma.

Ríki Alexanders mikla eptir hans dag, og fram
að árinu 301 f. Kr.

Alexander konungur hafði, áður hann læzt, enga fyrirskipun um það gjört, hversu ríkinu skyldi stjórna eptir sinn dag. Eitt af tvennu hlaut að vera, annaðhvort að ríkið alt hældist saman, eins og hann hafði skilízt við það, eður að það skiptist sundur í smærri ríki. Þegar um menn var að gjöra, er næstir stóðu til ríkisstjórnar, þá var einnig á tvent að líta, annaðhvort ættmenn Alexanders, eður hershöfðingja hans. Ættmönnum þessum var svo varið, að enginn þeirra gat þá þegar tekið við ríkinu. Skömmu eptir dauða Alexanders ól drotning hans (hún hét *Roxane* dóttir Oxýartes Baktríu-jarls) sveinbarn, og hét *Alexander* sem faðir hans; annan son átti hann með *Barsine* og hét sá *Herkúles*, hann var þá barn að aldri; hálfbróður átti Alexander konungur samfeðra, hann hét *Arrhidæus* og naumast með fullu viti; þess utan voru og á lífi móðir Alexanders, *Olympías* kvennskörungur mikill og skaphörð, systur hans tvær, *Kleópatra* og *Pessaloníka*, og föðursystir ein og hennar dóttir. Konur þessar gátu enga von gjört sér um ríkisstjórn, nema því-meiri brögðum væri beitt. Hershöfðingjar Alexanders voru margir og misjafnir, og að líkindum ræður, að þeir þættust tilkall eiga til upphéðar, þar sem þeir höfðu verið styrktarmenn Alexanders til að vinna þjóðir og lönd undir hann og koma ríki hans á stofn; en bráðum

kom það í ljós, að hverjum þeirra einum var ofvaxið að stýra öllu ríki Alexanders mikla. Þegar hann var að kominn bana, rétti hann *Perdikkasi* hershöfðingja hring af hendi sér. *Perdikkas* þóttist því kjörinn til yfirstjórnar og tókst hana á hendur. Var það fyrirætlun hans, að *Arrhidæus* og *Alexander* hinn yngri skyldu konungar vera yfir öllu ríkinu, en sjálfur ætlaði hann að hafa ríkisvarðveislu á hendi hjá þeim; og til þess nú að þetta gæti friðsamlega farið, þá skipti hann ríkinu í jarlsdæmi milli hinna annara hershöfðingja. Þannig fekk *Ptolemæus Lagusson* Egyptaland, *Antipater* Makedoníu og Grikkland, *Lysimakkus* þrákin, *Antigonus* vesturhluta Litlu-Asíu. En hér var ekki um gott samkomulag að gjöra; friðurinn hélzt skamma stund; styrjöldin löng og margbrotin.

Ófriðurinn hófst fyrst á Grikklandi. *Demosphenes* hinn mál-snjalli var enn á lífi og taldi Grikki á, að brjótast undan oki Makedoníumanna; hlupu þeir þá upp til ófriðar og kreptu svo að *Antipater* látt viðbúnum, að hann varð fyrir að hrökkva og leita sér vígis og varnar í *Lamiaborg*; var ófriður sá, síðan kendur við *Lamiaborg*, er Grikkir áttu við *Antipater*. En Grikkir áttu skamma stund sigri að hrósa. *Antipater* vann þá gjörsamlega í orustu einni hjá *Kranon*, og *Demosphenes* ræð sér sjálfur bana á eitri, til þess að komast eigi á vald *Antipaters*, (322 f. Kr.). Það sýndi sig brátt, að *Perdikkas* leitaðist við að auka völd sín, og í því skyni fór hann herferð til Egyptalands móti *Ptolemæusi*; á þeirri leið var hann drepinn af liðsmönnum sínum (321). Þá tók *Antipater* að sér yfirstjórn, urðu þá ný skipti á ríkinu, og *Selevkus* hershöfðingi fekk þá hin austlægu fylki til umráða, og skyldi hafa aðsetu í Babelón. *Antipater* hafði þá konungsfrændur í Makedoníu undir vernd sinni svo sem vott þess, að hann væri æðstur yfirstjórnari, en hann lifði skamma stund upp þaðan og dó 319 árum f. Kr. Áður hann lézt hafði hann sett *Polýsperkon* hershöfðingja til eptirmanns eptir sig, en ekki son sinn, er *Kassander* hét. Þótti *Kassander* sér óréttur gjör í því; gjörði hann þá samband við *Antigonus*, og með hans tilstyrk rak *Kassander* *Polýsperkon* frá ríki í Makedoníu, en tók *Alexander* konungsson og *Roxane* drotningu móður hans og setti í varðhald, þar í móti hafði hann mikinn fagurgala í frammi við *Pessaloníku*

konúngssystur, því að hann vildi kvongast henni og auka þannig vald sitt og álit, og svo fór að hann fékk hennar.

Á meðan þetta gjörðist hafði *Antigonus* aukið ríki sitt í Litlu-Asíu; hann rak *Selevkus* út úr Bábýlon og lagði undir sig Sýrland, Fönicialand og Palestínu. Gjörðu menn þá samninga með sér þannig, að *Antigonus* skyldi halda Asíu til þess, er *Alexander* konúngsson kæmi til lögaldurs (311), en *Kassander* skyldi ráða fyrir Grikklandi. En er sá tími kom lét *Kassander* taka af lífi bæði konúngsson og móður hans *Roxane*, og kom því einnig til leiðar, að *Herkúles* sonur *Alexanders* var af dögum ráðinn í *Pergamus* borg, þar sem hann ólst upp; var *Herkúles* þá 17 vetra. Áður hafði *Olympías* móðir *Alexanders* mikla, látið drepa *Arrhidaeus*, en litlu síðar var hún af lífi tekin eptir skipun *Kassanders*, og áður langt liði voru hinir aðrir ættingjar *Alexanders* mikla með ýmsu móti af dögum ráðnir og konúnga ættinni gjöreytt. Nú sem *Antigonus* var orðinn yfrráðandi yfir Asíu, vildi hann einnig ná *Makedoníu* undir sig, og sendi *Demetríus* son sinn, sem kallaður er borgabryjótur (*Poliorketes*) með herliði til Grikklands. *Demetríus* var hinn mesti kappi og vann því nær allt Grikkland norður að *Makedoníu*; hann vann og Kýprusey í sjóorustu mikilli undan *Ptolemæusi* (307); eptir þann sigur tók *Antigonus* sér konúngsnafn, og slíkt hið sama gjörðu hinir aðrir landstjórar. Þegar þeir sáu, að mjög krepti að *Kassander*, og að þeir feðgar *Antigonus* og *Demetríus* myndu alt ætla undir sig að leggja, gjörðu þeir samband milli sín *Kassander*, *Lýsimakkus*, *Ptolemæus* og *Selevkus* (302) og fóru í móti þeim feðgum. Fundur þeirra varð hjá *Ipsus* í Frýgíu (301 f. Kr.), þar féll *Antigonus* konúngur, en *Demetríus* flýði undan með fáar þúsundir manna. Þá skiptu menn löndum með sér að nýju: *Kassander* hlaut *Makedoníu* og *Grikkland*, *Ptolemæus* *Egyptaland*, *Lýsimakkus* fékk *Litlu-Asíu* austur að *Taurusfjalli*, og *Selevkus* *Sýrland* og *Babýlonsríki*; síðan tók *Selevkus* lönd *Lýsimakkusar* vestur að sjó.

Þriðji kafli.

Ítalía.

Þess er áður getið, að af Evrópu gánga þrjú nes, og öll mikil suður í haðið. Hið austasta nesið er Grikkland, hið vestasta Spánn með Portugal, en það í miðið er *Ítalía*. Hún er þannig sægirt á þrjá vegu, en að norðan liggja *Alpes* eða *Mundiufjöll* að henni, eins og afarmikill skjólgarður. Frá Mundiufjöllum gengur fjallgarður til suðausturs eptir endilángri Ítalíu, og heitir sá *Apennínafjöll*. Sunnan í landið gengur *Tarentusflói*. Fyrir norðan hann skiptist fjallgarðurinn, gengur annar armur hans fyrir austan flóann og suður á *Apúlíu* (Púl) og *Calabríu*, en hinn um *Brúttía-sveitir* vestur að *Messína-sundi*, er greinir Ítalíu frá *Síkiley*. Sú ey er allmikið land, og fremur hálent og með fjöllum. Sumstaðar á Ítalíu er sléttlendi mikið milli fjallanna; þannig er *Pó-dalurinn* norður í landi milli Mundiufjalla og Apennína, fagurt land og frjótt frá alda öðli; enn fremur hið *rómverska* flatlendi og *Campaníu-vellir*.

Etrúskar (Túskar) voru fyrir öðrum þjóðum á Ítalíu í fornöld. Þeir bygðu löndin fyrir norðan *Tíber-fljót* (Tífur) og vestur til sjáfar. Hinar helztu borgir þeirra voru *Veji*, *Cære*, *Falerii*, *Tarqvinii* og *Clústum* norður í landi. Etrúskar höfðu einskonar félagskap með sér; þeir lögðu stund á akuryrkju, iðnað og verzlun, og yfirráð þeirra náðu langt út fyrir þau lönd, er kennd voru við þá og kölluð *Etrúría*. Þannig höfðu þeir lagt undir sig mikinn hluta Pódalsins, allt austur að *Adríahafi*.

Snemma á öldum brutust herskáar þjóðir norðan af *Gallíu*, suður yfir Mundiufjöll, og settust að í Pódalnum, því að þar voru landgæði meiri heldur en fyrir norðan fjöllin. Gallar voru illvígir menn og Etrúskum stóð geigur af þeim.

Latínar hétu fornþjóð ein á Ítalíu. Þeir bygðu *Latiuvelli*, og hálendið þar fyrir ofan. Það er sunnar en Etrúría. Hin helzta borg í löndum þeirra hét til forna *Alba longa*. Hún var

í ásunum fyrir neðan *Alba-fjall* (*Mons Albanus*); það fjall hefir brunnið einhverju sinni, og er keilumyndað. Þar blótuðu allar kynkvíslir Latínumanna *Júpíter*, en tignuðu þó jafnframt önnur goð, t. a. m. *Marz* hernaðarguð og akuryrkju.

Á meðal fornþjóða Ítalíu eru og *Sabínar* nefndir. Þeir voru akuryrkjumenn, hermenn miklir og hinir harðfengustu; þeir bygðu fjallendið milli fljótanna *Aniό* (Teverone) og *Tíber*. Náskyldar þeim voru hinar aðrar þjóðir þar í landi, sem um er getið (*Sabellar*); ein þeirra var *Samnítar*, er bygðu *Samnítum*, fyrir austan Latíum og Campaníu; þeir voru hraustir menn og vopndjafnir og gjarnir til ófriðar.

Rómverjar.

Upphaf Rómaborgar. Konúngar Rómverja.

Svo er sagt að upptök *Rómaborgar* væru þau, að *Númítor* hét konúngur einn, er ræð fyrir *Alba longa*. *Amúlius* hét bróðir hans, er feldi hann frá ríki, drap son hans, en tók dóttur hans, er *Rhea Sylvía* hét, og setti hana í tölu meyja þeirra, er þjóna skyldu eldgyðjunni *Vestu*, til þess að hún skyldi eigi börn eiga, en sèr sjálfum ríkið því vísara í hendi. *Vestu*-meyjar varðveittu eld þann, í hofi *Vestu*, er þar brann nætur sem daga, til heiðurs henni; það starf höfðu þær til elliára og máttu eigi giptast. En einhverju sinni bar svo til, að *Rhea Sylvía* var stödd í hinum »helga lundi» og jós vatn af lind gyðjunnar, þá birtist henni *Marz*, orustuguð, og hét henni afkvæmi guðlegrar ættar. Ári síðar ól hún sveina tvo, þeir voru nefndir *Rómúlus* og *Remus*. Þá varð *Amúlius* svo reiður, að hann lét taka *Rheu Sylvíu* og drekkja henni í *Aniόfljóti*, en sveinunum lét hann kasta í *Tíber*. Þá er sagt að vargynja heyrði barnsgrátinn og barg hún þeim báðum sveinunum. Þannig fann fjárhirðir sá, er *Fástúlus* hét, bræður þessa, hafði þá heim með sèr og ól þá upp. Hjá fóstura sínum vöndust þeir allri þeirri sýslan, er hirðum var tóm í þá daga, bæði vörðu þeir hjarðir sínar fyrir árásum villidýra og ræn-
fingja, eður þeir rændu aðra. *Fástúlus* grunaði hværrar ættar sveinarnir myndu vera og sagði þeim. En er þeir bræður fengu að vita ætterni sitt, safna þeir mönnum, fara að *Amúliusi* og

drepa hann, en setja *Númitor* afa sinn aptur til valda. Síðan fengu þeir leyfi hans til að gjöra borg eina við *Tíber*, á þeim stað, er þeim fyrrum var í hana kastað; að borgargjörðinni störfuðu hjarðsveinar og verkamenn frá *Alba*, og þannig var grundvöllurinn lagður (753 f. Kr.) til borgar þeirrar, er seinna varð yfirráðandi alls heimsins. En þá er borgin var gjör, þá vildi hvor tveggja þeirra bræðra vera í fyrirrúmi fyrir öðrum; samþykktu þeir það þá með sèr, að guðirnir skyldu skera úr málum milli þeirra: skyldi sá þeirra, er fyr sæi 6 gamma innan tiltekens endimarks, gefa borginni nafn og ráða fyrir henni. *Remusi* birtust fyr þeir hinir 6 tilteknu fuglar, en er stund leið sá *Rómúlus* aðra 12; horfði nú þetta til miklu meira sundurþykkis en áður, því að hver þeirra fyrir sig þóttist sigrazt hafa. Svo lauk missætti þeirra, að *Remus* var drepinn. Aðrir segja svo; að *Remus* hafi hlaupið yfir borgarmúrinn, og gjört það til svivirðingar við bróður sinn; og fyrir því hafi *Rómúlus* vegið hann og haft við þau ummæli: »að svo skyldi hverjum þeim fara, er hlaupa vildi yfir múra hans». *Rómúlus* gaf síðan borginni heiti og kallaði *Róma* (*Rómaborg*) af sínu nafni. Gjörðist hann þar höfðingi yfir og hélt sig að öllu sem konungur; hann lét tólf sveina ganga fyrir sèr, hvert er hann fór; báru þeir í höndum sèr bundin (*fascies*) af vöndum eða hrísgreinum og axir festar við, og skyldi það tákna konungstign hans; sveinar þeir voru kallaðir *vandsveinar* (*lictors*). Síðan skipti hann *Rómaborgarlýð* í 3 höfuðdeildir (*Tribus*); skipaði hundrað manns í ráð (*öldúngaráð*, *Senatus*), og þrjú hundruð riddara í lífvörð sinn; það var upphaf *riddarastéttarinnar*. Til þess að fjölga mönnum í borginni, gjörði hann þá fyrirskipun, að þar skyldi vera griðastaður öllum, er þangað leituðu, hvort heldur væri þræll, eður frelsingi, eður sekir menn. Þannig var kallmannafólk fengið í borgina, en konur vantaði. *Rómúlus* gjörði út menn til nágranna þjóðanna og beiddi dætra þeirra mönnum sínum til handa. Var þeirri beiðni hans synjað og svarað af háði: »að hann skyldi gjöra sèr griðastað fyrir konur, og veita þeim viðtöku hvernig sem þær væru, og myndu þær þá verða samboðnar mönnum hans». Þá kom Rómverjum til hugar, að heita þar brögðum sem bænir dugðu eigi. Lét *Rómúlus* efna til dýrðlegra leika, til virðingar við *Conus* guð þeirra, og var þangað boðið mönnum úr næstu hèruðum; komu þeir fjölmennir til leikanna með konur sínar og

dætur, og þótti þeim góð skemtun á að horfa. En er minnst varði, hlupu úngir menn rómverskir þar að, sem konurnar sátu, og gripu þær höndum. Urðu þá skjót leikslok, og fóru gestirnir heim til sín daprir í huga, er dætrum þeirra var þannig rænt. Þjóðir þær, er orðið höfðu fyrir hrekkjabrögðum Rómverja, sögðu þeim því næst stríð á hendur, en biðu ósigur, af því að þær fóru ráðlauslega með sínum hag, allar nema *Sabínar*. Þeir voru hyggðir menn og hraustir. *Rómulus* hafði gjöra látið víg eitt á *Capítólshæð* í borginni, en *Sabínar* náðu viginu með svikum *Tarpeiu*, dóttur vigisforingjans, og gengu svo ofan í borgina til bardaga við Rómverja; en þá gengu dætur Sabína, er nú voru orðnar konur Rómverja á milli þeirra, og fyrir bænastað þeirra stöðvaðist bardaginn og varð friði á komið; tóku Rómverjar Sabína í félag með sér, og skyldi *Títus Tazius* konungur þeirra vera samsjórnarmaður Rómulusar og jafn hönum að völdum og tign í Rómborg; hver einstakur maður var kallaður Rómverji, en þeir allir til samans *Qvirites*, eptir *Cures*, höfuðborg Sabína héraðs. Að nokkrum árum liðnum var *Tazius* konungur veginn; varð Rómulus þá að nýju einvaldskonungur Rómverja; jókust þeir nú að veldi og víðáttu, bæði við það, að Sabínar bættust þeim, og svo af því, að Rómulus átti ófrið við ýms fylki, hafði jafnan sigur og lagði þau undir sig; varð hann af þessu öllu mjög ástsæll þegnum sínum, en sagt er, að *ráðinu* væri miður til hans.

Það er sögn sumra manna, að *Rómulus* safnaði einhverju sinni liði sínu saman á velli þeim, er kallaður var *Marzavöllur*, eptir orustuguðnum fíður hans. Þá varð sá atburður, að laust á ofviðri miklu, og fylgdi þar með bæði myrkur og eldingar, en er aflétti var konungurinn horfinn, og sást hann aldrei síðan. Öldungar (ráðherrar) þeir, er næstir stóðu, sögðu svo, að konungur hefði liðið í lopt upp, meðan ofviðri gekk yfir, og horfið þeim að sýn. Þótti öllum það hin mesta jarteikn, og trúðu því, að *Rómulus* konungur þeirra væri kominn í guða tölu; kölluðu þeir hann *Qvirínus*, og höfðu Rómverjar átrúnað við hann og áheiti lengi síðan. Sá kvittur gaus upp, að öldungarnir hefðu vegið Rómulus og skotið honum svo undan, en *Procúlus Júlíus*, rómverskur maður, og merkur í máli, sagði svo, að Rómulus hefði hirzt sér fagur og tignarlegur, og kveðið skýrt á, að hann skyldi vera verndarguð Rómverja, og að þeir myndu verða hverri þjóð

voldugri; eyddist svo sá kvittur. Rómulus dó 717 árum f. Kr.

Eptirkomendur *Rómúlusar* báru konúnga nafn og voru kjörnir til ríkisstjórnar æðlángt. Þegar friður var, voru þeir æðstir valðsmenn með Rómverjum, stýrðu blótum og helgihöldum öllum; þegar ófriður var, höfðu þeir herstjórn á hendi. Á friðar tímum voru þeir takmarkaðir af *öldúngaráðinu*. Næstur konúngur eptir Rómulus, og eptir að verið hafði eins árs millistjórn, var *Núma Pompilius*. Hann kom fyrstur helgum siðum og goðablótum Rómverja á fastan fót; var margt í þeim átrúnaði frá *Etrúskum*, er bjuggu skamt fyrir norðan Rómaborg. *Núma* var konúngur frá 715—672 f. Kr.

Tállus Hostilius hét sá, er konúngur varð eptir Núma; hann vann um síðir *Alba longa*, borg þá, er áður var nefnd, og flutti íbúa hennar til Róms og veitti þeim borgmannarétt með Rómverjum. Hann var konúngur til 640 f. Kr.

Ancus Marcius, dótturson Núma Pompilius kom þá til ríkis, og var konúngur Rómverja tuttugu og fjögur ár, frá 640—616 f. Kr. Hann vann ýmsar borgir af Latínudönnnum, og náði Tíberá undir sig ofan til sjávar. Þar fengu Rómverjar höfn og lending við árósin; sú höfn hét Ostia (Ósar).

Lúcius Tarquinius Priscus (hinn gamli) frá Etrúríu, kom næstur eptir Ancus. Hann var hinn starfsamasti konúngur; hann lét gjöra *höfuðtorgið* (forum) í Rómaborg; þar áttu borgarmenn þjóðfundi sína; hann lét gjöra múrvegg um borgina, byrja að reisa Júpítershof á Capítólshæð, og hann lét gjöra hin nafnfrægu *lokræsi* (Kloaker) undir Rómaborg. Um ræsi þessi rann alt vatn úr lægðum milli hæða þeirra eða hálsa, er Rómaborg stóð á, og öll óhreinindi úr borginni útí Tíber. Þau voru svo há og víð, að aka mátti eptir þeim háfermdum vagni; blaðin voru þau úr grjóti furðulega vel og vandlega, og standa enn í dag. Hann sat að ríkjum frá 616—578 f. Kr.

Servíus Túllíus var konúngur Rómverja frá 578 til 534 f. Kr., og jók enn ríkið að nokkru. En hið merkasta er eptir hann liggur, er flokkaskipun sú hin mikla, er hann gjörði á þegnum sínum. Fyrst skipti hann Rómverjum utanborgar í 26 *sveitir* og innanborgar í 4 *sveitir* (*Tribus*). Sú flokka skipan var bygd á *bústöðum* manna og svæði því, er þeir bjuggu á. Síðan skipti konúngur þegnum sínum í 6 *deildir* (*Classes*) eptir *efnahag*, og hverri deild

aptur í aðrar smærri, eður deildarliðu (*Centuriæ*). Við þessa niðurbjörgun eptir efnahag manna, var hvorki farið eptir peningum þeim, er menn áttu, nè eptir skuldum þeim, er öðrum þyrfti að lúka, heldur eptir því, hvað menn áttu í löndum, gángandi fæ og þrælum. Á deildaskipun þessari voru bygd skattgjöld manna; þáttur sá meiri eður minni, er menn áttu í stjórn almennra mála; vopnabúnaður í stríði og fylkingaskipun á mönnum í orustum.

Lúcius Júníus Brútus. Brottrestur konunga úr Rómaborg.

Lúcius Tarquíníus hét hinn sjötti konungur Rómverja eptir Rómulus; hann var sonur Tarquíníusar hins gamla; hann ræð bana tengdaföður sínum Servíusi Túllíusi og brautz þannig til konungdóms, þótti dugandi hershöfðingi og jók vald og álit ríkisins með viturleik sínum, en sárleikið gjörði hann öldungaráðinu í meira lagi, og svipti marga þeirra lífi. Var hann því kallaður hinn *harðráði* (*superbus*). Hann var líkur mörgum harðstjórum fornaldarinnar í því, að hann var mjög gefn fyrir alls konar húsagjörð og stórsníðar; hann lét gjöra hof handa Júpíter og Júnó og Mínervu á Capítólshæð, og þröngvaði lýðnum til þeirra starfa; hann lét og gjöra að fullu hið mikla *lokræsi* (*Kloak*) undir Rómaborg; hann var grimmur maður í skapi og hlífði engum, þegar því var að skipta, hvorki skyldum nè vandalausum, og svo er sagt, að systursonur hans, sá er hét *Lúcius Júníus*, gat því að eins umflúið bráðan bana, að hann læzt vera vitfirringur; tók þá konungur undir sig eignir hans og þóttist vita, að hinn myndi aldrei eptir leita; var konungs frændi þessi síðan kallaður *«Brútus»* (*hinn heimski*); gaf hann sig ekki að því, þótt hann væri svo nefndur, en beið þess tíma, að honum gæfist færi á að leysa þjóðina undan ánauð konungsins. Það var einhverju sinni, að konungur hafði þúngar áhyggjur af ískygglegum fyrirburðum og vitrunum, og sendi menn austur í *Delft* & Grikklandi til goðafretta; voru synir hans í för þeirri og Brútus frændi hans; færðu þeir guðinum virðulegar gjafir, sem venja stóð til. Brútus gaf guðinum gullstaf, er fólgin var með miklum hagleik í rósvarlegg. Þótti gjöfn lítilsvirði, því að gullið sást eigi, og kváðu menn það nýjan vott um vanvizku Brútusar;

en maðurinn var kænni en þeir hugðu, og var stafurinn hin mesta gersemi. En er þeir bræður höfðu lokið erindum föður síns, spurðu þeir guðinn, hver þeirra myndi konungur verða í Rómaborg. Guðinn svaraði: »Sá yðar, sem fyrstur mynnist við móður sína, mun komast til hinna æðstu valda í Róm«. Á heimleiðinni töluðu þeir bræður um, að láta hlutkesti ráða, hver fyrstur skyldi kyssa móður sína. En Brútus sagði svo, að goðasvarið hefði með orðinu »móðir« táknað jörðina, því að hún væri rétt nefnd móðir allra; lét hann þá sem sér skryppu fætur, og féll til jarðar og kysti hana.

Nú var þar komið, að konungur og ættmenn hans höfðu fyllt mæli ofstopa síns og illgjörða. Maður er nefndur *Tarquinus Collatinus*; hann var frændi konungs og átti konu þá, er *Lúcrezia* hét; hún var kvenna fríðust, og öllum þeim kostum búin, er prýða máltu rómverska húsfreyju á þeim tímum. *Sextus Tarquinius*, einn af sonum konungs, hafði í frammi slíkt óhæfuverk við þessa ágætiskonu, að hún vildi eigi lifa við smán, og ræð sér sjálf bana. Þetta atvik notuðu höfðingjarnir til að æsa lýðinn gegn konungsvaldinu. Brútus kastaði nú fíflsgerfinu; bar líkama Lúcreziu fram á torgið öllum til sýnis, og eggjaði menn til hefnda. Um þær mundir sat konungur með her manns um *Ardeuborg* í *Rútúlagerði*; en er hann kom til Róms, og bjóst að sefa upp-reistina, fekk hann eigi inngöngu í borgina, var hliðum borgarinnar lokað og honum sagt, að konungdómi hans væri lokið, og væri einn kostur nauðigur, að fara í útlegð með alla ættmenn sína. Meðan þetta gjörðist í Rómaborg kom Brútus því til leiðar, að herinn hjá Ardeuborg snerist í lið með lýðnum; varð konungur að fara landflóttu til *Etrúríu* og beiddist þar styrks af mönn-um móti þegnum sínum (509 árum f. Kr.).

Tarquinus Superbus var síðastur konungur í Rómaborg; hafði grimd hans gjört konungs nafnið svo óvinsælt, að menn reyndu á allar lundir að eyða minningu þess. Stjórnarskipun Rómverja varð frjáls upp frá því. Voru þá skipaðir tveir *ræðismenn* (*Consules*), er stýra skyldu öllum þjóðmálefnum í friði og stríði; voru þeir af flokki höfðingjanna (*Patricii*); og skyldu hafa stjórn á hendi um eins árs tíma; en þá skyldi kjósa menn að nýju til þeirra embætta. Patriciar höfðu einnig hið æzta dóms-

vald í höndum. Þeir *Junius Brútus* og *Tarqvinus Collatinus*, maður *Lucrezlu*, urðu fyrstir ræðismenn.

Nú var þjóðveldið að vísu fengið, og öllu skipað á þann hátt, að frelsi hinnar rómversku þjóðar væri vel borgið; en þó voru þeir nokkrir, sem enganveginn geðjaðist að þessari stjórnar-breytingu. Þar á meðal voru nokkrir úngir menn af göfugum ættum, og í þeim flokki nokkrir ættingjar *Brútusar*, og tveir af sonum hans, er eigi máttu heyra nefnt, að lögin skyldu ná jafnt yfir alla. Meðan konungsstjórn átti sér stað, gátu þeir haft ýmsa óknytli í frami að ósekju, sökum vináttu við konungsættina, en nú var öðru máli að gegna; nú voru þeir dregnir fyrir lög og dóm, eins og hver annar, og eigi farið í manngreinaralít. Fyrir því höfðu menn þessir leynileg samtök sín í millum, til þess að geta komið *Tarqviníusi* aptur inn í borgina, og konungsveldinu aptur á fót, og höfðu í vitorði með sér sendimenn konungs, er komnir voru til Róms í þeim erindum, að heimta honum til handa eignir hans og óðul. En þá vildi svo til, að þræll einn kom því upp um þá, urðu þeir sannir að sök, með því að bréf þan náðust, er þeir höfðu þar um ritað konungi; voru þeir síðan dæmdir til dauða sem landráðamenn. *Brútus* varð sjálfur að vera viðstaddur líflát sona sinna, af því að hann var ræðismaður, og er svo sagt, að hann brygði sér eigi við það; enda var honum frelsið fyrir öllu. Fyrir þá sök þótti honum nauðsyn til bera, að koma því til leiðar, að lýðurinn ræki *Tarqvinus Collatinus* í útlegð, fyr en ræðismannstið hans þó var á enda, og enda þótt honum yrði eigi annað til sakar fundið en það, að hann var konungs frændi og hét því nafni sem hann hét. Í hans stað varð *Públíus Valeríus* ræðismaður. Hann bar upp það nýmæli í lögum, að skjóta mætti dómum ræðismanna undir atkvæði lýðsins; hann lét og, til virðingar við lýðinn, *vandsveina* (lictors) sína drepa niður merkjum, þá er hann gekk niður á torgið, þángað sem lýðurinn var saman kominn. Fyrir því var hann kallaður *hinn þjóðholli* (*Poplícola*).

Það leið ekki á löngu áður *Tarqvinus* reyndi að ná aptur ríki sínu með herskildi; fekk hann liðveizlu hjá Veji- og Tarqvinuborgar mönnum. Rómverjar höfðu liðsafnað í móti og voru ræðismenn fyrir liðinu. *Brútus* fór fyrir hernum og stýrði riddaraliðinu. *Arúns* konungsson var fyrir riddaraliði föður síns. Nú

sjá hverir aðra, og sem Arúns fær komið auga á Brútus heitir hann á goðin og hleypir hestinum fram í móti ræðismanninum; lýkur svo þeirra viðskiptum, að þeir falla báðir. Lèt *Brútus* þar líf sitt, og hafði hann varið því alla stund fyrir frelsi Rómverja. Eptir orustu þessa sneru liðsmenn þeir heim aptur til Etrúríu, er komið höfðu til hjálpar við Tarqviníus konúng, og höfðu farið erindisleysu.

Tarqviníus leitaði síðan liðs hjá *Porsennu* konúngi í *Clúsíum*. Fór *Porsenna* með her manns til Rómaborgar og fékk náð kastala þeim, er *Janícúlum* hét. Rómverjar veittu harða viðtöku, og er einkum getið tveggja manna, er þá voru uppi, og þóttu bera af öðrum fyrir sakir breysti og hugprýði. Annar þeirra hét *Hórazíus Cócles*. Hann varði því nær einn brúna á *Tíber-á*, þar sem liðsmenn *Porsennu* sóttu að og vildu komast yfir og inn í borgina, en fengu eigi aðgjört; gátu Rómverjar höggvið af brúna, en *Hórazíus Cócles* komst óskemdur til sinna manna. Hinn hét *Múcíus Scævola*. Hann tókst á hendur að ráða *Porsennu* konúng af dögum; fór hann í þeim erindum til herbúða konúnga og náði inngöngu í konúngstjaldið. En með því, að hann þekti eigi konúnginn, þá drap hann í misgripum annan mann, og varð hann því næst höndlaður og krafinn til sagna. Hann kvaðst kominn þangað til þess að drepa konúnginn, og þó að sèr hefði nú mishepnast það, þá væri þrjú hundruð annara úngra manna meðal Rómverja, er swardögum hefði með sèr bundið, að láta eigi fyr staðar nema, en þeir hefði náð lífi konúnga, enda skyldi hann eigi undan reka. *Porsenna* bauð að kasta honum á bál, ef hann segði eigi alt hið sanna afsamsærismonnum. *Múcíus Scævola* lét sèr eigi bilt við verða, og réttir hægri höndina í fórnarbál mikið, er þar brann hjá þeim; höndin brann til kola, en *Múcíus* stóð kyr í sömu sporum, sem ekki væri að. Konúngur undraðist slíka kallmennsku og gaf honum líf og heimfararleyfi. Segja sumir, að *Porsenna* hafi orðið skelkaður og haldið heim til sín. En aðrir segja svo frá, að Rómverjar hafi heldur farið halloka í ófriðnum fyrir Etrúskum. En hvort sem svo sannara er, þá er hitt víst, að Rómverjar réttu hluta sinn aptur eptir skamma stund.

Hið rómverska þjóðveldi og framför þess.

Eins og þegar er getið, var sú breyting orðin á stjórnarskipun Rómverja, að konungar voru burt reknir, en komnir í þeirra stað tveir *ræðismenn* af Patricía-flokki, er eigi sátu nema eitt ár í senn að völdum; *öldúngaráðið* (*Senatus*) hafði fengið meira vald í hendur en áður hafði verið, meðan konungar stýrðu þjóðinni, en kjör alþýðunnar gagnvart höfðingjunum voru enn að öllu óbreytt. Höfðingjarnir, eða aðallinn, áttu enn sem fyrri einir saman jarðeignir þær (þjóðjarðir = *ager publicus*), er Rómverjar höfðu undir sig náð frá óvinum sínum; höfðingjar höfðu löggjafarvaldið í hendi sér, klerkavaldið og öll embætti. Öldúngaráðið fekk enn meiri þýðingu en áður, fyrir þá skuld að, þegar einhver sérleg vandræði báru að höndum, þá mátti ráðið kjósa einn mann, er hefði ótakmarkað veldi um 6 mánuði; hann var nefndur *Dictator* (*Vandræðastillir* eða *alræðismaður*); þeim dómum, er hann dæmdi, varð eigi skotið undir atkvæði lýðsins. Hann var auðkændur á því, hvar sem hann fór, að 24 *vandsveinar* (*Lictores*) gengu fyrir honum. (Það var hérumb. 500 á. f. Kr.).

Nú hófust deilur miklar með lýðnum (*Plebeji*) og höfðingjunum (*Patricii*). Lýðurinn reyndi til á allar lundir að ná undir sig sömu réttindum, sem hinir heldri menn höfðu. Þjóðjarðir allar voru, sem áður var sagt, í höndum höfðingjanna, og hjá þeim voru auðæfin saman komin; lýðurinn átti ekkert í jörðum, var efnalítill, og á margan hátt háður auðmönnum, og voru því kjör hans mjög óálitleg og erfið. Höfðingjar léku alþýðumenn svo hart, að þar kom um síðir, að þeim varð ekki vært; tóku þeir þá það ráðs, að þeir fóru hópum saman til *fallsins helga*; það er við *Aníófljót*; hlóðu þar víggirðingar, tóku sér fyrirliða, og létu þar fyrirberast um nokkra mánuði. Það var 494 árum f. Kr. Voru nú ráðagerðir miklar með mönnum, en loks létu þeir tilleiðast, fyrir viturlegar fortölur *Agrippu Meneniusar*, að snúa heim aptur til Róms, eptir að þeim var leyft, að kjósa valdsmenn af sínum flokki, þá er vernda skyldu réttindi þeirra gegn ofríki höfðingjanna. Valdsmenn þessir voru nefndir *alþýðuforngjar* (*Tribuni plebis*); þeir voru friðhelgir menn (*sacro-sancti*); þeir voru fyrst 5 að tölu, síðan urðu þeir 10. Þannig fekk lýðurinn hlutdeild í opinberum málefnum og stjórn Rómaveldis.

Spúríus Cassíus hét maður einn rómverskur, ágætur maður; hann hafði komið því til leiðar, að *Rómverjar* og *Latínumenn* gjörðu samband sín í millum (493 á. f. Kr.). Þá er hann var ræðismaður hið þriðja sinni, bar hann það frumvarp upp, að alþýðumenn fengi nokkrar þjóðjarðir til umráða; þá reiddust höfðingjarnir meir en frá verði sagt, og báru á hann þær sakir, að hann vildi komast til valda og verða konungur; en slíkt þótti hin mesta óhæfa. Dæmdu þeir hann síðan til dauða og hrundu honum fyrir hamra niður (Tarpejuklett á Capitólshæð) 486 árum f. Kr. Nokkru síðar, en hér var komið, rituðu *hinir tíu menn* (*Decem viri*) *tólfstaflnalögin* (451—449), en alþýðan hafði lítinn hagnað af því starfi. Þar á móti batnaði hagur alþýðunnar á dögum þeirra *Valeríusar* og *Hórazíusar* ræðismanna, er það nýmæli var gjört (449): að alþýðan sjálf á *almennu móti* gæti sett þau lög, er skuldbundið gætu þjóðina alla. Fjórum árum síðar (445) kom alþýðuföringinn *Canulejus* því til leiðar, að það urðu lög, að karlar og konur af höfðingja- og alþýðumannaflokknum mætti giptast saman; en slíkt hafði áður verið ólöglegt. Skömmu síðar (ár 443) voru settir nýir valdsmenn í Rómaborg, er eigi höfðu áður verið; þeir voru kallaðir siðgæzlumenn (*Censores*), og voru af flokki höfðingjanna (*Patricii*); þeir voru tveir að tólu; þeir tóku manntal fimta hvert ár eptir þeirri sveitaskipan (*tribus*), sem *Servíus Túllíus* hafði sett; á slíku manntali voru skattgjöld og herþjónusta þjóðarinnar bygd. Valdsmenn þessir höfðu og tilsjón með almennu siðferði borgarmanna, og refsuðu mönnum fyrir ýmsar þær sakir, er lög náðu eigi til. Frá þessu tímabili, sem hér ræðir um, tóku alþýðumenn í Rómaborg að krefjast hluttöku í yfirstjórn þjóðarinnar. Þeir æsktu þess, að þeir mættu kjósa ræðismenn af sínum flokki, en ráðið og höfðingjarnir stóðu fast í móti. Þó höfðu alþýðumenn það fram, að ræðismannsnafnið lagðist niður um stundarsakir, og settir tveir yfirmenn yfir Rómverja, er nefndir voru *«liðsmannaforingjar með ræðismannsvaldi»* (*tribuni militum consulari potestate*), og mátti kjósa þá af alþýðuflokki. Þessir menn stýrðu Rómverjum frá 444 til 367 f. Kr., eður því nær um 77 ár. Þó bar það stundum til, einkum öndverðlega á því tímabili, að þeir voru nefndir *ræðismenn*, er ríkinu stýrðu.

Markus Fúríus Camillus.

Á þeim tímum, er ræðismanns nafnið lá niðri í Rómaborg, sökum styrjaldar milli lýðsins og höfðingjanna, og liðsmanna foringjar þeir, er áður voru nefndir, stýrðu ríkinu, var sá maður uppi með Rómverjum, er *Markús Fúríus Camillus* hét. Hann varð frægur mjög af hernaði sínum norður í *Etrúska löndum*. Etrúskar voru nágrannar Rómverja, eins og áður er sagt; þeir voru voldug þjóð og vel að sér um marga hluti, og það var lengi, að þeir stóðu Rómverjum nokkurnvegin jafnfætis í flestu. Veji-borg var einna syðst í Etrúskalöndum og næst Rómverjum; höfðu þeir því hugfast að ná henni, og settust um hana, en það gekk eigi greiðlega. Sátu Rómverjar um borgina á tíunda ár. Á því ári varð *Camillus* alræðismaður (*Dictator*) hjá Rómverjum, og þá fekk hann tekið borgina (396 árum f. Kr.). Það er sagt, að Rómverjar hafi unnið Vejiborg á þann hátt, að þeir gjörðu blótveizlu mikla og buðu goðum Vejimanna, og öinkum *Júno*, er var verndargoð þeirra, að færa bygð sína þaðan og setjast að í Rómaborg; því næst lét *Camillus* liðsmenn sína grafa leynigöng inn undir borgina og að hofi Júnónar; komust Rómverjar þannig í borgina og fluttu goðið til Róms og settu í hið nýja hof, er þeir helguðu gyðjunni; það hof stóð á *Aventínshæð* í Róm. Litlu síðar settist *Camillus* um *Faleriborg*. Þar var skólameistari einn í borginni, er hafði börn hinna helztu manna undir umsjón sinni. Einhverju sinni gekk hann með börnum þessum út fyrir borgina og að herbúðum Rómverja, og lét sem það yrði af hendíngu einni; gekk til fundar við *Camillus* og bauð að selja af hendi við hann börnin, því að þá myndi foreldrar þeirra skjótt láta ljúka upp fyrir honum hliðum borgarinnar. En *Camillus* stóð stuggur af slíkri vèl, lét taka skólameistarann og binda hendur hans á baki, og sagði börnunum að reka hann undan sér inn í borgina og lemja hann svipum. En *Faleriborgarmenn*, er þeir frétu veglyndi *Camillusar*, þá gáfu þeir upp vörnina og gengu sjálfviljugir á vald hins rómverska ráðs. Það var 394 árum fyrir Krists burð. *Camillus* var, eins og margir af höfðingjum Rómverja, ráðríkur maður og fór eigi að því, hvort alþýðunni líkaði betur eða vèr; hann tók því undir sig nokkuð af því herfángi, er liðsmenn hans áttu tilkall til, og sem tekið hafði verið, þá er Vejiborg var unnin; hann hafði heitið, að leggja það fè til *Apollóns* hofs á Grikklandi.

Liðsmenn hans undu því illa, að vera þannig afskiptir; skárust þá *alpýðu foringjarnir* í málið fyrir þeirra hönd, og báru sakir á *Camillus*, og lauk svo, að hann fór í útlegð og til *Ardeuborgar*.

Í það mund gjörðu *Gallar* herhlaup mikið suður á Ítalíu, og hét foringi þeirra *Brennus*. Þeir ræðust á borg þá í Etrúríu, er *Chísíum* hét, en Rómverjar sendu þrjá menn unga að aldri, af ættkvísl *Fabíusar*, til fundar við Galla, til þess að leita um sættir. En þessir hinir ungu menn gjörðust oddvitar *Chísíumanna* og ræðust á Galla. Þá urðu *Gallar* reiðir mjög og kröfðust, að *Fabíusar* þessir yrðu framseldir sèr í hendur; því neituðu Rómverjar. Tóku *Gallar* sig þá upp frá *Chísíuborg* og stefndu til *Rómaborgar*. Varð fundur þeirra og Rómverja við *Allia*-fljót (18 dag júlí mán. 390 f. Kr.). Þar fengu *Gallar* sigur, en Rómverjar lögðu á flótta, og flýði meginherinn til *Vejiborgar*, en *öldúnga ráðið* og þeir, sem verjast vildu, fóru á *Capítólshæð* (*Capítolium*) í Rómaborg, og bjuggust þar fyrir í víginu. Öldungar ráðsins vildu eigi lifa það, að Rómaborg yrði unnin og yfirráðum þeirra lokið; bjuggust þeir þá tignarklæðum sínum og biðu þannig óskelfdir heima í húsum sínum þess, er að höndum kæmi. *Gallar* tóku hús á þeim og drápu þá alla. Síðan lögðu *Gallar* eld í húsin og brendu borgina. Var nú eigi annað eptir af Rómaborg en vígið á *Capítólshæð*; settust *Gallar* um vígið og mundu hafa náð því, hefði atburður einn eigi borgið því. Svo bar til eina nótt, að *Gallar* klifruðust upp hamra þá, er umkringja *Capítólshæð*, og urðu varðmenn eigi varir við; en þar voru heimgæsir í víginu, það voru helgir fuglar og eignaðir Júnó. Þær vöktu þó aðrir svæfl, og jafnskjótt sem þær verða þess varar, að menn eru komnir upp á bergið, hefja þær upp kvak mikið, og við það vaknar *Markus Manlíus* og hleypur til vopna, og keyrir þann ofan fyrir bergið, sem upp er kominn. Síðan þustu Rómverjar að, hver af öðrum, og ráku þá af höndum sèr, og náðu *Gallar* eigi uppgöngu í vígið. En þó kom þar, að húngrið svarf svo fast að Rómverjum, að þeir sáu eigi annað vænna, en gjöra svo-feldan samning við *Brennus*: að hann hætti umsátinni og haldi líði sínu burt, en Rómverjar greiddi honum ákveðið fè í gulli.

Meðan tífinði þau gjörðust, er nú voru sögð, hafði *Camillus* eggjað *Ardeumenn* til að veita Göllum aðför, og Rómverjar þeir, er sátu í *Vejiborg*, höfðu tekið það ráðs, að senda til *Camillus-*

ar, gjöra hann að alræðismanni, og biðja hann takast aptur herstjórn á hendur móti Göllum. En *Camillus*, sem eigi þóttist þannig löglega til kvaddur, gjörði þeim þau orð, að hann færi hvergi frá Ardeu, fyr en *öldúngaráðið* leysti sig úr útlegð, og fengi sér alræðismannsvöldin í hendur. Þá tókst maður einn frá Ardeu á hendur, að fara með þeim erindum til ráðsins, er sat í Capítólsvígi; maðurinn komst slisalaust þangað, eptir Tíberá, þótt það væri hin mesta glæfrafir, og heim aptur, með þau skilaboð frá ráðinu, að *Camillus* væri laus úr útlegð, og falin alræðisstjórn á hendur.

Nú er það sögn Rómverja, að *Camillus* hafi komið til Róms, þegar á því stóð, að gullið var vegið í hendur *Brennusi*. Kvörtuðu menn um, að rángt væri vegið, en *Brennus* lagði sverð sitt á metaskálarnar og mælti: »sigráðir menn verða að gjöra sér alt að góðu«. Þá reiddist *Camillus* og kvað hætta skyldi að vega gullið, enda væri mönnum sæmra að vinna aptur fósturjörð sína með stáli en með gulli. Býst *Camillus* þessu næst til orustu, og verða þau leikslok, að hann vinnur tvisvar sigur á Göllum, og Rómaveldi var borgið. Nú var Rómaborg öll í rústum eptir brennuna, og gáfu þá alþýðufóringjar það ráð, að flytja þaðan al-farið og setjast að í Vejum og efna þar til höfuðborgar; alþýðunni þótti það þjóðráð, því að hún undi sér ekki í Róm sökum þess, að þar var hún í litlum metum hjá höfðingjunum (*Patricii*), og átti lítinn þátt í alþjóðlegum málefnum í samanburði við þá. En *ráðið* vildi það fyrir engan mun, og *Camillus* var þar fremstur í flokki; sögðu þeir, að það væri óhæfa, að flytja sig búferlum úr þeim stað, er goðin hefði sitt aðsetur, og sem svo margt væri til marks um, að verða ætti höfuðborg í víðlendu þjóðríki. Varð sú niðurstaða þess máls, að Rómverjar breyttu ekki um bústaðinn. Var þá tekið til starfa, og gekst *Camillus* fyrir því með ráðum og dáð, að *Rómaborg* reis upp aptur af rústum og varð á skömmum tíma mikil borg og glæsileg. Af þessu öllu saman varð *Camillus* frægur maður, og kölluðu Rómverjar hann »*föður fósturjarðar sinnar*«, og »*annan höfund Rómaborgar*«; en Rómulus var hinn fyrsti, eins og kunnugt er orðið.

Nú sem þessum tíðindum var lokið, og Rómverjar seztir að í borginni, brá mjög aptur til fornrar venju: að höfðingja-

flokkurinn efldist, en alþýðan varð að lúta í lægra hald og sæta afarkostum; bæði herþjónusta og húsagjörðin í borginni, meðan á því stóð, lagðist þungt á alþýðumanna flokkinn. Hann hafði neyðst til, að taka fê á leigu hjá auðmönnum, og gjalda afarháa vexti af, og eptir því sem lög stóðu þá til, urðu skuldunautar svo gjörháðir sínum lánardrotnum, ef þeir gátu eigi staðið í skilum, að nærri stappaði fullum þrældómi; þeir voru settir til ánauðugar vinnu, eins og ófrjálsir menn, þeir voru seldir man-sali, og þeir voru jafnvel rétt dræpir, ef svo bar undir. *Markus Manlius*, sá er bezt hafði verið Capítólsvígi, og fyrir því var kallaður *Capítólínus*, var þá í miklum metum í Rómaborg; honum læk næsta öfund á um virðing *Camillusar*, og kepti við hann um völdin; var Manlius alþýðumönnum hið mesta traust og bjargvættur; hann talaði máli þeirra fyrir dómí, leysti þá út með fægjöldum, er sátu í varðhaldi sökum skulda, og suma tók hann út með valdi. Varð hann af öllu þessu mjög vinsæll meðal lýðs-ins, og fekk því nær hverju máli framkomið, er hann vildi, á þingum alþýðumanna. En alt um það, *Camillus* var þó með fylgi höfðingjanna kjörinn að nýju *«líðsmanna foringi með ræðs-manns valdi»*. Í hans skjóli urðu menn til, að bera þær sakir á *Manlius*, að hann sæktist eptir konungstign. Það er sögn manna, að *Manlius* hafi verið feldur á þann hátt: sök hans var háð á *Marzveli*, en þar blasti Capítólshæð við þingheimi; *Man-lius* talaði sjálfur sínu máli, fór mörgum og fögrum orðum um breystiverk sín á Capítólshæð, er frelsað hefði þjóðina, og talaði mönnum hughvarf, og dómendur kváðust eigi geta dæmt hann sekan. Þá var það ráð tekið, að færa þingið af *Marzveli* og þángað, sem eigi sást Capítólshæð. Þar höfðu óvinir *Manliusar* sitt fram; hann var dæmdur til dauða og hrundið niður af *Tarpeiu* hamri, þar sem hæstir eru hamrar að Capítólshæð; lét *Manlius* þannig líf sitt á þeim stað, er hann hafði unnið sitt mesta frægð-arverk. Hús það, er *Manlius* átti, var rífið niður til grunna, og sett þar aptur hof eitt í staðinn. Ættmenn *Manliusar* sömdu það með sèr, að enginn skyldi síðan bera nafn hans. Þannig er sagt frá afdrifum *Manliusar*; en hvað sem satt er í þeirri frásögn, þá vita menn hitt með vissu, að hann lauk æfi sinni í óeirð-unum milli höfðingjanna og lýðsins í Rómaborg. En eptir hans daga fylgdu alþýðumenn miklu fastar fram sínum málum, og með

miklu meiri eindrægni en áður móti höfðingjunum, til þess að geta náð fullri hlutdeild í stjórn alþjóðlegra málefna.

Höfðingjaflokkurinn (*Patricii*) hélt sínum málum fram á *deildarþingum* (*Comitia centuriata*, *Centurieforsamlinger*), er sett voru samkvæmt flokkaskipun þeirri, er Servíus Túllíus hafði fyrrum gjört. Á þeim þingum gekk atkvæðagreiðsla þannig, að borgarar þeir, er mestar áttu jarðeignir, gátu því nær einir ráðið löggjöf og valdsmannaskipan. En vegna þess að reynslan hafði þegar kent mönnum, skömmu eptir burtrekstur konúnganna, að öll þörf var á, að alþýðuflokkurinn sæi sér farborða, þá er *Cn. Markus Córíólanus*, einn af höfðingjum Rómverja og ákafamaður mikill, hafði mælt fast á móti því, að alþýða fengi korn til kaups við lágu verði, jafnvel þó harðæri mikið og hjargarskortur væri í borginni, en Córíólanus vildi kúga alþýðuna til hlyðni, — þá kvöddu alþýðufóringjar búalýð allan til þingsetu (þeir buðu búum öllum til setu). Þessi *búapíng* eða *sveitapíng* (*Comitia tributa*, *Tribusforsamlinger*) höfðu dómvald (491); þar gátu jarðeigendur eigi ráðið mjög miklu; og þessi þíng náðu smásaman þeim ráðum undir sig, að þau kusu alla embættismenn alþýðunnar (471), og settu lög, og því valdi höfðu þau náð í hendur fyrir Camillusar daga og fengið staðfest með lögum. Á þessum *búapíngum* ræðu alþýðufóringjar og alþýða lögum og lofum.

Cajus Licinius Stolo og *Lucius Sextius*, alþýðufóringjar, báru ýms lagafrumvörp upp á þingum, er hnigu að því, að bæta kjör lýðsins. Af frumvörpum þessum var það einkum eitt, er olli löngum og hörðum þíngdeildum, og það var þetta: *að jafnan skyldi kjósa annan ræðismanninn af alþýðuflokknum*. Það ræður að líkindum, hvernig höfðingjunum hafi geðjast að slíku frumvarpi; en eigi auðvelt að standa í móti. Eptir rómverskum lögum höfðu menn einúngis eitt úrræði til að afstýra lagafrumvörpum, sem alþýðufóringjar báru upp, að eigi yrði að lögum, og það var á þann hátt, að einhver af alþýðufóringjum mælti í móti. Ef einn af þeim (en þeir voru tíu) setti blátt bann í móti, þá gat frumvarpið eigi orðið að lögum. Þetta vissi öldúngaráðið (*Senatus*), og þess vegna gaf það nokkrum af alþýðu fóringjunum fæ til að lýsa yfir banni gegn frumvarpi þessu; og það gjörðu þeir. En Licinius tét hart mæta hörðu, og setti þvert bann fyrir, að kosnir væru að nýju »líðsmanna fóringjar með ræðismanns valdi»; og þannig

var hann þess olandi, að hin æztu embætti voru um stundarsakir afnumin. *Licinius* og *Sextius* voru hvað eptir annað kosnir alþýðufóringjar, og réðu þannig á þíngum alþýðumanna (búabíngum) öllum alsherjarmálum Rómverja. Ráðið reyndi til að brjóta alþýðumannaflokkinn undir sig með því, að fá *Camillus* að nýju alræðismannsvöld í hendur. En alþýðufóringjarnir neyddu hann til að leggja völdin niður með því, að fá það gjört að lögum: að svo framt alræðismaðurinn heitti valdi sínu í þessu málefni, þá skyldi hann svara ærnum fébótum, er hann viki úr völdum.

Þessi hin mikla misklið og flokkadráttur milli höfðingjanna og alþýðunnar í Róm, stóð um tíu ár, og þar við bættist sífeld styrjöld við nágrannaþjóðirnar; var þá eigi annað sýnna, en að hin sundurlynda rómverska þjóð myndi líða undir lok. En ófriður sá var engan veginn ókær höfðingjunum fyrir þá sök, að hann gaf þeim einatt líklega átillu til liðssafnaðar og útboðs, og fjarlægðust þá margir alþýðumenn borgina, þeir er helzt öllu óspektum. En hins vegar færðu alþýðumenn sér vankvæðin opt í nyt á þann hátt, að þeir neituðu allri herþjónustu og sögdust hvergi fara, urðu þá höfðingjar að vægja til við þá, því að öðrum kosti hefði verið úti með Rómverja.

Um þær mundir kom sú fregn til Rómaborgar, að Gallar væri á leiðinni og hefði her manns, fekk ráðið þá hið bezta tækifæri til að kjósa *Camillus* að nýju til *alræðismanns* (367 á. f. Kr.). Þótt hann væri þá aldraður mjög og hníginn að heilsu, tókst hann í fimta sinni embætti þetta á hendur, og er það ætlun manna, að hann hafi þá unnið sigur á Göllum, og rekið þá af höndum sér.

Þá er *Camillus* kom heim aptur úr leiðángri þessum, lagði hann eigi niður aptur alræðismanns völdin, eins og þó var venja til; við það æstist lýðurinn svo, að til vandræða horfði, og sneri öllu hatrinu á *Camillus*; á þíngi einu, er þá var haldið, var afráðið að senda menn til að taka alræðismanninn höndum, og draga hann fyrir dóm alþýðunnar. *Camillus* sneri sér að *Capítólshæð* og hát á guðina, að láta góðan enda verða á öllum þessum óspektum, og snúa þeim Rómverjum til hags. Því næst gekk hann til öldungaráðsins, kom aptur að lítilli stundu liðinni og lýsti yfir því, að ráðið hefði lagt samþykki sitt á, að *annar ræðismaðurinn skyldi upp þaðan kosinn úr flokki alþýðunnar*,

(367 árum f. Kr.). Nú snerist alþýðunni hugur; varð nú mikill fögnuður meðal hennar, og allur lýður fylgdi *Camillus* með mestu viðhöfna heim af þingi og að húsi því, þar sem hann átti heima. Litlu síðar var *Lúcius Sextíus*, annar þeirra manna, er bezt hafði stutt mál alþýðunnar gegn höfðingjunum, kosinn ræðismaður; var hann sá fyrsti af alþýðumannaflokki, er komst til þeirra valda. Á því hinu sama ári (366), en litlu síðar, andaðist hinn ágæti öldungur *Camillus*. Hann dó einna fyrstur manna í drepsoft þeirri hinn miklu, er þá gekk í Rómaborg og nokkur ár þar á eptir.

Þegar höfðingjarnir sáu, að annað ræðismanns embættið gekk úr greipum þeim, og að alþýðan gat kosið mann til þess úr sínum flokki, þá fengu þeir því komið til leiðar, að nýtt embætti var stofnað, og skyldi til þess kjósa mann af þeirra flokki. Sá var kallaður *lögsögumaður* eða *dómsþjóri* (*prætor*), er í það embætti var skipaður; var með fyrsta svo til ætlað, að ræðismenn, þegar þeir lögðu niður ræðismannsvöldin, skyldu takast á hendur þetta lögsögumannsembætti. *Prætor* var næst á eptir ræðismönnum æðstur valdsmaður með Rómverjum. Hann hafði hið æzta dómsvald á hendi. En er frá leið náði einnig alþýðan hlutdeild í þessu embætti, og þar kom, að af hennar flokki voru einnig kosnir menn til hinna æzta valda t. a. m. *siðgæzlumenn* (*Censores*), *alræðismenn* (*Dictatores*); jafnvel *prestar* voru kjörnir af alþýðumannaflokki eptir að frumvarp það, sem kent er við *Ogulníus* alþýðustjóra, náði lagagildi (300 árum f. Kr.). Árið 326 var það numið úr lögum, að hneppa menn í þrældóm fyrir skuldir; og frá árinu 286 fengu samþykktir þær, sem gjörðar voru á *búaþingum* (*Tribusforsamlinger*), fullkomið lagagildi. Lög þau, er skipuðu þessu síðastnefnda atriði á fastan fót, eru kend við *Hortensíus* (*Hortensíusarlög*), er þá var alræðismaður. Þá komst löggjafarvaldið algjörlega í hendur alþýðunnar, og þar með var styrjöldinni milli hennar og höfðingjanna lokið.

Rómverjar vinna Mið-Ítalíu og Suður-Ítalíu.

Ófriðurinn um yfirráðin á Ítalíu, er stóð um frekan 70 ára tíma, eður frá 343 til 272 á. f. Kr., leiðir oss fyrir sjónir, hverjum ráðum og hverri aðferð Rómverjar beittu til þess að leggja undir sig, eptir því sem tímar liðu fram, mestan hluta þeirra

þjóða, er þá voru kunnar. Rómverjar beittu margt brögðum og slæð í viðskiptum við þær þjóðir, er þeir áttu í höggi við, gjörðu þær viðskila hverjar við aðrar, og unnu þær þannig einar sér; en á hinn bóginn má segja það um Rómverja, að þeir létu aldrei hugfallast eða yfirbugast, þó vandræði og hörmúngar dyndu yfir þá; þeir lögðu eigi vopnin niður, nema þeir hefðu hag af því. Hinn helzti ófriður, er Rómverjar áttu á tímabili því, sem hér ræðir um, var við *Samníta*, *Latverja* (Latínúmenn eða Latínúmenn, en sveitin hét Latium) og *Tarentumenn*. Við *Samníta* áttu Rómverjar *preisvar* í ófriði, á tímabilinu frá 343 til 290 f. Kr., og leið skamt á milli hvers ófriðar. Samnítar voru hraust þjóð, mannmörg og auðig, og áttu Rómverjar fult í fangi við þá, og fóru stundum halloka fyrir þeim. Þannig biðu Rómverjar mikinn ósigur árið 321, í kleyfum (skörðum) nokkrum, sem kendar eru við *Caudium*. En svo lauk með þeim, að Rómverjar báru herra hlut og lögðu *Samníta* undir sig.

Um þessar mundir áttu Rómverjar einnig mikinn ófrið við *Latverja*, frá 340 til 338 f. Kr., er reis af því, að Latverjar, er voru nokkurskonar sambandsmenn Rómverja, vildu komast í fullkomið þjóðfélag við þá, og njóta jafnréttis með þeim, en Rómverjar voru drámsamari en svo, að þeir vildu veita þeim það, og laust þá upp ófriðnum milli þeirra. Hinir rómversku ræðismenn, er þá sátu að völdum, hétu *Títus Manlius Torquatus* og *Publius Decius Mús*; voru þeir fyrirliðar fyrir hernum, eins og lög gjörðu ráð fyrir. Óregla og uppreisn, sem hafði átt sér stað tveim árum áður í nokkrum rómverskum herflokkum, kom ræðismönnum þessum til þess, að hafa strángan aga yfir liðsmönnum sínum; settu þeir meðal annars þá reglu, að enginn mætti án þeirra leyfis eiga vopnaviðskipti við nokkurn mann af óvinaliðinu, nema undir merkjum og í fylkingu; hver, sem á móti bryti, var dauða sekur. Nú bar svo til, að sonur *Manlíusar* var sendur lítinn spöl frá hernum við fáa menn, til þess að njósna um lagi óvinanna; mætir hann þá riddaraflokki þeirra Latíumanna. Foringi þess flokks skorar Manlíusi ýngra til hólmgöngu. Fekk Manlíus eigi staðigt eggjunarorð hans, og ræðst í móti honum, og veitir honum bana; snýr því næst aptur til sinna manna. En sem faðir hans vissi það, lét hann taka son sinn og aflífa. Sýnir það, hve ríkt Rómverjar hinir fornu gengu eptir því, að lögun-

um væri hlýtt, og hversu stjórnsamir þeir voru. Skamt frá *Vesúviusfjalli* stóð orusta milli Rómverja og Latíumanna. Það var hin snarpasta orusta, og svignaði fylking Rómverja í þann arminn, er *Decius Mius* var fyrir. Slíkt eignuðu menn í þá daga reiði goðanna, og þá var það vitaskuld, að menn urðu að blíðka þau með sórnunum sèr til sigurs. *Decius* ræðismaður tók því það ráðs, að sórna sjálfum sèr, til þess að guðirnir veittu Rómverjum sigur. Brauzt hann þá fram í lið óvinanna, og fèll með mikilli hreysti, en Rómverjar fengu sigur. Ófriði þessum lyktaði svo, að Rómverjar lögðu undir sig Latíufylki, 338 árum fyrir Krists burð.

Hinn síðasti ófriður, er nokkuð kvað að, sem Rómverjar áttu á Ítalíu, áður þeir náðu yfirráðum yfir henni allri, var við *Tarentumenn*. Tarentuborg var á sunnanverðri Ítalíu; hún var til forna bygð frá Grikklandi og var bæði mikil borg og auðug. Tarentumenn sáu ofsjónum yfir uppgangi Rómverja og gripu fegins hendi tækifæri til ófriðar við þá, þá er það bauðst. Nú bar svo við einhverju sinni, að nokkur rómversk skip komu að landi við Tarentuborg. Tarentumenn tóku skipin og lögðu sum í eyði, en drápu skipverja. Rómverjar kröfðust skaðabóta af Tarentumönnum, en þeir brugðust illa við og neituðu öllum bótum. Þá hófst ófriðurinn. Tarentumenn fengu liðveizlu hjá *Pyrrusi* konungi. Hann ræð fyrir *Epirus*. Það er fyrir austan Hadríahaf. Hann var hinn mesti herkonungur; varð hann vel við liðsbón þeirra og kemur þegar til Ítalíu með miklu liði; hann hafði fíla meðferðis, er hann hafði vanið við orustur, en Rómverjar höfðu eigi sèð þá, og gjörðu filarnir þeim mikið ógagn. *Pyrrus* vann sigur við *Herakleuborg* (árið 280), en sigurinn varð honum ærið dýrkeyptur, því að Rómverjar voru manna hraustastir, og svo sagði *Pyrrus*, að ef hann ætti Rómverjum að stýra, þá treysti hann sèr til að leggja undir sig allan heiminn. Eptir sigurinn við Herakleu snerust ýmsar þjóðir á Ítalíu í gegn Rómverjum og gengu í lið með *Pyrrusi*. En alt um það vildu Rómverjar ekki taka þeim friðarkostum, sem *Pyrrus* bauð þeim, og kom þar fram sem optar þrek þeirra og þolgæði. Það er mælt, að ráðgjafi *Pyrrusar*, sá er *Cineas* hét, og sem konungur sendi til Róms með friðarkostina, hafði sagt, þá er hann kom aptur, að sèr hafi virzt *öldúngaráðið* í Róm vera líkast því, sem í því sætu konungar einir. Þá var

og sá maður með Rómverjum er *Fabricius* hét; hann var sendur til *Pyrrusar* að semja við hann um útlausn hertekinna manna; tók konungur honum einkar vel og vildi gefa honum góðar gjafir, en *Fabricius* vildi eigi þyggja. Daginn eftir vildi *Pyrrus* reyna hann á annan veg. Meðan þeir konungur sátu á tali, hafði konungur látið leiða þangað fil einn afarmikinn vexti, en tjald var í milli þeirra og fílsins, svo að ekki sá dýrið. Lét konungur þá er minnst varði bregða frá tjaldskörinni, en fillinn teygði ranann yfir *Fabricius* og rak upp óskur mikið. *Fabricius* hafði aldrei séð fil, en ekki brá honum við að heldur, og brosti við og mælti: »dýr þetta hræðist eg eins lítið í dag, eins og gersemar þær fengu á mig í gær, er þú vildir þá gefa mér». Nokkru síðar fékk *Fabricius* bréf frá lækni *Pyrrusar* þess efnis, að lækningin bauðst til að gefa konungi eitru, ef Rómverjar vildu vel launa. *Fabricius* sendir *Pyrrusi* bréfið. *Pyrrus* undraðist göfuglyndi *Fabriciusar*, og er sagt að hann hafi komið svo að orði: »það er hægra, að leiða sólina burt af braut sinni, en *Fabricius* af vegi réttvísinnar».

Í *Sýracúsborg* á *Síkiley* höfðu lengi gengið óeirðir miklar, og hugðist *Pyrrus* konungur, að hafa gagn af þeim og leggja eyna undir sig, með því hann sá, að sèr varð lítillar framgöngu auðið á Ítalíu, enda þótt hann hefði fengið sigur í orustum þeim, er hann hafði átt við Rómverja. Honum tókst og að leggja undir sig nokkurn hluta eyjarinnar; en *Síkileyíngum* þótti hann vera helzt til dramblátur og mislyndur, og urðu hönúm svo fráhverfir; varð hann þá að fara þaðan og til meginlands aptur, og taka þar til óspiltra málanna við Rómverja, sem hann hafði áður hætt. En nú voru Rómverjar orðnir vanir hernaðar aðferð hans, og höfðu ýmislegt af honum lært; þeir höfðu einvala lið, en kðsmenn hans voru mjög misjafnir. *Manius Cúrius Dentatus*, ræðismaður, var þá fyrir Rómverjum, og var með herinn hjá borg þeirri, er *Beneventum* hét í Samnía-sveit. *Pyrrus* vildi eigi biða þess, að hinu ræðismaðurinn kæmi með meiru liði, og lagði til orustu; en svo lauk, að hann beið þar fullan ósigur. Það var 275 árum f. Kr. Eftir það sneri *Pyrrus* konungur austur á Grikkland og hugði þar til fjár og frægðar. Hann gjörði atlögu að borg þeirri, er *Argos* hét og félt þar. Það var um nótt. Rómverjar unnu *Tur-*

entuborg árið 272 f. Kr.; fáum árum síðar höfðu þeir lagt undir sig alla Ítalíu.

Hið fyrsta púnverska stríð.

(frá 264 til 241 f. Kr.).

Þá er Rómverjar voru orðnir einvaldar að Ítalíu, urðu þeir bráðum nágrannar *Kartagóborgarmanna*, er um lángan tíma höfðu haft fótfestu á *Sikiley*; það var því hægt fyrir að sjá, að þessum tveim þjóðum myndi innan skams lenda saman í ófriði, því að hvorirtveggja vildu eiga sitt og seilast til yfirráða, hvar sem þess var kostur. Tíldrög til ófriðarins milli Rómverja og Kartagóborgarmanna voru þessi: *Agapókles* harðstjóri einn á *Sikiley* og tengdafaðir *Pyrrusar* þess, er áður er nefndur, hafði haft hersveit eina af Ítalíu á mála um nokkur ár; hermenn þessir hétu *Mamertínar*. Eptir lát *Agapókles* unnu *Mamertínar* *Messanaborg* (*Messína*), og settust þar að, og lifðu við hernað og rán. Sýrakúsverjar og einkum Kartagóborgarmenn gjörðu þeim árásir og vildu reka þá þaðan, en *Mamertínar* leituðu liðs hjá Rómverjum. Voru Rómverjar um hríð í efa um, hvort þeir skyldi veita ræningjum þessum hjálp eður eigi; en af því þeir þóttust vita, að Kartagóborgarmenn myndu verða yfirsterkari og taka *Messanaborg*, ef þeir létu þá eigast eina við, þá réðu þeir það af, að skerast í leikinn. Þessu næst fór *Appíus Claudíus* ræðismaður (264 f. Kr.) með her manns á skipum frá Tarentuborg yfir til *Sikileyar* á hendur Kartagóborgarmönnum og *Hieró* konungi í Sýrakúsa, bandamanni þeirra. Alt virtist lúta að því, að Kartagóborgarmenn myndu verða drjúgari í þeim viðskiptum: þá skorti eigi fê, þeir höfðu skipaflota mikinn, voru sjógarpar hinir mestu, og varð gott til liðveizlu víða um *Sikiley*. Hins vegar voru Rómverjar fátækir og skorti marga þá hluti, er til slíkra stórræða þurfti, sem þeirra, er hér voru fyrir hendi. Þeir áttu engan skipaflota, og þó þeir væri hraustir menn og vanir landorustum, þá var eigi annað sýnna, en að það myndi koma að litlu haldi, þar sem hér var alt undir því komið, að kunna vel til allrar hermensku á sjó. En herlið Rómverja á *Sikiley* var valið mjög, og eigi annað en rómverskir borgarar, sem höfðu það hugfast, að þeir bördust fyrir ættjörð sína og frægð Rómalyðs; herlið Kartagóborgarmanna, er þeir höfðu tekið á mála, var frá

ýmsum löndum; þó þeir menn fælli, var skaðinn elgi svo mjög tilfinnanlegur, af því þeir voru útlendir menn, meðan nóg fæ var fyrir hendi til þess, að taka aðra í þeirra stað, en ef fjárhryztlur Kartagóborgarmanna eyddust, þá gat þeim verið hætta búin.

Appíus Claudíus vann sigur á mótstöðumönnum sínum, Kartagóborgarmönnum og Syrakúsverjum hjá Messanaborg, og litlu síðar keypti *Hiero* konungur sér grið og frið af Rómverjum, og gjörðist sambandsmaður þeirra; voru Rómverjar fúsir til þess sambands, því að það var siðvenja þeirra, að komast upp á milli óvina sinna, gjöra þá viðskila hvora við aðra og sundra þeim, og ná þannig yfirráðum yfir þeim. Að sönnu náðu Rómverjar undir sig mestum þeim hluta Sikileyjar, er Kartagóborgarmenn höfðu áður kastað eign sinni á, en með því að *Kartagó* var alt af ofjarl þeirra til sjáfar, og gjörði einatt árásir hér og hvar á ströndum Ítalíu, þá sáu Rómverjar, að þeir myndu aldrei geta yfirstigið þá, nema þeir hefði skipaflota. Kartagóborgarmenn mistu herskip eitt við Ítalíustrendur, mikið skip og með fimm áraröðum. Rómverjar höfðu það til fyrirmyndar og smíðuðu hin fyrstu herskip sín eptir því, og á sextýgi dögum komu þeir sér upp skipaflota, 100 fimmraða skipum og 20 þríraða skipum; æfðu fyrst menn sína við róður og önnur sjávarstörf upp í landsteinum, en síðan létu þeir í haf til þess að mæta fjandmönnum sínum á rúmsjó. Skip Kartagóborgarmanna voru gángskip betri, og miklu liðugri í snúningum en Rómverja, og gekk Rómverjum mjög illa, er þeim lenti fyrst saman. En sem *Cajus Dúílíus*, ræðismaður, tók við yfirstjórn flotans, tók hann það ráð upp, að við hafa stafnljái, og með þeim dró hann að sér skip óvinanna, og hélt þeim föstum meðan bardaginn stóð, og kom það þeim þá ekki að liði, þó þau væri liðugri í snúningum en skip Rómverja. *Dúílíus* vann hinn fyrsta sigur á Kartagóborgarmönnum í sjóorustu norðurundan Sikiley, 260 árum f. Kr. Til heiðurs við *Dúílíus*, létu Rómverjar gjöra súlu eina af marmara, og er enn nokkuð af henni til sýnis í Rómaborg, að því sem sagt er. Fjórum árum síðar átti *Marcus Atílius Regúlus*, ræðismaður, fræga sjóorustu fyrir sunnan Sikiley við Kartagóborgarmenn; höfðu Rómverjar 330 skipa, en Kartagóarmenn 350; í þeirri orustu mistu Kartagóborgarmenn 114 skipa. Eptir þann sigur hélt *Regúlus* suður um haf til Afríku, gekk þar á land og fór herskildi

yfir landið, allt þar til er hann var kominn í nánd við sjálfa Kartagóborg. Þóttust borgarmenn eigi færir til mótvagnar og buðu sættir; en Regúlus setti þeim svo harða friðarkosti, að eigi var gangandi að þeim, og kusu þeir þá heldur, að verja hendur sínar. Regúlus bjóst að setjast um borgina. Þá var þar í borginni maður einn spartverskur, sá hét *Xantippus*, ágætur fyrirliði; hann gjörðist foringi Kartagóborgarmanna, og á skömmum tíma hafði hann með ráðum og dáð komið þar fótum undir álitlegan her og öruggar varnir; lagði því næst til orustu við Rómverja og vann sigur og fekk tekið Regúlus höndum (255 f. Kr.). Frásagan um *Regúlus* og afdrif hans, eins og hinir rómversku sagnaritarar segja hana, er, ef til vill, eigi með öllu hin áreiðanlegasta, en þó gefur hún oss hugmynd um Rómverja, eins og margir þeirra merkustu menn voru á hetjuöld þjóðarinnar; ættjarðarástin var heit, trúin á guðina sterk, kjarkurinn óbifanlegur. Það er sagt, að Kartagóborgarmenn hafi æskt friðar og sent menn til Róms, og *Regúlus* einn á meðal þeirra, til þess að semja um friðinn, en látið hann áður sverja þann eið, að hann skyldi aptur hverfa til Kartagóborgar, ef sættum yrði eigi á komið. Sendimenn komu til Róms og báru upp erindi sín, og hið rómverska ráð vildi taka sættum; en þá eggjaði *Regúlus* ráðherrana að sætlast eigi, og sýndi fram á, að Kartagóarmenn væri þegar þrotnir að efnum, og illa færir um, að eiga lengur í ófriði; kom hann svo sínum fortölum, að ráðið hafnaði öllum sáttaboðum. En *Regúlus* vildi eigi rjúfa eiða sína og sneri aptur til Kartagóborgar, hvað sem vinir hans og vandamenn sögðu, og þótt hann vissi, að hann ætti þar kaldri komu að fagna; er svo sagt, að þar hafi hann látið líf sitt við mikil harmkvæli.

Nú varð eigi hlè á ófriðnum fyrir það, þó Rómverjar færu óför þessa og mistu *Regúlus*, heldur var barizt sem áður, bæði á sjó og landi, og veitti ýmsum betur. En skömmu eptir þetta (249), beið *Claudius Pulcher*, ræðismaður, mikinn ósigur í sjó-orustu við Kartagóborgarmenn. Eignuðu Rómverjar það reiði goðanna; því að, áður en bardaginn hófst, leitaði ræðismaður að fornum sið frétta hjá hinum »helgu hænsnum«; þau vildu ekki eta, og þá er sagt, að *Claudius* hafi reiðst og kastað þeim útbyrðis með þeim orðum: »vilji þau ekki eta, svo skulu þau þó drekka«. Nú voru Rómverjar því nær skipalausir, sjárhirzlur

ríkisins tómar, og enginn kostur að koma upp aptur skipafloata á þann hátt; en þá tóku einstakir menn það ráðs, að skjóta fé saman og koma nýjum flota á stofn, og sýndu Rómverjar þá sem optar mikla ættjarðarást og atorku og samheldi. Sá hét *Lútazius Catúlus*, og var ræðismaður, er settur var yfir flotann. Hann hitti herskip Kartagómanna fyrir vestan Sikiley við *Ægateseyjar*, og vann þar frægan sigur (242). Voru Kartagóborgarmenn svo aðþrengdir, að þeir urðu að taka þeim friðarkostum, sem Rómverjar settu. Komst þannig friður á ári síðar (241), en skilmálar voru þessir: Kartagóarmenn skyldu rýma Sikiley og allar eyjar milli hennar og Ítalíu, láta *Hieró* konung í Sýrakúsborg óáreittan, skila aptur öllum rómverskum mönnum herteknum, án alls endurgjalds, og greiða Rómverjum þar á ofan ærna mikið fégjald. Þannig varð mestur hluti Sikileyjar rómverskt skattland undir yfirstjórn hins rómverska ráðs (*senatus*); að eins Sýrakúsborg hafði um tíma eins konar sjálfsforræði. Skömmu síðar (235) tóku Rómverjar *Sardinarey* frá Kartagóborgarmönnum, er þá gátu eigi við snúizt, sökum óeirða heima fyrir, sem málalið þeirra hafði vakið. Þá náðu og Rómverjar *Korsíku*ey undir sig, og af öllu því, er nú var sagt, var það auðsèð, að hið fyrsta púnverska stríð, sem nú var á enda kljáð, var að eins upphaf þeirrar ógna-miklu styrjaldar, er lykta skyldi með því að sýna mönnum, hverjir vera skyldu einvaldar á Miðjarðarhafinu og yfir löndum þeim, er að því liggja öllumegin.

Viðburðir milli hins fyrsta og annars púnverska stríðs.

1. *Ófriður við Íllyríumenn* (230—228 f. Kr.). Landið fyrir austan Adríahaf gagnvart Ítalíu, sunnan frá Epírus og norður að hafshotni, hét *Íllyría*. Landsmenn voru víkingar miklir, og veittu Grikkjum og Rómverjum þungar búsigfar. Um þessar mundir stýrði drotning sú landi þessu, er *Tevta* hét. Rómverjar sendu menn til fundar við hana, og beiddust þess, að víkingar af ríki hennar gerðu sér engan óskunda, en fengu litla áheyrzlu, og einn af sendimönnum var veginn í þeirri för. Þótti Rómverjum sér misboðið með þessu, sem von var, og sögðu Íllyríumönnum stríð á hendur; lauk þeim ófriði þannig, að drotning misti mikinn hluta ríkisins undir Rómverja, gjörðist þeim skattskyld, og varð

að heita þeim því, að Íllyríumenn skyldu láta af allri víkingu og ránskap. Þessi sigur Rómverja á Íllyríumönnum vakti mikla eptirtekt Grikkja á Rómverjum.

2. *Ófriður við þjóðir í Gallía cisalpína* (226—222 f. Kr.)
Norðantil á Ítalíu bjuggu gallverskar þjóðir, er komnar voru norðan um fjöll (Alpes eða Mundiafjöll), og sezt höfðu að í hinum fögru og frjófsömu hærðum fyrir sunnan fjöllin. Þegar tímar liðu fram, tóku þessar gallversku þjóðir að gjörast afskiptasamar um málefni manna á Ítalíu, og stóð Rómverjum eigi alllitill stuggur af því; voru þeir einkum hræddir við, að veldi sínu og yfirráðum í Etrúríu væri hætta búin. Rómverjar höfðu áður tekið lönd undan *Senóna-Göllum* (það er austur undir Adríahafi), og þar vildu þeir nú setja rómverska nýlendumenn, til þess að vera jafnan til taks til þess að halda Göllum í skefjum. En sem Gallar vissu það, hugðu þeir að Rómverjar myndu vilja rýma sér alveg burtu af Ítalíu, og gripu til vopna móti Rómverjum, og fengu liðsaffa mikinn hjá Göllum frændum sínum fyrir norðan fjöllin. Nú var bæði, að Gallar voru mjög voðalegir, og hins vegar jókst veldi Kartagóborgarmanna vestur á Spáni, svo að undrum gegndi, enda höfðu Rómverjar stórkostlegan viðbúnað, að því er sagnaritendur segja. Laust þá upp ófriðnum með Rómverjum og Göllum; fóru Gallar halloka, en Rómverjar unnu mest öll lönd undan þeim fyrir sunnan fjöllin. Hinir rómversku hershöfðingjar *Cajus Flaminius* og *Marcus Claudius Marcellus* urðu þá frægir af framgöngu sinni. Til þess að tryggja landið, settu Rómverjar þar á stofn tvær nýlendur, í *Placentía* og í *Cremona*. En öllum þeim hærðum, er þeir þá unnu undan Göllum, gáfu þeir eitt nafn, og kölluðu *Gallía cisalpína* (hæðari Gallía).

Hanníbal.

(Hið annað púnverska stríð, 218—201 f. Kr.).

Þess er áður getið, að ófriðnum milli Rómverja og Kartagóborgarmanna (hinu fyrsta púnverska stríði) lauk svo, að Rómverjar báru hærra hlut, en Kartagóborgarmenn urðu að lúta þeim. En vegur og viðgangur Kartagóborgar var allur undir því kominn, að verzlun hennar gæti þrífst, og meðan því fór fram, og meðan hún gat eflzt að nýlendum, og verzlunin þannig aukist, þá gátu Kartagóborgarmenn alt af gjört sér von um, að geta staðið

jafnfætis Rómverjum. Fyrir því sneru þeir huga sínum til Spánar, og þóttust þar mundu geta unnið það aptur að fullu, er þeir höfðu mist, þar sem bæði Sikiley og Sardinía voru undan þeim gengnar. Á Spáni höfðu *Fönicumenn*, forfeður þeirra, átt mikla og arðsama verzlun, og Kartagóborgarmenn höfðu fyrir löngu sett þar nokkrar nýlendur, og auðgast talsvert af verzlunarviðskiptum við Spánverja. Um þessar mundir var sá maður uppi í Kartagóborg, er *Hamilcar* hét, hann þótti ágætur hershöfðingi, og var frægur orðinn af viðureign sinni við Rómverja í hinu fyrsta púnverska stríði. Hann gjörðist yfirforingi Kartagóarmanna á Spáni, og lagði allan hug á, að leggja allt landið undir sig, enda fekk hann mikið aðgjört þau níu ár, er hann hafði þar herstjórn (237—228). En þá féll hann í orustu. Dótturmaður hans *Hasdrúbal*, einnig hinn nýtasti maður, tók þá við herstjórn og hélt hinu sama fram, sem formaður hans, og lagði margar sveitir undir sig á Spáni og bygði borg þá, er hét *Kartagó hin nýja* (Carthagera); þar voru námar miklir í nánd, og fengu Kartagóborgarmenn þaðan ógrynni silturs. Nú fór Rómverjum að litast illa á yfirgang Kartagóborgarmanna, en áttu þá einmitt í ófriði við Galla og höfðu fult í fangi; gátu því eigi öðruvísi við snúizt en svo, að þeir gjörðu svofeldan samning við *Hasdrúbal*: að Kartagóborgarmenn skyldu eigi leggja lönd undir sig á Spáni lengra norður en að Ebrósljóti, og eigi heldur áreiða *Saguntiborg* (nú *Murvielro* í Valenzía); þar bjuggu bandamenn Rómverja. Á þeim tímum var flokkur manna uppi í Kartagóborg, er fylgdi því fastlega fram, að sá eini vegur til þess að geta átt blómlega verzlun og auðgast til muna væri, að eiga í ófriði við Rómverja og geta yfirstigið þá; leituðu þeir því allra bragða til þess að geta fengið höggstað á þeim. Helztu oddvitar þessara manna voru þeir mágar, *Hamilcar* og *Hasdrúbal*. Þá er *Hamilcar* fór yfrá Spán var *Hannibal* sonur hans níu vetra gamall; er þá sagt, að hann hafi beðið föður sinn, að hann mætti fylgjast með honum, og hafi *Hamilcar* leyft honum það með því skilyrði, að sveinninn skyldi áður fyrir altari guðanna sverja þannu eið: að hann skyldi vera óvinur Rómverja til dauðadags. *Hannibal* fór nú með föður sínum, og ólst upp við herinn, og vandist þar snemma við þrautir og mannhættur. Eptir fall föður síns sneri hann heim aptur til Kartagóborgar, en bráðum komu þau

boð frá Spáni, að Hasdrúbal mágur hans, þyrfti hans þar við. Fór Hannibal þá aptur norður þangað til hersins, þó að hini gæflyndari menn í Kartagó vildu það síður, því að þeim leizt svo á Hannibal, sem hann myndi verða ærið framgjarn, og þótti þeim þá lítil von kyrðar og friðar. Nú kom það fyllilega fram, sem þá grunaði. Hinn úngi maður varð brátt átrúnaðargoð herliðsins, enda hafði hann alla þá kósti til að bera, er þrýða mega ágætan hershöfðingja. Hann var allra manna hugprúðastur, en í hversu miklum háska, sem hann var staddur, þá varð honum aldrei ráðafátt; það var eins og hann þyldi allar þrautir og alla áreynslu bæði á líkama og sálu; hvort það var brennandi hiti, eða bitur kuldi, stóð honum á sama; sællífi og munaður höfðu engin áhrif á hann; í hvaða þrautir sem liðsmenn hans komust, þá tók hann jafnan þátt í með þeim; enginn gat ætlað á, hvenær hann svæfi eða vekt; margt svaf hann úti undir berum himni meðal varðmanna sinna; lagðist hann þá til svefnis á jörðina, þar sem hann var staddur, og hafði eigi annað yfir sér en kápu sína; af klæðaburði þektist hann eigi frá liðsmönnum sínum, en hestur hans og vopn lýstu því einungis, að hann var hershöfðingi. Hann var jafnan fremstur, er orusta tókst, og síðastur af vígvelli, er orustunni var lokið. Þannig lýsir hinn rómverski sagnaritari *Livíus* manni þessum, er verið hefir einn hinn ágætasti hershöfðingi, frá því er sögur hófust. En Hannibal var engu minni maður í friði en stríði; hann var afbragðs stjórnvitríngur, og alt litur að því, að hann hafi verið fremstur sinna samlanda í öllum vísindum. Þegar hann átti í sem mestum kröggum og mannraunum á herferðum sínum á Ítalíu, þá lagði hann sig eptir grískum bókmentum af miklum áhuga.

Nökkur tíma eptir að Hannibal var kominn til Spáns, var Hasdrúbal mágur hans veginn af gallverskum manni. Hannibal var þá vart 25 ára, og kaus herinn hann jafnskjótt til yfirforingja, en sú kosning var þegar samþykkt í Kartagóborg.

Það hafði verið ráð föður hans, að hefja engan ófrið beinlínis gegn Rómverjum, fyr en alt væri áður vel undir búið, og alt annað vel trygt á Spáni. Þessu ráði fylgdi Hannibal dyggilega. Og með því nú, að Kartagóborgarmenn höfðu lagt alt land á Spáni undir sig norður að Ebrófljóti, þá ræðst Hannibal á Sagúntsborg, er var fyrir sunnan fljótið. Rómverjar sendu þegar

menn á fund hans, og vildu telja hann af því; en Hannibal gaf því engan gaum og tók borgina eptir 8 mánaða umsát. Rómverjar leituðu því næst skaðabóta í Kartagó, en það kom fyrir ekki. Í ráðinu í Kartagóborg hafði sá flokkurinn öll yfirráðin, sem helzt vildi ófrið við Rómverja. Þannig hófst *hið annað púnverska stríð* (218—201 f. Kr.).

Það var ráð Hannibals, að brjótast austur um Gallíu og gjöra Rómverjum sjálfum heimsókn á Ítalíu. Það var djarft ráð, en Hannibal samboðið. Leiðin var bæði löng og erfið: yfir tvo hina hæstu fjallgarða í Norðurálfu (Pyreneafjöll og Alpafjöll); yfir stórar ár og straumharðar; um eintómar vegleysur, í alsendis ókunnum löndum, þar sem óvinveittar þjóðir voru til beggja handa. Þessi leið þykir jafnvel á vorum dögum allerfið, eptir allt sem gjört hefir verið, til að kynna mönnum löndin, og gjöra samgöngur greiðari milli þjóðanna. Um sumarið (218 árum f. Kr.) lagði Hannibal upp frá Nýju-Kartagó með 50000 fótgönguliðs, 9000 riddara og 37 fila, en setti *Hasdrúbal* bróður sinn til landvarnar á Spáni. Mestur þorri liðsmanna hans var óvanur frosti og kulda, og þoldi hvorttveggja illa; filarnir stirðir til snúninga, og illa farandi með þá nema á sléttlendi; veturinn fór í hönd. Alt þetta hlaut að gjöra slíka för mjög torsóttá og hættulega; en Hannibal lét engar torfæror aptra sèr. Með því að fara þessa leið, en ekki aðra, sá hann, að hann mundi geta komið á óvart Rómverjum, og hleypt hinum hergjörnu Göllum upp til ófriðar móti þeim; og tækist honum að vinna Ítalíu, þá var yfirráðum Rómverja lokið, en Kartagóborgarmenn orðnir fremstir allra þjóða. En þó hann berðist við Rómverja vestur á Spáni, og þó hann ynni sigur á þeim þar, þá þóttist hann litlu nær fyrir það. Nú heldur Hannibal liðinu öllu norður yfir Pyreneafjöll og austur á Gallíu; komu þar ýmsar þjóðir á móti honum, og vildu banna honum leið, en hann barði þær allar af höndum sèr. En sem Rómverjar fréttu til ferða Hannibals, sendu þeir hershöfðingja þann, er *Públíus Cornelíus Scipíó* hét, með her manns til Gallíu, og skyldi hann gjöra Hannibal fyrirsát; en Hannibal komst fram hjá Rómverjum, og mistu þeir hans þannig. Því næst hélt hann austur yfir *Rhóðanusfjót*, og upp með á þeirri, er *Íser* heitir, og fellur í Rhóðanus. Eptir það lagði hann upp á Alpafjöll; eru þau bæði afarhá og eptir því brött og ill yfirferðar, en jöklum

þakin hið efra; var það hin mesta mannhætta fyrir menn og skepnur, að brjótast áfram um slíkur vegleysur í illviðrum og frosthörkum; féllst þá öllum hugur nema Hannibal einum, enda týndist þar margt manna af liði hans. Fímtán daga var hann á leiðinni yfir fjöllin. En er hann komst niður í dali á Ítalíu, voru 5 mánuðir liðnir frá því, er hann lagði upp frá Nýju-Kartagó á Spáni. Kannaði hann nú liðið, og voru þá orðnar einar 26000 manns eptir af 59000, en fillar hans því nær allir dauðir. Eptir fárra daga hvíld ræðist hann á þjóð þá, er þar bjó fyrir í landinu, og hétu *Taurínar*, vann sigur á þeim og tók höfuðborg þeirra *Túrín*; þótti landsmönnum vogestur mikill kominn í bygðina, og hrukku undan víðs vegar, en sumir gengu honum til handa.

Nú er að segja frá Rómverjum. Þá er Scipíó hershöfðingi varð þess vísari, að Hannibal var kominn fram hjá honum í Gallíu, hélt hann tafarlaust aptur sjóleið til Ítalíu, og sameinaði sig herflokkum þeim, er Rómverjar höfðu norður við *Póljót*, og bjóst þar fyrir til þess að taka móti Hannibal, þá er hann kæmi suður yfir Alpafjöllin. Varð fundur þeirra við *Ticínusfjót* (*Tessin*), skamt þaðan sem *Pavíaborg* stendur (218 f. Kr.). Riddaralið Hannibals sótti þar fram, er bogmenn Rómverja stóðu fyrir, og snerust þeir þegar á flótta. Fekk Hannibal þar ágætán sigur, en Scipíó varð mjög sár, og hefði verið hertekinn, ef sonur hans 16 ára, sá er seinna varð svo frægur í stríði þessu, hefði eigi borgið honum. Eptir þessa orustu gengu ýmsar þjóðir Galla á Norður-Ítalíu til liðs við Hannibal. Létu Rómverjar nú undan síga suður fyrir *Trebláfjót*. Þar höfðu Rómverjar aðra herflokka, og stýrði *Tiberíus Sempróníus Longus*, ræðismaður, þeim liðsafla. Hannibal hélt þegar suður þangað til mótis við þá. Hinir rómversku hershöfðingjar urðu eigi ásáttir; vildi Scipíó eigi að svo stöddu leggja aptur til orustu við Hannibal, en Sempróníus vildi fyrir hvern mun berjast, og vinna sér til frægðar, áður Scipíó væri gróinn sára sinna. Það var einmitt eins og Hannibal vildi. Með brögðum fekk hann gínt Sempróníus úr herbúðum sínum norður yfir *Trebláfjót*; tókst þar orusta með þeim, og vann Hannibal mikinn sigur á Rómverjum (218). Þar við fljótið lét Hannibal fyrirherast um veturinn, og gjörði sér alt far um, að komast í vinfengi við hinar ítölsku þjóðir, og gjöra þær Róm-

verjum fráhverfar; tókst honum það aðdánlega vel; en sú var fyrirætlan hans, að gjöra Rómverja viðskila við alla þeirra bandamenn, og síðan kúga að fullu hina dramblátu Rómaborg, er hún stæði ein uppi, og hefði engrar hjálpar að vænta frá öðrum þjóðum. Jafnskjótt sem veður leyfði, hélt hann liði sínu suður á *Etrúrtu-sveitir*, og valdi þá leiðina sem skemri var austur með *Arnósfjóti*, og fyrir norðan það; voru þar mýraflóar miklir og mjög illir yfirferðar, og týndust þar bæði margir menn og hestar í þeim foræðum, en Hannibal sjálfur varð blindur á öðru auga, og kendu menn það volki og vosbúð og óheilnæmu loptslagi á mýrlendinu. Suður við *Trasímenus-vatn* (Lago di Perugia) hittu hann rómverskt herlið. Foringi þess hét *Cajus Flaminius*, ræðismaður, mikill óvinur öldungaráðsins og höfðingjanna í Rómaborg, en vinur lýðsins, og vildi sem hann enda allan ófrið við Hannibal með einni stórorustu; en Hannibal var ekki hans meðfæri. Hann lét Hannibal ginna sig inn í dal þann, er *Trasímenusvatn* er í, og luktur er háfum fjöllum; þar kvíaði Hannibal Rómverja og bardist við þá; vörðust þeir af mikilli hreysti, en svo lauk, að Flaminius féll og nálega hver maður með honum. Meðan bardaginn stóð, varð jarðskjálfti mikill í því bygðarlagi, en enginn veitti honum eptirtekt; svo börðust menn af miklum ákafa (217 f. Kr.).

En þrátt fyrir allar þessar ófarir létu Rómverjar eigi hugfallast, því að það var einkenni þeirra, að þegar hættan þrengdi hvað mest að þeim, þá lögðu þeir fram allan þann þjóðmetnað, alt það þrek og þol, sem þeim var gefið, og sem leiddi til þess, að þeir urðu að lokum yfirdrotnar allra þjóða. Fyrir því tóku þeir nú það til bragðs, sem vant var að gjöra, þegar stórkostleg vandræði bar að höndum, og það var, að taka *alræðismann* (*Dictator*) yfir sig. Sá maður hafði fullkomið einvald yfir öllum málefnum þjóðarinnar, og meðan hann sat að völdum gætti eigi annara embætta; þau láu sem í dái á meðan; allur flokkadráttur hvarf, og alt sameinadist undir stjórn hans eins, gegn þeirri þjóðhættu, er yfir vofði. Ráðið kaus nú til þeirra valda mann þann, er hét *Qvintus Fabius Maximus*; hann var kunnur að dugnaði og viturleik og stillingu, og þeim kostum varði hann ágætlega í þarflr fósturjarðar sinnar. Jafnskjótt sem hann hafði tekið við völdum, gaf hann Rómverjum það ráð, að leita hjálpar

og trausts hjá hinum ódauðlegu guðum, hét sjálfur að færa þeim ríkuglegar sórnir, og gekk hvervetna á undan löndum sínum með fögru eptirdæmi. Því næst sneri hann sér að Hannibal, en á alt annan veg, en fyrirrennarar hans höfðu gjört. Þeir höfðu, að því er honum þótti, farið að öllu af rasanda ráði, en það var ekki að hans skaplyndi. Hann sá glögt hverjum brögðum Hannibal hafði beitt; hann sá þá fyrirætlan hans, að vèla alla bandamenn burt frá Rómverjum, og að hann hafði vaxið í augum þeirra við hvern sigur, er hann hafði unnið; hann sá, hver afbragðshershöfðingi Hannibal var, og að sér var ofvaxið að jafnast við hann að herkænsku; fyrir því vildi hann aldrei leggja til orustu við hann. Þegar Hannibal hélt kyrru fyrir, sat Fabius í herbúðum sínum víggirtum og bærði ekki á sér; þegar Hannibal hreifði sig eitt-hvað, veitti Fabius honum eptirför með mestu hægð og varúð, og fór hið efra með fjöllum; en hvenær sem hann sá sér fært, gjörði hann Hannibal alt það ógagn, er hann kunni. Með þessari aðferð jókst mönnum Fabiusar hugur, en álit Kartagóborgarmanna tók heldur að þverra meðal þjóðanna á Ítalíu, því að þegar alt gekk í þessu þófi fyrir Hannibal og hann vann eigi sigur, þá þótti þeim sem honum færi nú aptur; hins vegar týndu hinir fornu og margþvældu liðsmenn hans smámsaman tölunni, í sífeldum smáorustum og við sífelt andstreymi og áreynslu, en nýjir og óreyndir menn komu í þeirra stað. Hannibal sá þetta alt full-vel og reyndi á allar lundir, að ginna Fabíus ofan úr fjöllum til orustu við sig; og allflestir meðal Rómverja gjörðu gis að Fabíusi og kölluðu háttalag hans ragmennsku og ýmsum háðs-legum nöfnum; en Fabius lét sem hann heyrði eigi slíkt, og fór sínu fram, hvað sem hver sagði. Menn gáfu honum kenningar-nafn og kölluðu *Cunctator* (þ. e. hægfari). Í þessu þófi áttu þeir lengi Hannibal og Fabius. Einhverju sinni var það, að Hannibal ætlaði yfir fjöllin milli Campaníu og Samníum. Fabius vissi þá sem optar hvað honum leið, og var þar fyrir með liði í skarði því, er Hannibal ætlaði að fara, og vildi banna honum leiðina. Þá tók Hannibal það til bragðs, að hann lét smala nautahjörð mikilli; þegar nótt var komin, lét hann binda hrísbirðar ofan á milli horna nautunum, leggja síðan eld í hrísið og reka nautin í skarðið. Þeir, er í fyrirsátinni voru, sáu eldinn og ætluðu að

þar mundi Hannibal geysa fram, og snerust allir þangað, en á meðan slapp Hannibal fram hjá þeim yfir skarðið.

Minúcius er maður nefndur, hann gekk næstur *Fabíusi* að völdum og stýrði riddaraliði hans (*magister equitum*), ötull maður og framgjarn; hann fekst einna mest um seínlæti *Fabíusar*, og lýðurinn í Rómaborg var honum samdóma að því leiti, og loks kom þar, að *Fabíus* varð að leggja af við *Minúcius* hálf hervöldin. En er *Minúcius* hafði fengið þau yfirráð í hendur, lagði hann jafnskjótt til orustu við Hannibal; sneri þá brátt mannfallinu í lið *Minúciusar*, og myndi útgjört um hann, ef *Fabíus* hefði þá eigi komið honum til liðs. Lét Hannibal þá undan síga, en sagði svo: »mig grunaði lengi, að úr sorta þeim, er jafnan hefir legið á fjöllum, myndi fyr eða síðar koma íllviðri». En það er frá *Minúciusi* að segja, að hann fékk *Fabíusi* aptur í hendur þann hluta hervaldsins, sem hann hafði eigi kunnað með að fara, og lét sér síðan nægja þau yfirráð, er hann áður hafði.

Þá er *Fabíus* hafði verið alræðismaður Rómverja um ákveðinn tíma lagði hann völdin niður, en þó var þeirri hernaðaraðferð fylgt um stund, sem hann hafði fyrstur upp tekið gegn Hannibal. Árið 216 f. Kr. urðu þeir ræðismenn, *Æmilíus Paulus* og *Terentíus Varró*. Hinn fyrri var frægur af hernaði sínum á Íllýríu, og hafði unnið það land undir Rómverja; hann var vitur maður og stiltur vel, og vildi haga öllu sem líkast því, er *Fabíus* hafði gjört; hinn síðari var ákafamaður mikill og framhleyppinn. Ræðismenn þessir höldu nú suður á Apúlíu (Púl) til móts við Hannibal, og höfðu 80000 fótgönguliðs og 6000 riddaraliðs; var það miklu meiri liðsafi, en Hannibal hafði, en þó hann væri liðsærri, þá var sá munurinn, að bæði var það Hannibal, sem hernum stýrði sín megin, og svo voru ræðismennirnir mjög sundurþykkir sín í milli, og tvískiptist þannig herstjórn Rómverja. Hannibal hafði nýtekið nokkur forðabúr frá Rómverjum, en þó tóku vistir að þverra fyrir honum, og vildi hann því gjarnsamlega, að til orustu kæmi. Honum var kunnugt um ákafa og framhleyppi Varrós, enda beitti hann öllum brögðum til þess, að koma honum til að berjast við sig. En hversu fastlega sem *Æmilíus Paulus* stóð á móti því, að barizt væri, þá varð það þó framgengt sem Varró vildi, og Rómverjar fylktu liði sínu til orustu á völlum nokkrum hjá *Cannæ-porpi*. *Hannibal*

gjörði þá fylkingaskipan á liði sínu, að hann setti liðsmenn frá Afríku, þá er hann treysti bezti, í báða fylkingararma, en fylkingarbrjóstið lét hann vera þunnskipað. Þessu næst tókst hin víðfræga orusta. Rómverjar ræðust á fylkingarbrjóst Hanníbals og rofnaði það þegar fyrir, en þá gjörðu fylkingararmar hans hart áhlaup á báðar hliðar Rómverjum, og riddaralið Hanníbals geystist fram að baki þeim; gjörðist þá ógurlegt mannfall í liði Rómverja, og svo lauk, að þar féllu 45000 Rómverja, þar á meðal 80 riddarar og fjöldi manna af hinum göfugustu ættum í Rómaborg; höfðu Rómverjar aldrei beðið slíkan ósigur. Það er mælt, að eptir þessa orustu hafi Hannibal sent til Kartagóborgar tvö mæliker full af gullhringum þeim, er hinir rómversku höfðingjar höfðu borið. Þar féll *Æmilíus Paulus* hershöfðingi við ágætan orðstýr, en Varró ræðismaður komst á flóttu undan við nokkra riddara.

Eptir orustuna við *Cannæ* var vegur Hanníbals sem mestur; flokkur sá í Kartagó, er jafnan hafði kosið frið fremur en ófrið, varð nú að draga sig í hlé; og Hannibal var nú loksins heitið liðsafla þeim, er hann svo lengi hafði um beðið. Mörg fylki og borgir á Ítalíu gjörðust nú vinir og sambandsmenn Hanníbals, — þar á meðal hin auðga *Capúaborg*, — og nú var eigi annað sýnna, en að hann myndi þá og þegar setjast um Rómaborg. En hann átti hér í höggi við þá þjóð, er aldrei var óttalegri en þá, er að henni þrengdi sem mest. Þegar Varro kom af flóttanum til Róms, gekk ráðið í móti honum og þakkaði honum, að hann hefði eigi örvænt um efni þjóðarinnar. Sendiboðar þeir, er Hannibal sendi til Róms í þeim erindum, að semja um útlausn hertekinna manna, voru ekki virtir viðtals; friðarkostum þeim, er hann bauð, var enginn gaumur gefinn; alræðismaður var að nýju kosinn; þrælar voru teknir og vopnaðir og sendir til hersins; og, til þess engu væri gleymt, þá var mönnum fórnað í því skyni að mýkja reiði guðanna. Þó var, eins og að líkindum lætur, ráð margra mjög á reiki í borginni um þessar mundir, en henni varð það, ef til vill, helzt til bjargar, að Hannibal ræðst eigi þá þegar á hana, því að honum þótti enn eigi tími til þess kominn. Ófriðnum gegn Hannibal var því haldið áfram eins og áður, og smásaman fóru Rómverjar, að venjast hernaðaraðferð hans og, betur en áður, að sjá við kænskubrögðum hans.

Claudius Marcellus hét einn ágætur rómverskur hershöfðingi, er frægur var orðinn af framgöngu sinni móti Gölum; og hefir hann verið kallaður sverð Rómverja, en *Fabius* skjöldur. Rómverjar sendu Marcellus með her manns til *Sikileyjar* fyrir þá sök, að *Sýrakúsborg* hafði skorizt úr sambandi við þá, eptir lát *Hierós* konungs, og gjörzt vinveitt Hannibal; varð borgin Rómverjum eigi auðunnin, og sat Marcellus um hana svo árum skipti. Hinn nafnfrægi spekingur *Archimedes* var uppi á þeim tímum og þar í borginni; hann styrkti borgarmenn á marga vegu með valslöngum og margskonar vígvælum, er hann bjó til af hugviti sínu, og sem gjörðu Rómverjum mikið ógagn. Loks náði Marcellus borginni (212 f. Kr.), og leyfði liðsmönnum sínum, að rupla hana og ræna. Þá er sagt, að einn rómverskur hermaður kæmi þar að, er *Archimedes* var að draga upp myndir í sandi á gólfinu, og hafi þá spekingurinn sagt: »hirð eigi að skemma hringa mína!» en maðurinn veitti honum banasár. Skömmu síðar náðu Rómverjar *Capúaborg*, þrátt fyrir allar tilrannir Hannibals að sporna við því. Tók honum nú að veita erfitt uppdráttar á Ítalíu, einkum fyrir þá skuld, að hann fekk enga liðveizlu, hvorki frá Spáni eða heiman frá Kartagó. Lét hann nú fyrirberast sunnantil á Ítalíu, en sökum mannfæðar og skorts á öllu, er hafa þurfti til hernaðar, var nú svo komið, að miklu fremur mátti kalla vörn en sókn af hans hendi.

Af því, sem nú var sagt, er það auðsèð, að Rómverjum var farið að vegna mun betur en áður heima á Ítalíu, en þó kvað miklu meira að framkvæmdum þeirra og framgöngu á Spáni. Þar var kominn nýr hershöfðingi til sögunnar, *Públius Cornelius Scipió*, sá er fyr er getið að bjargaði föður sínum í orustunni við Ticínusfljót. Með afbragðs viturleik og breysti tókst honum að sigrast á Kartagóborgarmönnum á Spáni, og með mildi sinni og mannúð varð hann mjög vinsæll þar í landi. Á árunum 211—206 f. Kr. vann hann því nær allan Spán af Kartagóarmönnum undir Rómverja. Sigursæld Scipiós á Spáni olli því, að Kartagómenn sáu sér eigi fært að senda þaðan lið til styrktar við Hannibal, svo mjög sem hann þó þurfti þess við, fyr en seint og síðar meir, að *Hasdrúbal* bróðir hans brauzt með allmiklu liði, því nær sama veg sem Hannibal hafði farið, en þó á skemri tíma, austur á Ítalíu; komst hann klaklaust suður yfir Alpafjöll og alt

suður á Úmbríusveitir; það er skamt fyrir norðan Rómaborg; var nú við sjálft búið, að þeir bræður myndu eptir mörg ár hittast á Ítalíu og sameina lið sitt; en það átti eigi að verða. Rómverjar höfðu í það mund aðalherinn á tveim stöðum. Annar herinn var norður í Úmbríu, undir forustu *Livíusar* ræðismanns, og átti að koma í opna skjöldu Hasdrúbal, er hann kæmi að norðan. Hinn var suður á Apúllíu og gætti Hannibals; fyrir þeim hernum var *Claudíus Neró*, ræðismaður; var því ærið langt milli hverratveggja. Þá var það, að Neró hugsaðist það snjallræði, að fara til móts við Livíus með liði sínu, og ráðast þannig með öllum liðsafla þeirra beggja á Hasdrúbal og vinna á honum að fullu, áður hann næði að sameinast við Hannibal. Lætur Neró nokkurn hluta liðsins vera eptir, til þess að villa sjónir fyrir Hannibal, en heldur sjálfur með meginherinn norður í land, og fer náttfari og dagfari, og hittir þá Livíus að fárra daga fresti, og komu Hasdrúbal engar njósnir af ferðum hans eða fyrirætlan. Tókst því næst orusta mikil með Rómverjum og Hasdrúbal, og lauk svo að Rómverjar fengu sigur, en Hasdrúbal féll og mestur hluti hans manna. Var hann sagður ágætur hershöfðingi og líkur föður sínum og bróður að vitsmunum og hreysti. Það var í nánd við borg þá, er Sena hét, er þeir börðust (209 árum f. Kr.). Sagt er að Rómverjar hafi fært Hannibal höfuð bróður síns, og hafi hann þá komizt svo að orði: „nú sè eg forlög Kartagóborgar.“

Litlu síðar en tíðindi þau urðu, er nú voru sögð, sneri *Scipíó* heim til Róms, eptir að hafa unnið sigur á Kartagóborgarmönnum vestur á Spáni, og náð því landi undir yfirráð Rómverja. Gaf hann þá það ráð, að sendur væri her manns suður til Afríku, og sótt heim Kartagóborg, myndi þá Hannibal verða tilneyddur að fara burt af Ítalíu. Reynslan hafði áður sýnt, að slík heimsókn var Kartagóborgarmönnum mjög hættuleg; þar var liðfátt fyrir, en eigi auðgjört í snöggu bragði að safna að sér leiguliði. *Scipíó* hafði og, meðan hann var á Spáni, gjört samband við *Masínissa* Númídiukonung, mikinn óvin Kartagóborgarmanna, og taldi sér vísa von öruggrar liðveizlu af hans hendi, ef ráðizt væri á Kartagóborg. En þeir, sem þá reðu mestu í Rómaborg, tóku á því ólíklega og kölluðu óráð; og *Fabiús* gamli (*Cunctator*), sem jafnan vildi fara gætilega, stóð manna fastast í móti þessari fyrirætlan *Scipíós*. Þó kom þar að

Scipió var fengin Sikiley til forráða, og mætti hann þaðan fara herför til Afríku, ef til hags þætti vera fyrir Rómverja, en ábyrgjast skyldi hann sjálfur öll afdrif af för þeirri.

Þegar Scipió hafði búizt svo fyrir á Sikiley, sem honum þótti viðþurfa, hélt hann liði sínu (204 f. Kr.) til Afríku, en Masínissa konungur kom til móts við hann með allmiklu liði. Kartagómenn sendu þegar lið í móti þeim; varð þar orusta og fekk Scipió sigur; sveimaði hann nú yfir landið og fóru landsmenn alstaðar halloka fyrir. Sló nú ótta miklum á Kartagóborgarmenn, og kom að því, er Scipió hafði sagt, að þeir urðu að gjöra Hannibal orð og biðja hann koma sem skjótast, því að þar var nú öll þeirra von sem hann var. Hann sat kyr, eins og áður er sagt, á Ítalíu. Og svo liðfár sem hann var og felaus og aðþrengdur á allar hliðar, þá stóð þó Rómverjum svo mikill ótti af honum, að aldrei þorðu þeir á hann að ráða; og þó liðsmenn hans væri samtíningur af ýmsum þjóðum, er hver var annari ólík að tungumáli, vopnaburði, siðum og trúarbrögðum, skorti tíðum mála og jafnvel vistir, og þar á ofan í óvina landi; þá er þess aldrei getið, að nein hin minsta uppreist yrði í herbúðum hans. Má af slíkum hlutum ráða hvílikur afbragðsmaður Hannibal hefir verið. En nú var störfum hans lokið á Ítalíu, og, eptir að hafa verið þar 16 ár, sneri hann aptur heim á leið til Kartagóborgar dapur í huga. Hann mætti Scipió í nánd við bæ þann, er *Zama* heitir; þaðan eru því nær 5 dagleiðir til Kartagóborgar. Hannibal sá, að ef hann biði ósigur, þá myndi útgjört um ættjörð sína, fyrir því vildi hann freista, hvort sættum yrði eigi komið á með þeim Scipió; mæltu þeir þá mót með sèr til viðtals. Þegar fundi þessara tveggja manna bar saman, er hvorigur hafði annan áður sæð, og sem eflaust voru hinir mestu afbragðsmenn allra þeirra manna, er þá voru uppi, þá er sagt, að þeir hafi virt hver annan fyrir sèr um hrið og ekki talað orð. *Hannibal* tók fyr til máls og leiddi *Scipió* fyrir sjónir, hve brígðlynd hamíngjan væri, og sannaði með því, er fram við hann sjálfan hefði komið, og ræð honum til að taka sættum og gánga að þeim friðarkostum, er hann nú vildi bjóða honum, og sem vel mátti kalla góða fyrir Rómverja. En *Scipió* vildi eigi þeim kostum taka, því að honum bjó það eitt í skapi, að yfirlyki með þeim, og að Kartagóborg yrði til fulls á knè komið; var

þá engi annar kostur en að berjast; tóku nú hvorirtveggju að fylkja liði sínu. *Scipíó* fylkti þannig sínum mönnum, að þeir stóðu í smáflokkum og alstaðar bil á milli, til þess að fílar Hanníbals gætu gengið þar inn á milli, og mætti þannig umkringja þá, án þess að rjúfa fylkingar. Hannibal setti hið ítalska málalið í öndverða fylkingu, er taka skyldi móti hinu fyrsta áhlaupi Rómverja; en í hinni aptari fylkingu stóðu Afrikumenn, er hann treysti betur en málaliðinu, og sem áttu að stöðva málaliðið, ef það snerist á flóttu. Því næst tókst hin nafnfræga orusta við *Zama* 201 f. Kr. Rómverjar æptu heróp og gjörðu herblástur mikinn, urðu þá fílar *Hanníbals* hræddir, sneru við aptur og hlupu á riddarafylkingar hans svo þær riðluðust; hið ítalska málalið stóðst eigi áhlaup Rómverja og hopaði á hæl, og hversu hraustlega sem Kartagóborgarmenn börðust, og hversu ágæt sem fyrirsögn og framganga *Hanníbals* var þann dag, að sögn *Scipíós* sjálfs, þá urðu þó þær lyktir á orustunni, að Rómverjar unnu sigur, en *Hannibal* komst á flóttu undan við fáa menn. Voru Kartagóborgarmenn þá svo að þrotum komnir, að *Hannibal* sá eigi annað fært, en taka þeim friðarkostum, er *Scipíó* vildi setja. Komst þá friður á með þeim skildaga, að Kartagóborgarmenn skyldu að eins halda því landi, er þeir áttu í Áfríku, en láta alt annað laust, greiða ærnar skaðabatur og hernaðarkostnað, gefa lausa alla hertekna menn rómverska, og framselja alla strokumenn, láta af hendi öll herskip og alla fíla, gjöra Masinissu konungi, bandamanni Rómverja, engar ónáðir, og ekki heyja stríð án vilja og vitundar Rómverja. Þannig lyktaði hið annað púnverska stríð.

Nú var svo komið fyrir Kartagóborg, að hún var orðin undirlægja Rómverja; þó fann *Hannibal* af viturleik sínum ýms ráð til að bæta hag hennar aptur; hann breytti mörgu í landstjórninni til mikilla bóta, auðæfl tóku að vaxa í Kartagó, og þjóðin að blómgastr að nýju, svo að Rómverjum fór að standa ótti af. Kröfðust þeir þá, að Hannibal væri framseldur, en hann forðaði sér undan og flýði til Asíu. Eltu Rómverjar hann land úr landi, og loksins komst hann til *Prúsíás* konungs í Bþyníu, og var þar um hríð svo að fáir vissu; en konungur var það lítilmenni, að hann sagði Rómverjum til *Hanníbals* og sveik hann þannig í trygðum. *Hannibal* var við þessu búinn, og hafði látið gjöra

margar dyr á húsi sínu, svo að hann kæmist út á einum stað, þótt eigi gengi á öðrum. Rómverjar tóku hús á *Hanníbal*, og er hann sá, að þeir höfðu skipast fyrir allar dyr, og að ekki var undanfæri, þá tók hann eitru, sem hann jafnan bar á sær, og er sagt hann hafi dáið með þau orð á vörum: »nú vil eg leysa Rómverja af þessum ótta«. Það var 183 árum fyrir Krists burð.

Uppgáangur Rómverja eptir hið annað pún-verska stríð til ársins 133 f. Kr.

1. *Egyptaland.*

Ptolemæus Lagusson, einn af hershöfðingjum Alexanders mikla, tók sér konungs nafn skömmum tíma eptir orustuna við Kýpurey (307), og stýrði Egyptalandi hartnær um 40 ár af miklum dugnaði og viturleik. Hann efldi stórum verzlun landsins og iðnað, listir og vísindi, enda var hann sjálfur vísindamaður og ritaði sögu Alexanders mikla. Hann kaus til ríkisstjórnar eptir sig son sinn hinn ýngri, *Ptolemæus Filadelfus*, en setti þann hjá, er eldri var, og hét *Ptolemæus Ceraunus* og var hinn vesti maður; hann flýði síðan burt af Egyptalandi til Lysimakkus konungs mágs síns og hugði á illt eitt.

Ptolemæus annar, Filadelfus (283—246 f. Kr.), var ágætur konungur, og studdi af alefli listir, vísindi og verzlun, sem faðir hans hafði gjört á undan honum.

Næstur honum kom til ríkis sonur hans, *Ptolemæus þriðji, Evergetes* (246—221); hann var hermaður mikill og rak hernað alt austur að Indusfljóti. Um hans daga náðu yfirráð Egyptalands um mikinn hluta Sýrlands og um Litlu-Asíustrendur; eyjar í Grikklandshafi og Miðjarðarhafi, og þar á meðal hin auðuga Kýpurey, lutu þá einnig Egyptalandi; verzlunarstaði áttu Egyptalandsmenn með *hafinu rauða*, og er það vottur þess, að ríki þeirra hafi þá náð alt að suðurströndum Arabíu.

Um daga konunga þeirra, er nú voru nefndir, var Egyptaland hið völdugasta ríki á þeim tímum. Verzlunin var aðalfótur undir allri velmegun og blóma ríkisins, í landinu ox gnægð korns og baðmullar, svo það gat jafnvel miðlað af til annara þjóða; jafnframt verzluninni var iðnaður þar í góðu lagi, einkum alskonar vefnaður og málmsmíði. Egyptalandi var svo í sveit komið,

eins og Alexander mikli hafði sæð fyrir, þá er hann reisti fyrst *Alexandríu*, að það var einskonar miðbyk allrar verzlunar þá á tímum. Verzlunin streymdi til Alexandríu af öllum Miðjarðarhafsströndum, og þaðan aptur suður eptir hafinu rauða og austur á Indland, og hins vegar suður og vestur til Æþíópíu og Libýu. *Ptolemæarnir* voru miklir vinir og verndarmenn lista og visinda, og fyrir þá sök sóttu grískir visindamenn til Alexandríu og flyktust þar saman; bæði skáld, heimspekingar og málvitringar voru við hirð konunga þessara og breiddu ágæti þeirra út um löndin. Einkum þróaðist í Alexandríu heimsspekingaskóli sá, er *Plató* hafði stofnað, og hafði kenning hans mikil áhrif á alt mannvit og mentalíf þeirra tíma.

Afkomendur og eptirmenn *Ptólemæanna* voru dáðlausir og sællifir konungar; dugleysi og deilur þeirra eyddu afni og velmegun ríkisins; þar kom, að Rómverjar voru beðnir að miðla málum í erfðaprætum þeirra á milli. Rómverjar voru fúsir til þess, en stjórnkænska þeirra og slægleikur svipti Egyptaland öllum sjálfsforráðum (hér um bil 160 f. Kr.).

2. Litla-Asía og Sýrland.

Eptir orustuna við *Ipsus* (301) ræði *Lýsimakkus* fyrir *Prakíu* og *Litlu-Asíu*, en *Selevkus Níkator* (hinn sigursæli) fyrir *Babýlon* og nyrðri hluta *Sýrlands*. *Ptólemæus Ceraunus*, er flúið hafði til Lýsimakkusar mágs síns, kom sér í mikinn kærleik hjá honum, og taldi hann á ýms hryðjuverk, svo að hann varð mjög óvinsæll af. Þá var það, að *Selevkus* hugfesti, að ná undir sig löndum hans í Litlu-Asíu. Þeir Lýsimakkus voru þá tveir einir eptir af hershöfðingjum Alexanders mikla, annar 77, hinn 80 ára. Þeir börðust við *Korúpedíum* í Litlu-Asíu (281); fekk *Selevkus* sigur en *Lýsimakkus* féll. Að því búnu fekk *Selevkus* syni sínum, þeim er *Antiochus* hét, lönd sín í Asíu til yfirstjórnar, en fór sjálfur til *Európu* í þeim erindum, að sameina aptur öll þau lönd, er Alexander mikli hafði ráðið fyrir. En *Ptólemæus Ceraunus* drap *Selevkus* með svikum, og reyndi sjálfur til um stundarsakir, að halda yfirráðum í *Prakíu* og *Makedoníu* (280).

Antiochus I. († nálægt 260 f. Kr.) efldi ríki sitt í Asíu eins og faðir hans hafði gjört á undan honum; breiddust grískar mentir mjög út um þau lönd, og studdu einkum að því borgir þær, er

faðir hans hafði reist víðs vegar um ríkið, og voru fjölskipaðar grískum mönnum. Austur við *Tígrís* stóð *Selevkia*, allmikil borg, og dró drjúgum verzlun til sín frá hinni fornu Babýlon. Höfuðborg ríkisins *Antiochia* við *Orontesá* gjörðist aðseturstaður verzlunar og auðæfa og grískra vísinda.

En svo fór Selevkus ættmönnum sem mörgum öðrum, að þeir úrættust; ósiðir og kveifarskapur spiltu konungsættinni, og sundurþykkja og deilur út af konungserfðum komu ríkinu á heljarþróm. Á því tímabili gengu ýms skattlönd undan og gjörðust sjálfum sér ráðandi, t. a. m. *Pergamum*, *Pontus* og *Bípynía*. Hinir herskáu *Partar* settu þá einnig ríki á stofn, er *Arsaces* frá *Skyþíu* varð konungur yfir (250). Eptirkomendur hans stýrðu Persíu um lángan tíma.

Antiochus III. (hinn mikli, 224—187) lét sem hann myndi sameina að nýju alt ríki Selevkus forföður síns og stýra því með afli og orku. En Rómverjum þótti nóg um aðfarir hans, og þegar þar við bættist, að *Hannibal* höfuðóvinur þeirra flýði til hans og settist þar að, þá hófst ófriður milli *Antiochus* og Rómverja. *Hannibal* gaf konungi það ráð, að hann skyldi þegar halda liði sínu til Ítalíu, og berjast þar við Rómverja, en *Antiochus* hlýddi eigi ráðum hins mikla hershöfðingja, heldur fór að eins til Grikklands til liðs við *Ætóla*, er kvartað höfðu undan yfirgangi Rómverja. Síndi konungur lítinn dug eður djörfúng í herför þeirri; en Rómverjar lögðu fram í móti honum allan dug og fylgi, sem þeirra var venja. *Antiochus* konungur hélt her sínum til *Permopyle* (Laugaskarð), og settist þar að, en Rómverjar hröktu hann þaðan, enda var *Antiochus* allur annar maður en *Leónidas* forðum; flýði konungur austur á Asíu, en Rómverjar fylgdu þegar á eptir (190), því að flota þann, er *Antiochus* hafði fyrir landi, til þess að banna Rómverjum austurför yfir hafð, lögðu þeir í eyði, og bandamenn þeirra frá Rhódusey og Evmenesi konungi í Pergamum. Á því sama ári (190) vann *Lúctus Scipíó* (*Asiaticus*) mikinn sigur á *Antiochus* hjá *Magnesiaborg* við *Sípythusá* í *Lýdíu*. Hinn ágætli hershöfðingi *Públíus Scipíó*, sá er vann *Hannibal* við *Zama*, hafði fylgt bróður sínum til Asíu, en lá veikur um þær mundir sem bardaginn stóð, og tók fyrir því engan þátt í honum; en *Hannibal* var suður á *Fönikalandi*, sendur þángað af *Antiochus* konungi. Er það allmerkilegt, að

hvorígru hinna nafnfrægt manna skilið var vísindar um þessa, og vera þó það þar reynt er við átt þann mann. En er Antiochos hafði búið þennan mann. Þar manni um hugur og beiddist fríðar. og talað um með þess manni á hann létu hans við Romverja til þess. Talað um manni á Tím-ussföllum og að Hainföð. til merkis er að þar var þess seður, seldi þeim Hanníus og þar minnstu manni. og setti þeim son sinn. þessur þessur búið. Hannverja fengið föflestu í Asm. og með þess þess þessur er líkur, þá juku þeir d-jugum völd þessur manni. Hannverja og Pergamum-mannu. þess að þessur manni er þess. þess sjálfir gætu hafi rað og Hannverja Asmumum manni er.

2. Definition of the function

þá er Demetrius borgarinnar Trivandrum í Indí-
lands eptir trúttinn völdur árið 191. f. Kr. En hann hefur
góðar viðfökur, einum áttundugum, og hefur hann
öruggur að skipaðu. En hann hefur á þessum ári
yfir Áfríku og mikinn hlutur Gríkklands og hefur hann
eptir dauða Kassandru árið 192. f. Kr. Hann hefur
Lýsimakkus og af sönnu varð hann árið 193. f. Kr.
metris frá víddum. Hann var árið 194. f. Kr. á
Lýsimakkus, og þá var hann í hátt. Í árið 195. f. Kr.
Rómverja og frísi hann og hann var árið 196. f. Kr.
son sinn Antipater hefur árið 197. f. Kr. hann
heft sjálfur skipaðu árið 198. f. Kr. hann var árið 199. f. Kr.
Lýsimakkus. En hann var árið 200. f. Kr. hann var árið
anum varð hann að þessum árið 201. f. Kr. hann var árið
hann í sjálfu varð hann og þá heft hann var árið 202. f. Kr.
liff, og stóð hann árið 203. f. Kr.

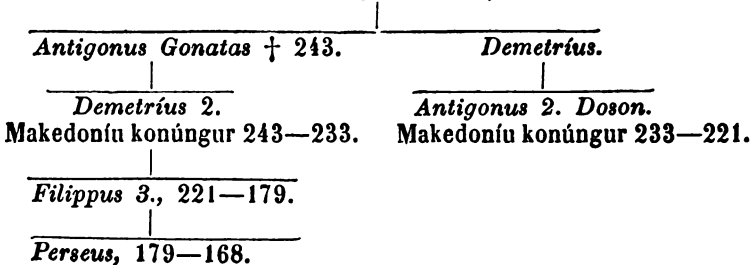
[illegible]

Epir brúir ulríngar þessu staðalríngnum saman
með byrgindum og tengist gegn meiri í loftinu en "sta-

land. Við *Pyrrus* frá *Epírus*, er þá var heim kominn frá Ítalíu, átti hann í ófriði um nokkurn tíma, en þess var eigi lengi að biða áður *Pyrrus* væri drepinn í *Argosborg*, í áhlaupi einu, er hann gjörði þar á næturþeli, (272 f. Kr.), og hélt *Antigonus Gonatas* þannig yfirráðum þeim, er hann hafði, og stofnaði ríki í *Makedoníu* fyrir ættmenn sína¹; hann deyði 243 f. Kr. og þótti hafa verið ágætur konungur.

Til þess að sameina Grikki gegn útlendum árásum, og við-
rætta aptur forna frægð, gjörðu fylkin í *Akkæu* (280) samband að
nýju sín í milli, og tóku til foringja yfir sig mann þann, er *Aratus*
hét. Sýndi hann þegar, að hann var all vel til foringja fallinn,
enda vóx hið *Akkverska samband* að afli og álit, og hin helztu
fylki á Grikklandi gengu í það; en til þess að þrýsta *Spörtu* til
félagskapar þessa, fekk *Aratus* til liðs við sig *Antigonus 2. Doson*
Makedoníu konung (233—221) og bróður son *Antigonus Gon-*
atas; og var það eigi hyggilega gjört af *Aratus*. Reyndar gátu
þeir kúgað *Spörtu* (222), en þegar Makedoníumenn voru komnir
inn á Grikkland, þá fór *akkverska* sambandinu að hnigna. Annað
bandamanna félag á Grikklandi hafði einnig verið stofnað, er kennt
var við *Ætólíu*, og kallað *hið ætolska samband*. *Ætólar* voru
hreystimenn miklir, en fremur þótti þeir óvandir að síðum, og
hugðu mest á hagsmuni sjálfra sín; var nú horfin hin forna
frelsisást, sem áður hafði sameinað Grikki, þá er þeir voru allir
sem einn maður gegn yfirvofandi hættu. *Aratus*, sem vildi sam-
eina alla Grikki, leitaði í annað sinn liðs hjá Makedoníumönnum.
Var *Filippus hinn 3.* þá konungur þeirra, og úngur að aldri;
hann var ófriðsamur og metorðagjarn og varð glaður við, er hon-
um gafst færi á að skérast í mál manna á Grikklandi. *Filippus*

1) *Demetríus borgabrjótur* † 284.

Perseus, 179—168.

kúgaði *Ætolíumenn*, en fyrir því, að hann óttaðist álit það, er *Aratus* hafði hjá Grikkjum, þá gaf hann honum eitur, og lét *Aratus* þannig líf sitt (213), en *Filippus* þótti maður að verri. Með því að Rómverjar fóru að gjörast afskiptasamir um hagi manna á Grikklandi, þá gjörðist *Filippus* konungur bandamaður *Kartagóborgarmanna* í *hinu öðru púnverska stríði* (214—204), en Rómverjar fengu *Spartverja* og *Ætóla* í lið með sér; þótti þá *Filippusi* ráðlegast að semja frið, jafnvel þó *Akkear* stæðu með honum og hefðu ágætan fyrirliða þar sem hershöfðingi þeirra *Filopömen* var. Það hefir verið sagt um hann: að eins og *Milziades* var hinn *fyrsti*, er vann *öllu* Grikklandi gagn, eins hafi *Filopömen* verið hinn *síðasti*, er það gjörði. *Epamínondas* var fyrirmynd hans, enda var hann honum líkur í mörgu. Þegar *Aratus* var fallinn frá, varð *Filopömen* Akkeum og sambandsmönnum þeirra bæði sverð og skjöldur og vann mörg frægðarverk. Hann var um síðir handlekinn í *Messeníu* og dó þar af eitri (183 f. Kr.)¹. Eptir að *Filippus* konungur hafði samið frið við Rómverja, reyndist hann þeim þó ótryggur, og beitti vopnum við þá. En er Rómverjar höfðu lokið *hinu öðru púnverska stríði* sendu þeir lið til Grikklands; hét foringi fyrir því liði *Titus Quinctíus Flaminínus*, hinn vaskasti maður; vann hann sigur á *Filippusi* við *Kynoskefalæ* í *Pessalíu* (197 f. Kr.) og kúgaði hann til að játa því, að Grikkland skyldi vera frjálst, eða með öðrum orðum, að *Filippus* tæki setulið sitt burt úr borgunum á Grikklandi, til þess að Rómverjar gætu sjálfir sett þangað aptur setulið. Þegar *Ætólar*, sem lengi höfðu verið bandamenn Rómverja, snerust í móti þeim og fengu *Antíochus* 3. Sýrlands konung í lið með sér, þá var þeirra frelsi lokið, og þeir urðu einnig Rómverjum háðir (189 f. Kr.).

Eptir *Filippus* 3. kom sonur hans *Perseus* til ríkis í *Makedoníu* (179—168). Hann var engu minni óvinur Rómverja, en faðir hans hafði verið, og sagði þeim stríð á hendur, þegar hann sá sér fært. Varðist hann þeim 4 ár af miklum dugnaði, og vann nokkrum sinnum sigur á þeim í orustum. Loks sendu Rómverjar til Makedoníu *Æmilíus Paulus* hershöfðingja, son þess hins nafn-

---

1) Það er víst, að þeir Hanníbal og Filopömen önduðust á einu og sama ári, og sumir sagnaritendur segja, að Publ. Corn. Scipio hafi þá einnig dáið, en aðrir telja það óvíst.

kenda ræðismanns, er féll í orustunni við *Cannæ* móti Hannibal. Þessi *Æmilius Paulus* var ágætur maður sem faðir hans, og skipti fljótt um þegar hann var tekinn við herstjórn móti *Perseusi*. Fundur þeirra varð hjá *Pydnaborg* (168) og fengu Rómverjar þar sigur, en *Perseus* flyði út í eyjar; þar var hann handtekinn og settur í fjötur og fluttur til Rómaborgar. Var haldin vegleg sigurlhelgi í borginni, þá er *Æmilius Paulus* kom heim aptur; sat *Perseus* þar í fangelsi og dó skömmum tíma þar eptir; en *Makedonía* komst undir yfirráð Rómverja. Nokkru síðar reis sá maður upp í *Makedoníu*, sem *Andriskus* hét, og var skilmíngamaður; hann þóttist vera sonur *Perseus* konúnga, og vakti óeirðir í landinu; en sá varð endir þar á, að *Qvintus Cæcilius Metellus (Macedonícus)*, vann sigur á honum og handtók hann, og gjörði *Makedoníu* að rómversku skattlandi (148 f. Kr.).

Hin *akkversku bandafylki* höfðu engan þátt tekið í ófriðnum milli Rómverja og *Makedoníumauna*, og gátu því búizt við að lifa í friði óáreitt af Rómverjum. En Rómverjum stóð stuggur af samheldi *Akkea* og félagsskap og þóttust sjá fyrir, að hinn forni manndómur Grikkja mundi vakna aptur og þjóðin brjótast undan annarlegum yfirráðum; þess vegna beittu þeir öllum brögðum til þess að kæfa til fulls og alls þann litla neista, sem enn lifði eptir af grískri frelsisást og grískri manndáð. Þannig boðuðu Rómverjar alla hina helztu menn og merkusta meðal *Akkea*, þúsund að tölu, til Rómaborgar, til þess að gjöra þar grein fyrir gjörðum sínum meðan ófriðurinn stóð við *Makedoníumenn*. *Akkear* gjörðu eins og fyrir þá var lagt og fóru til *Ítalíu*, var hinn nafnkendi gríski sagnaritari *Polybíus* einn á meðal þeirra; var nú bæði sagnafróðleikur og önnur vísindi á fallanda fæti hjá Grikkjum, eptir því sem þjóðfrelsi þeirra fór hnignandi og Rómverjar bældu þá undir sig. Þegar *Akkear* komu til *Ítalíu*, sviku Rómverjar þá í trygðum og höfðu þá í varðhaldi, og að seytján árum liðnum fengu þeir loksins heimfararleyfi til Grikklands, sem þá lifðu eptir, og voru ein þrjú hundruð manna. En meðan á þessu stóð, höfðu Rómverjar gjört alt sem þeir gátu, til þess að glæða og ala úlfúð og sundurlyndi með *Akkeum* sín á milli; kom þeim það nú í góðar þarfir, að margir af Grikkjum voru sérplægurir menn og skorti hreina og fólkskvalausa ást á ættjörðu sinni; og sá ókostur Grikkja kom fósturjörðu þeirra um síðir á kaldan

klaka. Þegar tími þótti til kominn létust Rómverjar myndu miðla málum milli *Spörtu* og *Akkea*, en voru þá svo harðir í kröfum af Spartverja hendi, að eigi var hugsandi til sætta. *Metellus* hélt her manns inn í landið frá Makedoníu og var sigur sæll, en árið 146 f. Kr. tók *Lucius Múmmius*, ræðismaður, við herstjórn eptir *Metellus*, og hann vann fullan sigur á *Díæusi* herforingja *Akkea* í nánd við *Korinpuborg*. Sú borg var þá fjölmennust og auðigust allra borga á Grikklandi, en *Múmmius* lagði hana í eyði með báli og brandi, drap karla, en seldi konur og börn mansali, og rændi þaðan og flutti til Rómaborgar ógrynni af gulli og gersemum og alskonar litmyndum og steinmyndum, er þar voru saman komnar, en sem *Múmmius* manna sízt hafði vit á að meta, eins og sjá má af því, að hann skipaði mönnum sínum, ef nokkurt af þeim listaverkum, er þeir þá fluttu burt, skemdist á leiðinni, þá skyldu þeir láta gjöra annað jafn gott í staðinn. Þetta hið sama ár var Grikkland gjört að *rómversku skattlandi* og kallað *Akkaja*. Þannig var frelsi Grikklands liðið undir lok, en leifar hinna fornu vísinda og lista, sem fyrrum gjörði Grikki svo fræga, voru þá enn eptir í hinu rómverska skattlandi og höfðu mjög mikil áhrif á mentun sigurvegaranna.

4. Eyðing Kartagóborgar.

(Hið þriðja púnverska stríð, 149—146 f. Kr.).

Meðan þau tíðindi gjörðust á Grikklandi, er nú voru sögð, var nýr ófriður kviknaður með Rómverjum og *Kartagóborgarmönnum*. *Masínissa* Númídiukonungur var mikill vin Rómverja, eins og áður er sagt, og skákaði í því hróksvaldi, og svældi lönd undan Kartagóborgarmönnum; kærðu þeir þann yfirgáng fyrir Rómverjum, en fengu enga rétting á sínum málum. Þar kom um síðir, að Kartagóarmenn freistuðu að reka réttar síns sjálfr, og áttu vopnaviðskipti við *Masínissa*; en þó hann væri þá hníginn á efra aldur — hann var þá níráður — þá varð hann þeim yfirsterkari, og gjörðist þá svo umsvifamikill í Afríku, að Rómverjum þótti nóg um aðfarir hans og reðu það af, að skerast sjálfr í leikinn. Hinn forni fjandskapur til Kartagóborgar kviknaði að nýju hjá Rómverjum, og þó nokkrir hinir hygnari menn í Rómaborg, og þar á meðal *Scipíó Nasíca* fremstur í flokki, teldu það óráð, að leggja Kartagóborg í eyði, fyrir því að Rómverjar myndu

falla til aðgjörðaleysis og sællífs, er óvinir þeirra væru allir að velli lagðir, þá fylgdi hinn skapharði, ósveigjanlegi öldúngur *Markús Porcius Cató (Censorius)* því svo fast fram, að Kartagóborg væri eydd með öllu, og allur þorri manna var honum sam-dóma, að afráðið var, að svo skyldi vera, sem þeir *Cató* vildu. Voru nú sendir tveir ræðismenn með mikinn her og flota til *Útica*; sú borg er lítið eitt norðar en Kartagó; gjörðu þeir Kartagóborgarmönnum þaðan orð, og buðu þeim, að selja af hendi öll vopn og hernaðaráhöld. Kartagóborgarmenn þorðu eigi annað en gjöra sem fyrir þá var lagt, og fengu Rómverjum í hendur vopn sín og skipaflota allan. En Rómverjar létu sér það eigi lynda, heldur buðu þeim þar á ofan, að flytja byggð sína um 2 mílur inn í landið og taka sér þar bólfestu, með því að afráðið væri, að rífa Kartagóborg niður til grunna. Að svo harðýðgis-legum kostum gátu Kartagóborgarmenn með engu móti gengið, og kusu heldur, að verjast meðan auðið yrði og falla með drengskap. Varð nú þjóðin öll sem einn maður bæði að vilja og að framkvæmdum; konur og karlar, gamlir menn og úngir hjálpuðust að, og gjörðu sér verjur og vopn, og það með slíkum ákafa og eljan, að á skömmum tíma voru þeir orðnir allvel byrgir að hvorutveggja, þótt þeir hefðu áður látið vopn sín af hendi til Rómverja. Nú laust upp ófriðinum (149 f. Kr.). Rómverjar sóttu að borginni með ógrynni liðs, bæði á sjó og landi. Borgarmenn tóku djarflega í móti og hröktu Rómverja af höndum sér, hvað eptir annað. Gekk svo á þriðja ár, þar til er sá maður tók við herstjórn, er hét *Públíus Cornelíus Scipíó*,¹ sonur *Æmilíus Paulus* þess, er vann Makedoníu, en kjörsonur Scipios, sonar þess, er vann Hannibal við Zama. Hann var þá úngur að aldri, en reyndist brátt hinn vitrasti maður og mesti hershöfðingi. Hann settist nú um Kartagóborg, og sótti hana af miklu kappi. Borgin stóð við sjó á nesi einu framanverðu. *Scipíó* lét setja garð mikinn þvert yfrum nesið fyrir ofan borgina, til þess að banna alla aðflutninga þángað af landi ofan, og annan garð lét hann hlaða fyrir ofan hafnarmynnið, til þess að eigi yrðu heldur vistir fluttar sjóleið til borgarinnar; en jafnskjótt grófu borgar-

1) Hann er optast nefndur Scipíó *Æmilíanus*, og Scipíó *Africanus* hinn *ýngri (minor)*, til aðgreiningar frá Scipíó *Africanus* hinum eldra (*major*), er vann Hannibal við Zama.

menn skurð á öðrum stað fram til sjáfar, og gátu þannig dregið að sér vistir frá fjarlægum stöðum, því að allt land umhverfis borgina var í höndum *Scipíós*. Borgin var girt þreföldum múrveggjum; í henni miðri var hæð nokkur og þar á kastali, er hét *Byrsa*. Eptir lánga umsát og ótal atlögur náðu Rómverjar inn-göngu í borgina; vörðust borgarmenn sem óðir væru, og varð þar ógurlegur aðgángur úti á strætum og inni í húsum; þá bauð *Scipíó* að bera eld að húsum og kveikja í borginni; læsti eldurinn sig um alla borgina, og þannig var barizt í sex daga og sex nætur, svo aldrei varð hlè á; á hinum sjöunda degi voru Rómverjar loksins komnir að kastalanum; varð þá enn ógurlega hörð hrið til þess er 50 þúsundir manna, er í kastalann höfðu flúið, gáfust upp og beiddu sér griða, voru þeir síðan seldir mansali, en annar borgarlýður var fallinn fyrir báli eður brandi; er það sagt, að í Kartagóborg hafi alls verið um 700 þúsundir manna, áður Rómverjar komu. Borgin brann til ösku á 14 dögum. Hið rómverska ráð bauð *Scipíó*, að láta jafna yfir allar rústir, svo að eigi sæist, að þar hefði nokkru sinni menn búið er borgin stóð; segja menn, að *Scipíó* hafi svo gjört, en lagzt hafi það í hann, að þegar Rómverjar hefðu eigi lengur útlenda óvini að hræðast, þá myndu óspektir kvikna innanlands meðal sjálfra þeirra; og kom það fram síðar. Þannig leið hin auðuga og víðfræga *Kartagóborg* undir lok, og þjóð sú, er þar hafði búið, hvarf með öllu úr auglýn lifandi manna (146 árum f. Kr.).

5. *Ófriður við Viríatus og við Numanzíumenn.*

Það var siðvenja Rómverja, að stýra skattlöndum sínum heiman frá Rómaborg og senda þángað valdsmenn eða skattlandsstjóra, eptir því sem þurfa þótti. Valdsmenn þessir kúguðu skattlöndin stórum og féslettu þau á allar lundir. Frá skattlöndunum heimtuðu Rómverjar fjölda manns til liðs við sig í allar orustur; en hins vegar höfðu skattlendingar lítil eða engin rættindi gagnvart Rómverjum; hvernig sem með þá var farið, sáu þeir engan kost á að ná rétti sínum, því að dómaravaldið var í höfðingjanna höndum í Rómaborg, og engan rétt hjá þeim að hafa. Þau einu úrræði, er þeir þannig höfðu, voru, að grípa til vopna gegn Rómverjum og verjast yfirgáangi þeirra og rángindum, meðan auðið varð.

Bæði undan og eptir að Rómverjar lögðu Kartagóborg í eyði, áttu þeir í ófriði miklum vestur á *Spáni* og í *Lúsitaníu*, (er nú heitir *Portúgal*), og lögðu þar undir sig lönd og borgir; og þó þeir beittu alstaðar brögðum og svikum, þá var það, ef til vill, hvergi eins og þar vestur. Einn af hershöfðingjum þeirra, sá er hét *Galba*, fór ófarir miklar fyrir *Lúsitaníumönnum* (151); en Rómverjar hefndu sín ári síðar og kreptu svo að landsmönnum, að þeir beiddust friðar. *Galba* vildi nota sér neyð þeirra og hefna sín, hefir fagurgala mikinn í frammi og segir þeim, að það sé ófært að þeir búi í svo hrjóstrugu og ófrjófu landi, og vísar þeim til hólfestu þrjú hærð, eigi samföst, heldur nokkuð langt hvert frá öðru; þar voru landkostir miklu betri. Föllust menn á það, og urðu margar þúsundir manna til að flytja sig þangað og setjast þar að; en er þá varði sem minst kom *Galba* þangað með her manns og drap hvern á fætur öðrum, sem hann náði til. *Cató* gamli, er jafnan var vinveittur *Spánverjum*, kærði *Galba* í Rómaborg um þetta niðingsverk, en eigi er þess getið, að hann fengi refsingu fyrir.

Einn af þeim fáu *Lúsitaníumönnum*, er undan komust, þá er *Galba* sveik þá sem mest, hét *Viriatus*; hann gjörðist nú foringi landa sinna, og varð Rómverjum einhver hinn skæðasti mótstöðumaður og sárbeittasti, er þeir áttu nokkru sinni við að skipta. Hann var öllum þeim kostum búinn er þrýða ágætan foringja, og hinir rómversku hershöfðingjar fóru hverja óförina á fætur annari fyrir honum; gekk svo í 10 ár, þar til er *Servilius Cæpió*, ræðismaður, loksins lét myrða hann sviksamlega (140 f. Kr.).

Um þær mundir hófst ófriður Rómverja við borg þá, er *Númanzíu* hét, og sem er fræg orðin af vörn sinni gegn þeim. Sú borg var norðarlega á *Spáni* (í Kastilíu sem nú heitir), og heldur fámenn. Rómverjar höfðu þar upptökin sem víða annarstaðar. Árið 137 f. Kr. umkringdu *Númanzíumenn* hinn rómverska ræðismann *Hostilius Mancínus* og alt hans lið (20000 manns) þar í fjöllum, og hefði þar verið útgjört um þá alla, ef *Númanzíumenn* hefðu eigi af göfuglyndi gefið þeim líf og grið eptir beiðni þeirra. En ráðið í *Róm* vildi eigi heyra talað um grið eða frið; var þá *Scipió Æmilíanus* sá, er Kartagóborg hafði unnið, og þótti þá frægastur allra manna, sendur vestur á *Spán* til að jafna á þeim. Hann settist um *Númanzíu* og varnaði borginni að-

flutninga; en er húngrið þrýsti að borgarmönnum fyrirfóru þeir sér allir, til þess að komast eigi á vald Rómverja, og *Scipíó* hitti þar engan mann á lífi, er hann tók borgina 133 árum f. Kr. Þannig leið *Númanzia* undir lok eptir 5 ára vörn.

Tiberíus Sempróníus Gracchus.

Forðum höfðu höfðingjar Rómverja (Patricii) því nær einir ráðið öllum hinum helztu málefnum hins rómverska þjóðveldis, en eptir margar og miklar óeirðir var þeim yfirráðum höfðingjanna lokið. Lýðurinn (Plebei) hafði fengið mikil völd í hendur, og á þingum var atkvæði hins fátæka eins gilt og gott eins og atkvæði hins ríka. Mismunur sá, er fyrrum hafði átt sér stað milli höfðingjanna og alþýðunnar, var þannig orðinn næsta þýðingarlítill; en hins vegar kom aptur upp meðal Rómverja annar og nýr höfðingja flokkur, er nefndist *Nobiles* eða *Optimates* (*edli-bornir menn, aðálmenn*). Það voru þeir menn, er voru afkomendur hinna æztu embættismanna hjá Rómverjum, bæði af Patricia- og Plebejaflokki. Þeir, sem vildu komast til hárra embætta og metorða, urðu að halda stórveizlur og leika, og verja til þess ærnu fè, því að alþýðan heimitaði slíkt með sjálfskyldu af hverjum þeim, er vildi ná hylli hennar og atkvæði á þingum, þegar til kosninga kom. Þannig höfðu auðmennirnir, sem gátu staðizt þenna mikla kostnað, bæði ræðismannsembættið og önnur hin æztu völd eingöngu í höndum sér, og með því nú að auðurinn var hinn helzti og beinasti vegur til upphæðar, þá lögðu þessir menn mesta stund á að safna honum; þeir fèflettu þau skattlönd, er þeir voru yfirskipaðir, og höfðu þjóðjarðir allar (*ager publicus*) í höndum sér. Gagnvart auðmönnum þessum var hinn efnalíti alþýðumanna flokkur, er óðum fór vaxandi; því að hinir fátækari jarðeigendur urðu smátt og smátt sökum skulda að láta af hendi jarðir sínar til hinna ríku, flosnuðu síðan upp og komust á vonarvöl. Í Rómaborg var saman kominn fjölmennur alþýðumanna flokkur, er enga atvinnu hafði, og lifði af því, sem að hendi barst í það eður það skipti af hendingu einni, ellegar af því, sem höfðingjarnir (*Optimates*) gáfu honum, er þeir vildu fá atkvæði hans á kjörþingum; þessi múgur manna, sem engu hafði fyrir að fara, var auðfenginn til hverra stórræða sem vera skyldi, ef hann hélt að kjör sín myndu þá batna á einhvern veg. Þannig

var veiting allra hinna æztu embætta, bæði heima í Rómaborg og úti um skattlöndin, orðin að eins konar kaupum og sölu; alt var undir því komið, hver bezt gat unnið alþýðu múgann með fagurgala og fémútum; en þegar svo var komið, þá lá eigi annað heinna við, en að öll þjóðmálefni enduðu annaðhvort með stjórnleysi eða með einvaldsdæmi, hvenær sem einhver maður með nógum auði og nógum vitsmunum risi upp, er hefði lag á að hagnýta sér hylli og fylgi alþýðunnar. Einu úrræðin til þess að koma þjóðmálefnum Rómverja aptur í rétt horf og löglegt, virtust reyndar vera þau, að takmarka nokkuð auð og veldi höfðingjanna, en hefja og efla alþýðumannaflokkinn með því, að veita honum hlutdeild í þjóðjörðunum, enda virtist öll sanngirni mæla með því, að svo væri gjört.

Það voru þessi úrræði, sem *Tiberius Semprónius Gracchus* vildi grípa til, þá er hann hafði hugfest að endurbæta kjör Rómalyðs. Hann var eðliborinn maður og þannig einn af höfðingjaflokknum. Móðir hans hét *Cornelia* og var dóttir hins nafnfræga *Scipios*, þess er vann *Hannibal* við Zama; hún var eitthvert hið mesta kvennal á sinni tíð, og það er sagt, að einn af Egyptalands konúngum hafi beðið hennar, en hún synjað þeim ráðahag, til þess hún gæti því betur stundað uppeldi sona sinna, þessa sem nefndur var og hins, er *Cajús* hét og var yngri þeirra bræðra; hún hafði verið gípt manni þeim, er *Tiberius Gracchus* hét, ágætum höfðingja í Rómaborg; systir þeirra bræðra hét *Semprónía*, hún var gípt *Scipió Æmilianus* þeim, er vann Kartagóborg. Tiberius Semprónius Gracchus fór ungur í hernað og fekk ágætan orðstýr; hann var vitur maður og vel talaður á þingum, manna göfuglyndastur, og ástsæll mjög af allri alþýðu. Með öllum þessum mannkostum gat hann búizt við, að komast til hinna æztu valda og metorða í Rómaborg, en göfuglyndi hans og mannúð knúði hann til að freista endurbótar á ástandi ríkisins og kjörum landa sinna, þótt hann sæi fyrir, að slíkt myndi valda sér hinu mesta hatri af öllu stórmenni og hinum ríkari mönnum, og jafnvel ofsóknum og dauða.

Árið 134 f. Kr. varð hann *alþýðuforingi* (*tribunus plebis*), og úr því hann hafði fengið það embætti á hendur, þá var það skylda hans að vaka yfir réttindum alþýðunnar gegn höfðingjavaldinu. Bar hann þá jafn skjótt upp það lagafrumvarp, að gjöra

jafnari skipti á öllum þjóðjörðum. Þetta nafkenda frumvarp hans var kallað: *akralögin* (*lex agraria*). Eptir frumvarpi þessu mátti enginn borgari hafa meira land af þjóðjörðum til umráða en sem svaraði 500 daga plóglandi; en það sem þá varð afgangs, skyldi nákvæmlega mælt af nefnd manna, og síðan skyldi því skipt með hinum fátækari borgurum, en ríkissjóðurinn endurgjalda þeim, er mistu nokkurs í við þá tilbreytni. Nú urðu ríkismennirnir, en einkum *öldúngaráðið*, uppvægir. Alþýðan hinsvegar tók hörðum höndum í móti, og lét engan bilbug á sér sinna, svo að höfðingjarnir tóku það eina fangaráðs, er þeir höfðu, til þess að frumvarp Gracchusar yrði eigi að lögum, og það var, að fá einn af alþýðu foringjum, þann er *Octavius* hét, í lið með sér til að mæla í gegn frumvarpinu. Gracchus leitaðist við á allar lundir, að fá hann til að skiljast eigi við sig í þessu velferðar málefni þjóðarinnar; en *Octavius* var ósveigjanlegur. Nú er Gracchus sá, að hann gat engan veg þokað *Octavíusi*, þá greip hann til þess óyndisúrræðis að brjóta lögin: hann bar fram þá uppástúngu, að svipta *Octavíus* alþýðuforingja valdi. Það var reyndar eini vegurinn til þess að frumvarpi hans yrði framgengt, en það var laga-brot engu að síður. Var þá stefnt þingi, og á því þingi var *Octavíus* sviptur völdum. Því næst var frumvarp Gracchusar í lög tekið, og menn kvaddir í nefnd til að skipta löndum; voru þeir bræður *Tiberíus* og *Cajus* oddvitar í nefndinni. Ráðið og ríkismennirnir gjörðu hvað þeir gátu til þess að spilla vinsældum *Tiberíusar* hjá alþýðunni; varð hann fyrir þá sök, að bera upp fleiri frumvörp til nýrra laga, til þess að missa eigi hylli alþýðunnar, sem einatt hefir reynzt næsta stopul. Þannig stakk hann upp á því, að auður sá hinn mikli, er *Attalus* hinn þriðji, konungur í *Pergamum*, hafði gefið Rómverjum eptir sinn dag (ásamt með ríki sínu), skyldi tekinn úr ríkissjóði, og fenginn hinum efnaminstu borgurum, til þess að kaupa sér fyrir ýms áhöld og akuryrkju tól; og fleiri nýmæli hafði hann í hyggju að bera fram, er bæta skyldu kjör hinna fátæku meðal lýðsins. Til þess að koma öllu þessu í kring, og fá þá stjórnarbot leidda til lykta, er *Tiberíus* hafði byrjað á, var honum því einkar áriðandi, að geta haldið alþýðuforingja völdum næsta ár. Sá dagur kom, að kosnir skyldu alþýðuforingjar að nýju. Hinn fyrsta dag, er kosið var, fór allt vel og *Tiberíus* fékk flest atkvæði, en þá lýstu

mótstöðumenn hans yfir því, að kosningar væru ógyltar, og varð þá að hætta við svo búð. Tiberíus sá að óvinir hans voru til als búnir; gekk hann þá meðal lýðsins, og hafði börn sín með sér, og hét á menn til fylgdar við sig og liðveizlu. Daginn eftir var aptur gengið til kosningar, var þingið allvel sótt, en þó voru margir af vinum Tiberíusar við kornhirðingu á landsbygðinni og eigi viðstaddir. Þingið var háð undir berum himni fyrir neðan *Capitolium*, en öldungaráðið sat á fundi þar allnærri og heyrði alt, er fram fór á þinginu. Þeir sem voru mestir ákafamenn meðal ráðherranna skoruðu á ræðismanninn, að neyta valdsins og hleypa upp þinginu, en hann kvaðst eigi vilja stofna til vandræða. Þá stóð upp sá maður, er *Scipió Nasíca* hét, og var ætí prestur (*pontifex maximus*) Rómverja og mælti: »ræðismaðurinn svikur lýð og land; fylgi þeir mér, sem vilja frelsa hvortveggja!« Þustu nú ráðherrarnir og þeirra söruneysi þángað sem þingið stóð, og allir voru vopnlausir fyrir, en ráðherraflokkurinn hafði kylfur og ýms barefli að vopnum. Tvístraðist allur þingheimur, en 300 manns fællu og *Tiberíus Gracchus* einn á meðal þeirra (133 f. Kr.); var líki hans kastað í Tiberá, eins og hann hefði verið óbótamaður. *Scipió Nasíca* varð eigi vært í Rómaborg eftir þessi tíðindi, og andaðist litlu síðar austur í Asíu.

Það ræður að líkindum, að slíkt glæpaverk sem þetta, að drepa alþýðuforingja, er eftir rómverskum lögum var »heilagur og friðhelgur«, myndi eigi sefa heldur æsa þann flokkadrátt, er átti sér stað í Rómaborg, og sem svo mikil brögð voru að, að til mestu þjóðvandræða horfði. *Höfðingjarnir* hétu hverir öðrum að fylgjast enn betur en áður að hverju máli; undir því var allur hagur þeirra kominn. Þeir höfðu enn, því nær einir, í höndum sér öll hin æztu embætti, ríkistekjur, skattlöndin og dómsvaldið, og það var einkum þetta síðast nefnda, er olli því, að hvað sem þeir höfðust að, þá var þeim aldrei refsað, því að dómendur voru allir af þeirra flokki. En hins vegar efldist einnig *alþýðuflokkurinn* í Rómaborg og jókst stórum við það, að fjöldi manna af Ítalíu og úr skattlöndunum, sem þótti sér misboðið af yfirdrotnan höfðingjanna, gekk í lið með honum og fekk á ýmsa vegu hlutdeild í borgararéttindum hans.

Scipió Æmilíanus var oddviti alls stórmennis í Rómaborg um þær mundir, og víðfrægur af sigri sínum yfir *Kartagóborg*

og *Númanzíu*; hann var alþýðunni mjög mótsnúinn, og er hann frétli lát Tiberíusar Gracchusar mágs síns, þótti honum það orðið að maklegleikum. Eptir að hann kom heim til Róms frá *Númanzíu*, kom hann því til leiðar, að menn gáfu frá sér að skipta þjóðjörðunum eptir frumvarpi Gracchusar; en því starfi hafði verið haldið fram, þó Gracchus sjálfur væri látinn. Skömmu síðar fundu menn *Scipíó* einn morgun veginn í rekkju sinni (129 f. Kr.).

Það var þessu næst, að *Cajus Gracchus*, bróðir Tiberíusar, hófst upp til mótsstöðu við höfðingjaflokkinn í Rómaborg, og tók þar til óspiltra málauna, er bróðir hans hafði orðið frá að hverfa. Ráðherrarnir höfðu mikinn ótta af *Cajusi*, fyrir því, að hann var enn meiri ákafamaður en bróðir hans og allra manna málsnjallastur. Þess vegna var hann sendur til *Sardínareyjar* (126), og var þar fêhirðir (*Quæstor*) við herinn. Ári síðar bar *Markús Fulvíus Flaccus*, ræðismaður, og mesti alþýðuvinninn, það frumvarp fram, að *allir búendur á Ítalíu fengi rómverskan borgararétt*; en öldungaráðið í Róm kom Fúlvíusi af sér um tíma, með því að senda hann með lið til Massilíu í Gallíu, er hafði beðið Rómverja liðveizlu gegn árásum Galla þar í nágrenninu; gekk honum sú fór allgreiðlega, og frá þeim tíma var það, að Rómverjar eignuðust suðurhluta Gallíu, næstan Alpafjöllum, er þeir kölluðu *skattlandið* (*Provincia*). Óeirðirnar heima í Rómaborg mínkuðu eigi fyrir það, þó þessir menn væru sendir burtu; og þegar minnst varði, kom *Cajus Gracchus* heim frá *Sardínarey*, og hafði tekið heimfararleyfið hjá sjálfum sér. Varð hann nú *alþýðuforíngi*, tvö árin, hvert eptir annað (123, 122), og gekk fast fram í því, að eyða ofríki höfðingjanna. Hann fékk ýmsum nýjum lögum til leiðar komið, er miðuðu til að bæta kjör alþýðunnar; hann tók *dómsvaldið* frá ráðinu, og fékk *riddurunum* það í hendur; og urðu þeir upp frá því einskonar stétt út af fyrir sig, mitt á milli alþýðunnar og ráðsins; þó voru þeir öllu fremur höfðingjunum háðir; þeir höfðu rikistekjurnar að læni og guldu leigu af, höfðu þeir jafnan ærið fê undir höndum, og máttu sín þess vegna mjög mikils hjá þjóðinni.

Öldungaráðið sá nú, að eigi mátti svo búið standa, fyrir því beitti það brögðum, og fékk einn af alþýðu foríngjum, þann er *Markus Livíus Drúsus* hét; til þess að ganga enn frekar í uppátúngum sínum, en *Cajus Gracchus* hafði gjört. Þannig vildi

Cajus láta stofna tvær rómverskar nýlendur, alþýðunni til gagns, en þá fór Drusus því á flot, að stofnaðar yrðu 12 nýlendur. Alþýðan, sem allajafna var hvíkynd og skamsýn, snerist þá frá Cajusi, og kaus hann eigi til foringja síns næsta ár, og þá var ekki vandfarnara við hann úr því, en hvern valdalausann mann. Ópímíus ræðismaður, og mesti óvinur Cajusar, tók til þess valds, er hann þá hafði, lét menn vopnast, og veitti þeim *Fúlvíusi* og *Cajusi* aðgöngu. Þar féll Fúlvíus og 3000 manna með honum. *Cajus Gracchus* flýði undan og lét einn af þrælum sínum veita sér bana (121). Höfðingjarnir fögnuðu mjög sigri þessum, og Ópímíus lét í minningu hans reisa hof mikið, sem eignað var gyðjunni *Concordíu* (eindrægnisgyðju); en hér mátti segja sem optar: að skamma stund verður hönd höggi fegin.

Cajus Maríus.

Cajus Maríus hefir maður heitið; hann var frá borg þeirri, er *Arpinum* hét; það er skamt fyrir sunnan Róm. *Maríus* var lítillar ættar og ólst upp við fátækt og harðrétti, og fór allrar þeirrar fræzlu á mis, sem þá var títt að veita ríkra manna börnum. Frá barnæsku kyntist hann allri þeirri ánauð og niðurlægingu, er alþýðan mátti sæta af höfðingjunum; snemma var hann ákafamaður mikill í skapi, metorðagjarn, harðgjör í öllu, og ól ramma heipt í huga til höfðingjanna. Hans er fyrst getið við hernað á Spáni, undir forustu *Scipiós*, þá er Númanzía var unnin; fekk hann þar svo mikið orð á sig af breysti sinni og framgöngu, að *Scipió* lét sér þau orð um munn fara, að sá tími mundi koma, að *Maríus* kæmi í sinn stað og yrði æztur hershöfðingi Rómverja. *Maríus* festi þau orð í huga sér. Hann varð þvínæst *alþýðuforingi*, og meðan hann hafði þau völd á hendi, undraðist margur það þrek og þann dugnað, er hann þá lagði fram, því að ekki var við smámenni að etja, þar sem höfðingja flokkurinn allur stóð í móti. Þó tókzt honum smátt og smátt, að komast til hinna æðri valda, hversu sem höfðingjarnir reyndu að afstýra því, þángað til að *óeirðirnar* við *Júgarta* (frá 112—106) veittu honum sigur yfir þeim.

Nú vikur sögunni suður til *Afríku*. *Masínissa* konungur hinn gamli var fyrir löngu liðinn undir lok; *Micipsa* konungur, sonur hans, var og dáiinn, en eptir hann voru komnir til ríkis synir hans

tveir og bróður sonur sá, er *Júgúrta* hét; hann var einhver hinn mesti ódrengr; hann vildi einn ráða ríki í Númidíu og lét því myrða báða þá frændur sína. Rómverjar höfðu átt viðskipti við Númidíu konunga síðan á dögum púnverska stríðsins, og skárust þess vegna í málið. Rómverskur her var sendur til Númidíu, en *Júgúrta* mútaði hershöfðingjum og samdi frið við þá með góðum kostum (111 f. Kr.). Þá reis sá maður upp, er *Memmius* hét og var alþýðuforngi; hann leiddi mönnum fyrir sjónir, hversu svívirðilega höfðingjunum færist; þeir létu *Júgúrta* múta sér og gjörðu þjóðinni hina mestu vanvirðu; krafðist *Memmius*, að *Júgúrtu* væri boðið, að koma til Rómaborgar og segja, hverjir þeir væru, er dirfst hefðu að byggja mútur. *Júgúrta* kom til Róms, sem honum hafði verið boðið, en þar tókst þá eigi betur til en svo, að hann kom fémútum fyrir sig, og ekki varð af ransókn yfir þeim mönnum, er grunaðir voru um að mútur hefðu þegið. Snéri *Júgúrta* við það heim aptur í ríki sitt, og mælti, þá er hann fór úr Rómaborg: «þessi borg er fól, hvenær sem einhver vill kaupa». Rómverjar sendu reyndar lið að nýju suður til Númidíu, til þess að hafa gætur á *Júgúrtu*, en það fór þá eigi betur en svo, að *Júgúrta* krepti þannig að því liði, að hinn rómverski hershöfðingi varð að byggja lif og grið af honum (110). Nú var Rómverjum nóg boðið, og sendu þeir ári síðar *Qvintus Cæcilius Metellus* (*Numidicus*), ræðismann, með nýju liði á hendur *Júgúrtu*. *Metellus* var ágætur hershöfðingi og enginn fædráttarmaður. *Cajus Marius* var forngi (*Legatus*) í liði hans. Urðu nú mikil umskipti í Númidíu, er þessir menn komu til herstjórnar; fór *Júgúrta* alstaðar halloka fyrir þeim, og loksins krepti svo að honum, að hann hrökk undan og flýði til *Bokkusar* konungs í *Mauritaníu*, tengdaföður síns.

En jafnvel þó þeir *Metellus* og *Marius* væru mörgum hinum sömu kostum búnaðir, óvingaðist þó brátt með þeim. *Metellus* var einn af höfðingjaflokknum, og sem hann varð þess vísari, að *Marius* vildi verða ræðismaður, lagði *Metellus* fæð á hann, og það var lengi, að hann vildi eigi leyfa honum að fara til Róms í þeim erindum; en eftir lögunum varð hver sá, er sækja vildi um ræðismannsembættið, að vera sjálfur viðstaddur í Rómaborg. *Metellus* gjörði jafnvel gis að *Mariusi*, er tilrætt varð um þetta efni, og sagði: «að nægur tími væri fyrir hann að sækja um ræð-

ismannsvöldin, þegar sonur sinn færi að sækja um þau. En sonur Metellusar var þá í liði föður síns og á tvítugsaldri; en enginn mátti sækja um ræðismannsembættið yngri en 42 ára. Við þetta óx hatrið enn meir en áður hjá *Maríusi* til höfðingjanna; hann fyrirleit kveifarskap þeirra og fægirni, virti lítils mentun þeirra og kunnáttu í grískum fræðum. Hann sagði: «að það sem þeir hefðu lesið í bókum, það hefði hann þegar framkvæmt í verkinu; hann hefði að vísu fyrstur sinna ættmanna beðizt eptir ræðismannsembætti, en slíkt hið sama hefðu hinir fyrstu ættfeður höfðingjanna gjört». Hann kom sér því næst í mikinn kærleika hjá liðsmönnum sínum, var þeim mildari og eptirlátari en áður; sagði, er hann átti tal við þá, að *Metellus* væri fægjarn maður, og léti af ásettu ráði ófriðinn dragast lengur en þörf krefði, einungis til þess að geta sem lengst setið í hervöldum; væri sér fengin í hendur yfirstjórn hersins, þá skyldi hann sýna mönnum, hvort eigi mætti leiða ófriðinn til lykta á skamri stundu og ná æskilegum friði. Loks fekk hann leyfi að fara til Rómaborgar, en er hann var þar kominn, varð hann þess bráðum vísari, að öll alþýða borgarmanna var honum vinveitt, og átti hann það að þakka bræfum þeim, er gengið höfðu milli hersins á Afriku og borgarmanna í Róm. *Maríus* flutti ræðu eina, og fór mörgum og djörfum orðum um dramb og ágirnd og bleyðuskap höfðingjanna; þótti mönnum honum segjast vel, og var hann til ræðismanns kjörinn; og þó ráðið hefði lengt herstjórnarvöld Metellusar um eitt ár, þá var *Maríusi* þrátt fyrir það af alþýðunni falin á hendur yfirstjórn hersins í Afriku (107 f. Kr.). Jók nú *Maríus* liðsafa sinn, ekki einungis með rómverskum borgurum, eins og ætíð hafði verið venja, heldur með mönnum af hinum lægstu stöttum, er ekki höfðu rómverskan borgmannarétt; hann tók jafnvel þræla til hersins; því að hann leit einungis á hitt, að draga að sér dugandi menn, hvernar stöttar sem þeir væru, og einkum þess háttar, er hann mætti síðan treysta til að brjótast móti höfðingjunum.

Litlu áður en *Maríus* kom aptur til Afriku og tók við herstjórn, var Metellus farinn þaðan, og var honum gramt í geði yfir því, að annar maður skyldi þannig leiða ófrið þenna móti Júgúrtu til lykta, er hann sjálfur hafði því nær á enda kljád, og njóta alveg uppskerunnar af því, sem annar hafði niðursáð.

Skömmum tíma þar á eftir kom sá maður til *Mariúsar*, og gjörðist fèhirðir liðsins, er hét *Lúcius Cornelíus Súlla*. Hann var af hinni nafnkendu *Cornelíusar-ætt*, er svo marga ágæta menn hafði talið meðal Rómverja. Þeir *Mariús* og *Súlla* voru mjög ólíkir menn um marga hluti. Sagnaritarinn *Sallústíus*, sem hefir ritað ágæta sögu um óeirðir *Júgúrtu*, lýsir Súlla á þessa leið: »Súlla var jafnvel að sèr í bókmentum Grikkja sem Rómverja, hann var háfleygur í anda, hneigður til munaðar, en þó miklu fremur til metnaðar. Þegar hann hafði litið að starfa var hann sællifur, en aldrei lét hann sællifð tefja sig frá störfum. Hann var málsnjall, slægvitur, vinsæll, og allra manna lægnastur á að dylja fyrrættan sína fyrir öðrum, fèmildur, og þó að hann væri hinn hamingjusamasti áður en borgarastríðin hófust, þá yfirsteig hamingjan aldrei gjörfugleika hans, og er því torvelt að segja, hvort vísa skuli til fyrirrúms hreysti hans eður hamingju». Þá er *Súlla* kom til Afríku var hann óvanur hernaði, en á skömmum tíma tók hann miklum framsörum í þeirri ment; hann varð hvers manns hugljúfi í hernum, og *Mariúsi* sjálfum fanst mikið til um hann og varð vel til hans.

Þá er *Mariús* var tekinn við herstjórn krepti óðum að *Júgúrtu*. *Bokkus* sá einnig sitt óvænna og lét á sèr skilja, að hann myndi selja fram *Júgúrtu*, ef til þess kæmi. *Mariús* fól Súllu á hendur, að semja við *Bokkus* um það efni; var það að vísu glæfrafir, en Súlla leysti erindið svo vel af hendi, að *Bokkus* seldi honum fram *Júgúrtu*; var *Júgúrta* settur í fjötra og flutti *Mariús* hann þannig til Rómaborgar og hélt dýrðlega sigurför inn í borgina, en *Júgúrta* gekk fyrir vagni hans (106). *Júgúrtu* var því næst kastað í dýflissu, og dó hann þar litlu síðar. En er sá orðrómur lagðist á, að *Súllu* væri engu síður en *Mariúsi* að þakka hin góða endalýkt, sem stríðið hefði fengið, þá fylltist *Mariús* að nýju heipt og hatri til höfðingjanna og einkum til Súllu, er honum virtist kasta rýrð á sig og þá sæmd, er hann hafði til unnið.

Meðan Rómverjar áttu í höggi við *Júgúrtu* suður á Afríku, báru ný og óheyrð vandræði að höndum heima á Ítalíu, úr alt annari átt. Norðan af *Germaníu* (*þjóðverjalandi*), er Rómverjar þektu þá að eins að nafni, komu ókunnar þjóðir, er menn nefndu *Cimbra* og *Tevtóna*, og stefndu suður til Ítalíu. Þessir menn voru miklu meiri vexti og ófrýnilegri, en aðrir menn, er Rómverjar höfðu

nökkru sinni fyrr sæð, og önnur höfðu þeir vopn og búnað og háttalag; svo var mannfjöldinn mikill á suðurgöngu þessari, að nema mundi 300 þúsundum; var þar samankomið bæði karlar og konur og börn. Ekki er mönnum kunnugt um ferðalög þessara þjóða, fyr en að *Cimbrar* koma fram suður undir Alpasjöllum austarlega. Þar kom *Papírius Carbo*, rómverskur ræðismaður, í móti þeim með allmiklu liði og barðist við þá, en fekk ósigur. Það hét *Noreja* á landamærum Íllyríu, er þeir börðust 113 árum fyrir Krist. Nú liðu svo nokkur ár, að menn urðu eigi varir við *Cimbra*, fyr en árið 109 f. Kr.; þá eru þeir komnir vestur á *Gallíu*, og krefjast þar bústaða. Þá fór *Június Silanus*, ræðismaður, til móts við þá og átti við þá orustu; fór það á sömu leið, að hann fekk ósigur. Tveim árum síðar (107) ræðst *Cassius Longínus* ræðismaður í móti þjóð þeirri, er *Tígúrínar* hétu, og voru frá *Helvettu*, en höfðu slegist í för með *Cimbrum*; svo fóru þeirra viðskipti, að Longínus beið ósigur, og féll sjálfur. Þó fóru engir meiri ófarir fyrir þjóðum þessum, en hinir rómversku hershöfðingjar *Manlius Maximus* og *Servilius Cæpio* (105); þeir höfðu um 80 þúsundir manna og börðust við *Germani* (þjóðverja) nálægt *Rhódanus* fljóti; féll þar nálega hver maður af Rómverjum, og alt, sem þeir höfðu meðferðis, komst í hendur sigurvegaranna. Nú var eigi annað sýnna, en að vogestir þessir myndu halda viðstöðulaust til Róma-borgar; ríkið var í voða og menn sáu eigi önnur úrræði, en að gjöra *Marius*, þótt hann væri þá fjærverandi og suður á Afríku, að ræðismanni, og senda hann norður móti þessum afarmentum, er nú vofðu yfir landi og lýð; og af því ófriður þessi dróst svo lengi, þá var hann hvað eptir annað kjörinn ræðismaður, og hélt því embætti um 4 ár í sífellu, frá 104—101 f. Kr. Það er og sannast að segja, að Rómverjar áttu eigi um þær mundir vöð á öðrum manni, er betur væri til þess fallinn fyrir margra hluta sakir, heldur en *Marius*, að ganga í móti jafn tryltum þjóðum, sem *Cimbrar* voru og *Tevtónar*. Nú heldur *Marius* liði sínu norður yfir Alpasjöll og vestur að *Rhódanus* fljóti í *Gallíu*, setur þar herbúðir og víggirðir þær hið bezta. En það er að segja af þeim norðurþjóðunum, að þær höfðu þá skipt sér í tvær sveitir; höldu *Cimbrar* suður um *Týról* og ætluðu þann veg ofan á *Ítalíu*; en *Tevtónar* vildu berjast við *Marius* í *Gallíu*. Þess var heldur eigi lengi að biða, áður *Tevtónar* kæmi að herbúðum *Mariusar* og

byði honum orustu; höfðu þeir óflýjandi her og fóru með ópi miklu og óhljóðum. En Marius fór að engu óðlega, en lét liðsmenn sína venjast við að sjá og heyra til þessa óþjóðalýðs; gekk svo um hrið. Tevtónar gjörðu áhlaup á herbúðir Mariusar, en urðu frá að hverfa við svo búið. Leiddist þeim nú þóf þetta, tóku sig upp þaðan og hældu öllu liðinu ofan með fljótinu, spurðu Rómverja svo sem í skopi: hvort þeir ættu eigi að bera kveðjur konum þeirra í Rómaborg, því að nú ætluðu þeir að fara þangað. Marius lét þá fara leiðar sinnar, en hélt í humótt á eftir þeim, til þess er þeir voru komnir í nánd við borg þá, er hét *Aquæ Sextiæ* (nú Aix á Frakklandi). Þar setti Marius herbúðir sínar, og segja menn, að hann hafi valið þar herbúðastæðið, er mjög var lítið um vatn. En er liðsmenn hans kvörtuðu um vatnsskortinn, benti hann þeim á herbúðir óvinanna og mælti: »þarna getið þið fengið nóg vatn!» Þessu næst tókst orustan og stóð í tvo daga. Tevtónar börðust af mikilli hreysti og hugþrýði, en hvorigt var einhlýtt gegn herkunnáttu Rómverja og ráðkænsku Mariusar; vann hann þar frægan sigur (202). Um 200 þúsundir segja menn fallið hafa af Tevtónum, en 80 þúsundir verið handteknar, og þar á meðal konungur þeirra *Teutobokk*. Koma Tevtónar aldrei síðan við sögur. Þegar Marius færði guðunum þakkarfórnir eftir sigurinn, komu sendimenn til hans frá Rómaborg með þá orðsendingu, að hann væri í fimta sinn kjörinn ræðismaður, því að *Cimbrar* voru enn eftir óunnir.

Nú vikur sögunni til *Cimbra*. Veturinn næsta eftir fall *Tevtóna* lögðu þeir suður Alpasjöll og rendu sér á skjöldum ofan eftir jöklum, og komu svo niður í bygd á Ítalíu. *Lútaxius Catúlus*, rómverskur hershöfðingi, kom til móts við þá norður við *Adige*-fljót, en varð að hopa fyrir þeim; er sagt þeir hafi fært stéttir í ána, bæði grjót og stórar eikur, og komizt svo suður yfir hana. Skömmu síðar kom *Marius* vestan úr Gallíu með sína menn til liðs við *Catúlus*; var þá allur liðsafli þeirra beggja til samans 55 þúsundir vígra manna; þóttust Rómverjar nú viðbúnir að berjast við *Cimbra*. *Cimbrar* höfðu enn eigi frétt ófarir Tevtóna og sendu menn til herbúða Rómverja þess erindis, að biðja þá veita sér og félögum sínum (*Tevtónum*) land til íbúðar. *Marius* varð fyrir svörum og mælti: »verið eigi hugsjúkir um bræður yðar, þeir hafa þegar fengið jarðnæði, og munu

halda því um aldur og æfi. En er *Cimbrar* heyrðu þessi tíðindi, þokuðu þeir liðinu nær og tóku að fylkja því á völlum nokkrum (*Campi Raudii*) skamt frá *Verónaborg* (101). Þeir höfðu járnhlifar og hvíta skjöldu, sverð og spjót að vopnum; þá, sem fremstir stóðu í fylkingu, höfðu þeir fjötrað saman, til þess að enginn einstakur maður skyldi flúið geta og fylkingin þannig rofna. *Marius* fylkti liði sínu þannig, að *Cimbrar* áttu að vega móti sólu og moldryki því, er vindurinn feykti upp á völlum; fylkingum *Catúlusar* hafði hann skipað þar, sem ólíklegt var, að þær myndu geta komið að miklu haldi, og bendir það til þess, að *Marius* vildi einn hafa sæmd af sigri; en það tókst öðruvísi til: þegar orustan hófst, varð rykið svo mikið á völlum, að *Marius* misti sjónar á *Cimbrum* og reikaði svo um hrið aptur og fram um völlum, að hann fann þá eigi; en þegar hann loksins rak sig á *Cimbra* var *Catúlus* því nær búinn að vinna sigur á þeim. *Cimbrar* börðust með fyrsta sem óðir væru, en brátt urðu þeir yfir komnir af mæði, var bæði að sólar hitinn var mikill og fjötrar þeir, er þeir höfðu lagt á sig, voru þeim til hins mesta meins; sneri þá mannfallinu ákaflega í lið þeirra; en er konurnar sáu fall manna sinna, réðu þær sér sjálfar bana og börnum sínum, svo að þær yrðu eigi handteknar af Rómverjum. Sagt er að 140 þúsundir af *Cimbrum* hafi fallið í orustu þessari, en 60 þúsundir verið handteknar. Hér fór fyrir *Cimbrum*, sem *Tevtonum* árið áður, að þeir hverfa úr sögunni eptir þenna dag. En það má segja *Mariusi* til lofs, að með því að sigrast á *Tevtónum* og *Cimbrum*, þá frelsaði hann ekki einúngis Rómalyð frá eyðileggingu, heldur og einnig mentir og vísindi hinna suðlægu þjóða. Eptir þessi afreksverk hélt hann heim til Rómaborgar, tók lýðurinn á móti honum með hinum mestu virktum, og kallaði hann *hinn þriðja höfund Rómaborgar*.

En jafnskjótt sem Rómverjar voru lausir orðnir þeirra vandræða, er nú var frá sagt, hófust aptur innbyrðis óeirðir meðal sjálfra þeirra. Það gat aldrei um heilt gróíð milli þeirra tveggja flokka, höfðingjanna og alþýðunnar, eins og opt hefir verið á minnst. Þó *Marius* væri hinn ágætasti hershöfðingi, þá var hann sít sá maður, er lagaður væri til þess, að eyða flokkadráttum innanlands, eða sameina og friða borgarmenn heima í þjóðmálafnum þeirra. Hann var þvert í móti hinn ákafasti flokksforingi,

og nú, þegar hér var komið, var honum mest um það hugað, að geta orðið ræðismaður hið sjötta sinni, en til þess varð hann að út býta miklu fê á báðar hendur. Höfðingjarnir, og *Metellus* í broddi þeirra, stóðu fast í móti honum, en *Marius* fekk í fylgi með sér tvo menn, er voru ákafir alþýðuvinir: *Appuleius Satúrnínus* og *Servilius Glaucia*; varð hinn fyrnefndi alþýðufóríngi, en hinn síðarnefndi dómstjóri (*Prætor*) árið 100 f. Kr. *Satúrnínus* bar þegar upp frumvarp til nýrra laga um þjóðjarðaskiptingu, líkt því er *Gracchus* hafði áður komið fram með, en þá, sem í móti mæltu, lét hann drepa; *Metellus* varð að fara af landi burt. Urðu nú svo miklar óeirðir millum manna í Rómaborg, að *Marius* sá, að lokið mundi virðingu sinni, nema hann skildi við *Satúrnínus*; en sú varð endalykt þess manns, að höfðingjar gripu til vópna; *Satúrnínus* flýði til *Capítólíum-vígis* og var drepinn síðan. En af öllu þessu hnignaði vinsældum *Mariusar*, og litlu síðar hófst *Bandamannastríðið* og uppgangur *Súllu*, er gjörðist hans skæðasti mótstöðumaður, og varð honum yfirsterkari að síðustu.

Þessir sérplægnu menn, *Satúrnínus* og hans kompánar, er mestu ræðu árið 100 f. Kr., höfðu einungis hugsað um það, að seðja drottnunargirni sína, en ekki um hitt, að ráða bót á meinsemdum þeim, er þjáðu Rómverjalýð; en þær voru: hinn mikli mismunur á efnahag manna, hlutdrægni dómendanna, og óánægja bandamanna á Ítalíu. Meðan ráðherrarnir (*Senatores*) voru dómendur, urðu skattlandsstjórnarnir ætíð sýknir saka, hversu sem þeir svo höfðu fêflett skattlöndin; en síðan riddarar höfðu fengið dómsvaldið í hendur, þá átti hið gagnstæða sér stað, þeir sem reyndu að afstýra því, að skattlöndin væru fêflett, þeir voru nú dæmdir, en hinir sluppu óhegndir. Bandamenn Rómverja á Ítalíu höfðu margopt fengið von um, að geta öðlast rómverskan borgmannarétt, en jafnan verið prettaðir; og árið 95 f. Kr. voru allir þeir víðsvegar af Ítalíu, sem náð höfðu rómverskum borgararétti, nákvæmlega aðgreindir frá Rómverjum, og við það óx óánægjan sem mest.

Árið 91 f. Kr. bar *Markús Livíus Drúsus*, alþýðufóríngi, upp þau lagafrumvörp: að breyta skyldi kornlögunum og skipta þjóðjörðum jafnar, til þess að bæta kjör hinna fátæku; að breyta skyldi dómsvaldinu þannig, að bæði væru kvaddir til dómenda menn úr öldungaráðinu og af riddaraflokknum; að friða skyldi banda-

menn á Ítalíu með því, að veita þeim öllum jafnrétti með Rómverjum. Hin tvö frumvörp, er fyrst voru nefnd, urðu að lögum, fyrir því að alþýðan og meiri hluti öldungaráðsins féllst á þau, en hinu þriðja frumvarpinu var hrundið; og þegar Drusus lét eigi huginn bila fyrir þá skuld, heldur gjörði hvað hann kunni til þess að fá einnig því framgengt, þá var hann myrtur. Fellu því næst allar hans réttarbætur um koll. En er Ítalir sáu, að Rómverjar vildu eigi veita þeim jafnrétti með sér, þá gjörðu þeir samtök móti Rómverjum, og sögðu þeim stríð á hendur; þannig hófst *bandamannastríðið* (*bellum sociale*), er stóð frá 91—88 f. Kr. Gengu flestar hinar ítölsku þjóðir í samband þetta, en helztar þeirra voru *Marsar* og *Samnítar*. Bandamenn þessir settu stjórnskipan hjá sér líka þeirri, er Rómverjar höfðu, og gjörðu borg þá, er *Corfiníum* heitir, í Sabínalöndum, að höfuðborg sinni. Fyrst framan af veitti bandamönnum öllu betur en Rómverjum, en er fram í sótti, varð *Súlla* drjúgastur og vann margan ágætan sigur. *Maríus* hafði einnig herstjórn á hendi í ófriði þessum, en bæði tók nú elli og heilsubrestur að sækja á hann, og svo var hann bandamönnum fremur meðmæltur undir niðri; þess vegna beitti hann sér ekki að neinu ráði, en fór hægt og gætilega með sínum herflokkum. Bandamenn voru hreystimenn miklir og vanir orustum með Rómverjum, er þeir jafnan höfðu verið skyldir til að fylgja þeim, hvar sem þeir áttu ófrið við aðrar þjóðir; hershöfðingja höfðu þeir örugga, svo að ósýnt var hverjir sigrast myndu; hér við bættist það og, að *Mipridates hinn mikli*, konungur í *Pontus*, vofði yfir Rómverjum austur í Asíu; leiddi þetta hvorttveggja til þess, að ráðið í Róm lét smátt og smátt tilleiðast, að veita *bandamönnum rómverskan borgmannarétt*. Þó voru þeir eigi teknir í tölu hinna 35 sveita (*tribus*), er Rómverjum var skipt í frá fornöld, heldur var þeim skipað í 8 nýjar sveitir. Og þannig fengu þeir ekki fullkomið jafnrétti til móts við hina fornu Rómverja. Var því enn nokkur kur í mönnum, þó ófriðnum létti af. Sagt er, að um 300 þúsundir manna hafi fallið á Ítalíu í þessu bandamannastríði af hvorumtveggja til samans.

Þegar ófriðurinn hófst austur í Asíu gegn *Mipridatesi* (*Mipridatesarstríðið* hið fyrsta, frá árinu 88 til 84 f. Kr.), er síðar mun getið, vildu báðir verða hershöfðingjar, *Súlla* og *Maríus*. Höfðingjarnir í Róm létu það berast út, að *Maríus* væri orðinn

ófær til herstjórnar sökum elli og heilsubrests; en Maríus, sem ekki lét ellina aptra sèr, gekk á hverjum degi út á *Marzuvöllu*, þar sem úngir menn af Rómverjum áttu leika og vopna æfingar, og gekk að öllum leikum með þeim, til þess að sýna mönnum, að hann væri enn þá fær um að taka upp á sig alla þá væst, er herþjónusta hefði í för með sèr. En samt sem áður fól öldungaráðið *Súllu*, er þá var orðinn ræðismaður, herstjórn á hendur gegn Miprídatesi; var Súlla um þessar mundir með her sinn suður á *Campaníu*.

Nú unir *Maríus* illa þessum málalyktum, og vill eigi láta svo búið standa; fær hann þá í lið með sèr *Públius Sulpicius* alþýðuforíngja, ákafamann mikinn og málsnjallan, og með hans fylgi og framgöngu koma þeir því til leiðar, að hinir nýju borgarar (bandamenn, sem áður höfðu verið) eru teknir inn í hinar 35 fornu sveitir Rómalyðs. Þannig fekk alþýðuflokkurinn allmikinn vöxt og viðgang, og gat nú ráðið úrslitum málanna á þíngum; enda kom það nú þegar fram; var herstjórnin tekin frá *Súllu*, hvað sem ráðið sagði, og fengin *Maríusi* í hendur.

Þegar Súlla fær þessi tíðindi, er hann skjótur til úrræða og heldur öllu liðinu til Rómaborgar, voru menn þar alllítt viðbúnir komu hans og varð lítið um mótsstöðu. *Maríus* og nokkrir hinir helztu menn af hans flokki voru gjörðir útlægir, varð *Maríus* að flýja úr borginni, en *Sulpicius* féll. *Súlla* setti því næst höfðingjana til þeirra valda aptur, er þeir höfðu mist, og ónýtti lög *Sulpiciusar*. Til ræðismanna voru kosnir *Octavíus*, einn af höfðingjaflokknum og vinur Súllu, og *Cornelíus Cinna*, einn af *Maríusar* flokki; varð *Cinna* að sverja *Súllu* þann eið, að hann skyldi ekkert aðhafast ríkinu til skaða, meðan Súlla væri í austurför sinni. Eptir það fór Súlla úr borginni, og hélt liði sínu austur í heim til móts við *Miprídates* konúng.

En það er frá *Maríusi* að segja, að hann hèlt suður á Ítalíu, og fór jafnan huldu höfði og duldist á mýrum nokkrum, skamt frá *Míntúrnnuborg*; varð þó fundinn og varpað í dýflissu þar í borginni; var þá fenginn þræll einn til að vega að honum. En er þrællinn kom inn þar sem *Maríus* sat, hvesti *Maríus* augu móti honum og mælti: „þorir þú þræll, að drepa Cajus Maríus?“ þrælnum fèlst hugur, því að *Maríus* var ekki frýnilegur, og kastaði vopnunum og hljóp á burt. *Maríus* komst litlu síðar yfir til

Afriku, og hafðist við um hríð í því bygðarlagi, er Kartagóborg hafði áður verið; komu þar nokkrir af félögum hans til móts við hann, og biðu svo þess að færi gæfist til hefnda á óvinum sínum.

Þessa þurfti heldur eigi lengi að bíða. Jafnskjótt sem Súlla var farinn austur, þóttist *Cinna* laus allra mála, og tók að breyta því, er Súlla hafði fyrirskipað, svipta höfðingjana því, er þeim hafði verið í hendur fengið, og veita það aptur lýðnum. Urðu nú miklar óeirðir í Rómaborg, því að hinn ræðismaðurinn, *Octavius*, stóð með höfðingjaflokknum. Svo lauk með þeim, að *Cinna* varð undan að láta og flýja úr borginni, en fallnar áður 10 þúsundir manns af hans flokki; fór hann þá suður í land og safnaði liði. Það fréttir *Marius*, og heldur sem hvatast til Ítalíu, skorar á alþýðu manna, að grípa til vopna og verja fjör og frelsi; hittast þeir nú aptur *Cinna* og *Marius*, og halda öllu liðinu til Róms. *Octavius* ræðismaður vildi komast hjá mannavígum, og tók að semja við þá *Cinnu* og *Marius*; hét *Cinna* að hann skyldi þyrma borgarmönnum, en eigi vildi hann binda það loforð föstum sverdögum. Var þá lokið upp borgarhliðum; gekk *Cinna* með sína sveit í borgina, en *Marius* beið fyrir utan og kvaðst eigi fyr myndi inn ganga, en hann væri með lögum úr útleigð leystur. Meðan lýðurinn átti fund að þessu á torginu, kom *Marius* og hans liðsmenn inn í borgina, og að því búnu létu þeir *Cinna* vopnin riða að mönnum; tókst þar hið mesta mannfall; voru þar drepnir vinir og fylgdarmenn Súllu allir, er þeir *Marius* gátu til náð. Þar féll *Octavius* ræðismaður; *Markús Antóníus*, er þá var frægastur mælskumaður í Róm; *Catúlus*, er vann á *Cimbrum* með *Mariusi*, og margir fleiri ágætir menn af ráðinu og riddaraflokknum. Það er og sagt, að *Marius* hafi þá gjörzt svo grimmur og óður, að *Cinnu* þótti úr hófi keyra, og hafi honum þó ekki ofbodið alt. Var nú Súlla gjörður útlægur, en *Marius* gjörðist ræðismaður í sjöunda sinni (86). En er hér var komið, átti hann skamt eptir ólifað. Um þetta leyti fóru fréttir að berast af framgöngu og afreksverkum Súllu austur í Asíu; voru *Mariusi* það litlar gleðifréttir. Lagðist hann nú í sótt af þessu öllu saman, elli og hugsýki og ofdrykkju, og dó sjötugur að aldri, eptir að hafa verið 17 daga ræðismaður í sjöunda sinni.

Stríðið hið fyrsta við Míprídates. Einveldi Súllu.

Nú vikur sögunni austur til *Litlu-Asíu*. Það land er, eins og menn vita, afarmikið nes eður skagi, er gengur vestur af Asíu milli *Svartahafs* að norðan og *Míðjarðarhafs* að sunnan, en að vestan er Grikklandshaf, er skilur heimsálfurnar. Í Litlu-Asíu voru um þessar mundir mörg ríki og smá og ýmsir konungar yfir. Eitt af ríkjum þessum hét *Pontus*; það er norður við Svartahaf og þó austarlega. Þegar hér var komið sögunni, ræð þar fyrir sá konungur, er *Míprídates* hét, og er nefndur *hinn mikli*, enda hafði hann margt til þess nafns; hann var maður stórvitur, og er svo sagt, að hann mælti á 22 túngur; að því skapi var hann drotnunargjarn, slægvitur og grimmur, og skorti aldrei hug né áræði hvað sem í skarst; hreystimaður hinn mesti og þoldi manna bezt hvers kyns volk og þrautir. Hann hafði á æskuárum sætt ofsóknum af þeim, er þá stýrðu ríkinu hans vegna, og orðið að fara huldu höfði um fjöll og firnindi. En er hann kom til ríkis, lét hann varpa móður sinni í fángelsi og síðan taka af lífi, og svo bróður sinn. Var nú hugur hans allur sá, að færa út ríki sitt og leggja undir sig lönd og lýði. *Rómverjar* voru, eins og áður er sagt, búnir að ná öllum yfirráðum undir sig sunnan og vestan á Litlu-Asíu; urðu þeir því von bráðar á vegi Míprídatesar, og þarf því eigi að sökum að spyrja þó þeim lenti saman, þar sem hvorirtveggja vildu öll lönd undir sig brjóta. *Míprídates* lagði á skamri stund undir sig alla Litlu-Asíu, og lét það boð út ganga, að drepa skyldi alla rómverska menn í þeim löndum á einum og sama degi; var því boði dyggilega fylgt, því að Rómverjar voru þar illa þokkaðir, og segja menn, að 80 þúsundir Rómverja hafi þannig verið drepnar. Því næst sendir *Míprídates* hershöfðingja sinn, er *Arkelás* hét, yfir á Grikkland, til þess að hleypa Grikkjum upp til ófriðar, og ná landinu undan Rómverjum (88 f. Kr.). *Apenumenn* tóku fegins hendi móti Arkelási, og flestar grískar borgir og hérað gengu í lið með honum; var nú eigi annað fyrir að sjá, en að lokið mundi yfirráðum Rómverja á Grikklandi.

En nú er þar til að taka, að *Súlla* kemur til Grikklands (87 f. Kr.); sezt hann þegar um Apenuborg, og fær tekið hana eptir

nokkurn tíma, og fer með ránum og manndrápum um borgina, en lætur sér þó um munn fara: »að hann hlíf hinum lífandi mönnum fyrir sakir hinna dauðu«. Arkelás hélt sjóleið undan norður með landi, er hann fékk eigi varið Apenuborg; hittast þeir Súlla því næst í Bðiótíu, og berjast hjá borg þeirri, er *Charonea* heitir, og fékk Súlla sigur en Arkelás flýði út í eyjar; kom þó litlu síðar aptur til Bðiótíu og átti enn orustu við Súllu hjá *Orkómenosborg*; stóð bardaginn svo um hríð, að eigi mátti á milli sjá, hverjir sigrast myndu, en er að því var komið, að flótti mundi breyta í liði Rómverja, hleypur Súlla af baki hesti þeim, er hann reið, grípur merkið af merkismanninum og brýzt fram í lið óvina sinna með þeim orðum: »hér vil eg falla við góðan orðstýr; en ef þér verðið að spurðir, hvar þér svikuð hershöfðingja yðvarn, þá segið, að það hafi verið við *Orkómenos*!«. En er liðsmenn Súllu heyrðu það, stóðust þeir eigi frýjunarorð hans, og gjörðu svo harða hríð, að Arkelásar menn snerust á flótta, og fékk Súlla þar frægan sigur. Var nú Grikkland alt á hans valdi. Eptir það fékk Súlla sér skip og hélt austur á Litlu-Asíu; þrengdi þá svo að Miprídatesi konungi, að hann varð að taka þeim friðarkostum, sem Súlla setti (84 f. Kr.), en þeir voru svo látandi: að Miprídates slepti öllum þeim löndum aptur, er hann hafði unnið, og hélt eigi eptir nema Pontus, svo varð hann að láta öll herskip sín af hendi, og greiða Rómverjum ærið fæ (2000 talentur) í hernaðarkostnað. Meðan Súlla átti í óeirðum þessum við Miprídates, hafði *Cinna* og hans flokkur sent hermanns frá Rómaborg til Grikklands til að taka hervöldin af Súllu, en sá leiðangur varð að engu, og gekk það lið alt. Súllu til handa og gjörðust hans menn. Skattlöndum Rómverja í Litlu-Asíu, er gengið höfðu í lið með Miprídatesi, hegndi Súlla á þann hátt, að hann lét þau greiða sér ærin fægjöld, en eigi lét hann drepa þar menn fyrir þá sök.

Þegar Súlla hafði þannig lokið störfum austur á Litlu-Asíu, snýr hann þegar aptur heim til Rómaborgar (83); voru þar þá orðin mikil umskipti meðan hann var eystra. *Martus* varðáinn; *Cinna* hafði ætlað að verja Súllu land á Ítalíu, en var drepinn af liðsmönnum sínum. Voru þannig fallnir tveir hinir helztu oddvitar alþýðunnar, og geigvænlegustu mótstöðumenn Súllu. En þeir sem nú voru komnir í þeirra stað, og helztir foringjar al-

þýðu flokksins voru þessir: *Papírius Carbó*, sonur þess, er ósigurinn heið hjá Nóreja-móti Cimbrum; *Cajus Martús* hinn yngri, er sumir segja son en aðrir bróðurson hins, er vann Cimbra og Tevtona; *Ponxtus Telesínus* Samnítasforingi, dugandi hershöfðingi, og *Qvintus Sertórtus*, er var þeirra merkastur maður. En þó að þessir menn hefðu liðs-afla mikinn yfir að ráða, og mikla meiri en þann, er *Súlla* hafði, þá var bæði, að hann hafði einvala lið en þeir ekki, og svo var þeim ofvaxið í alla staði að eiga vopna viðskipti við hann, nema ef vera skyldi *Sertórtus*, sem í öllu var hið mesta mikilmenni, en hann var þá farinn vestur til Spánar, og var þar síðan. *Súlla* veitti því næsta auðvelt að sigrast á hinum, er eptir voru, og beitti hann þá, eins og hann var vanur, bæði kensku og karlmensku; því sagði *Carbó* um hann: «að þar væri bæði ljóni og ref að mæta sem *Súlla* væri, og yrði þó refurinn jafnan skæðari». Eptir að *Súlla* vann *Telesínus* í mannskæðri orustu hjá Rómaborg, var honum engin mótsaða veitt á Ítalíu, og upp frá því tók hann sér nýtt nafn, og lét kalla sig *alrabísmann* (Dictator). *Martús* var fallinn áður, en *Carbo* flúinn til Afríku, og var þar drepinn. Mætti menn nú ætla, að *Súlla* hefði farið með vægð nokkurri, er hann hafði fengið yfirráðin öll í sínar hendur; en því fór svo fjærri, að hann var aldrei eins grimmur og þá. Það var hans mark og mið, að gjöreyða og uppræta jafnvel hinn minsta snefl af alþýðuvaldinu, en efla öldungaráðið sem mest. Þess vegna lét hann drepa hópum saman menn af alþýðuflokknum, og enginn var sá óhultur um líf sitt, er *Súlla* hafði nokkurn grun um, að væri sér ótryggur, hvernar stöttar sem hann var. Sem dæmi til þess hve *Súlla* var grimmur, er það eitt: honum þótti sem aldrei myndu Samnítar verða sér tryggir; allur fjöldi þeirra hafði fallið ásamt með *Telesínus* foringja þeirra í bardaganum við Róm, nokkrir komust þó lífs af; nú lét hann smala þeim saman sem eptir voru öllum á einn stað, og urðu það um 6000 manna; þessa lét hann alla höggva. En á meðan þeim manndrápum fór fram, sátu ráðherrarnir á fundi þar allnærri, og *Súlla* þar hjá þeim og flutti ráðu. Veinið í þeim, sem verið var að lifáta, heyrðist þangað sem fundurinn var, og spurðu ráðherrar, hvað um væri að vera. *Súlla* lét sér eigi bregða og mælti: «það eru að eins nokkrir þorparar, sem eg læt hegna!». Hann lét semja nafnaskrár yfir alla þá menn, er hann vildi ryðja úr brant sinni; eigur þeirra gjörðar upptækar, og börn

þeirra svipt allri von um embætti. Margur kom sá á þessar skrár, er eigi hafði til sakar unnið annað en það, að hann var rikur, og að vildarmenn Súllu lángaði í fjármuni hans. Margar borgir á Ítalíu, jafnvel hérð, mistu alt það er þau áttu, og eignum þeirra var skipt milli liðsmanna Súllu. Yfir 100 þúsundir hermanna settust þannig í eignir manna á Ítalíu, og dreifðust út um alt land; hvarf þannig að mestu eður öllu leiti, alt hið ein-kennilega, er alt þangað til hafði auðkent eitt fylki frá öðru þar í landi. Enginn rómverskur hershöfðingi hafði áður þannig beitt hervöldum sínum gegn þjóðinni, sem Súlla, og varð þetta fyrirkomulag hans upphaf að því, að einvaldar þjóðanna fóru síðan að hafa stöðuga herflokkka í rikjum sínum undir vopnum, er jafnan voru búnir til þjónustu við þá, er völdin höfðu og sem gátu goldið þeim góðan mála. Súlla tók löggjafarvaldið frá *alþýðuþingunum* eða *búapíngunum* (*comitia tributa*), og fekk það í hendur *deildarþíngunum* (*comitia centuriata*), og þar áttu ræðismenn að bera upp lagafrumvörp; en svipti þar á móti alþýðuforingjana rétti þeim, er þeir höfðu haft til þess, að stýnga upp á nýjum lögum; hann jók tölu ráðherranna og fekk þeim aptur dómaravaldið í hendur. Ýms lög setti Súlla, er miðuðu til þess að tryggja réttindi manna, og einkum eru sakamannalög þau, er hann setti, talin sem undirstaða undir þá grein hinna viðfrægu rómversku laga. Þegar Súlla hafði þessu lokið lagði hann niður *alræðisvöldin* (79), og flutti sig úr Róm til Púteólí, til þess að geta lifað þar í næði og sællífi, það sem eptir var æfinnar. Tók hann nú að semja æfisögu sína; en sem hann hafði lokið hinni tuttugustu bók, sýktist hann og dó af slæmum sjúkdómi, og var þá sextugur að aldri (78 f. Kr.). Lík hans var flutt til Róma-borgar með mikilli viðhöfn og brent þar að fornum sið.

Þegar er Súlla var dauður, leitaðist *Æmilíus Lepíðus*, ræðismaður, við að kollvarpa því öllu, er hann kaðði fyrir skipað. En hinn, sem þá var ræðismaður ásamt honum, *Lútacíus Catíllus*, sonur þess, er barðist við Cimbra, vitur maður og merkur, fekk afstýrt því fyrirtæki. Safnaði Lepíðus þá liði og hóf ófrið, en varð ofurliði borinn og flýði undan út í Sardinarey og lét þar líf sitt litlu síðar. Það sem eptir var af hans flokki, leitaði síðan undan vestur á Spán undir forustu þess manns, er *Perperna* hét, og gekk í lið með *Sertóríusi*. Hafði *Sertóríus* eflzt þar að liði

og var mjög vinsæll orðinn þar af landsmönnum. Var hann bæði hinn göfuglyndasti maður og svo ágætur hershöfðingi, að Spánverjar líktu honum jafnan við *Hannibal*. Hann vildi gjöra Spánverja sem mest samrýnda Rómverjum, setti þar þjóðskóla mikinn, þar sem hét í *Oscá* (Huesca), og lét kenna ungum mönnum grísku og latínu og ýmsar aðrar mentir. Af rómverskum mönnum, er hjá honum voru, skipaði hann 300 í ráð, og kvað sína stjórn vera lögmæta rómverska stjórn, en við Súllu yfirráð vildi hann aldrei kannast. Hvorki *Metellus* (sonur *Metellusar* er barðist við Jógúrtu) eða *Pompeius*, er síðar mun getið, sem báðir höfðu verið sendir móti *Sertóriusi*, gátu unnið bug á honum, og gekk svo í 6 ár, og óvíst er hve lengi hann hefði varizt árásum Rómverja, ef *Perperna* hefði eigi svikið hann í trygðum og látið myrða hann (72 f. Kr.). Tók *Perperna* því næst við yfirráðum í stað hans, en *Pompeius* vann þegar sigur á honum og lét drepa hann. Var svo lokið óeirðum á Spáni að því sinni.

Hið annað og þriðja stríð við *Miprídates*.

Við friðarsamning þann, er *Miprídates* hafði gjört við Súllu, hafði hann reyndar mist öll þau lönd, er hann hafði undir sig lagt, en als eigi ríki það (Pontus), er hann upphaflega ræði fyrir; hann var því að visu nokkuð lamaður, en hvergi nærri brotinn á bak aptur, og hafði jafnan hugfast, að hefna sín á Rómverjum. Meðan Súlla var á dögum og einvaldur í Róm hófst ófriður að nýju austur í Litlu-Asíu milli *Miprídatesar* og Rómverja; (menn nefna þann ófrið: *hið annað stríð við Miprídates*, frá 83—81 f. Kr.). Sá hét *Múrena*, er þá var hershöfðingi Rómverja þar austur, og sem þann ófrið vakti í von um fê og frama, en Súlla bauð honum að hætta, og höfðu hvorugir gagn eður ógagn af þeim ófriði. *Miprídates* beið nú þess, að betra færi fengist á Rómverjum, bjó herlið sitt sem hann bezt kunni, jók ríki sitt norður með Svartahafi, og gjörði samband við *Sertórius*, og þegar *Nikomedes hinn þriðji*, *Bipyníu* konungur, er deyði 75 f. Kr. hafði arfleitt Rómverja að ríki sínu, þá þóttist *Miprídates* svo vel viðbúinn, að hann gæti bannað Rómverjum nábyli við sig, sendir því hermanns til *Bipyníu* og leggur landið undir sig (74 f. Kr.). *Hið þriðja stríð við Miprídates*. En sú ferð varð honum eigi til fjár. Rómverjar höfðu um þær mundir þann hershöfðingja fyrir liði

sínu í Asíu, er sýndi að hann var maður til að mæta Miþrídatesi. Hann hét *Licinius Lúculus*, ræðismaður, einn af höfðingjaflokki Rómverja, ágætlega vel mentaður maður og góður vinur Súllu. Lúculus rak Miþrídates út úr Bípyníu og hélt síðan inn í *Pontus*; vann þar hvern sigur á fætur öðrum, og lagði alt það land undir sig; varð Miþrídates þá að flýja til *Tígranes* konungs í *Armeníu*, dótturmanns síns; hann var ríkur konungur og svo dramblátur, að hann nefndi sig „konúng konúnganna“. Hann skarst nú í lið með Miþrídatesi móti Rómverjum, en *Lúculus* hélt liði sínu austur í *Armeníu* til móts við konúngana, og þó hann hefði miklu minna lið en þeir, vanh hann þó frægan sigur á þeim hjá *Tígranócerta* (69), og síðan hjá *Artaxata* (88). En bæði var það, að *Lúculus* þótti vera harður og refsingasámur við liðsmenn sína, fægjarn í meira lagi, og svo hötuðust riddararnir í Rómaborg við hann, vegna þess, að þeir gátu ekki komið sér eins við að fella lönd og lýði í Asíu, meðan hann hafði þar völd á hendi, eins og áður; rægðu þeir hann síðan á allar lundir í Rómaborg, en liðsmenn hans tregðuðust við að fylgja honum; var honum því boðið að leggja hervöldin niður, en sá maður settur til herstjórnar í hans stað, er hét *Glabríó*, og var ónýtur hershöfðingi. *Miþrídates*, sem aldrei þreyttist, vann ríki sitt skjótt aptur og stókti Rómverjum þaðan burtu, og drap þá margt manna.

Nú vikur sögunni aptur til *Ítalíu*. Hartnær um sömu mundir sem Rómverjar áttu í ófriði við *Miþrídates* konúng, og þegar er getið, mættu þeim tvær aðrar styrjaldir, er hver um sig voru næsta viðsjárverðar, en það var *prælastríðið* og *víkingastríðið*.

Það var síður með Rómverjum, að þeir settu fjölda af þælum í skóla, og létu kenna þeim skilmíngar, og sem þeir voru fullnuma í þeirri sprótt, voru þeir látnir skemta lýðnum með því að skilmast, og var það einatt blóðug skemtan. Einn af skilmíngamönnum þessum hét *Spartacus*, ættaður úr *Þrakíu*, hafði verið hertekinn og seldur mánsali til *Capúaborgar*. Hann var hraustur maður og hugstór, og undi illa að lifa við slíka ánað. Tekur hann það ráðs, að hlaupast á burtu þaðan, og með honum nokkrir af stallbræðrum hans. En er þetta fréttu aðrir þælar á Suður-Ítalíu, streymdu þeir til hans hvaðanæfa, og urðu að lýktum saman margar þúsundir. Vildi hann þá halda burt af Ítalíu til fornra áttþaga, en þangað vildi mágurinn ekki fylgja

honum og kusu heldur, að hafast við á Ítalíu og lifa við rán og gripdeildir. Rómverjar sendu þegar her manns í móti stíga-mönnum þessum; átti Spartacus við þá margar orustur og hafði jafnan sigur, til þess er sá maður var sendur í móti honum, er *Licinius Crassus* hét. Varð fundur þeirra við *Sil-arus-á* (í Lucanufylki) 71 f. Kr. Þar féll Spartacus með mikilli hreysti eptir ágæta vörn, og mestur hluti hans manna; nokkrir voru handteknir og voru þeir allir krossfestir; en 5000 einar komust undan á flótta og leituðu norður til Alpafjalla; en þá tókst eigi betur til en svo, að *Cneius Pompeius*, er þá kom vestan af Spáni og hafði feldan Perperna, kom þeim í opna skjöldu; veitti hann þeim þegar atgöngu og drap þá alla. Þannig var *prælastríðið* til lykta leitt.

Ári síðar (70 f. Kr.) urðu þeir *Crassus* og *Pompeius* ræðis-menn, skorti þó Pompeius 7 ár til þess, að geta hafist til þeirrar tignar að lögum. Hvortveggja þessara manna var hinn met-orðagjarnasti, og reyndu því á marga vegu að vingast við alþýðuna, þó að báðir væru af höfðingjaflokknum; en þeir vissu sem var, að ef þeir hefðu alþýðuna í fylgi með sér, þá ættu þeir alskostar við öldungaráðið, og þá var engin fyrirstaða til hinnar æztu tignar. *Crassus* var allra manna auðugastur og átti sér kenningarnafn og var kallaður: *hinn auði* (*díves*); en sagt er, að auður hans hafi eigi verið sem bezt fenginn. Hann hélt alþýðunni veizlur og lét menn sitja við 10000 borð; hann gaf öllum snauðum mönnum nóg kornföng til 3 mánaða; hann þótti dugandi hershöfðingi, og sýndi það bæði, þá er hann barðist með Súllu í borgarastríðum, einkum í orustu þeirri, er *Telesinus* féll í, og síðan, þá er hann vann Spartacus. *Pompeius* var einhver hinn frægasti hershöfðingi fyrir margra hluta sakir, er nokkru sinni var með Rómverjum; hafði Súlla gefið honum kenningarnafn, þá er Pompeius hafði sigrazt á þeim *Carbo*, suður á Afríku, og kallað hann: *hinn mikla* (*magnus*), og hélt hann því nafni síðan. *Pompeius* kom sér nú í mjúkinn hjá alþýðunni með því að breyta í ýmsu skipan þeirri, er Súlla hafði gjört, þó honum sjálfum væri það engan veginn að skapi. Þannig fengu nú *alþýðufóringjarnir* (*tribuni plebis*) aptur þau völd, er Súlla hafði af þeim tekið; dómendur skyldu nú kosnir bæði meðal ráðherra og riddara, og nokkrir meðal alþýðunnar; en það vald hafði Súlla

fengið ráðherrunum í hendur, og þeir farið illa með. En nú er að minnast á *víkingastríðið*.

Eptir að Rómverjar höfðu lagt undir sig flestar þjóðir, er bjuggu umhverfis Miðjarðarhaðið, eytt herskipaflotum þeirra og kúgað þær á ýmsa vegu, og einkum eptir það, að Sýrland var undirokað, fóru að koma upp víkingar, er gjörðu kaupmönnum hinn mesta óskunda; jókst sá óaldarflokkur svo mjög ár frá ári, að þegar hær var komið sögunni, segja menn, að verið hafi um 1000 víkingaskip víðsvegar um Miðjarðarhaðið. Aðalheimkynni víkinga þessara var austur í *Cilícíu*, *Ísauríu* og á *Kritíey*. Gjörðust þeir nú nærgöngulir Rómverjum, ekki síður en öðrum, svo að þeir einatt tóku kornbirðinga, er komu frá Egyptalandi, Sikiley eða Sardiníu og fara áttu til Ítalíu, og jafnvel gengu þeir á land á sumum stöðum á Ítalíu, tóku menn og rændu fê. Skömmu eptir lát Súllu höfðu Rómverjar sent mann þann, er *Servílius* hét, til þess að eyða víkingum, og varð honum að vísu nokkuð ágengt, en þó virtist mönnum svo, sem víkingar færu vesnandi, og stóð öllum hinn mesti ótti af þeirra athæfi. Árið 67 f. Kr. bar *Gabiníus*, alþýðuforíngi, upp það frumvarp, að einum manni skyldu fengin völd í hendur um þriggja ára tíma, til þess að hreinsa Miðjarðarhaðið og strendur þess, 10 mílur á land upp, fyrir víkingum; og þó sumir mæltu í móti, að fá einum manni slík yfirráð í hendur, þá varð sú endalykt á, að *Pompeius* var af lýðnum til þessa starfs kjörinn; voru honum fengin 200 skip til umráða og menn og fê, eins og hann þóttist við þurfa. En það er til merkis um traust það, er menn þá höfðu á *Pompeiusi*, að jafnskjótt sem hann var orðinn foríngi leiðángurs þessa, þá féll öll matvara í verði, þar sem hún áður var orðin afardýr. Það er og sannast að segja um Pompeius, að hann brást mönnum þá eigi. En á viðureign sinni við víkinga hafði hann þessa tilhögun: hann skipti liði sínu í 13 staði, og sagði hverri skipadeild fyrir það svæði á Miðjarðarhafinu, er hún skyldi hreinsa, lét síðan gjöra víkingum atlögu í eina og sömu mund á öllum stöðum; urðu þá víkingar ofurliði bornir, en þeir flýðu undan til Cilícíu, er færastir voru. *Pompeius* elti þá þangað og barðist við þá og hafði sigur; tók hann öll skip þeirra, ógrynni fjár og um 20000 manna; fór hann vel með þá og fékk þeim jarðir upp til sveita bæði í Litlu-Asíu og á Grikklandi, svo að þeir skyldu

hyggja af sjóferðum, en leggja alla stund á landbúnað. Áð 3 mánuðum liðnum hafði *Pompeius* lokið starfi þessu, og varð ekki mein að víkingum eptir það.

Nú var hæði, að *Pompeius* hafði mikið aðgjört, enda vildu Rómverjar láta sjást, að þeir kynnu að meta afreksverk hans; þá var það, að *Manilius* alþýðuforingi gjörði þá uppástungu (66 f. Kr.), að *Pompeiusi* yrði falin öll herstjórn á hendur í *Austurheimi*, til þess að leiða til lykta stríðið gegn Miþrídatesi, því að *Glabríó* hafði þar engu áorkað, eins og áður er dregið á; varð þeirri uppástungu *Maniliusar* framgengt meðfram fyrir tillögur hins nafnfræga *Markúsar Túllíusar Cicerós*, og tók *Pompeius* við hervöldum Rómverja í Asíu, og sýndi í þeirri herstjórn sinni, að hann var hið mesta mikilmenni; snerist hann nú þegar við Miþrídatesi. Leitaðist Miþrídates við um þær mundir að fá konúnginn í *Partíu* til liðs við sig, en *Pompeius* eyddi þeirri fyrirætlun hans; *Tigranes* konúngur gat þá elgi heldur viðsnúizt um liðveizlu, fyrir því að sonur hans hafði gjört uppreist móti honum. Miþrídates hélt því undan og vildi komast hjá orustu, en *Pompeius* elti hann og náði honum austur undir Evfratísljóti eg ræðist þar á hann á nælurpeli; fekk *Pompeius* þar sigur, en Miþrídates flýði til Armeníu og fekk þar illar viðtökur hjá *Tigranesi*, því að hann hugði, að hann myndi vera í vitorði með syni sínum; varð því Miþrídates að halda þaðan norður yfir *Kákasusfjöllu* og norður á *Krímskaga*; þó lét konúngur eigi huginn bila fyrir þessar ófarir, heldur ásetti sér að brjótast þaðan vestur með Svartahafi, og alla leið til Ítalíu og berjast þar við Rómverja. *Tigranes*, sem vantaði kjark og karlmensku Miþrídatesar, sá nú sitt óvænna, og jafnskjótt sem *Pompeius* kom inn í lönd hans, fór konúngur til fundar við hann og beiddist miskunar; en *Pompeius*, sem jafnan var mildur, lét hann halda ríki sínu, en gjalda Rómverjum ærið fé til friðar sér. Þessu næst hélt *Pompeius* norður eptir Miþrídatesi, og barðist þá nálega á hverjum degi við ýmsar þjóðir, er bjuggu á leið hans; komst hann alt norður að *Kaspískahafi* (65 f. Kr.), en þar sneri hann aptur, því að líttfært var menskum mönnum sakir vegleysu; hélt hann þá suður til Armeníu og þaðan vestur í Litlu-Asíu til borgar þeirrar, er *Amísus* hét, og tók þar til að skipta niður ríkjum og löndum í Asíu (64 f. Kr.). Sagt er að þar hafi komið til fundar við hann

tólf konungar og ótal margir höfðingjar víðsvegar að úr Asíu; rak hann þá suma frá völdum og lagði lönd þeirra undir forræði Rómverja, en suma staðfesti hann í tign sinni, er reynzt höfðu Rómverjum hollir og trúir. Þessi urðu þá hin helztu skattlönd Rómverja þar austur: *Bþynía* (með Pontus), *Cilicia* (með Pamfylíu), *Sýrland*, *Kappadokía* og *Galazía*; náði þá Rómaveldi austur að Evfratfljóti.

Árið eptir (63 f. Kr.) hélt *Pompeius* liði sínu suður á *Palæstínu* (Gyðíngaland). Um þær mundir sátu *Makkabear* þar að völdum, og höfðu nokkru áður tekið sér konungsnafn. Bræður tveir af þeirri ætt, *Hyrkanus* og *Aristóbúlus* keptu þá um völdin, og leitaði hver um sig liðs hjá Pompeiusi. Hann veitti *Hyrkanusi*, en *Arististóbúlus* settist með sína menn í musteríð helga í *Jórsalaborg*, og varðist alldjarflega; varð þar mikið mannfall áður Rómverjar fengi náð musterinu og handtekið *Aristóbúlus*. Pompeius skipaði *Hyrkanus* höfuðprest yfir Gyðinga, en af tók konungstign hjá þeim, og gjörði þá skattgilda undir Rómverja.

Meðan *Pompeius* var á Gyðíngalandi, kom honum sú gleðifrætt, að *Miprídates* konungur væri látinn. Þessi ópreytlandi maður safnaði liði af nýju og ætlaði herferð vestur á Ítalíu, en þá gjörði *Farnaces* sonur hans uppreisn í móti honum, og segja sumir, að hann hafi látið myrða föður sinn, en aðrir, að *Miprídates* hafi sjálfur ráðið sér bana. *Farnaces* hitti síðan Pompeius og fekk að halda ríki því, er faðir hans hafði undir sig lagt fyrir austan og norðan Svarta hafð. Árið eptir (62) hélt *Pompeius* heim til Ítalíu; þótti þá enginn maður jafnfrægur sem hann.

Samsæri Catilínu.

Sergíus Catilína hefir maður heitið; hann var rómverskur og af góðum ættum; vel að sér um flesta þá hluti, er mönnum eru ósjálfráðir, en alt í frá barnæsku leikinn í alskonar klækjum. Hann hafði verið handgenginn Súllu, og gengið þá vel fram í ránum og manndrápum og eignast auð fjár; síðan hafði hann sóað bæði sínum auði og annara í svalli og saurlifnaði, haft þó öll hin æztu embætti á hendi með Rómverjum, nema ræðismannsembættið. Nú þegar hér var komið, vildi hann ná því og bæta svo efnahag sinn að nýju. Árið 63 f. Kr. sótti hann um að verða ræðismaður, því að hann sá gjörla, að tækist honum

að komast til þeirra valda, þá var honum innanháandar að losast úr öllum skuldum, bæta hag stallbræðra sinna og jafnvel gjörast einvaldur, ef svo vildi verða. En svo var þá orðið ástatt hjá Rómverjum, og svo voru þá síðir margra orðnir spiltir, að margur hugði gott til, ef Catilínu tækist að gjöra byltingar í borginni. Margir af höfðingjum höfðu sóað eignum sínum, og vildu auðgast að nýju; þess vegna urðu allmargir af ráðherrunum skjóttir til að ganga í lið með Catilínu, t. a. m. *Lentúlus*, er þá var dómstjóri (Prætor), og hafði áður verið ræðismaður; þeir sem orðið höfðu fyrir ofriki af Súllu og mist eignir sínar; enn fremur þeir, sem þá höfðu á svipstundu eignast auðæfi með ýmsu móti, en eytt þeim jafnskjótt aptur; allir þessir menn væntu sér fjár og frama af nýjum óeirðum og nýjum tilbreytingum.

En er menn fengu pata af fyrirætlun Catilínu, tóku margir sig saman um, að kjósa hann eigi til ræðismanns, heldur þann mann, er þá var einn nýtur meðal þeirra, er í kjöri voru; en það var *Markús Túllíus Ciceró*. Hann var frá *Arpínium*, sömu borg sem *Martíus*, og var þá þegar orðinn frægur af málsnild sinni; þar að auk var hann af öllum haldinn hinn heiðarlegasti maður. Hann varð því ræðismaður í þetta skipti, og sá maður, er *Antonínus* hét, en Catilína komst eigi að. En það er frá honum að segja, að hann fylltist heiptarhug, einkum gegn Ciceró, og einsetti sér, að ráða hann af dögum, en fekk því eigi fram komið. Þá tók einn af félögum Catilínu, sá er *Manlíus* hét, að safna liði um *Etrúríu*, og hóf þar uppreisn. Þóttust menn þá sjá, hvað verða vildi. Alt um það var Catilína svo ókærinn og djarfur, að kann sótti fundi ráðherranna, og lét sem ekkert væri um að vera. En þar tók Ciceró á móti honum með ræðu, er svo var mergjuð, að Catilína hélzt ekki lengur við í borginni og hrökk undan norður í land til *Manlíusar*. Nokkrir af félögum hans og samsærismönnum, þar á meðal *Lentúlus*, urðu eptir í Rómaborg, og áttu þeir á ákveðnum tíma að leggja eld í borgina á tólf stöðum, og í öllu því uppnámi, er þá yrði, fyrst og fremst drepa Ciceró og svo ráðherrana, og síðan koma til fundar við Catilínu og hans flokk. Þeir *Lentúlus* reyndu nú þessu næst að fá fleiri menn í borginni í flokk með sér, og þar á meðal sendimenn nokkra frá *Allóbrógapjóð* í Gallíu, er þá voru staddir í Róm; en þeir sögðu einum vini sínum frá hvað til stæði, og sá maður

sagði þegar Cícero. Með ráðum og dáð fekk hann nú safnað svo gögnum og vitnum gegn samsærismönnum, að hann lét þegar taka 5 af foringjum þeirra og setja í höft. Síðan bar hann undir ráðherrana hvað við þá skyldi gjöra. Sá er fyrstur varð fyrir svörum, og *Silanus* hét, gaf það atkvæði, að þá skyldi af lífi taka, og slíkt hið sama sögðu allir, til þess er *Július Cæsar* var að spurður; hann kvað eigi hygilegt né löglegt, að drepa mennina eptir dómi ráðherranna einna saman, með því slíkum dómiætti einnig að skjóta til atkvæða þjóðarinnar, enda mætti hitt nægja, að setja þá æfilángt í fángelsi, og gjöra upptækar eigur þeirra. Mörgum þótti það ráð er Cæsar mælti, enda sagðist honum vel, og orð hans jafnan mikils metin. En þá tók Cícero sjálfur til máls og leiddi mönnum fyrir sjónir, að nauðsyn krefði, að þessir menn væru þegar af lífi teknir, og *Markús Porcius Cató hinn yngri* (*Cató eldri* var lángafi hans) studdi mál hans af miklu afli; urðu þá flestir á því, að þeir væru til dauða dæmdir, og lét Cícero taka þá af lífi þann sama dag.

Meðan þetta gjörðist heima í Rómaborg, var *Antóníus* ræðismaður, sendur með her manns móti *Catilínu*; varð fundur þeirra norður í *Apennínafjöllum* hjá bæ þeim, er *Pistória* hét; hafði Antóníus verið einn af góðkunningjum Catilínu, og vildi því eigi bera vopn í móti honum, en setti í sinn stað herforingja þann fyrir liðið, er *Petrijus* hét; tókst nú bardagi með þeim; þar féll *Catilína* og því nær allir hans menn eptir hina hraustustu framgöngu; er svo sagt, að þar lægi hver maður fallinn, er hann hafði uppi staðið í fylkingu, og hefði enginn þeirra sár á baki. Þessi atburður varð á öndverðu ári 62 f. Kr. Urðu Rómverjar fegnir þessum málalyktum, og þóttust leystir af miklum háska fyrir viturleik og harðfylgi Cíceros, og kölluðu hann *»föður fósturjarðarinnar»*. Þó voru sumir illviljaðir menn, er hötuðust við hann fyrir þessar sakir; þótti þeim hann hafa sýnt í því öllu saman svo mikið gjörræði, að þjóðfrelsinu væri hættu búin. En þá reyndist *Cató*, sem áður var nefndur, honum beztur drengur; enda var *Cató* ólíkur maður flestum sem þá voru uppi meðal Rómverja; hann var allra manna siðvandur og óserplægnastur og einbeittastur; hann studdi Cícero manna bezt móti Catilínu, af því að hann hataði alla siðleysingja og illræðismenn, og hann

stóð seinna fast á móti Pompeiusi og Cæsari, af því að hann unni þjóðveldinu, og þoldi eigi að því yrði hætta búin.

Cajus Júlíus Cæsar.

Nú kemur sá maður til sögunnar, er frægastur þykir verið hafa með Rómverjum, og hét *Cajus Júlíus Cæsar*. Hann var fæddur 100 árum f. Kr., og sex árum yngri en *Pompeius*; hann var af fornum höfðingjaættum, en *Marius* hafði átt föðursystur hans, og sjálfur var Cæsar tengdasonur *Cinnu*. Meðan *Súlla* var í almætti sínu, ofsótti hann alla vini og vandamienn *Cinnu* og *Mariusar*. Hann bauð því *Cæsari*, að segja skilið við konuna, en *Cæsar* kvaðst eigi myndi gjöra það að nokkurs manns vilja, að segja skilið við þá konu, sem hann unni hugástum. Þessu reiddist *Súlla* og ætlaði að láta taka *Cæsar* af lífi; varð hann þá að flýja úr Rómaborg, en einhverjir urðu til að biðja honum lífs og griða, og fyrir bænastað þeirra veitti *Súlla* honum hvorttveggja, en sagði um leið: „eg skal veita yður bæn þessa, en það segi eg yður fyrir, að þar mun koma, að hann kollvarpar höfðingjunum; því að í Cæsari þessum búa margir *Mariusar*“. *Cæsar* hélt austur í Asíu og var þar fyrst í hernaði; þaðan ætlaði hann til *Rhóduseyjar*, og nema þar málsnildarlist hjá nafnfrægum kennara í þeirri fræði, en á þeirri leið var hann handtekinn af víkingum, því að *Pompeius* hafði þá enn eigi eytt þeim. Víkingar gjörðu honum þann kost, að leysa sig út með 20 talentum. Cæsar gabbaði þá fyrir það, að þeir skyldu eigi kunna að virða hann betur en svo, og bauð þeim 50 talentur. Hann hafði eigi alt það fê hjá sér, og varð að senda eptir því í annan stað, en á meðan var hann í varðhaldi þeirra; en þó var hann svo þar, að enginn gat annað hugað, en að hann væri foringi þeirra. Þegar hann vildi sofa, bauð hann þeim að hafa hljótt um sig; þegar hann las þeim eitthvað, er hann hafði samið, og þeir gáfu því lítinn eða engan gaum, kallaði hann þá þussa, er ekki bæru skynbragð á það, sem fagurt væri, og kvaðst mundi láta krossfesta þá, þegar er hann væri laus orðinn. Nú er fêð kom, galt Cæsar þeim 50 talentur, eins og hann hafði heitið, og fór svo leiðar sinnar. En jafnskjótt sem hann var kominn til *Miletusborgar* (í Litlu-Asíu), fékk hann sér skip og menn, og fór að víkingum og fékk tekið þá höndum, og lét krossfesta þá, eins

og hann hafði sagt. Eptir það sneri hann heim til Rómaborgar; var *Súlla* þá dauður. *Cæsar* var við alþýðuna ljúfur og lítilátur, studdi málefni hennar, þegar svo bar undir, með mælsku sinni, og gjörði sér marga að vinum af hennar flokki, og meðan hann bjó yfir djúpsettum ráðum, fékk hann svo ágætlega dulizt fyrir höfðingjunum, að þeir grunuðu hann með engu móti. Hann var þessu næst (68 f. Kr.) sendur til *Spánar* sem fjárstjóri (Qvæstor) þess skattlands. Þá var það einhverju sinni, að hann kom til *Gadesborgar* (Cadix) þar í landi, og sá líkneskju Alexanders mikla í Herkúleshofi; fékk sú sýn honum svo mikillar áhyggju, að hann mælti þessum orðum: »þegar Alexander var á aldur við mig, þá hafði hann lagt undir sig allan heiminn, en eg hefi enn ekkert aðhafzt«. Eptir þetta hafði Cæsar ýms embætti á hendi í Rómaborg, og er orð á því gjört (einkum meðan hann var *Ædili*), hve örlátur hann hafði þá verið á fæ við alþýðuna, og þess vegna varð hún honum fylgjandi í öllu, sem hann vildi hafa fram, og studdi hann til vegs og valda. Hins vegar dró hann valdið með skarp-ækygni og kensku úr höndum ráðsins og höfðingjanna; þannig studdi hann drjúgum að upphéð Pompeiusar, til þess að fjarlægja hann frá ráðinu, og koma ríð á milli hans og höfðingjanna, og hann hafði *Crassus* hinn ríka svo í hendi sér, að þegar Cæsar varð skattlandsstjóri (61 f. Kr.) á Spáni, þá gjörðist Crassus borgunarmaður hans fyrir öllum skuldum, og voru þær þó ákaflega miklar. Það er sagt að á leiðinni til Spánar kom Cæsar við í þorpi einu, og varð þá tilrætt um það með sþrunautum hans, hvort kepni og deilur um völd og metorð mundu eiga sér stað í svo litlu þorpi. Þá mælti Cæsar: »hvað mig snertir, kys eg heldur að vera æztur maður í þessu þorpi, en næstur hinum ætta í Rómaborg«.

Um þessar mundir kom *Pompeius* heim úr austurför sinni. Þá er hann kom til Ítalíu leysti hann liðsmenn sína af herþjónustu og gaf þeim öllum heimfararleyfi, því að honum kom þá eigi til hugar, að brjótast til einveldis í Rómaborg, en við þinu bjóst hann, að geta ráðið þar mestu að lögum, sakir hins mikla álits, er hann hafði fengið af frægðarverkum sínum. En sú von brást honum. Þegar hann ækti þess, að allar ráðstafanir sínar í Asíu yrðu staðfestar og að liðsmenn sínir fengi jarðir, þá risu mótsöðumenn hans í ráðinu upp í móti honum; voru þeir *Cató*,

Lúciullus og *Crastus* hinir helztu meðal þeirra. *Cícero* gjörði hins vegar hvað í hans valdi stóð, til þess að saman gengi með *Pompeiusi* og ráðinu, en það kom fyrir ekki; hvorugir vildu fyrir öðrum vægja, og voru nú hinar mestu viðsjár með mönnum í Rómaborg. Þá kom *Cæsar* heim vestan af Spáni í þeim erindum, að sækja um ræðismannsembættið. Hann sá þegar hvernig allt var umhorfs, og var þá sem jafnan, skjóttur til ráðs; hann hafði búizt svo um, að hann mátti treysta alþýðunni, og þá var hitt eptir, að tvístra höfðingjunum, og fá þá á sitt mál, sem mest áttu undir sér af þeirra flokki; fyrir því sættir hann þá *Crassus* og *Pompeius*, og gjörir samband við þá, að hver þeirra þriggja skuli annan styðja og efla til vegs og virðingar; var þetta á engra manna vitorði annara. Þessi samtök þeirra, er menn hafa kallað *þrístjóraveldið* hið fyrra, hófst 60 vetrum fyrir Krist. *Cæsar* varð viðstöðulaust ræðismaður árið eptir (59), en hinn, er þá varð ræðismaður um leið, hét *Bibúlus*. Nú fór það bráðum að koma í ljós, að þeir þrír bandamennirnir réðu einir öllu, en ráðinu hnignaði að því skapi; gjörðist *Cæsar* nú umsvifamikill og framkvæmdarsamur í stjórn sinni sem ræðismaður, en *Bibúlusar* var að engu getið; enda sögðu nokkrir kímnrir menn í Rómaborg, að það ár væru þeir ræðismenn *Július* og *Cæsar* (en ekki *Bibúlus* og *Cæsar*). Hann setti þá ýms lög, þar á meðal ein, er nefnd voru *akralög*, og skyldi eptir þeim skipta þjóðeignum öllum í *Campaníu* meðal fátækra borgara; hann lækkaði afgjald af ríkistekjunum, en því afgjaldi áttu riddararnir að svara, er höfðu tekjurnar að lèni; urðu þeir honum vinveittir eptir það; hann lagði fult samþykki á alla stjórnarskipan, sem *Pompeius* hafði gjört í Asíu. Það var venja, að ræðismennirnir fengu eitthvert skattland til forráða, þá er þeir lögðu niður ræðismannsvöldin. Nú vildi *Cæsar* eigi verða landstjóri í því skattlandi, sem ráðið hafði ætlað honum, og fyrir því lét hann alþýðuna veita sér landstjóravöld í *Gallía cisalpina* (Gallía fyrir sunnan Alpafjöll) og *Íllyríu* um 5 ára tíma. Ráðið varð forviða, og fekk honum þar að auki *Gallía transalpina* (Gallía fyrir norðan Alpafjöll) til umráða, því að það vildi vita hann sem fjarstan sér. Ekkert var *Cæsari* kærara, en að komast í þá sýslu. Rómverjar áttu þá eigi nema litla sneið af Gallíu fyrir norðan fjöll; þar var útrými mikið og nóg að vinna, og hið bezta tækifæri að koma upp nýj-

um hersveitum og eflast að liði; á vetrum gat hann setið í *Gallia Cisalpina* fyrir sunnan fjöllin, og haft veður af öllu, sem fram fór í Rómaborg. Til þess að búa sem best um alt sár í hag, gipti hann *Pompeiusi* dóttur sína *Júliu*, og fekk komið þeim manni í alþýðuföringja tign, er hét *Clódíus*, einhverjum hinum vesta manni og ósvífnaða í Rómaborg um þær mundir. *Clódíus* var svarinn óvinur *Cicerós*, og þar eð nú *Ciceró* hélt fast við þá stjórnarskipun sem verið hafði, og vildi eigi raska henni; en þeir, sem þá höfðu æztu völdin í höndum sár (*Pompeius*, *Cæsar* og *Crassus*), höfðu beyg af hans miklu málsnild, þá var þeim það ekki fjarri skapi, að *Clódíus* ofsótti *Ciceró* á allar lundir, og fekk komið því til leiðar, að hann varð að fara í útlegð, en hús hans rífið niður til grunna og jarðir lagðar í eyði. En er *Clódíus* snèri ofstopa sínum móti *Pompeiusi* sjálfum, þá varð *Pompeius* feginn að fá *Ciceró* til liðs við sig, og kom hann því heim aptur úr útlegðinni eptir eitt ár (57 f. Kr.). og fekk skaða sinn bættan eptir úrskurði ráðsins. Um þetta leiti var *Cató* einnig vikið í burt um stundarsakir, þó eigi hëti það útlegð; hann var sendur til *Kýpruseyjjar* þess erindis, að setja þar frá völdum *Ptolemeus* konung, er hafði stygt *Clódíus*, og leggja eyjuna undir Rómverja. Konungur ræð sár sjálfur bana; Rómverjar köstuðu eign sinni á eyrna, og *Cató* flutti mikið fê þaðan í hina rómversku þjóðfjárhirzlu, og dró, sem hans var siður til, engan pening í sinn sjóð.

Nú var *Cæsar* kominn til sýslu sinnar í *Gallíu* (58 f. Kr.) og tekinn þar til starfa. Að undanskilinni hinni litlu sneið, sem áður er nefnd, og sem Rómverjar höfðu umráð yfir, var *Gallía* um þær mundir engum útlendum þjóðum háð, og þar bjuggu þá þrjár aðalþjóðir: *Akvítanir* milli *Pyreneafjalla* og *Garonnefljóts*, *Keltar* eða *Gallar* frá *Garonne* norður til *Signu* (*Seine*), og *Belgir* frá *Signu* til *Rínar*. Þessar þrjár þjóðir voru greindar í marga smá flokka, er hétu ýmsum nöfnum, og áttu einatt í illdeilum hverir við aðra. En allir voru *Gallar* herskáir og hviklyndir og gjarnir á nýungar; aðallinn og prestarnir (*Drúídar*) ræðu þar mestu. Hin fyrsta þjóð, sem *Cæsar* átti í höggi við á *Gallíu*, voru *Helvetar*, keltnesk þjóð, er bjó í dölunum austur af *Gallíu*, þar sem nú er *Svissalönd* (*Schweiz*). *Helvetar* undu eigi heima í sínu landi, brendu bæi sína og borgir, og hëldu með öllu sínu skuldaliði vestur á *Gallíu* og vildu setjast þar að, því að þaðan

voru sagðir landkostir betri en austur í dölum; er sagt að Helvetar hafi verið til samans í vesturför þessari 370 þúsundir manna. En sem allur þessi manngurð kemur vestur á Gallíu, leita þeir, er fyrir þeim urðu, til *Cæsars* og biðjast hans liðveizlu. Þótti honum nú bera vel í veiðar og fer í móti Helvetum og vinnur sigur á þeim; fellur þar meiri hluti þeirra, en hinir, sem af komust, héldu aptar heim á fornar stöðvar (58 f. Kr.). Þessu næst fór *Cæsar* móti *Arióvistusi* konungi, er kominn var austan af *Germaníu* með miklu liði, og hafði náð fótfestu í Gallíu, og gjörzt þar ráðrikur mjög við ýmsar þjóðir; átti *Cæsar* við hann orustu og fekk sigur, en *Arióvistus* flýði austur yfir Ríná (58 f. Kr.). Ári síðar (57) vann hann *Belgi*, og lagði síðan hverja þjóð undir sig af annari. Eftir það áttu þeir allir fund með sér í *Luccaborg*, *Cæsar*, *Pompeius* og *Crassus* (56 f. Kr.); áskildi *Cæsar* sér, að landstjórnarvald sitt yrði lengtum 5 ár, og veittu þeir konum það ári síðar, þá er þeir voru ræðismenn (55).

Cæsar hafði nú unnið alla Gallíu, en hann lét eigi þar við lenda, og fór tvisvar austur yfir Rín til *Germaníu*, til þess að skjóta Germönum skelk í bringu og venja þá af því, að fara herferðir til Gallíu og vekja þar ófrið; hann fór einnig tvær ferðir yfir á *Bretland* (55 og 54 f. Kr.), en í hvorugu þessu landi náðu Rómverjar föstum fæti á *Cæsars* dögum. *Gallar*, sem höfðu mist frelsi sitt, gjörðu nokkrum sinnum uppreisn til þess að ná því aptur, og árið 52 f. Kr. gjörðu því nær allar þjóðir á Gallíu samtök milli sín, til þess að brjóta st undan Rómverjum, og höfðu fyrirliða þann, er *Vercingetorix* hét, hinn vaskasta mann; en þá sýndi *Cæsar* hver afbragðshershöfðingi hann var, og liðsmenn hans, hve hraustir og vígkænir þeir þá voru orðnir. Viðureign þeirra *Cæsars* og *Galla* var þá bæði löng og hörð; loks settist *Vercingetorix* í borg þá, er *Alesia* hét, en *Cæsar* settist um borgina. Þá komu *Gallar* að með óvígán her og umkringdu *Cæsar*; varð hann þá að verjast á tvær hendur, bæði þeim, er í borginni sátu, og hinum, er að utan komu, og var þar ærinn liðsmunur. En þó fóru svo leikar með þeim, að *Cæsar* vann sigur, en *Vercingetorix* gafst upp og gekk á vald hans. Á sjö árum hafði *Cæsar* þannig til fulls og alls unnið Gallíu, og fíðað þar allar þjóðir; bætti hann nú stjórn þeirra á margan hátt og var þeim

Cæsar þótti þetta hafa verið einn af sínum bestu dögum.

hinn mildasti, enda var þess eigi lengi að biða, að mentun Rómverja tæki að ryðja sér til rúms á Gallíu.

Meðan því fór fram á Gallíu, sem nú hefir verið sagt, og *Cæsar* jókst bæði að frægð og völdum, var ástand hið vesta í Rómaborg. Eptir að þeir þríveldismennirnir höfðu híztað máli í *Lúcca* og endurnýjað sambandið milli sín, urðu þeir *Pompeius* og *Crassus* ræðismenn í annað sinn (55 f. Kr.), og brutust til þeirra valda með ofríki og kúgan. En þegar ræðismenska þeirra var á enda, varð *Pompeius* skattlandstjóri á *Spáni*, en *Crassus* á *Sýrlandi*; en *Pompeius* lét aðra menn stjórna skattlandinu fyrir sína hönd, og sat sjálfur heima í Rómaborg til þess að vera jafnan við hendina hvað sem í skæríst. *Crassus* var þá sextugur maður að aldri, og vildi fyrir hvern mun austur til Asíu og vinna *Partaríki* undir Rómverja og afla sjálfum sér auðs og frægðar. En *Partar* reyndust eigi svo auðveldir viðureignar, sem *Crassus* hafði hugsað; þeir voru hraustir menn og harðfengir, ágætir reiðmenn, skutu manna bezt af boga og höfðu þá hernaðaraðferð, er rómversku fótgönguliði var ókunn og hin skæðasta. *Crassus* hélt liði sínu austur yfir Euftrat (54 f. Kr.), setti þar setulið í nokkrar borgir í *Mesópótamíu*, og hvarf svo aptur vestur á *Sýrland*, og gekk vel fram um veturinn að ræna þar hof og hörða. En árið eptir (53) lét hann lokka sig austur á sléttlendið í *Mesópótamíu*; umkríngdi riddaralið *Parta* hann þar á völlum og drápu fjölda af Rómverjum; hörfaði *Crassus* þá undan, en *Partar* náðu honum litlu síðar, létust myndu semja við hann grið og frið, en drápu hann í þeim umsvifum. Rómverjar mistu um 30 þúsundir manna á þeirri herferð. *Caius Cassius*, sem var herfjórðingur *Crassusar*, varði *Sýrland* svo hreystilega, að *Partar* fengu eigi náð því.

Nú er þessu næst að segja frá því, sem gjörðist heima í Rómaborg; þar jókst flokkadráttur með mönnum dag frá degi, svo að til baráttu kom og manndrápa; fjármútur gengu fram úr öllu hófi; ræðismenn urðu eigi kosnir svo missiræm skipti; þinghelgi og friði var raskað af óróagjörnum alþýðasoringjum, sem *Pompeius* studdi undir niðri, því að honum var allkært að vandræðin yrðu sem mest, til þess hann yrði beðinn að koma aptur á friði og spekt, og fengin til þess hin æztu völd í hendur. Þar kom og að öldungaráðið (*senatus*) sá eigi annað fært, en að

fela Pompeiust einum ræðismenskuna á hendur (52 f. Kr.). Nú var hann einvaldur í Rómaborg, en hélt þó samt sem áður skattlandsstjórn yfir Spáni beint á móti lögum; alþýðuna í Róm leitaðist hann við að gjöra sér vinveitta með því að láta reisa leikhús, og skemta henni með alskonar gleðileikum. En nú var vináttan milli þeirra Cæsars og Pompeiusar farin að dofna, því að *Júlia* var dáin (54) og *Crassus* var fallinn. Höfðingjarnir hræddust Cæsar og höfuðust við hann, og sögðu, að þar væri Marius kominn aftur og orðinn ungur í annað sinn. Þeir fyttu því allir flokk Pompeiusar, og gjörðist hann nú þeirra foringi, sem hann í upphafi hafði verið. Þóttist nú höfðingjaflokkurinn og þjóðveldismennirnir til samans hafa nógan liðsafla, til þess að hefja fullan fjandskap gegn Cæsari, og taka af honum bæði hervöld og skattlandsstjórn. En *Cúrió* alþýðuforingi, slægvitur maður og mælskur og mikill vin Cæsars, er hafði galdið allar skuldir fyrir hann, kom fram með þá uppástungu, að báðir skyldu leggja niður hervöldin Cæsar og Pompeius. (50 f. Kr.). Ráðið féllst á uppástungu þessa; en *Claudius Marcellus*, ræðismaður, sagði ráðssamkomunni slitið, og skoraði á Pompeius, að vera viðbúinn að verja fósturfjörðina. Cæsar bauðst til að leggja hervöldin niður, ef Pompeius gjörði slíkt hið sama; en ráðið svaraði því svo; að væri Cæsar eigi búinn að leggja niður herstjórn og dreifa liðinu á öndverðu næsta ári (í janúarmán. 49), þá yrði hann talinn í fjandmannaflokki (vargur í vœum). *Markús Antóníus* alþýðuforingi, er verið hafði gjaldkeri hjá Cæsari, og fleiri af Cæsars flokki í Róm, sem mæltu í móti þessari ráðsályktun, urðu að forða sér við meiðslum og flýja til Cæsars; slíkt hið sama gjörði *Cúrió*, sem áður er nefndur; skoruðu allir þessir menn fást á Cæsar, að vernda rétt alþýðuforingjanna gegn ófriði sinna mótstöðumanna. Sá eini maður, sem nokkuð kvað að, og reyndi að miðla málum, var *Cícéró*; hann sá, að hér var ekki lengur að gjöra um þjóðveldið, því að þjóðveldið átti nú fáa vini, heldur um hitt, hver þeirra íveggja, Cæsar eða Pompeius, ætti að ná einveldinu undir sig; af tveggju illu; sem honum þótti, kaus hann heldur að fylgja flokki Pompeiusar og sagði um sjálfan sig: „að sér færi nú elns og dýrunum, þau væru vön að gefa sig í þann flokk, sem væri sömu tegundar og þau sjálf.“

Þegar Cæsar sá, að ráðið og Pompeius vildu enga tilslökun

gjöra, þá hugsar hann sér að verða skjótari til bragðs en þeir; kveður hann þá menn, er hann hafði hjá sér til málstefnu, og var það lítið lið, því að meginherinn var í Gallíu; segir þeim í hvert efni komið sæ, og skorar á þá til drengilegrar fylgdar og liðveizlu; rómuðu allir vel hans mál. Því næst heldur Cæsar suður að *Rúbicófljóti*; þangað náði skattland það, er hann var yfir skipaður, en suður yfir fljótið mátti hann eigi halda hersveitum. Þegar hann er kominn að fljótinu, nemur hann staðar og hugsar sitt mál, en að lítilli stundu liðinni mælti Cæsar: „*ten-tingunum er kastað (jacta est alea)*!“ og heldur yfir fljótið (49 f. Kr.); mætti hann hvergi mótstöðu svo teljandi sæ, og hélt viðstöðulaust til Rómaborgar. En það er frá Pompeiusi að segja, að þá er hann fréttir til ferða Cæsars, var sem honum hyrði garpskapur allur og áræði; og flýr hann burt úr Róm, og allur þorri ráðherra og höfðingja með honum, og suður á land, og þaðan yfir til Grikklands. Veitti Cæsar honum eigi lengri eptirför en til *Brúndisuborgar*. Sú borg er á sunnanverðri Ítalíu. Lagði Cæsar því næst alla Ítalíu undir sig, og hafði lokið því starfi á tveim mánuðum, er þess eigi getið, að þá hafi orðið mannavíg. En áður hann færi yfir Grikkland til móts við Pompeius, vildi hann eyða her þeim, er Pompeius hafði vestur á *Spáni*; voru þeir höfðingjar fyrir liðinu: *Afraníus*, *Petrcíus* (sá sem vann *Catilína*) og *Terentíus Varró*, hinn lærðasti maður; sagði Cæsar svo um sína ferð: að hann ætlaði sér fyrst að vinna herinn höfuðlaus (þ: herinn á Spáni), en þar næst hershöfðingjann liðlaus (þ: Pompeius).

Frá *Brúndisíum* hélt Cæsar aptur til Rómaborgar og átti þar þing við menn, bæði alþýðuna og ráðherra þá, sem eptir höfðu orðið í borginni; var hann hinn mildasti við alla, og lét jafnvel mótstöðumenn sína halda öllum þeirra eignum. Þegar Pompeius flýði, hafði hann látið eptir í Róm fjársjóðu ríkisins; þá vildi Cæsar taka, en einn alþýðuforíngi mælti í móti, og kvað það vera gagnstætt lögum að taka fæð; Cæsar kvað stríðið þurfa vopna við en ekki laga; og er maður þessi vildi varna Cæsari að ná fænu, kvaðst Cæsar mundi láta drepa hann, og bætti við þessum orðum: „það skalt þú vita úngi maður, að mér fellur þýngra að segja þetta, en að láta gjöra það“. Þar næst hélt Cæsar liði sínu vestur á Spán; allar tálmanir sem honum mæta, veðráttu,

vatnsföll, matarskort, og hvað sem heitir hefir, yfirstígur hann og sigrast á, og á fáum dögum hefir hann teft svo við Pompeiusarmenn, að allir verða að gefast upp fyrir honum, og landið er alt á hans valdi; að því búnu snýr hann aptur heim á leið, tekur *Massiliuborg* (Marseille) í Gallíu á leiðinni, er gjörður að *alræðismanni* (Dictator) í Róm, leggur það vald niður að fáum dögum liðnum, og verður ræðismaður, fer síðan til Brúndisíum og austur um haf og tók land í *Eptirus* (í janúar 48 f. Kr.).

Pompeius hafði, á meðan þessu fór fram sem nú var sagt, haft viðbúnað mikinn á Grikklandi; höfðu ýmsir konungar og höfðingjar úr austurlöndum komið til móts við hann með liðs-
afla, og var þar saman komið mikið lið. Við *Dyrrhachium* (í Íllyríu) bar fundum þeirra fyrst saman; ætlaði Cæsar að halda Pompeiusi þar í herkvíum, en tókst eigi, því að Pompeius brauzt út; veitti Cæsari þar miður og hélt þaðan til *Pessalíu*. Pompeius hélt þegar á eptir honum, til þess er hvorirtveggja námu staðar í nánd við *Farsalusborg*. Það var fyrirætlan Pompeiusar, að berjast eigi að svo stöddu við Cæsar, heldur hitt að þreyta hann með umsátrum og vistaskorti; en höfðingjum þeim og stórmenni, sem voru saman komnir í herbúðum Pompeiusar, líkaði það stórilla, og vildu þegar leggja til orustu, því að þeir þóttust eiga sigurinn vísan, enda höfðu þeir meira lið en Cæsar. Pompeius lét um síðir tilleiðast; varð þar orusta mikil, og lauk svo, að Cæsar vann frægan sigur (20 Júlí 48 f. Kr.); féll margt lið af Pompeiusi, en sumt var handtekið, og sumt flýði víðs vegar undan. Í stað þess að leita til skipa sinna, sem *Cató* hafði þá undir yfirstjórn sinni, flýði *Pompeius* til Egyptalands, því að hann þóttist þar eiga von góðrar heimkomu hjá *Ptólemæus Diónysusi* konungi, er hann hafði áður styrkt föður hans til ríkis. En ráðgjafar konungs þorðu hvorki að veita Pompeiusi móttöku eður synja honum hennar, og hugðu að sér mundi hollast, að ráða hann af dögum, og að þeirra ráðum lét konungur myrða Pompeius í því hann steig þar fæti á land. Konungur átti systur þá, er *Cleópatra* hét; hún var kvenna friðust, en blendin mjög. Þau systkyn deildu um ríkisstjórn á Egyptalandi. Litlu síðar kom Cæsar þar við land og harmaði mjög forlög Pompeiusar. Skarst hann nú í málið með þeim konungi og systur hans, og kvað hana vera rétt borna til ríkisstjórnar með honum, eins og

faðir þeirra hefði fyrir mælt í erfðaskrá sinni. Þessu reiddist sá flokkur manna svo mjög, er stóð með konungi, að þeir gripu til vopna og veittu *Cæsari* aðför; en þótt hann hefði engan liðsafla móti landsmönnum, þá var það eigi á þeirra færi að deila illdeildum við *Cæsar*, enda fóru svo leikar með þeim, að hann átti alskostar við þá og ræði einn öllu á Egyptalandi. Konungur týndist í *Nílá*, en *Cleópatra* fékk landstjórn á Egyptalandi, því að kærleikar miklir voru þá með þeim *Cæsari* og henni. Ófrið þann, er þá var þar í landi, hafa menn kallað *Alexandríu-stríðið*, eptir *Alexandríu* eða *Alexandersborg*, höfuðborg landsins (48—47 f. Kr.).

Meðan *Cæsar* dvaldist á Egyptalandi var hann kjörinn til *alræðismanns* um eins árs tíma heima í Rómaborg; en hann fór þó eigi til Róms að því sinni, fyrir því að honum kom hersaga anstan af *Asíu*. En því var svo varið, að *Farnaces* konungur *Mípridatesson* hins mikla hafði vakið ófrið þar austur, þá er hann frétti, að styrjöld væri byrjuð með Rómverjum sjálfum; ætlaði hann sèr nú að vinna aptur ríki það, er faðir hans hafði orðið að láta fyrir Rómverjum, og lagði undir sig nokkur fylki áður *Cæsar* kom þar og barðist við hann. Urðu þar skjót umskipti; *Cæsar* fékk sigur, en *Farnaces* flýði og var drepinn skömmu síðar. Var þeim ófriði lokið með þeirri einu orustu; enda þótti *Cæsari* sá aiburður hafa orðið með svo skjótri svipan, að hann ritaði vinum sínum í Rómaborg þessi þrjú alkunnu orð: *veni, vidi, vici* (eg kom, eg sá, eg sigraði), 47 f. Kr. Þegar *Cæsar* hafði skipað öllu svo fyrir í *Asíu*, sem honum þótti við þurfa, hélt hann tafarlaust vestur um Grikkland til Rómaborgar, og jafnaði þar þegar og eyddi öllum flokkadráttum með viturleik sínum og mildi; hann gaf öllum grið, veitti vinum sínum stórgjafir, létta sköttum af alýðunni, og bjóst nú til ferðar suður á *Afríku* móti hershöfðingjum *Pompeiúsar* þeim, er þangað höfðu flúið og stýrðu þar miklu liði. Hinir helztu af fyrirliðum þessum voru þeir: *Labienus*, *Petreiús*, *Metellus Scipió* tengdafaðir *Pompeiúsar*, *Júba* konungur í *Númidíu* og *Cató*. En er að því var komið, að *Cæsar* færi af stað, gjörði herinn, sem sat því nær allur í herbúðum suðri *Campaníu*, uppreist og kráfdiast með mikilli frekju launa þeirra, er honum höfðu áður verið heitin. *Cæsar* sá sèr eigi fært að svo stöddu, að verða við ósk liðsmanna sinnna, og

sendi *Crispus Sallústíus* (hinn nafnfræga sagnaritari), er þá var dómtjóri (*prætor*) í Rómaborg, til móts við þá með þeirri orðsendingu, að þeim skyldi öllum veitt ríkugleg laun, er ófriðnum á *Afriku* væri lokið. Liðsmenn urðu að æfari og drápu tvo ráðherra, en Sallústíusi hélt við meiðingum. Því næst hélt allur herinn til Rómaborgar og lét allófriðlega. *Cæsar* þorði eigi að senda lífvörð sinn móti uppreistarmönnum, því að honum þótti uggvænt um trúleika hans, tók hann því það ráð, að ganga sjálfur í móti þeim. Þeir kröfðust þá eigi launa, heldur hins, að verða lausir við alla herþjónustu. *Cæsar* lét sér eigi bilt við verða, og svarar þeim svo: »Þér skuluð þegar lausir vera við alla herþjónustu, og þar á ofan skuluð þér fá þau laun, sem eg hef yður heitið, þegar eg hef unnið sigur með öðrum liðsmönnum, og haldið sigurför inn í borgina». Nefndi hann þá »*kviríta*«, eins og menn voru vanir að ávarpa Rómverja á friðartímum; en hermenn nefndu menn aldrei því nafni. Við þessi orð *Cæsars* brá liðsmönnum svo mjög, að þeim föll allur ketill í eld, og margbeiddu hann að mega fara för þessa með honum. Veitti nú *Cæsar* þeim þann hlut eins og af mildi sinni, er hann sálfur hafði hvað mest eptir þráð. Þessu næst býr *Cæsar* lið sitt og heldur þegar um haustið (47 f. Kr.) til *Afriku*, því að þá bjuggust mótstöðumenn hans hvað sízt við komu hans þangað. *Cæsar* fékk veður mikil í hafi og leysti sundur skipaflotann; tók hann sjálfur land við *Adrímetum* (sú borg var lítið eitt sunnar en Kartagó); en er hann gekk á land, skruppu honum fætur svo að hann föll. Þá mælti *Cæsar* hátt svo að menn hans heyrðu: »þar hef eg þig *Afrika*!« (*teneo te Africa!*); en það þótti óheillamerki að falla. *Cæsar* var miklu liðsfærri en mótstöðumenn hans, en þó ræðist hann á þá við *Thapsusborg* (46) og vann sigur. *Cató* var eigi í orustu þessari, heldur í borg þeirri, er *Útica* hét, og þar ræði hann sér sjálfur bana, litlu eptir orustuna við *Thapsus*, því að hann vildi fyrir engan mun lifa þegar þjóðveldið var dáið, og þygga grið af *Cæsari*. Þeir *Scipió*, *Petreius* og *Júba* konungur gjörðu slíkt hið sama sem *Cató*. *Númidía* var gjörð að rómversku skattlandi, og *Sallústíus*, sá sem áður var nefndur, settur þar til yfirstjórnar. Hinu afrikanska stríði hafði *Cæsar* þannig lokið á 5 mánuðum, og nú þegar hann kom aptur til Rómaborgar, var þar haldin hin veglegasta sigurhátíð, eins og siður var til

hjá Rómverjum, er hershöfðingjar þeirra komu heim eptir unnin stórvirki og sigur á útlendum þjóðum, en öldungaráðið kjöri Cæsar til *alræðismanns* um 10 ára tíma. Cæsar var, eins og hans var venja til, mildur við sína fornu mótstöðumenn; alþýðunni gaf hann stórgjafir bæði í korni og öðrum aorum, og nú lét hann sér mest um það hugað, að bæta í sem flestum greinum hag og ástand þjóðarinnar með viturlegum lögum og fyrirtækjum; hann veitti öllum íbúum Gallíu fyrir sunnan fjöllin rómverskan borgararétt, sömuleiðis börnum allra þeirra manna, er *Súlla* hafði svipt borgararétti; efldi visindin, enda var hann sjálfur hinn mesti visindamaður, og einn hinn frægasti rithöfundur í fornöld. Eitt af því, sem hann þá gjörði, var, að hann leiðrétti hið rómverska tímatal. Rómverjar höfðu alt í frá dögum Numa konungs, talið tímann eptir túnglárum, 355 daga í ári hverju, og skotið svo mánuðum inn í annað og þriðja hvert ár, til þess alt kæmi heim; síðan var þessu nokkuð breytt, en þó var sá ruglingur á kominn alt tímatal, að opt varð til ógagns. *Július Cæsar* unni stjórnufræði sem öðrum visindagreinum, og fekk *Sósigenes* stjórnufræðing frá Egyptalandi til aðstoðar við sig í þessu starfi. Til þess að ná fastri undirstöðu tímatafsins var nú bætt dögum við árið 46 fyrir Krists fæðingu svo mörgum, að í því urðu 445 dagar. Með hinu næsta ári hófst hið nýja tímtal sem kennt er við *Július Cæsar* (Julianske Calender); er þar talinn tími eptir sólárarum, og stendur svo enn í dag að eins með litlum breytingum, sem gjörðar hafa verið nú á síðustu öldum.

En Cæsar fekk skamma stund næði til friðsamlegra starfa. Skattlandsstjóri Cæsars á Spáni, sá er *Quintus Cassius* hét — frændi *Cajusar Cassíusar*, er varði Syríu eptir fall Crassusar, og sem síðar verður getið — hafði kynnt sig þar mjög illa sökum hörku og fægirni, svo að landsmenn þar, er jafnan mjúntust Pompeíusar mikla til als góðs, tóku fegins hendi móti sonum hans *Cneíusi* og *Sextusi*; söfnuðust nú allir vinir Pompeíusar, er þá voru á lífi, þangað undir merki þeirra bræðra; var sá flokkur bæði mikill og harðsnúinn. Cæsar sá, að elgi var til setu búið og bjó sig sem fljótast til Spánar. Fundur þeirra varð hjá *Mundaborg* á Spáni (í marzmán. 45 f. Kr.). Varð þar hin harðasta orusta; sýndi *Cneíus Pompeíus* að hann var ágætt foringjaefni. Það er sagt, að bardaganum tók að halla á Cæsar; hljóp hann

þá af baki, braúzt fram í fylkingar og eggjaði menn sína með þessum orðum: »gjörð yður eigi þá svívirðingu, að framselja hershöfðingja yðvarn í hendur drengjum þessum.« Gjörðu nú menn hans hina hörðustu hrif; stóð bardaginn alt til kvölds. Þá varð Cæsari lítið þangað er riddaraflokkur einn þeirra óvinanna reið burtu frá hernum. En því var svo varið, að *Labienus* hershöfðingi í liði þeirra bræðra sendi þá menn til að verja herbúðir sínar, er ein sveit af liði Cæsars hafði ráðizt á. Cæsar notaði þegar þetta atvik og kallar svo menn hans heyrar: »þessi flýja!« Þessum orðum trúðu hvorirtveggja, bæði Cæsars menn og óvinir hans; hertu hinir þá áhlaupið, en lið þeirra bræðra tók að riðlast, og því næst brast flótti í liði þeirra; fékk Cæsar sigur, en 30 þúsundir manna féllu af þeim bræðrum. Þar féll *Cneius Pompeius* og *Labienus*, og margir aðrir hershöfðingjar, en *Sextus Pompeius* flýði, að því er sumir segja, en aðrir segja að hann væri ekki í þessari orustu. Svo sagði Cæsar, að þessi orusta væri hin skæðasta, er hann hafði nokkru sinni í komið, og að hann berdist þá fyrir lífi sínu en eigi til sigurs sár sem endrarnær.

Þegar Cæsar kom heim aptur frá Spáni hélt hann sigurför inn í borgina; þótti mörgum það illa tilfallið, enda lýsa ofmetnaði hans, með því að það voru landar hans og samborgarmenn, er hann hafði sigrazt á. En ráðið, sem nú var orðið mjög ólíkt því, er það hafði verið til forna, sýndi nú auðmýkt sýna og undirgefni við Cæsar á margan hátt, og þar á meðal með því, að fá honum alræðismanns völd í hendur ætíðugt; líkneskjur voru gjörðar eptir honum og settar bæði við hlið hinna fornu konunga og í goðahöfn; það var ákveðið, að hann væri heilagur og friðhelgur og svo mikið kvað að allri þeirri viðhöfn og dýrð, að sumir hafa ætlað, að jafnvel fjandmenn Cæsars hafa átt þar hlut í, til þess að kveikja ófund og hatur gegn honum. Cæsar lét sem sár líkaði þetta allvel, en hins vegar hafði hans óþreytandi starfsemi margt fyrir stafni: hann lét gjöra ýmsa þjóðvegum löndin, grafa sýki og skurði, þurka mýrarflóa, reisa stórkostleg hús, og til þess herinn hefði eitthvað að starfa, var það áform hans, að fara hertur austur til *Partalands*, leggja þá þjóð undir sig, halda síðan norðan um Svartahaf til *Germaníu*, vinna hana alla og koma síðan heim að því búnu.

En þetta átti eigi svo að verða. Þó að Cæsar væri sá af-

bragðsmaður, sem allir urðu að játa, og þó að hann einh væri fær um að stýra Rómaveldi og ráða bót á því, sem aflaga þótti fara, og þó að hann væri allra manna mildastur sínum mótstöðumönnum, — þá gátu sumir þeirra aldrei sætt sig við yfirráð hans. Þeir gátu eigi séð, að hann væri annað eða meira en beinn ofríkismaður og réttur ránsmaður að frelsi þjóðarinnar. Og það þótti þessum mönnum verst, að alt laut að því, að hann myndi taka sér konungs nafn; ýmsum meðal höfðingjanna sveið það og sárt, að völdin voru gengin úr greipum þeim og í hendur eins manns, er þeir nú urðu að lúta. En fáir eða engir voru þeir, er sæi að aldarhátturinn var nú orðinn allur annar en áður, og Rómaveldi var nú svo komið, að einveldið hlaut að ryðja sér þar til rúms og ráða fyrir lýð og landi, en þjóðstjórn sú hin forna átti þar eigi lengur við. Þá var það, að 60 manna í Rómaborg bundu það sverdögum með sér, að taka *Cæsar* af lífi; voru sumir þeirra vinir *Cæsars*, en þó unnu þeir þjóðfrelsinu, sem þeir nefndu svo, meir en honum. *Cajus Cassius*, sem áður er nefndur, var frumkvöðull þessa samsæris; hann var dulur maður í skapi og þykkjuþungur; hann hafði áður verið með *Crassusi* og síðan *Pompeiusi*, en þegið grið af *Cæsari* eftir fall *Pompeiusar*. Hann sagði nokkrum vinum sínum frá fyrirætlan sinni, að hann vildi *Cæsar* af dögum ráða, en þeir kváðust því að eins vilja eiga þátt í með honum, að hann kæmi *Markúsi Júníusi Brútusi* í samsærið. *Brútus* var systurson *Cató*s og kvæntur dóttur hans, og honum líkastur um marga hluti. *Pompeius* hafði látið taka af lífi föður hans, þó fylgdi *Brútus Pompeiusi* fyrir því, að honum þótti málstaður hans réttari en *Cæsars*; en á vígvellinum við *Farsalus* hafði *Cæsar* bjargað lífi *Brútusar* og tekið hann að sér, og gengið honum í föðurs stað; enda sögðu sumir menn að *Cæsar* væri faðir hans. En bæði það, að *Brútus* unni þjóðveldinu um fram alt, eins og *Cató* hafði gjört, og svo hitt, að hann taldi ætt sína til *Brútusar* þess, er forðum vann að burtrekstri konunganna og var hinn fyrsti höfundur þjóðveldisins í Rómaborg, nægði til þess, að allir samsærismenn höfðu einkum angastað á *Brútusi*, og vildu fyrir hvern mun koma honum í samsærið með sér, og þar kom, fyrir þeirra eggjan og fortölur, að *Brútus* lét leiðast til þessa óheilla-verks. Þeir *Cassius* og *Brútus* voru báðir dómstjórar (*Prætores*) þetta sama ár.

Þinn 15. dag marzmánaðar árið 44 f. Kr. var ákveðið að halda skyldi samkomu mikla í höll einni í leikhúsi Pompeiusar, og bjuggust menn þá við, að *Cæsari* yrði veitt konungsnafn, er hann skyldi bera á herferð sinni móti *Pörtum*, og hvervetna annarstaðar en á Ítalíu; en þar skyldi hann heita alræðismaður. Þenna dag réðu samsærismenn með sér, að þeir skyldu vinna á *Cæsari*. Þeir vissu, að þann fund mundi hann sækja án þess að hafa lífvörð sinn um sig. En við sjálft lá, að hann kæmi eigi á ráðssamkomuna þann tiltekna dag. *Cæsar* hafði sjálfan dreymt, að hann liði um loptið og rétti *Júpíter* höndina, og konu hans hafði dreymt illa drauma, svo að hún beiddi hann, að fara ekki á ráðstefnu þessa þann dag. En einn af samsærismönnum, sá er *Decimus Brútus* hét, hershöfðingi, og í miklum kærleikum við *Cæsar*, taldi hann mjög á að fara, og *Cæsari* þótti ekki mark að draumum, og fór sem hann hafði ætlað til fundarins. Hann hafði jafnvel verið varaður við þessum degi, og á leiðinni til ráðsins fekk maður einn honum skjal í hendur, þar er á voru rituð nöfn samsærismanna, en *Cæsar* las það aldrei og gekk svo til hallarinnar. Samsærismenn flyktust þar utan um hann, og beiddu hann með miklum auðmýktarsvip og mjúkum orðum, að gefa mann þann, er *Públius Cimber* hét, lausan úr útlegð. *Cæsar* neitaði því; einn af þeim dró þá kápuna ofan af herðum *Cæsars*, og sá maður, er *Casca* hét, lagði kníf á honum, og varð *Cæsar* sár á herðum. *Cæsar* brást við fast og greip hann höndum og mælti: »vitakerti *Casca*, hvað hefst þú að?» þá þustu að morðingjarnir og sóttu að *Cæsari*, en hann varðist um hrið. En er hann sá *Brútus* meðal þeirra, mælti hann: »og þú barnið mitt *Brútus*!» Gaf *Cæsar* þá upp vörnina, og sveipaði að sér kápunni; en þeir særðu hann 23 sárum áður hann félli. Lét *Júliús Cæsar* þannig líf sitt, hian mesti afbragðsmaður, er verið hefur með Rómverjum. *Brútus* gekk fram og ætlaði að tala til ráðsins, en á ráðherrana sló óhug miklum og felmtri, og hrukku þeir allir út úr höllinni, en lík *Cæsars* lá þar eitt eptir undir líkneskjustöpli Pompeiusar.

Endalok hins rómverska þjóðveldis.

Banamenn *Cæsars* höfðu gjört sér vissa von um, að dauði hans mundi aptur vekja þjóðstjórn og þjóðfrelsi til lífs; þeir

hugðu, að þegar Cæsar einn væri frá, þá þyrfti eigi aðra að óltast; þjóðstjórnin myndi þá svo sem af sjálfri sér ryðja sér til rúms. Þess vegna vildu þeir ekki, eins og *Cicero* þó ræði þeim til, sjálfir taka stjórntauma ríkisins í hendur, meðan alt var í ráðleysu eptir víg Cæsars; þess vegna vildi Brútus ekki að *Markús Antóníus*, er var ræðismaður árið 44 með Cæsari, væri drepinn. En vonin brást þessum skammsýnu mönnum algjörlega, og hlaut að bregðast þeim, því að þjóðstjórn og þjóðfrelsi gat þá eigi lengur átt sér stað; til þess var aldarhátturinn orðinn of spiltur hjá Rómverjum. *Markús Antóníus*, er var dugandi hershöfðingi, en að öðru leiti hinn óhlutvandasti maður, færði sér ástandið, eins og það var þá, mjög kænlega í nyt. Hann komst yfir sjárhírslu ríkisins, eigur Cæsars og skjöl hans öll, og var með fyrsta mjög auðveldur þeim Brútusi. Ráðið staðfesti lög Cæsars, en bæði banamenn hans og aðrir, sem í sökum áttu, voru allir í gríð teknir, og eigi var annað að sjá, en að allir flokkar væru nú nokkurn veginn sáttir og sammála. Af samsærismönnum fengu þeir *Júníus Brútus* Makedoniu, *Cassíus* Sýrland og *Decímus Brútus* Gallíu cisalpína til forráða sem skattlandstjórar, eins og Cæsar hafði verið búinn að ákveða. En þá er *Antóníus* kunngjörði mönnum erfðaskrá Cæsars, og einkum er hann flutti líkræðu við útför hans, og sýndi mönnum kápu hans blóðuga og gegnumstúngna, þá æsti hann alþýðu manna svo mjög, að þeim Brútusi varð eigi lengur vært í Rómaborg, og urðu að flýja þaðan. Eptir það safnaði Antóníus að sér vopnuðum mönnum og hafði sterkan lífvörð um sig, bilti sér í völdum, eins og honum best líkaði, og lét ýms lög út gánga, er hann kvaðst fundið hafa í skjölum Cæsars.

En nú kemur sá maður til sögunnar, er hét *Cæsar Júlíus* *Octavianus*. Hann var systurdóttursonur *Júltusar Cæsars* arfleiddur af honum og þá 18 vetra, er hér var komið. Þegar Júlíus Cæsar var veginn var *Cæsar Octavianus* austurí *Apollónísborg* á Grikklandi við bóknám. En er hann frétti lát frænda síns brá hann skjótt við og fór til Rómaborgar. Antóníus tók honum illa og vildi ekki greiða honum erfðaféð, en *Octavianus* tók það til bragðs, að selja eignir sínar, og gat þannig svarað því fé út til alþýðunnar, sem Cæsar hafði ánað henni í erfðaskrá sinni. Af þessu varð Cæsar *Octavianus* mjög vinsæll, og meðan

Antóníus fór norður í land til þess að reka *Decímus Brútus* frá skattlandsstjórn, þá flyktust hinir fornu hermenn *Cæsars* til Octavíanusar og gengu undir hans merki. Hann hafði þegar mætt mótspyrnu af *Antóníusi*, og þótti því ráðlegast, að hylla að sér þjóðveldismennina til þess að komast til valda fyrir þeirra aðstoð; en hinsvegar sáu þjóðveldismenn, að þeim var full þörf á liðveizlu *Cæsars* Octavíanusar til þess að steypa Antóníusi. Einkum var það *Cícero*, er með mælsku sinni studdi fast að því í ráðinu, að Antóníus væri sviptur þeim völdum, er hann fór svo ódregilega með¹. Þannig komst á einskónar samband milli *Cæsars* Octavíanusar og þjóðveldismanna, þó óeðlilegt væri. Meðan þetta gjörðist settist Antóníus um *Mútínaborg* (Modena), en *D. Brútus* sat í borginni með liði sínu. Árið 43 sagði öldungaráðið *Antóníusi* stríð á hendur, og var þvinæst sendur her manns móti honum; voru ræðismennirnir báðir, *Hírzíus* og *Pansa*, fyrir liðinu og svo *Cæsar Octavíanus*. Fundur þeirra varð hjá *Mútínaborg*; beið Antóníus þar ósigur, en ræðismennirnir féllu báðir, og *Cæsar Octavíanus* var þannig einn eptir sem ætzi hershöfðingi. Ráðið sem hafði beyg af því, að hann mundi eigi vera þar allur, sem hann var sæður, vildi aptra honum frá völdum og fól þess vegna *D. Brútusi* á hendur yfirráð hersins á Ítalíu, en *Sextusi Pompeíusi* öll hervöld á sjó. En *Cæsar Octavíanus* hélt til Róms og þegar honum var synjað þar um ræðismanns völdin, þá kúgaði hann ráðið með liðsafla þeim, er hann hafði, og varð þannig ræðismaður. Fengu nú liðsmenn hans ríkugleg laun úr þjóðfjárhirzlunni; allir, sem verið höfðu í samsæri móti *Cæsari* eða í vitorði með þeim, voru dæmdir í útlegð; leituðu allir þeir menn sér trausts og hælis hjá *Cassíusi* og *J. Brútusi*. Upp frá þessu kom það herlega í ljós, að það var mark og mið *Cæsars* Octavíanusar, að yfirstiga þessa tvö menn og alla aðra þjóðveldismenn. Og til þess, að geta sigrazt á þeim, þótti honum snjallast ráð, að gjöra samband við *Antóníus*. En það er frá *Antóníusi* að segja, að eptir ósigurinn við *Mútína* hafði hann flúið til *Gallíu* og gangið í félag við *Lepídu*, er hafði þar herstjóra á

1) Hinar orðlögðu ræður, er *Cícero* hélt þá móti *Antóníusi*, er nefndar «Filippsku ræðurnar»; af því að þeim er líkt við ræður *Demospones* hins gríska gegn *Filíppusi* konungi í Makedóníu, föður *Alexanders* mikla.

hendi. Lepídus sá var sonur þess, er gjörði óspektirnir í Rómaborg árið 78; hafði fylgt Cæsari og orðið ætli prestur (*pontifex maximus*) að honum látnum, en var að öðru leiti enginn atkvæðamaður. Þegar *Decimus Brutus* sá hvað verða vildi, leitaði hann á fund frænda síns Júníusar Brútusar, en varð handtekinn á leiðinni og drepinn að boði Antóníusar.

Þeir Antóníus og Lepídus héldu því næst öllu lífi sínu til borgar þeirrar norðantil á Ítalíu, er *Bónónía* hét (nú Bólogna), og þar kom *Cæsar Octavianus* til móts við þá með engu minni liðsafla. Áttu nú þessir 3 menn fund með sér á eyju einni lítilli í fljóti því, er *Rhenus* hét, þar hjá borginni; gjörðu þeir þá samband sín á millum, og urðu ásáttir um að skipta völdum með sér um 5 ára tíma, og efla hver annan til að eyða þjóðveldismönnum og brjóta þá undir sig; voru þeir nefndir: *priveldismenn hinir síðari* (*Triumviri reipublicæ constituendæ*; þ. e. priveldismenn til að skipa fyrir um þjóðveldið). Þetta þriggja manna veldi var að því leiti ólíkt hinu fyrra (*Pompeius, Crassus, Cæsar*), að þessi hin síðari samtök voru á allra manna vitorði, og síðan með lögum staðfest í Rómaborg, er þrístjórar þessir komu þangað. Það var nú þessu næst ákveðið, að *Cæsar Octavianus* og Antóníus skyldu fara í móti þeim *Brútusi* og *Cassíusi*, en Lepídus verða eptir í Róm sem ræðismaður. En nú var það tvennt, sem þeim þrístjórunum lá þýngst á hjarta, það var að eyða öllum sínum óvinum og að sedja græðgi allra þeirra herflokka, er þeir höfðu í sinni þjónustu, þess vegna tóku þeir það til bragðs, sem *Súlla* hafði forðum gjört, að þeir sömdu útleigðar-skrár (*Proscriptions-lister*) yfir alla þá menn, er þeir vildu úr braut ryðja. Höfust nú ofsóknir og manndráp í Rómaborg, að því skapi meiri og verri en á dögum Súllu og Mariusar, sem morðenglarnir voru nú þrír saman. Svo segja sagnaritendur, að 300 ráðherra og 2000 riddara hafi þá verið teknar af lífi eða ráðinn bani. Einn á meðal þeirra var *Cícero*, prýði þjóðarinnar. Hann var staddur á bugarði sínum skamt frá Róm, er honum kom fregnin um dauðadóm sinn; reði hann þá af að forða sér undan og fara til Makedoníu á Grikklandi og komst alt til sjáfar; en morðingjarnir náðu honum þar og unnu á honum (43 f. Kr.); var *Cícero* þá 64 ára, er hann var líflátinn. *Quintus* bróðir hans var þá einnig tekinn af lífi, og hafði verið ágætur maður. Sumir þeirra manna, er þá

var ætlaður dauði, komust undan og leitnðu sér skjóls hjá þeim *Brútusi* og *Cassíusi* austur í löndum, eða hjá *Sextus Pompeíusi*, er lá með flota sinn fyrir Sikiley.

Nú er að segja frá þeim *Brútusi*. Þeir höfðu þegar (árið 44) farið austur og sezt að í skattlöndum þeim, er þeim voru ætluð, og dregið þar lið að sér. Cassius lét skattlönd þau, er hann ræð fyrir, leggja óspart fê til stríðskostnaðar, en Brútus hlífði mönnum í því efni hvað hann kunni, og sjálfur var hann fátækur jafnan, þótt honum væri innanhandar að auðgast. Þegar þeir *Cæsar Octavíanus* og *Antóníus* höfðu lokið hinum mestu manndrápum á Ítalíu höldu þeir austur á Gríkkland með mikið lið til móts við þá *Brútus*. Varð fundur þeirra hjá *Filippborg* í Makedóníu (42 f. Kr.). Þeir *Brútus* og *Cassíus* vildu eigi þegar berjast, en Antóníus gat með dagnði sínum og herkænsku komið því svo fyrir, að orusta tókzt með þeim. *Cæsar Octavíanus* fylkti liði sínu móti *Brútusi*, en *Antóníus* móti *Cassíusi*. Varð sú endalykt þeirrar orustu, að Brútus vann sigur og náði herbúðum Octavíanusar, en Cassíus flýði fyrir Antóníusi, og með því hann hugði, að Brútus hefði þá einnig beðið ósigur, þá ræð hann sjálfum sér bana. Nú var það áform Brútusar, að berjast eigi að sinni, því að hann vissi, að hágur óvina sinna vesnaði dag frá degi. Og ef honum hefði horízt fregn af því, að lið það, er þeim *Cæsari Octavíanusi* var sent frá Ítalíu, var sama daginn, sem bardaginn stóð við Filippborg, gjörsamlega unnið á sjó af þjóðveldismönnum, þá hefði Brútus eigi breytt áformi sínu. En þá fregn sekk hann eigi, og liðsmönnum hans leiddist biðin og vildu fyrir hvern mun berjast. Tuttugu dögum eptir hina fyrri orustu bardist Brútus að nýju og beidd þá ósigur, og er hann sá sitt óvænna, og að lokið var öllu þjóðfrelsi, þá vildi Brútus eigi lifa, og lagði sig sverði í gegnum og lét svo líf sitt.

Eptir orustu þessa hélt *Antóníus* austur á *Asíu*, til þess að eyða þeim sem eptir voru af þjóðveldismönnum og leggja þar lönd undir sig, en þá komst hann í viðkynningu við *Cleópötru* Egyptadrottningu, er hann hafði boðað á sinn fund til *Tarsusborgar*. En úr því að þau höfðu híz, gat Antóníus ekki við hana skilið og fór með henni til Egyptalands, og lagðist þar í svall og ómensku. *Cæsar Octavíanus* snéri aftur til Ítalíu, og tók að skipta þeim verðlaunum meðal hermanna sinna, er þeim

höfðu verið heitin, en það voru 18 hinar beztu borgir á Ítalíu með öllu sem í þeim var. Urðu nú þeir, sem ójöfnuður þessi kom niður á, óvægir eins og við var að búast, og gripu margir þeirra til vopna; en Fúlvia kona Antóníusar, þristjóra, ákafakona og ófyrileitin, og L. Antóníus ræðismaður, bróðir hins, þóttust taka málstað þessara manna, og hófu ófrið og ætluðu sér að hrinda *Cæsar Octavianusi* úr völdum. Sendi hann þegar hershöfðingja sinn *Vipsaníus Agrippa* með liði á móti þeim; umkringdi hann L. Antóníus í *Perúsiaborg*, og lauk svo með þeim, að Antóníus varð að gefast upp. Þessa styrjöld hafa menn kallað: *Perúsi-ófriðinn*, (*bellum Perusinum*) 41—40 f. Kr. Áð því búnu kom *Markús Antóníus* heim frá Egyptalandi; lá þá við sjálft, að til vandræða horfði með þeim *Cæsari Octavianusi*, en sættir komust á milli þeirra í *Brúndistuborg* (40); skiptu þeir þá löndum milli sín þannig: Antóníus skyldi hafa öll austurlönd, *Cæsar Octavianus* vesturlöndin, *Lepidus* Afríku. Til þess nú að tryggja friðtan sem hezt, gekk Antóníus að eiga *Octavíu* systur *Cæsars Octavianusar*, ágæta konu; Fúlvia var dain skömmu áður.

Eptir að þeir *Brútus* og *Cassíus* voru fallnir, átti þjóðveldið (Republíken) engan forvígismann eptir nema *Sextus Pompeius* (son Pompeiusar mikla). Hann hafði skipalið mikið og hafði lagt undir sig margar eyjar á Miðjarðarhafi, og þristjórarnir höfðu orðið að viðurkenna yfirráð hans á eyjum þessum og samíð frið við hann. En sá friður stóð eigi lengi. Þeir *Cæsar Octavianus* og *Sextus Pompeius* kendu hver öðrum um sáttarof, og ófriður hófst að nýju milli Pompeiusar og þristjóranna; en þeir höfðu nú lengt þristjórnavöld sín um önnur 5 ár. Eptir ýms óhöpp, sem *Cæsar Octavianus* varð fyrir, vann *Agrippa* loksins mikinn sigur í sjó-orustu yfir *Sextusi Pompeiusi* (36 f. Kr.); flýði Pompeius þá til Asíu, og þar var hann síðan drepinn að ráðom Antóníusar. *Lepíðusi*, er jafnan þóttist fara halloka í viðskiptum við hina tvö þristjórana, kom þá til hugar, að ná yfirráðum yfir eyjum þeim, er Pompeius hafði haft hönd yfir, en *Cæsar Octavianus* ginnati með kænaskubróðum frá honum alla liðsmenn hans. Varð *Lepíðus* þá að biðja hann lífs og gríða og fékk það. *Cæsar Octavianus* tók lönd hans undir sig, en *Lepíðus* varð ætti prestur, sem hann hafði áður verið, og er hann úr sögunni.

Nú hafði *Cæsar Octavianus* fengið yfirráð yfir öllum vestar

löndum og stýrði þeim vel og viturlega. Vinir hans og ráðgjafar *Agrippa* og *Mæcnas*, hinir ágætustu menn, gengu honum til annarar handar, og styrktu stjórn hans í öllum greinum; mörg mein voru grædd og mörgu hrundið í rétt horf, er aflaga hafði farið í óeirðunum. Hins vegar hafðist *Antóníus* það eitt að, er honum var sjálfum til óvirðingar og Rómverjum til skapraunar. Hann var öllum stundum á Egyptalandi hjá Cleópötru; þó fór hann herför eina móti *Pörtum*, en á þeirri leið misti hann 24000 manns og komst sjálfur nauðulega undan; hann gaf Cleópötru og börnum þeim, er hann átti við henni, ýms rómversk skattlönd; hann lýsti yfir því, að *Cæsarion*, elzti sonur Cleópötru, væri sonur Júlíusar Cæsars; *Octavíu* konu sína, er ætlaði á fund hans og losa hann við þá vanvirðu, er hann var kominn í á Egyptalandi, vildi hann hvorki sjá né heyra, og rak hana heim aftur til Rómaborgar. Nú var eigi við að búast, að félagsskapur gæti lengur staðið milli þeirra *Antóníusar* og Cæsars *Octavíanusar*. Hið rómverska ráð svipti *Antóníus* öllum þeim völdum, er hann hafði; honum sjálfum vildu menn eigi beinlínis boða stríð, af því að hann hafði marga rómverska með sér, en Cleópötru var sagt stríð á hendur. *Antóníus* skildi hvert þetta miðaði, og safnaði liði um alla Litlu-Asíu, en í stað þess, að halda þá þegar liði sínu til Ítalíu sumarið 32 f. Kr., þá eyddi hann tíðinni í svalli og sællif, meðan *Cæsar Octavíanus* bjó her sinn sem bezt hann kunni og hafði fyrirhyggju um hvívetna. Árið eftir (31 f. Kr.) hélt *Cæsar Octavíanus* flota sínum austur um haf til *Actíu-höfða* í Akarnaníufylki á Grikklandi; þar lá fyrir *Antóníus* og Cleópatra, og höfðu lið mikið bæði á sjó og landi; voru skip þeirra bæði fleiri og stærri en *Octavíanusar*, en liðsmenn óhraustari. *Antóníus* treysti sér betur að berjast á landi en á sjó, en Cleópatra kaus heldur sjóorustu, og varð það framgengt. Tókst nú hin nafnkenda sjóorusta við *Actíum* (2. dag sept. 31 f. Kr.). *Agrippa* var fyrir skipaliði Cæsars *Octavíanusar*. En er orustunni tók að halla á *Antóníus*, flýði Cleópatra og alt hennar skipalið; og sem *Antóníus* sá það, hólzt hann eigi lengur við, og flýði á eftir henni; stóð bardaginn enn um hrið, en svo lauk, að *Cæsar Octavíanus* fékk þar mikinn sigur. Landher *Antóníusar* beið hans þar nokkra daga, en er hann kom eigi, gekk alt það lið *Octavíanusar* til handa og gerðust hans menn.

Ári síðar en þessi tíðindi urðu hélt *Cæsar Octavianus* til Egyptalands. Lèt Cleópatra þá allan her sinn ganga á vald hans, og leitaðist á allar lundir við að þóknast honum, en hirti ekki um Antóníus. En Octavianus lèt eigi ginnast, því að honum var einúngis um ríki Cleópötru og hin miklu auðæfi hennar að gjöra. Hann lèt taka *Cæsaríon* af lífi. Antóníus sá nú að í öll skjól var fokið, og lagði sig sverði í gegnum; og lauk svo hans æfi. Litlu síðar lèt *Cleópatra* eiturorm granda sér, að sumra manna sögn, en aðrir segja, að hún stýngi sig með eitruðum nálum til bana. *Cæsar Octavianus* gjörði Egyptaland að rómversku skattlandi og setti riddara þann, er *Cornélius Gallus* hét, þar til landgæzlu (30 f. Kr.).

Hér um bil 200 árum fyrir Kristsburð náði *Rómaveldi* að eins yfir Ítalíu, eyjar þær sem þar liggja fyrir landi, og yfir nokkurn hluta af Spáni, en síðan þá tíð, og fram að þeim tíma, er hér var komið (30 f. Kr.), höfðu Rómverjar lagt undir sig öll lönd og allar þjóðir umhverfis Miðjarðarhaðið. Allar þjóðir, vestan frá Atlantshafi austur að Evfrat-fljóti, og norðan frá Ríná suður að eyðimörkum Afríku, lutu boði og banni Rómaborgar. Allir menn á Ítalíu höfðu fengið rómverskan borgararétt; önnur lönd höfðu eigi réttindi til jafns við Ítali, en þeim var stýrt sem rómverskum skattlöndum; þau voru eign Rómverja og skattskyld undir þá. Sum lönd voru eigi algjörlega orðin skattlönd, en höfðu einskonar sjálfsforræði undir yfirstjórn Rómverja, t. a. m. *Máritania*, *Prakia*, *Ródusey*, *Lykia*, *Kappadokia*, *Kommagene*, *Gýðíngaland*. Fyrir Gýðíngalandi reði *Heródes* hinn grimmi frá Ídúmeu, eptir að Makkabear voru liðnir undir lok. Þjóðir þær sem hjuggu umhverfis Rómaveldi, og voru þeim óháðar, voru að mestu leiti lítt mentaðar, og deildust í ótal smáflokka; fyrir austan Rómaveldi voru að eins tvö ríki teljandi: *Armenia* og *Partaríki*. Hið síðarnefnda var víðlent; þar sátu konungar að völdum af *Arsasída*-ætt, en voru höfðingjum og stórmenni landsins mjög háðir, og jafnan voru þar styrjaldir um ríkiserfðir. Höfuðborgir þar í landi hétu *Ktesifón* og *Selevkia*, og stóðu báðar við Tígrísá hver andspænis annari.

Það má því svo að orði kveða, að því nær allur hinn mentaði heimur væri háður einni og sömu stjórn 30 árum fyrir Krists-

burð; *Rómaborg* var eigi einúngis aðalból, miðbik heimsstjórnarinnar, heldur einnig allra vísinda og íþróttar. Þar voru saman komin listaverk hinna frægustu meistara úr öllum heimsálfum, er Rómverjar höfðu tekið og til sín flutt, bæði með réttu og röngu; með þeim voru prýdd bæði alþjóðleg hús og einstakra manna heimkynni; húsin voru að því skapi rausnarleg og skrautleg. Það er t. a. m. sagt um hús *Clódiusar*, að það hafi kostað yfir millión ríkisdala í vorum peningum. *Markús Scaurus*, stjúpsonur Súllu, lét gjöra leikhús eitt, og skyldi að eins standa mánaðartíma, það tók 80 þúsundir manna, í því voru 300 súlur af dýrum marmara og 3000 skurðmynda. Þó voru búgarðar hinna rómversku auðmanna og stórmennis á landsbygðinni miklu skrautlegastir og viðhafnarmestir, enda var auður sumra manna mikill og ekki til sparað. Það er sagt, að *Pompeius mikli* hafi átt svo mikið fê hjá konungi einum í Kappadokíu, að 33 talentur (þ. e. um 60000 rd.) nægðu eigi til þess að greiða mánaðarvöxtu af því fê. Þegar *Lúcióllus* kom heim úr Asíuför sinni lét hann skipta meðal lýðsins 100 þúsundum vinkera. *Hortensíus*, nafnfrægur mælskumaður og jafnaldri *Cícero*s, var vanur að vökva trèn í aldingarði sínum með víni, og þegar hann dó fengu erfingjar hans eingöngu í Kíeyjarvíni 10 þúsundir vinkera. *Cícero* átti hér um bil hálfa aðra millión ríkisdala, þó var hann aldrei ríkur haldinn meðal ráðherranna. *Crassus* kvað engan ríkan, sem eigi gæti haldið her manns á tekjum þeim, er henn hefði af jörðum sínum. Eptir þessu fór háttsemi Rómverja í klæðaburði, borðhaldi o. s. frv., og þó varð óhóf og eyðsla manna miklu meiri og verri á dögum keisaranna. Málaraprótt og myndaskurður var Rómverjum aldrei sérlega laginn. Það voru grískir menn, er þess konar listir tíðkuðu í Róm. Hins vegar hófust fyrst bókmentir Rómverja eptir hið annað þúnverska stríð, og tóku mjög miklum framförum á þessu tímabili (200—30 f. Kr.); og þó bókmentir þeirra væru í mörgu lagaðar eptir grískri fyrirmynd, þá var margt í þeim einkennilegt og af sjálfs þeirra toga spunnið. Um og eptir ár 200 f. Kr. var *Enníus* skáld uppi; er hann hið fyrsta skáld hjá Rómverjum, sem nokkuð kveður að, og nokkurs konar skáldafaðir þeirra; eptir hann komu ýms skáld, eru þeir *Plautus* († 184) og *Terenzíus* († 159) þeirra merkastir. En á ofanverðu þessu tímabili náðu bókmentir Róm-

verja mestum þroska, og það svo í sumum greinum, að eigi varð síðan jafnmikill, því síður meiri. Hinir helztu rithöfundar á þessu tímabili, (er menn hafa nefnt Cícerós-öld, eða *hinn fyrri hluta gullaldar* í bókmentasögu Rómverja) eru: *Cíceró, Júlíus Cæsar, Sallústíus, Cornelíus Nepos, Terenzíus Vatró, Lúcrezíus og Catúllus*. Þeir tveir hinir síðast nefndu voru skáld. Latínsk tunga gekk um alla Ítalíu og tók að breiðast út vestur á bóginn til skattlandanna. En í hinum austlægu skattlöndum var grísk tunga aðalmálið, sem allir mentaðir menn töluðu, enda lærðu allir, sem til menta voru settir vestur í löndum, einnig þá tungu. Heldri manna synir létu sér ekki nægja, að gefa sig við bók-námi eingöngu í Rómaborg, heldur fóru líka til Grikklands og námu þar vísindi.

Í þessu hinu völduga ríki, var mentunin komin á mjög hátt stig, auðæfin orðin ákaflega mikil hjá öllu stórmenni, og nóg til af öllu því, sem miðaði til hóglistis og munaðar; en þó var ástandið þar miklum mun lakara en fyrrum hafði verið. Þjóðveldisstjórn átti eigi lengur við í hinu afarviðlenda ríki; mis-munurinn á ríkum og fátækum orðinn geysimikill; þrælarnir rétt-lausir, síðirnir spiltir, trúin dauð; þjóðlíf Rómverja var að ytri ásýnd glæsilegt, en hið innra var spillingin fólgin. Ný stjórnar-skipun gat að vísu bætt úr ýmsum göllum, en algjörleg bót varð eigi á því ráðin, nema með nýjum opinberuðum trúarbrögðum. Trúnni á hinum fornu guðum hafði mentunin kollvarpað og ann-ara þjóða trúarbrögð, sem komin voru inn í landið. Þeir, sem fundu hve ónóg hin fornu trúarbrögð Rómverja voru, sættu sig í þeirra stað við heimsspeki eður hjátrú austurlanda þjóða. Gyð-ingatrúin var útbreidd um allt ríkið, en afbökuð og magnlaus. Alstaðar hlutu menn að finna löngun til einhvers, sem var æðra, og þannig var brautin rudd fyrir hina *kristnu trú*.

Hið rómverska keisaradæmi.

(Frá því 30 árum fyrir Krists burð til árs 476 eptir Krists burð).

I. KEISARAR AF ÆTTUM JÚLÍUSAR OG CLAUDÍUSAR.

(Frá 30 f. Kristsburð til 68 eptir Kristsburð).

C. Júlíus Cæsar Octavíanus Ágústus († 14 e. Kr.)

Nú er þar til máls að taka, að *Cæsar Octavíanus* sneri heim aptur til Róms frá Egyptalandi (29 f. Kr.), og hèlt þá dýrðlega sigurhelgi í mánuði þeim, er *sextilis* hét, en síðan var nefndur *ágústus*, eins og mánuðurinn *quintilis* var nefndur *júlíus*, til virðingar við *Júlíus Cæsar*. Hann hafði fengið ógrynni fjár á Egyptalandi og skipti miklu af því meðal alþýðunnar, svo að hagar hennar batnaði stórum; undi hún þá sínum hluta vel og þótti yfirstjórn Octavianusar góð. Hann beitti líka öllum sínum viturleik og allri sinni slægð til þess að eyða allri mótspyrnu, friða ríkið, en draga öll yfirráð í sínar hendur; suma menn gjörði hann spaka með fægjöfum eða metorðum, suma rak hann af landi burt. Sjálfur lét hann sér dæmi *Júlíusar Cæsars* að kenningu verða, og forðaðist að taka sér alræðismanns nafn eða konungs, en lét öll hin fornu embætti halda sér að nafninu til, sem verið höfðu meðan þjóðveldið stóð; þannig skyldi hann einveldi sínu undir niðri, en smám saman komust öll þessi embætti í sjálfs hans hendur. Í fyrstu lét hann kjósa sig til *ræðismanns* á ári hverju, en seinna meir fekk hann það embætti æflángt, en lét aðra bera ræðismanns nafnið. Sömuleiðis lét hann veita sér æflángt *alþýðustjórávöldin*, og sagðist gjöra það til þess að vernda alþýðuna; eptir lát *Lepíðusar* varð hann einnig æzti prestur. Þegar er hann kom heim frá Egyptalandi, lét hann kalla sig *hershöfðingja* (*Imperator*), en því nafni fylgdu hin æztu hervöld; seinna lét hann sem hann vildi leggja þau völd niður, en var þó kosinn aptur til þeirra um 10 ára tíma; síðan voru þau völd hans optar en í eitt skipti endurnýjuð. Honum var einnig fengið *siðgæzlumanns*-embættið í hendur; og sem siðgæzlumaður ruddi hann tvisvar þeim mönnum úr öldungaráðinu, er honum voru mótsnúrir, eða sem honum geðjaðist eigi að. Eptir það þóttist hann óhræddur geta fengið ráðinu hlutdeild í völdunum með sér. Sem forseti ráðsins tók hann sér nafnið *Princeps*

(þaðan eru komin nöfnin: *Prinz* og *fursti*), og því nafni var *keisarinn* nefndur framan af. En nafnið «keisari» er dregið af *Cæsar*, er í fyrstu var að eins mannsnafn, en síðan, er það gekk í erfðir til ættmanna hans, er að ríkjum sátu, varð það alment heiti allra þeirra, er stýrðu Rómaveldi, þótt þeir væru af öðrum ættum. Nafnið *Ágústus* (hinn virðulegi eða hinn heilagi) fekk hann árið 27 f. Kr.; var það upphaflega að eins viðurnefni hans, en síðan voru keisarar alment nefndir því nafni.

Þjóðþingin eða þjóðfundina í Rómaborg lét *Ágústus* halda sér eins og verið höfðu, en þau urðu nú næsta þýðingarlitil, sem og var eðlilegt, því að mestur hluti hinna rómversku borgara bjó í fjarlægð við borgina. Á dögum Ágústusar segja menn að þeir, sem höfðu rómverskan borgararétt, hafi verið yfir 4 milliúnir manna, en með konum og börnum að minnsta kosti 16 milliúnir, en fólkestala í *Rómaborg* freklega 1 millión, (en, ef aðkomandi menn og þrælar eru meðtaldir, um 2 milliúnir). Nokkurn hluta af því valdi, sem þjóðþingin höfðu haft, fekk nú ráðið í hendur, en aptur tók keisarinn sum völd frá ráðinu, og fekk þau öðru og nyju *stjórnarráði* til meðferðar. Í þetta nýja ráð skipaði hann nokkra menn af öldungaráðinu, af riddarastéttinni, af embættismönnum og lögfræðingum. Yfirstjórn skattlandanna skipti keisarinn milli sín og öldungaráðsins þannig, að hann fekk ráðinu öll þau skattlönd, sem friðuð voru, og eigi var styrjaldar að vænta, en sjálfum sér ætlaði hann hin, þar sem búast mátti við ófriði innlendum eða útlendum. Í þeim skattlöndum hafði hann herliðið, er nú var orðið stöðugt setulið og undir einks annars manns stjórn en keisarans sjálfs. Í hernum voru bæði rómverskir borgarar og menn úr skattlöndunum. Auk þessa liðs hafði keisarinn sérstakt setulið í Rómaborg, 10 þúsundir manns, er nefndist lífvörður hans (*cohortes prætorianæ*). Foringinn fyrir því liði (*præfectus prætorio*) varð smámsaman ætli embættismaður ríkisins. Keisarinn hafði landstjóra í sínum skattlöndum, er voru kallaðir *legátar*, en landstjórar í skattlöndum ráðsins voru kallaðir *prókonsúlur*; undir þeim stóðu aðrir embættismenn. Allir þessir embættismenn höfðu fastar tekjur, en skattar af skattlöndunum gengu í ríkissjóðinn (*ærarium*), og í keisarans fjárhirzlu (*fiscus*). Var þessi ráðstöfun hin bezta fyrir skattlandsbúa alla, og gjörði hag og ástand þeirra miklu líkara því, er rómverskir borgarar höfðu, heldur en áður

hafði verið. Frá því er Makedonía var unnin (168), og þangað til þristjóravaldið komst á (43), höfðu rómverskir borgarar engan tekjuskatt goldið, en nú voru þau gjöld lögð á þá, og önnur fleiri bættust síðan við. Í hjúskap sínum og af ættmönnum sínum átti *Ágústus* keisari mjög hverfulu láni að fagna, og mátti mæðumaður kallast. Hann var þríkvæntur. Miðkona hans hét *Scribónía*; með henni átti hann eina dóttur barna, er *Júlía* hét; hana gipti hann systursyni sínum þeim, er *Markús Claudíus Marcellus* hét, efnilegum manni, en hann dó úngur. Giptist *Júlía* þá í annað sinn og átti *Agrippu*, sem áður er nefndur; stóð hann nú næstur til ríkiserfða, en andaðist á bezta skeiði (12 f. Kr.). Þeim *Agrippu* og *Júliu* varð barna auðið, og arfleiddi *Ágústus* sonu þeirra, *Cajus* og *Lúcius Cæsar*, en þeir dóu báðir á tvítugsaldri, litlu eptir Kristsburð. Var *Livía*, þriðja kona *Ágústusar*, grunuð um dauða þeirra bræðra, því að hún vildi koma syni sínum, *Tíberíusi Claudíusi Neró*, af fyrra hjónabandi, til ríkis. *Tíberíus* var kjarkmaður og dugandi maður í mörgu, en slægvitur og ákaflega myrkur í skapi og flaráður. Eigi var *Ágústusi* vel í þokka til hans, en þó gipti hann honum *Júliu* dóttur sína, tveim árum eptir að *Agrippa* var dáinn; urðu samfarir þeirra eigi góðar; fór *Tíberíus* af landi burt, og dvaldist 8 ár austur í *Rhódusey*, en *Júlía* lagðist í saurlifnað, og varð faðir hennar að láta hana fara burt úr borginni til eyjar þeirrar, er *Pandataría* hét. Eptir dauða þeirra dóttursona sinna, *Cajusar* og *Lúciusar*, tók *Ágústus* sér *Tíberíus* í sonarstað, og lét hann aðstoða sig í ríkistjórninni hin síðustu ár æfi sinnar.

Ágústus keisari jók ríkið um sína daga. Hérumbil 20 árum f. Kristsb. vann *Agrippa* sigur að fullu og öllu á þjóð þeirri norðan til á Spáni, er *Kantabrar* hétu, og alt til þess tíma hafði engum verið háð. Um sömu mundir var *Ágústus* sjálfur austur í Asíu; komu þar til hans sendiherrar af ýmsum löndum, þar á meðal austan af *Partalandi*, er færðu hönum þá menn, er eptir voru lifandi af þeim, er fylgt höfðu *Crassusi* og *Antóníusi*, og verið herteknir, svo og nokkur merki, er hershöfðingjar þessir höfðu mist í viðureign sinni við Parta. Merkilégastar voru herferðir Rómverja um þessar mundir til nábuðsjóða þeirra í Norður-álfunni. Hérumbil 15 árum fyrir kristsburð lögðu þeir bræður *Tíberíus* og *Dríus*, stjúpsynir *Ágústusar*, undir sig fjallalöndin

Rætiú, *Vindelíciú* og *Noricum* (það er Tyról og nokkur hluti af Baiern og Austurríki), einnig náðu Rómverjar þá *Pannoníu* (eystri hluta Austurríkis og vesturhluta Úngarns) og norðurhluta *Prakíu*; var það kallað *Mösía* eptir að Rómverjar unnu landið; áttu þeir nú þvínær öll lönd fyrir sunnan *Dóná*, vestan frá upptökum hennar og austur að ósum.

Þegar Rómverjar höfðu eignast lönd norður að *Dóná* og *Rín*, hófst bráðum ófriður milli þeirra og *Germana*, er bjuggu fyrir norðan fljót þessi. *Drúsus* stjúpsonur *Ágústusar* var þá skattlandsstjóri á Gallíu; hann lét gjöra yfir 50 kastala á Rínárbökkum til varnar móti Germönum, og hélt síðan margar herferðir norður í lönd þeirra, og komst alt norður að Elfunni. Til þess að geta komið skipum sínum inn í Zuydersjó, gróf hann skurð úr Rín norður í Yselfljót; er sá skurður enn til og kendur við Drúsus. Það varð dauðamein Drúsusar (9 f. Kr.), að hestur féll undir honum á hinni fjórðu herferð hans móti Germönum; varð Drúsus mjög harmdauði, því að hann hafði verið hinn vinsælasti maðar og ágætur hershöfðingi. Öldungaráðið gaf honum til heiðurs viðurnefnið *Germanicus* og svo niðjum hans. Eptir lát Drúsusar fekk Tíberíus bróðir hans herstjórn móti Germönum; vann hann ýms héröð undir Rómverja, fremur með undirferli og brögðum, en með hreysti og drengskap; mátti kalla að allar þjóðir milli Rínár og Vesarfljóts kæmst þá undir Rómverja. En er hinn rómverski hershöfðingi *Quintílius Varus* vildi leggja skatta á Germani, og neyða þá til að hlýðnast rómverskum lögum, gjörðu þeir samtök móti honum og höfðu þann fyrirliða, er *Hermann* (*Armin*) hét; hann var höfðingjason af þjóðflokki þeim, er *Kerúskar* hétu, og hafði áður verið í herþjónustu með Rómverjum; hann var hinn mesti hreystimaður, ann fósturjörðu sinni af hreinum hug, en hataði kúgun Rómverja. Varus hafði lið mikið þar norður, milli 30 og 40 þúsundir manns að öllu samtöldu; var það hin mesta hætta líttvopnuðum þjóðum og fákænum við hernað, að ætla sér móti Rómverjum bæði liðmörgum og hinum herkænustu. Þó lét *Hermann* slíkt eigi til fyrirstöðu verða og reðist á *Varus*, er hann fór yfir skógland mikið, er nefnt hefir verið *Teutóborgarskógur*, og hyggja menn verið hafi í fylki því, er nú heitir *Lippe Detmold*, skamt frá Vesarfljóti. Börðust þeir þar á skóginum í 3 daga, og lauk svo, að *Varus* féll og

mest alt lið hans. Atburður þessi varð 9 árum eptir Kristsburð. Við þessi tíðindi varð *Ágústus* keisari svo hryggur, að hann varð mönnum vart sinnandi, og æpti hástöfum: »fáðu mér aptur her-skarana mína Varus«! Var það þó eigi venja keisarans að bregða skapi sínu, þótt eitthvað misjafnt bæri að höndum, því að hann var allra manna stiltastur. Ágústus keisari dó 76 ára gam-all á ferð í *Nóla* í Campaníu 14 árum e. Kr.

Meðan *Ágústus* keisari sat að ríkjum breyttist hagur Róm-verja innanlands í mörgu til hins betra, enda var stjórn hans bæði viturleg og mild. Hann setti ýms þarfleg lög í landi, lét gjöra þjóðvegu ágæta um landið, kom á póstgöngum, og Agrippa kom því til leiðar, að landmælingar voru gjörðar víðsvegar um ríkið, vatnsveitingar miklar á ýmsum stöðum, og stórkostlegar húsasmíðar, t. a. m. hið nafnfræga *Panþeon* í Rómaborg. Sið-ferðið leitaðist Ágústus við að bæta á ýmsan hátt, en sú spillíng gat vart lagazt við útvortis tilskipanir einar. Lögreglustjórnin batnaði að vísu nokkuð í Rómaborg, og einn maður var skipaður þar til yfirstjórnar, er hét *staðarforíngi* (*præfectus urbi*).

Á dögum *Ágústusar* keisara stóð hinn síðari hluti gullaldar í bókmentasögu Rómverja. Þá voru uppi ýmsir ágætir menn, er efldu vísindi og listir á marga vegu, t. a. m. *Asíníus Pollió* og *Messala Corvinus*, en enginn er þó jafnfrægur fyrir slíka hluti sem *Mæcenas*; eru þeir menn síðan nefndir heiti hans, er eflla vísindi og styðja námsmenn. Þá voru þeir uppi *Virgílius*, *Hór-azíus*, *Ovídíus*, *Tíbúllus* og *Properzíus*, þjóðskáld Rómverja, og þá var *Lívíus* uppi frá Pataví, er ritaði sögu Rómverja, fróðlegt rit og mikið, en meiri hluti þess er glataður. Mælskumenn gátu eigi þrífzt síðan þjóðveldið hvarf. Grískir sagnaritarar voru og um þær mundir í Rómaborg, *Diódórus* frá Sikiley og *Diónysíus* frá Halikarnasi, og *Strabó* frá Kappadokíu, er ritaði fróðlega bók um landaskipun.

Hinn merkilegasti viðburður, er gjörðist á dögum Ágústusar keisara, er fæðing lausnara vors *Jesú Krists*. Þá var Heródes (mikli) sonur Antipaters, konungur á Gyðíngalandi, og er nafn-kendur af slægð sinni og grimd. Synir hans 3 skiptu landi eptir hann; fékk *Arkelás*, er var þeirra elztur, *Júdeu*, *Idúmeu* og *Sa-mariú*, en var 10 árum seinna rekinn frá völdum, og sá hluti af Gyðíngalandi var þá gjörður að rómversku skattlandi, og skipaður landstjóri yfir (*Procurator*).

Júlíusar og Claudíusar ættin.

Cajus Júlíus Cæsar, dómstjóri, † 84 f. Kr.

Cajus Júlíus Cæsar (Dictator), † 44 f. Kr. Júlía ∞ M. Atius Balbus.

Júlía ∞ Pompeius mikli, † 48 f. Kr. Atía ∞ C. Octavíus, dómstjóri.

Octavía ∞ 1. Marcellus. C. Júl. Cæsar Octavíanus Ágústus, † 14 e. Kr.
| 2. M. Antonius. ∞ 2. Scribonia. 3. Lívía, áður ∞ Tib. Claudíus Neró.

1. M. Claudíus Marcellus ∞ Júlía. 2. Júlía ∞ 1. Marcellus. Tíberíus, † 37. Drúsus († 9 f. Kr.).
| 2. Agrippa. |
3. Tíberíus. Drúsus.

2. Cajus Cæsar. 2. Lúclíus Cæsar. 2. Agrippína (eldri) ∞ Cæsar Germanicus. Cæsar Germanicus Claudíus, † 54
| ∞ Agrippína (eldri). ∞ 1. Messalína.
| 2. Agrippína (ýngri).
Octavía. Britannicus.

Neró. Drúsus. C. Cæsar Caligula. Agrippína (ýngri)
† 41. ∞ 1. Dómítíus.
| 2. Claudíus.

1. Neró ∞ 1. Octavía.
† 68. 2. Poppæa Sabína.

Athugasgrein: Merkið ∞ þýðir: kvongaður eða gipt.
Tölurnar 1, 2, 3 merkja: 1., 2. og 3. hjónaband.

Tíberíus (14—37 e. Kr.).

Eptir dauða Ágústusar kom *Tíberíus* stjúpsonur hans til ríkis og var þá 55 ára gamall. Hann var dulur maður í skapi og djúpsettur í ráðum. Hann lét sem sér væri mjög nauðugt, að takast ríkisstjórnina á hendur, en lét þó tilleiðast fyrir bænastað öldungaráðsins; en ráðið var á þeim tímum eigi orðið annað, en verkfæri í hendi keisarans. Eitt hið fyrsta, sem *Tíberíus* gjörði, eptir að hann var orðinn keisari, var að taka þann rétt, er þjóðþingin höfðu til að kjósa menn í hin æztu embætti, af þingunum eða þjóðinni, og fá hann aptur öldungaráðinu í hendur. Að öðru leiti lét hann stjórnarskipun hins forna þjóðveldis halda sér, en einungis að nafninu einu, eins og Ágústus hafði gjört; hann setti sér fyrir mark og mið, að halda einveldi því saman, er Ágústus hafði honum í hendur fengið, og stýrði því síðan með vitsmunum og dugnaði, en engu síður með slægð og ofriki; hann var sparneytinn og gætti þess vel, að skattlöndin væri eigi fæflett af þeim, er hann setti þangað sem landstjóra. *Tíberíus* keisari var tvíkvæntur. Hann kvongaðist þegar á unga aldri, og átti *Vipsaníu* dóttur Agrippu og unni henni mikið, en Ágústus neyddi hann til að segja skilið við hana, og giptast *Júliu* dóttur sinni; það hjónaband fór illa, og af gremju út af því öllu saman hafði *Tíberíus* farið til *Rhóduseyjar* og dvalið þar árum saman, eins og áður er sagt. Síðan var *Tíberíus* ókvæntur alla æfi. Með fyrri konu sinni átti hann son, er *Drúsus* hét; en er Ágústus tók *Tíberíus* sér í sonarstað, og leiddi hann til ríkiserfða eptir sinn dag, var það með þeim skilmála gjört, að *Tíberíus* afsalaði ríkiserfðir fyrir hönd sonar síns *Drúsusar*, til bróðursonar síns *Cæsars Germanicusar*, sonar *Drúsusar* þess, er dó á herferðum í Germaníu (9 f. Kr.), eins og fyr er sagt. *Cæsar Germanicus* átti *Agrippínu* (eldri), dóttur Agrippu og *Júliu*, hinn bezta kvennkost. *Lívía* móðir *Tíberíusar* var mikill óvinur Agrippínu. *Cæsar Germanicus* var í öllu hinn mesti ágætismaður, og hugði allur lýður gott til þess, er hann kæmi til ríkis. Þegar Ágústus keisari var látinn, vildu herskarar þeir, er *Germanicus* var yfir settur norður á Germaníu, taka hann til keisara en eigi *Tíberíus*, og gjörðu uppreist í því skyni; en *Germanicus* var svo göfuglyndur, að hann vildi hvorki hefja borgarastríð né byggja keisaratignina

af uppreistarmönnum; sefaði hann þannig liðsmenn sína með allmikilli hættu fyrir sjálfan sig. Til þess að fá þeim annað að starfa, fór hann herferðir um Germaníu (þjóðverjaland), og lagði lönd og lýði undir sig. Hann átti orustur við *Hermann*, og bar hærra hlut í þeirra viðskiptum. Á þeirri ferð lét *Germanicus* jarða bein þeirra *Varusar* og manna hans, er fallið höfðu fyrir Hermanní á Teutoborgarskógi. Tiberíus sá ofsjónum yfir frægð og vinsældum *Germanicusar*, og óttaðist hann sem alla afbragðsmenn; fyrir því bauð hann honum að hætta hernaði á Germaníu — »hann hefði unnið nægan sigur» — og koma heim til Rómaborgar. *Germanicus* sá hvað undir niðri bjó, en kom þó, sem honum var boðið. Litlu þar á eftir sendi *Tiberíus* hann austur til Asíu, og fekk honum þar yfirstjórn alla í hendur og meiri völd, en landstjórar voru vanir að hafa; en um sama leiti lét keisarinn landstjórnann á Sýrlandi, *Sílanus*, góðan vin *Germanicusar* fara þaðan, og setti þar aptur til landstjórnar mann þann, er *Písó* hét, mikinn dugnaðarmann, en hinn mesta stórbokka og engan vin *Germanicusar*. Hvað Tiberíus hefir sagt eður ritað *Písó* leynilega, vita menn eigi; en hitt er vist, að *Písó* gjörði Tiberíusi alt til skapraunar, er hann kunni, og nokkru síðar dó *Germanicus* þar eystra (19 e. Kr.); var það almenn sögn, að *Písó* hafi gefið honum eitur. Fór *Písó* eptir það til Rómaborgar til að brynda af sér því árnæli, en er hann kom þangað, var mál höfðað gegn honum; Tiberíus lét ná frá honum öllum þeim bræfum, er hann hafði ritað honum, og eptir það drap *Písó* sig sjálfur; en sumir sögðu, að Tiberíus lèti drepa hann.

Tiberíus hafði sagt, þá er hann kvaddi *Germanicus* heim af Germaníu, »að bezt væri að láta Germani sjálfráða, og myndu þeir þá eigast ílt eitt við innbyrðis». Það var orð og að sönnu, því að litlu síðar hófst þar ákölf styrjöld og stríð milli höfðingja þess er *Marboð* hét, og *Hermanns*, hetjunnar, sem fyr er nefndur. *Marboð* hafði lært hernað hjá Rómverjum; hann var drotnunargjarn og hinn mesti kappi. Hann var höfðingi þeirrar þjóðar, er *Markómenn* hétu; höfðu þeir um það bil, er Kristur fæddist, flutt sig búferlum vestan undan Myrkviðarskógum og austur í land það, er fyrrum hjuggu *Bojar*, og hét landið fyrir því *Bojohemum*; en nú heitir það *Böhmen*, og vèr köllum það *Bæheim*.

Marboð ræði fyrir meiri hluta Germaníu sunnan og austan; en Hermann stýrði þeim *Kerúskum*, er norðar og vestar bygðu löndin í Germaníu. Sú varð endalykt þeirrar styrjaldar, að Hermann bar hærra hlut, en Marboð varð að flýja og settist að á Ítalíu; og dó þar. Hermann barðist enn um nokkur ár og vildi sameina allar þjóðir á Germaníu, en þessi ágætismaður fæll að síðustu, og þó ungur að aldri, fyrir vèlabrögðum náunga sinna.

Þá er *Tíberíus* hafði verið keisari 9 ár breyttist stjórn hans í mörgu til hins verra. Hafa menn eignað það manni þeim, er *Sejanus* hét, og var foringi fyrir lífverði keisarans. Áður hafði varðlið þetta verið á ýmsum stöðum, en *Sejanus* safnaði því öllu á einn víggirtan stað í borginni. Varð sá hermannaflokkur fyrir þá sök miklu geigvænlegri eptir en áður. *Sejanus* var starfsmaður mikill, fullur ofdyrfðar og metnaðargirni; hann kom sèr með ótal brögðum svo í kærleika við *Tíberíus*, að keisarinn trúði engum nema honum; margt fór fram í ríkisstjórninni að hans ráðum, og *Sejanus* kom til hugar að gjörast einvaldur eptir *Tíberíus* látinn. Hann lét drepa á eitri *Drusus*, son keisarans (23 e. Kr.); hann ræðði *Agrippínu*, ekkju *Germanicusar*, og börn hennar við *Tíberíus*, og var slíkt auðgjört, því að *Tíberíus* varð eptir dauða sonar síns miklu tortrygnari en hann hafði áður verið, og hélt að allir myndu sitja á svikráðum við sig; hafði hann sína njósnaarmenn nálega alstaðar, er báru honum orð og gjörðir manna, svo að enginn var ugglaus um sig; hafði þá ráðið löngum fult í fangi með að dæma þá alla til dauða, er það var að sök gefið, að sæti á svikráðum við keisarann; var að öllu þessu hinn mesti ófögnuður um alt ríkið.

Skömmu eptir þetta fór *Tíberíus* keisari brott úr Rómaborg, og hafðist við 10 ár hin síðustu æfi sinnar á smáeyju þeirri, er *Caprea* hét, framundan *Campaníu*. Þaðan stýrði hann ríki sínu, en þó náði *Sejanus* enn þá meiri völdum í Rómaborg eptir en áður, og einkum síðan *Lívía* keisaramóðir var dáin, og enginn gat staðið honum lengur á sporði. Loksins fékk keisarinn þó grun á því, að *Sejanus* myndi ætla að steypa sèr úr völdum; gjörði hann þá mann þann, er *Macró* hét, og sem var litlu betri en *Sejanus*, að lífvarðarforingja, en bauð ráðinu að láta höndla *Sejanus* og draga hann fyrir lög og dóm; gjörði ráðið það svo

rækilega, að Sejanus var litlu síðar drepinn og ættmenn hans allir og vinir (31 e. Kr.).

En svo tortryggur og myrkur og harður í skapi sem *Tíberíus* keisari hafði verið áður hann vissi, að Drusus sonur hans var drepinn af Sejanusi, þá varð hann eptir það miklu viðsjálli og voðalegri. Þá voru menn svo að kalla daglega drepnir eptir hans skipun. Þá var Agrippína, ekkja Germanicusar tekin af lífi, og Drusus sonur hennar, eptir lángar þjáningar; en Neró, eldri sonur hennar, var áður dáinn. *Cajus Cæsar*, sem var þeirra bræðra yngstur, og hafði á unga aldri verið með hersveitum keisarans norður við Rín, og fengið þar viðurnefnið *Caligúla*, var hjá Tíberíusi á Capreu. *Cajus* var þá enn ungur og óreyndur, en þó hann hafi reynt að dylja sinn innra mann fyrir Tíberíusi, þá var keisarinn nógu skarpskygn til að sjá, hvað bjó í þessum unga frænda sínum, sem sjá má af þessu: að einhverju sinni varð tilrætt milli þeirra um *Súllu* alræðismann. *Cajus* átmælti Súllu mjög fyrir eitthvað. Þá mælti Tíberíus: »þú hefir alla hans ókosti en engan af hans kostum«. *Macró* vissi, að *Cajus* mundi koma til ríkis eptir Tíberíus og kom sér í vináttu við hann. Var Tíberíus þá hníginn að aldri, en þó skapið hið sama og engu mýkra en áður. Einhverju sinni var hann á ferð og leit á búgarða sína, þá fekk keisarinn aðsvif og leið í ómegin, héldu allir hann örendan og urðu glaðir. En Tíberíus raknaði við; sló þá ótta miklum á þá, er viðstaddir voru, en *Macró* tók það ráðs, að hann lét kæfa hann í rekkjuvoðum. Lét Tíberíus keisari þannig lif sitt, er hann hafði lifað því nær 78 ár, en verið keisari 23 (37 árum eptir Kristsburð).

Cajus Cæsar Caligúla. (37—41 e. Kr.)

Þá er Tíberíus var dauður, var *Caligúla* til keisara tekinn og hafði þá fimm um tvítugt; hugðu margir gott til ríkisstjórnar hans, því að menn mundu föður hans *Germanicus*, er mannvænstur þótti verið hafa. *Caligúla* gafst allvel í fyrstu, en er hann hafði ríkt 8 mánuði, lagðist hann í sótt og misti ráðið, og alla stund síðan var hann líkastur því, sem hann hefði eigi fult vit. Eitt hið fyrsta ódádaverk, er hann lét vinna, var að taka *Tíberíus* frænda sinn af lífi, sonarson *Tíberíusar* keisara; skömmu þar á eptir lét hann drepa *Macró* lífvarðarforingja, er mest og

bezt hafði styrkt hann til keisaradóms; síðan lét hann drepa fjölda manna fyrir litlar sem engar sakir. *Tiberíus* keisari hafði látið eptir mikið fæ (yfir 100 millíónir ríkisdala) í fjárhirzlum ríkisins; öllu því fæ eyddi *Caligula* á tveim árum, í margvíslegu óhöfl og ráðleysu. Hann lét t. a. m. gjöra brú yfir víkina milli *Bajæ* og *Puteóli*, og varði til þess ærnu fæ, einungis til að gjöra orð eins manns að ósannindum, er hafði sagt, að það væri eins fjarstætt, að *Caligula* yrði keisari, sem hitt, að hann gæti riðið yfir víkina milli bæja þeirra tveggja, er nú voru nefndir; hann lét smíða skip af sedrusviði einum, en skutir þeirra voru gimsteinum settir, og fleira þess konar. Einhverju sinni bauð hann út liði miklu, og fór herferð norður til Rínar, og þóttist ætla að færa Germönnum stríð á hendur. En er hann var kominn norður að Rín, lét hann nokkra menn af liði sínu fara yfir fljótið, og bauð þeim að felast þar. Því næst lét hann segja sèr, að nú væru óvinir hans komnir að fljótinu; bregður hann þá við og yfir fljótið og hertekur þessa sömu menn, sem hann hafði áður yfrum sent og boðið að felast þar. Raupaði hann allmjög af sigri þeim, er hann hefði þannig unnið. Öðru sinni dró hann saman 200 þúsundir manna, og bjóst að fara yfir til Bretlands; heldur því liði öllu norður að Bretlandssundi, og fylkir því þar við sjóinn; síðan býður hann öllu liðinu að fara og safna skeljum, og svo var þeirri herferð lokið. Eitt sinn sat keisarinn yfir borðum, og er minnst varði, rak hann upp skellihlátur; ræðismenn spurðu, að hverju hann hlæi. Keisarinn svaraði: „að því, að jafnskjótt sem eg bendi hendi til, þá get eg látið drepa yður alla“. Það sem hér er sagt, nægir til þess að sýna, hvernig *Caligula* var til orðs og æðis, og hve Rómverjum var nú brugðið frá því sem áður var, að þeir þoldu yfirráð hans um 4 ár. Loks tóku nokkrir foringjar í lífverði keisarans ráð sín saman, og drápu *Caligulu* og konu hans og barn (41 e. Kr.).

Claudíus (41—54 e. Kr.).

Nú þóttust Rómverjar góðu bættir, er *Caligula* var látinn, og þeir orðnir lausir við hann; vildi þá öldungaráðið koma á fót aptur þjóðveldinu forna, en lífvörðurinn, er reði svo miklu, vildi eigi annað heyra nefnt en keisarastjórn, því að þaðan var fjárvonin meiri. Var þá tekinn til keisara föðurbróðir *Caligulu*, sá

er *Claudius* hét; hann var þá fimtugur að aldri, brumur mjög á sál og líkama, allvel lærður maður, og hafði ritað bækur í sagnafræði, en óhæfur til að stýra jafnstóru ríki sem Rómaveldi. Hann hafði falið sig, þá er Caligula var veginn, og búizt við dauða sínum; en liðsmaður einn fann hann í því skúmaskoti, og varð hann þannig keisari. Þá er hann kom til ríkis var hann kvæntur í þriðja sinni, og hét drotning hans *Messalina*; hún var hin mesta óhemja og leiddi mann sinn, er lítið vissi hvað gjörðist, til margrar óhæfu; svo var frekja hennar og óskamfeilni mikil, að hún giptist opinberlega manni þeim, er *Silius* hét; var keisarinn þó á lífi og þar í nágreininu, er brúðkaupið stóð. En þetta dró hana þó til dauða, því að litlu síðar var hún drepin með vilja og vitund keisarans.

En þó *Claudius* keisari væri mjög afskiptalaus um marga hluti, þá gekk þó ríkisstjórn um hans daga í ýmsum greinum betur en við mátti búast. Þannig fengu margir skattlandsbúar rómverskan borgmannarétt; þrælar voru haldnir miklu betur en áður; mönnum var hegnt fyrir okur og fepintingar; lönd voru lögð undir ríkið t. a. m. *Mauritania* í Afríku (*Marokkó*), *Lycia* og *Prakia*; *Gyðingaland* var einnig gjört að skattlandi, og *Heródes Agrippa*, sonarsonur Heródesar mikla, settur yfir allt það land. Þá fór og *Aulus Plautius*, rómverskur hershöfðingi, til Bretlands, — en þangað höfðu Rómverjar eigi komið síðan *Július Cæsars* daga — og lagði suðurhluta þess undir Rómverja. *Claudius* keisari kom og sjálfur til Bretlands, og sá sigur sinna manna. Af þeirri för gaf ráðið honum og syni hans við *Messalínu*, viðurnefnið *Britannicus*. Nokkru eptir það kvongaðist keisarinn í fjórða sinn, og átti þá *Agrippínu* (ýngri) bróðurdóttur sína, ekkju *Domizíusar Ahenobarbus*, friða konu sínum, en grimma í skapi. Hún átti son eptir fyrra mann sinn, er *Domizíus* hét. Hún kom því til leiðar, að *Claudius* gipti *Domizíusi* þessum dóttur sína *Octavíu*; svipti son sinn *Britannicus*, efnilegan mann, erfðarétti, en tók *Domizíus* sér í sonar stað, er síðan var kallaður *Neró Claudius Cæsar*. Var *Neró* hafður í miklum hávegum, en *Britannicus* settur hjá í öllu. En er *Agrippína* hélt, að *Claudius* myndi sjá sig um hönd og taka sinnaskiptum, gaf hún honum eitur, og varð það hans bani (54 e. Kr.).

Neró (54—68 e. Kr.).

Neró var 17 vetra þá er Claudíus stjóri hans lét; var hann nú til keisara tekinn og reyndist allvel hin fyrstu stjórnarár sín, því að kennarar hans, *Burrus* lífvarðarforingi og *Seneca*, hinn nafnkendi spekingur, reðu þá mestu með honum; þjóðin nndi vel sín-um kosti og vænti sér árs og friðar, en sú von brást mönnum gjör-samlega. Neró tók skjótt að leiðast stjórnarstörfn og lét Agripp-ínu móður sína, og þá Burrus og Senecu hafa þau á hendi, en sjálfur sökti hann sér niður í svall og saurlífnað; drotníngu sína Octavíu hataði hann, en lagði ástarhug á aðrar konur. En sem móðir hans vissi það átalði hún hann harðlega fyrir, og lét hann skilja, sð *Britannicus* væri eins vel til stjórnar kjörinn sem hann. Neró lét eigi segja sér það tvisvar, og litlu síðar bar hann Bri-tannicusí drykk þann, er hann dó af samstundis. Frá þeim tíma greri aldrei um heilt með þeim keisara og móður hans. Um þessar mundir kyntist Neró keisari við konu þá, er *Poppea Sa-bína* hét; hún var hin fríðasta kona, en flest annað var henni illa gefið. Hún hafði gjörzt vinkona keisarans til þess að geta komizt í drotníngarsæti; fyrir því reyndi hún til á allar lundir, að ryðja þeim á brott, móður Nerós og drotníngu hans. Og af fortölum hennar lét Neró tilleiðast, að veita móður sinni bana-tilræði. En hann vildi leyna morðinu, og fyrir því lét hann gjöra skip, er þannig var til búið, að það skyldi all úr greypíngum gánga, þá er það væri á flot komið með móður hans; það varð og, að skipið liðaðist sundur undir henni, en hún synti til lands. Neró hætti eigi við hálfgjört verk, sendi menn af stað til höfuðs móður sinni, og lét drepa hana. Þeir Seneca og Burrus höfðu eigi þrek til að afstýra glæpi þessum, eða gátu það eigi. Sam-vizkan vaknaði reyndar hjá Neró eptir þetta ódæðuverk, en hann svæfði hana alt hvað hann kunni með óhemjusvalli og alskonar æðigangi. Litlu eptir þetta fóru báðir hinir ágætu ráðgjafar hans, *Seneca* og *Burrus*, frá honum. Burrus dó snögglega; Seneca komst í óvingan við keisarann og varð að fara brott. *Octavía* drotníng hans var rekin brott, og því næst ráðin af dögum; *Poppea* varð drotníng; eptirmaður Burrusar varð *Tigellínus*, hinn vesti maður; óstjórn og æði keisarans gekk langt yfir öll tak-mörk. Árið 64 eptir Kr. kom upp eldur mikill í Rómaborg, og

geysaði yfir hana í átta daga; brunnu þá tveir þriðjungar borgarinnar til kaldra kola; fórust þar margar ágætar fornmenjar og gripir, er aldrei hafa síðan fengizt. Neró lét reisa borgina við að nýju, og gekk til þess ógrynni fjár, og kúgaði hann það út af mönnum á allar lundir. Þess var alment getið til, að Neró hefði látið kveikja í borginni, til þess að geta gjört sér hugmynd um Trójuborgarbrennu; en til þess að hrynda því ámæli af sér, kendi hann kristnum mönnum, er þá voru margir orðnir í Róma-borg, um eldsvoðann. Lét hann nú ofsækja þá með mestu ákefð, og sættu margir þeirra hinum grimmustu ofsóknum og dauða. Það segja menn, að þeir *Pétur* og *Páll* postular, hafi verið líf-látnir í þeim ofsóknum.

Meðan á öllum þessum ósköpum gekk, var alþýðunni haldið í kyrð og spekt með matgjöfum og gleðileikum, en hinir heldri menn tóku að una illa afarkostum þeim, er þjóðin mátti sæta af hinum æðisgengna keisara; tóku þá (65 e. Kr.) nokkrir af ráðherrum og riddurum sig saman um, að steypa *Neró* úr völdum, en fyrirætlan þeirra varð opinber. Lét keisarinn þá drepa nokkra af þeim flokki; meðal þeirra var skáldið *Annæus Lúcanus*, bróðurson *Senecu*. *Seneca* var og sjálfur grunaður um, að hafa verið í vitorði með samsærismönnum, þó aldrei yrði það sannað, og bað Neró keisari, að hann skyldi deyja, en *Seneca* fékk sjálfur að ráða dauðdaga sínum. Lét hann þá opna sér æðar, settist í laug og lét sér blæða til ólífis (65 e. Kr.). Eigi lét *Neró* sér að kenningu verða samsæri þetta, en hélt hinni sömu grimd áfram sem að undanfögnu; hann drap konu sína *Poppeu* á þann hátt, að hann spynti fæti til hennar svo óþyrmilega, að hún fékk bana af. Hann læk og söng opinberlega í leikhúsum, bæði í Róma-borg og víðar: en dauðinn var vís, ef nokkur dirfðist annað en dáðst að honum fyrir þá íþrótt, og klappa lofi í lófa, eins og títt var á þeim stöðum, þegar mönnum þótti vel leikið og skemt-unin góð. Þess konar skemtiför fór hann yfir til Grikklands, söng þar og læk sér, og var þar vel fagnað.

En þó þannig gengi innanlands, sem nú hefir verið sagt, þá haggðist þó eigi álit og veldi Rómverja í viðskiptum þeirra við útlendar þjóðir. Á *Bretlandi* varð uppreist mikil, en *Svetóníus Paulinus*, rómverskur hershöfðingi og dugandi maður, seldi þær óspektir algjörlega. Austur í *Asíu* varð *Corbuló* hers-

höfðingi frægur mjög af sinni framgöngu; en hann var einn, er sanna mátti, hve vandfarið er afbragðsmönnum, þar sem harðstjórar ráða ríkjum. Neró vildi eigi að hann lifði; svo dó *Corbulo*. Á ofanverðum dögum Nerós hófu Gyðingar uppreisn, því að *Flórus*, landstjóri þeirra, hafði leikið þá mjög hart. Þeir höfðu þá krossfest hinn sanna *Messías*, og héldu í blindni sinni, að annar *Messías* eptir þeirra skapi mundi rísa upp, og frelsa þá undan oki og yfirdrottnun Rómverja. En Neró keisari sendi hershöfðingja þann, er *Titus Flavíus Vespasianus* hét, til Gyðingalands; hann vann hverja borg á fætur annari, þótt Gyðingar verðist af hinni mestu hreysti. Er það eitt til merkis um þá grimd, er menn þá börðust af, að í borg einni í Galílaey, er *Vespasianus* tók eptir lánga umsát, fèll hvert mannsbarn af 40 þúsundum, nema tveir menn; svo segir *Jósefus* sagnaritari Gyðinga, og var hann sjálfur annar af þeim, er lífi héldu.

Um þessar mundir gjörðu hersveitir Rómverja á Gallíu og á Spáni uppreist gegn *Neróni*, og tóku til höfðingja yfir sig *Servíus Sulpicius Galba*, landstjóra á Spáni, og gáfu keisaranafn; hann var þá rúmlega sjötugur að aldri. Fer hann því næst með liði miklu og stefnir til Rómaborgar. Við þau tíðindi urðu menn glaðir; gekk landslýðurinn allur *Galba* til handa. En *Neró* keisari flýði úr borginni, og er hann frétti, að ráðið hefði sagt sér upp hlýðni og hollustu og lýst yfir því, að hann væri réttdræpur hvar sem hittist, þá veitti hann sér bana með tilstyrk frelsingja þess, er honum fylgdi (68 e. Kr.). Neró dó með þau orð á vörum: „mikill listamaður fer þar sem eg fer!“. Var þá aldaða ætt *Ágústusar* keisara.

II. SKATTLÖNDIN TAKA ÞÁTT Í FORRÆTTI ÍTALA OG Í KEISARAÐÓMI (68—217 e. Kr.).

Galba. Othó. Vitellíus (68—69 e. Kr.).

Þegar menn líta aptur fyrir sig og yfir tíma þann, sem liðinn var frá dögum Júlíusar Cæsars, síðan einveldið komst á fót og keisarar settust að völdum, þá kemur það í ljós, að alt hið forna vald höfðingjanna og forrættindi rómverskra borgara er horfið, en komið aptur í staðinn *hermannavald*, sem keisarinn hefir í sinni hendi og beitir eptir því sem honum þykir við þurfa.

Keisarin hlefr aðsetur sitt í Rómaborg, herskarar hans eru þar við höndina, og þaðan er hinu víðlenda Rómaveldi stjórnað. Skattlöndin eru í fjarlægð; þar eru einnig herskarar; þar ráða menn litlu, en hlýða því boði og banni, sem út gengur frá Rómaborg. En eftir því sem síðirnir spillast í Rómaborg, en skattlöndin mentast og finna betur til framfara sinna og apturfara stjórnarinnar í Rómaborg, að því skapi vex herliði og íbúum skattlandanna hugur. Þeir vilja ekki að Rómverjar einir ráði því í hvert skipti, hver til keisara verði kosinn; þeir vilja einnig ráða nokkru um það, hvað fram fer í Rómaborg. En þó herlið skattlandanna og íbúar þeirra hugsaði á þá leið, sem nú var sagt, og þó þeir yrðu yfirsterkastir í Rómaborg og gætu ráðið því, hver þar yrði keisari, komu þeir eigi fram sem útlendingar, er kollsteypa vildu hinu rómverska valdi, heldur álitu þeir sig sjálfa sem rómverska borgara, sem samþegna þeirra manna, er heimili áttu á Ítalíu og í Rómaborg. Rómaveldi var enn þá í augum þeirra hið rétta heimsveldi, og Rómaborg hinn rétti aðseturstaður og höfuðborg heimsstjórnarinnar. Síðan breyttist þetta alt á annan veg eins og sagan sýnir.

En nú viku sögunni aptur þangað, sem *Neró* keisari er fallinn frá, en *Galba* er tekinn til keisara og heldur til Rómaborgar. Hann var hinn fyrsti keisari, er herlið skattlandanna setti til þeirrar tignar. Hann hafði verið hinn nýtasti skattlandsstjóri, en hann var eigi því vaxinn, að stýra öllu Rómaveldi. Hann var maður harður og ágjarn og vildi eigi greiða lífverðinum það fè, er heitið hafði verið, en gæðingar hans kúguðu menn til fjár og beittu ýmsum ójöfnuði og harðneskju. Varð keisariinn því brátt óvinsæll, og eftir missirisstjórn var hann drepinn af lífverðinum, er tók *Othó* til keisara í hans stað (69 e. Kr.).

Othó hafði verið svallvinur *Nerós*; en *Neró* hafði tekið frá honum konu hans *Poppeu*, og síðan sent hann til *Lúsitaníu* sem skattlandsstjóra. Hann hafði styrkt *Galba* til keisaratignar, en er *Galba* eigi vildi arfleiða hann, þá æsti *Othó* lífvörðinn móti *Galba*. *Othó* ræði ríkjum hálf missiri. Herliðið á *Germaníu neðri* (nordausturhluta Gallíu) hafði, áður *Galba* var feldur frá ríki, tekið hershöfðingja sinn, er *Vitellíus* hét, til keisara. Hælt *Vitellíus* þá til Ítalíu; varð fundur þeirra *Othós* hjá *Bedriacum* fyrir norð-

an *Póelfu*. Othó hafði ósigur og drap sig sjálfur (69 e. Kr.). Eptir orustu þessa varð *Vitellíus* keisari yfir Rómaveldi. Hersveitir hans óðu yfir Ítalíu með gripdeildum og ráni, eins og það væri óvinaland, en keisarinn hugsaði eigi um annað en ofát og ofdrykkju. Það er sagt, að þá átta mánuði, sem hann sat að völdum, hafi hann eytt til matar og drykkjar nálægt 50 millíónum ríkisdala í vorum peningum. Herinn á Egyptalandi, Sýrlandi og Gyðingalandi, undi því illa, að þeir vestur í löndum skyldu ætíð ráða því hver keisari yrði, og tóku *Vespasianus* hershöfðingja, sem áður er nefndur, til keisara yfir sig; slíkt bið sama gjörðu hersveitirnar á Pannóníu, og brutust síðan til Ítalíu. Urðu nú óspektir í Rómaborg; Júpítershof á Capitólíó brann til kaldra kola. Þeir sem stóðu með *Vitellíusi* keisara urðu ofurliði bornir, og sjálfur hann illa leikinn og drepinn og varpað í Tíberfljótið (69 e. Kr.).

Flavíusarnir (69—96 e. Kr.).

(*Vespasianus*. *Títus*. *Domizianus*).

Þá er (*Titus Flavius*) *Vespasianus* var til keisara tekinn, og varð að takast ríkisstjórn á hendur, bjó hann ferð sína til Rómaborgar, en setti *Títus* son sinn yfir herinn á Gyðingalandi. Settist *Títus* um Jórsalaborg; en flokkadrættir miklir voru með borgarmönnum, og spilti það eigi allstið þeirra hlut. Nú sem húngrið tók að þreyngja að þeim, bauð *Títus* þeim góða kosti, ef þeir gæfist upp; en Gyðingar settu þar þvert nei fyrir. Eptir nokkra umsát náðu Rómverjar inngöngu í borgina, en Gyðingar settust í musterið (*Heródis musteri*) og vörðust þaðan af mikilli hreysti. *Títus* vildi fyrir hvern mun hlífa hinu veglega musteri, en fékk þó eigi spornað við því, að eldur kæmist í það, og brann það niður til grunna. Eptir það sóttu Rómverjar borgina með eldi og járn og lögðu alt í eyði. Það er mælt, að yfir milliön manna hafi týnt af Gyðingum í þessari óttalegu styrjöld, og margar þúsundir seldar mansali (70 árum eptir *Kristsburð*). Með þessum óförum var Gyðingaríki lokið, og þjóðin hefir síðan verið dreifð út um víða veröldu.

Hið sama ár sem tíðindi þau urðu á Gyðingalandi, er nú voru sögð, hófu *Batavar*, er bjuggu við Rínárósa, uppreist mikla undir forustu þess manns, er *Claudíus Civilis* hét; ýmsir gall-

verskir og germanskir þjóðflokkar gengu í lið með þeim, en sundurlyndi sjálfra þeirra og dagnaður Rómverja eyddu því fyrirtæki. Gengu Batavar til hlýðni og gjörðust bandamenn Rómverja, eins og þeir höfðu áður verið frá dögum *Drususar*, og guldu þeim skatta.

Nú sem *Vespasianus* var sextur að völdum, höfðu Rómverjar um síðir fengið dugandi keisara yfir sig (69—79), er með viturleik, réttðæmi og sparsemi ræði bót á mörgum þeim meinsemdum, er þjóðina höfðu niðurbælt undir harðstjórn og óstjórn hinna fyrri keisara. Hann rak þá menn, sem honum þótti littnýtir, úr ráðinu, en tók aptur í þeirra stað ráðsetta mienn og reynda, bæði af Ítalíu og úr skattlöndunum; af þessu jókst álit og traust manna á öldungaráðinu; herliðið var orðið agalaust, keisarinnt kipti því í liðinn og kom aptur á góðum hermannaga; hann safnaði miklu fê í fjárhirzlur ríkisins, sem áður voru tóm, og gat þannig látið reisa mörg stórhýsi, er sum höfðu legið í rústum síðan Nerós brennu; hann lét aptur reisa höfð á Capitólíum, og hið mikla leikhús, er tók 87000 manna. Tóptir þess standa enn (*Colosseum*), og þykja hið mesta furðuverk. *Vespasianus* var manna hófsamastur og sparneytnastur, og fyrir því minkaði mjög í Rómaborg hið mikla óhóf, er áður hafði átt þar heima meira en um freka öld. Hann setti menn til að kenna mælskufræði og veitti þeim árleg laun; hinn fyrsti af kennendum þeim var hinn nafnkendi *Fabius Quintilianus* frá Spáni; hann þótti nokkuð bæta aptur visindalegan smekk hjá Rómverjum, er áður var farið að hnigna. *Vespasianus* þótti nokkuð harðdrægur og nærgöngull í fjárheimtum við menn, en það virðist þó hafa verið eigi um skör fram, þegar litið er til hinnar stjórnlæsu eyðslu og óhófs, sem á undan honum átti sér stað. Hann lagði ýmsa nýja skatta á menn til þess að safna fê í ríkissjóðinn; þar á meðal á öll keituker í þófaremyllum. Sá tollur þótti Títusi syni hans óviðfeldinn. Þá er sagt, að keisarinnt hafi tekið gullpening og brugðið fyrir vitin á syni sínum og spurt, hvort hann finni nokkurn óþef af þessu. *Vespasianus* keisari varð sjötugur og andaðist 79 árum eptir Kristsburð. Hann hafði verið hinn þarfasti höfðingi.

Eptir hann kom til ríkis sonur hans, er hét *Títus Flavius Vespasianus* öllu nafni, en jafnan er nefndur *Títus* (79—81 e. Kr.). Menn hugðu misjafnt til stjórnar hans, því að hann hafði verið

haldinn nokkuð gjálfur framan af æfnni. En sem hann var keisari orðinn, gjörðist hann hugljúfi hvers manns fyrir sakir mildi sinnar og göfuglyndis. Hann var vanur að segja, að þeim degi hefði hann glatað, er hann gat eigi gjört einhverjum eitt-hvað gott, og að enginn mætti hryggur ganga frá háseti keis-arans. Við þá, sem komu til hans og báru sakargiptir á aðra menn, var hann óþýður og enda refsíngasamur; svo hafði og faðir hans verið. Fátt var honum jafnkært sem að geta gefið mönnum upp sakir. Þjóðin kallaði hann: yndi og eptirlæti mann-kynsins (*amor et deliciae generis humani*). Á hinu fyrsta ríkis-stjórnarári *Títusar* (79), kom upp eldur mikill í *Vesúvíusfjalli* með ógurlegu öskufalli og hraunflóði; lögðust þá í eyði 3 borgir, *Herculanum*, *Pompeji* og *Stabiae*, er eigi fundust aptur fyr en undir miðja átjándu öld; hafa menn síðan grafið til þeirra og fundið þar margar ágætir fornmenjar, er mjög hafa frætt menn um hýbýlahag og háttsemi Rómverja á þeim tímum; sýna það húsöggn þeirra og búsgögn, er þannig hafa fundizt, að smekkur og tilfinning fyrir hinu fagra, hefir verið einstaklega næmur og lifandi, jafnvel hjá alþýðumönnum. Og svo segja fróðir menn, að fegurð þessara fornu gripa hafi eigi alllitið gjört til þess, að vekja fegurðartilfinningu manna nú á tímum, er mjög var farin að dofna og spillast á næstliðinni öld. Menn eru enn að grafa, og finna ýmsa hluti á þessum fornu stöðvum, og er það eigi litil fyrirhöfn, þar sem öskulagið, er hylur þessar fornborgir, er frá 68 til 100 feta á þykkt.

Í þessu vöðalega eldgosi fórst hinn ágæti náttúrufræðingur *Plíníus* hinn eldri, er hann vildi sjá og ransaka þenna atburð, en hætti sér of nærri og kasnaði í öskurykinu; systursonur hans, *Plíníus* hinn yngri, hefir skýrt frá atburði þessum í bréfum til *Tacitusar* sagnaritara, sem enn eru til. Ofan á þær hörmúngar, sem eldgos þetta olli mörgum þúsundum manna — *Campaníu-hærað* lagðist þvínær alt í eyði um stundarsakir —, bættist sótt mikil, er geysaði í Rómaborg og víðar um landið, og eldsvoði, er lagði fjölda húsa í Rómaborg í eyði. Í öllum þessum mann-raunum sýndi hinn ágæti keisari dæmafátt veglyndi og góðgirni; hann seldi eigur sínar til þess að hjálpa hinum húsvilltu og fátæku, og til þess að þurfa eigi að leggja nýja skatta á þegna sína. *Títus* keisari unni mjög fagurri húsagjörð og stórsmíðum,

og lét gjöra laugahús ákaflega stór og skrautleg, og margt fleira; eru enn til nokkrar leifar af stórvirkjum þessum. Ríkisstjórn *Titusar* var fögur en skammær. Eptir tveggja ára stjórn, ungur og í fullu fjöri, andaðist hann til mikils harms fyrir land og lýð (81 e. Kr.).

Þá urðu mikil umskipti í Rómaveldi, því að til ríkis kom *Domizianus* (81—96) bróðir hans, hinn vesti maður, og svo ólíkur *Titusi* um flesta hluti sem þeir voru náskildir. Menn hafa jafnvel grunað *Dómizianus* um dauða bróður síns, Hann var lítt mentaður, tortryggur, sællifur, latur, hægómagjarn og ákaflega grimmur; hann drap flugur, þegar eigi var annað stærra fyrir hendi; hann lét kalla sig »*drottinn og guð*». Heimsspekínga rak hann á brott úr Rómaborg t. a. m. *Epiktet*; en þeim vísindamönnum, sem báru lof á hann, leyfði hann að vera þar kyrrum.

Dómizianus vildi líka láta sjást, að hann væri hermaður, og fór herferð móti *Germönnum*, en sá þá aldrei, sneri síðan heim og hélt sigurbelgi, og lét kalla sig *Germanicus*. Það var líkast því sem *Caligula* væri risinn upp aptur. *Dakar* átti um þær mundir ríki mikið fyrir norðan *Dóná*. *Decebalus* hét konungur þeirra; hann ræðist suður yfir ána og fór herskildi um *Mösíu*, er Rómverjar höfðu hönd yfir. *Dómizianus* fór til móts við þá *Dakana*, en þeirra viðskipti fóru svo, að keisarinn varð að semja frið við *Decebalus* og lofa að greiða honum skatt á ári hverju.

Á dögum *Claudíus* keisara höfðu Rómverjar, eins og áður er sagt, lagt undir sig suðurhluta Bretlands. En Bretar undu við hið vesta og gjörðu löngum uppreistir, þótt sesaðar yrði. *Vespasianus* keisari hafði sent þangað *Júlíus Agrícóla*, ágætan hershöfðingja og bezta mann. *Agrícóla* var 7 ár á *Bretlandi* og lagði það alt undir sig og allan suðurhluta *Skotlands*, alt norður að ám þeim, er nú heita *Clyde* og *Forth*; hann fór jafnvel herferðir lengra norður og átti orustur við Skota; hann lét og menn sigla umhverfis Stórbretaland; en keisaranum læk öfund á um afrekverk *Agrícólu* og bauð honum að hætta og koma heim til Róms; dó *Agrícóla* að nokkkrum árum liðnum, en sumir segja af völdum *Dómizíans*. *Tacitus*, hinn ágæti sagnaritari, átti dóttur *Agrícólu*, og hefir ritað æfsögu hans; hann telur *Agrícólu* sælan þess, að hann lifði eigi á hinum síðustu árum *Dómizíans*, því að þá gekk grimd hans úr hófi. Loksins vildi hann drepa drotníngu sína

og ýmsa af hirðmönnum, en þeir urðu skjótari til bragðs, og drápu hann 96 árum eptir Kristsburð.

Keisaradæmið frá 96—217 e. Kr.

Þeir menn, sem ráðið höfðu Dómizíanusi bana, komu því til leiðar, að einn af öldungaráðinu var tekinn til keisara. Hann hét *Coccejus Nerva*, ættaður frá Kritey, gamall maður að aldri, en vel virður af öllum hinum betri mönnum. *Nerva* keisari gjörði hvað hann gat til þess að friða og bæta í ríkinu; hann linaði skatta á mönnum, bætti réttarfar, fekk fátækum mönnum jarðnæði. En hann vantaði þrek og kjark. Lifvörðurinn krafðist með frekju að banamenn Dómizíans yrðu framseldir til dauða, og keisarinn treystist eigi til að afstýra því. En er hann sá, að hann myndi eigi einfær um stjórnina og þyrfti hjálpar við, þá kaus hann þann mann, er *Ulpíus Trajanus* hét, sér til aðstoðar í stjórnarstörfum, og tók hann sér í sonar stað. Litlu síðar andaðist *Nerva* keisari (98 e. Kr.).

Trajanus (98—117 e. Kr.) var spánverskur að ætt, og þá hershöfðingi norður í Germaníu, er hann varð keisari. Hann var einhver hinn vitrasti og beztí einvaldshöfðingi, er nokkru sinni hefir uppi verið. Stjórn hans var í öllum greinum svo ágæt, að menn gáfu honum viðurnefnið: *Optimus* (hinn beztí); og um marga mannsaldra eptir hans daga var öldungaráðið vant, að færa hinum nýju keisurum heillaóskir sínar með þeim orðum: „*vertú hamíngjusamari en Ágústus og betri en Trajanus*“. Hann gaf þjóðinni aptur leyfi til að kjósa embættismenn á þjóðþingum. Hann stýrði Rómaveldi með miklum dugnaði, viturleik og starfsemi, var réttlátur og mildur, ör á fè og litillátur, hófsemdarmaður hinn mesti; fjáshirzlur ríkisins voru fullar um hans daga, þó létti hann sköttum og skyldum af þegnum sínum, veitti styrk til uppeldis fátækra manna börnum, stofnaði bókhöldur, bætti þjóðvegu og jók nýjum við, lét gjöra hafnir (t. a. m. *Civita Vecchia*), reisa stórhýsi og annað fleira. Einna mest dáðust menn að torgi því hinu mikla og fagra, er hann lét gjöra í Rómaborg; yfir þvert torgið gengu súlnagöng, og á því miðju lét hann reisa súlu þá, er við hann er kend og stendur enn í dag; hún var 109 feta há og mátti ganga upp í hana að innan; ofan á súlunni stóð

líkneskja keisarans af málmi, 22 feta há. En *Sixtus* páfi hinn fimti lét taka hana ofan og setja aptur líkneskju *Péturs* postula.

Trajanus keisari var hinn mesti hermaður og unni mjög hernaði og orustufrægð, hann var vandlátur og refsíngasamur við hermenn sína og hafði góðan aga á þeim. Honum þótti nauðsynlegt að Rómverjar ynni sér nokkuð til ágætis til þess að halda við fornri frægð og fornri hreysti, hann vildi og eyða þeirri vanvirðu, sem Dómizíanus hafði gjört Rómverjum, þá er hann friðaðist við Decebalus. Fyrir þá sök fór Trajanus keisari með her sinn til *Daciú* á hendur Decebal konungi og átti við hann orustur og hafði jafnan sigur, Lagði keisari *Daciú* alla undir sig og gjörði að rómversku skattlandi, en Decebalus fyrirfór sér sjálfur, og margt stórmenni hans með honum. Trajanus fékk menn af ýmsum löndum til að flytja sig búferlum til *Daciú*, og vísaði þeim þar til landa. Keisarinn lagði einnig lönd undir sig í Asíu. Hann vann *Arabíu* hina grýttu, og með því að *Partar* höfðu tekið sér umráð öll í *Armeníu*, og hafið þar konung einn til ríkis, en Rómverjar þóttust þar einir eiga yfir að ráða, þá hélt Trajanus keisari liði sínu þangað austur, átti þar margar orustur og hafði jafnan sigur; lagði hann þá undir sig *Armeníu*, *Mesópotamíu* og *Assyríu*; vann höfuðborgir *Parta*, *Selevkíu* og *Ktesifón*, og hélt síðan niður eptir *Tígrisá* og út til Persíuflóa. Aldrei hafði Rómaveldi orðið jafnstórt og víðlent sem nú eptir þessa herferð. Um haustið eptir tíðindi þessi hélt *Trajanus* keisari til Sýrlands, og var þar um veturinn. Þar varð hann veikur og vildi þá halda heim til Rómaborgar, en komst eigi lengra en til *Selinus* í *Kilikíu*. Þar andaðist hann 62 ára gamall, 117 árum eptir Kristsburð.

Ælius Hadrianus, samlandi Trajans og frændi, tók keisara-dóm eptir hann og stýrði Rómaveldi um 21 ár (117—138). Hann var að vísu ekki þeim miklu mannkostum búinn sem Trajanus hafði verið, því bæði var hann nokkuð hægómagjarn, og eigi laus við austurlenzka hjátrú, enda grimmur ef svo bar undir, og lét taka nokkra ágæta menn af lífi fyrir litlar sakir; en þrátt fyrir þessa galla var hann einhver hinn starfsamasti og nýtasti keisari með Rómverjum. Einkum höfðu skattlöndin gott af árvekni hans og stjórnsemi; hann fór um alt ríki sitt, opt fótgángandi og fámennur, og leit eptir öllu. Alstaðar setti hann þarfar stofnanir á fót, bygði nýjar borgir, t. a. m. *Hadrianopolis*

í þrákiu (Adrianopel), hresti við og prýddi hinar fornu, einkum *Apenuborg*, er hann hafði miklar mætur á, sem fornu höfuðbóli vísindanna. *Hadrianus* keisari lét laus þau lönd öll, er Trajanus hafði unnið fyrir austan *Euftrat*. Á Bretlandi lét hann og laust það land, er liggur fyrir norðan *Solway-fjörð*, (sem enn skilur England frá Skotlandi), og lét hlaða 16 mílna lánan grjótgard þaðan og austur í *Tynesfjót*. Það er fyrir sunnan Norðymbraland; sèr enn merki til garðsins, og er kendur við Rómverja. *Hadrianus* vildi eigi auka ríkið að löndum, en verja hitt því betur, sem hann hélt eptir, og halda þar góðum friði og stjórn, og það tókst honum hvorttveggja. Valla mátti heita, að ófrið bæri að höndum í hinu víðlenda Rómaveldi um hans daga, nema á Gyðíngalandi. Gyðingar höfðu aldrei verið tryggir, hvar sem þeir voru, síðan musteri þeirra var lagt í eyði á dögum Títusar, og þeir hraktir brott frá Jórsölum. Meðan Trajanus sat að ríkjum, gjörðu þeir óspektir hér og hvar og ollu manndrápum, en voru jafnharðan bældir niður aptur. Nú hlupu þeir aptur upp til ófriðar á dögum *Hadrians*, er hann lét reisa nýja borg á rústum Jórsala og kalla *Ætta Capitólína*, og gjöra þar Júpítershof, sem musterið hafði áður staðið. Gjörðist sá maður fyrirliði Gyðinga, er hét *Bar-Chochba*, og þóttist vera sannur *Messias*. Í þeim ófriði féllu margar þúsundir Gyðinga; voru þeir alveg reknir brott úr hinni nýju borg, er síðan fekk aptur hið forna nafn (Jerúsalem). Því nær öll *Júdea* lagðist þá í eyði; Gyðingar tvístruðust enn meir en áður út um heiminn.

Hin síðustu ár æfi sinnar þjáðist *Hadrianus* keisari mjög af sjúkdómi, og var þá ákaflega vanstiltur. Hann var barnlaus, eins og Trajanus hafði verið, og kaus sèr í sonar stað og til eptirmanns þann, er hét *Títus Antónínus*. Litlu síðar andaðist *Hadrianus* keisari eptir miklar þjáningar (138 e. Kr.).

Títus Antónínus tók þá við ríkisstjórn (138—161), og er alment nefndur *Antónínus Píus* (þ. e. hinn ættrækni), að líkindum fyrir þá sök, að hann fekk komið því til leiðar, beint á móti fyrirætlun ráðsins, er á hinum síðustu árum *Hadrians* hafði snúið í móti honum, að tilskipanir hans skyldu standa í fullu gildi, og honum veitast guddómlegur heiður, eins og venja stóð til. *Antónínus Píus* var mjög líkur Títusi í skapi, hinn bezti og ástælasti maður, leitaðist við með mildi og spekt að bæta hag þegna

sinna, setti góð lög, er jafnvel vernduðu bæði þræla og kristna menn í ríkinu. Svo fór mikið orð af réttðæmi hans, að ýmsar útlendar þjóðir lögðu vandamál sín undir úrskurð hans. Hann tók sér *Markús Aurelius* í sonar stað og andaðist 73 ára gamall (161 e. Kr.).

Kom þá til ríkis *Markús Aurelius*, er tók sér nafnið *Antonínus* eptir fyrirrennara sínum (161—180); hann var spekingur að vili, og fyrir því er hann nefndur *filosofus* (spekingur); hann tók sér þann til samstjórnarmanns, er *Lúcius Verus* hét. *Markús Aurelius* var hinn mesti ágætismaður, fylgdi lærdómssetningum hinna «stónesku» spekinga, og gengdi stjórnarstörfum sínum með hinni mestu alúð og dugnaði, þótt hann væri mjög hneigður til vísinda og gæfi sig við ritstörfum; er og til eptir hann ritgjörð, er heitir: hugleiðingar um sjálfan sig. Á hans dögum komu ýms vandræði að höndum (drepsótt, hallæri, stríð), og gafst keisaranum þá færi á að sýna dugnað sinn og manngæzku. Þarfar gjörðu um þær mundir árásir á Sýrland, og sendi Markús Aurelius samstjórnarmann sinn þangað, en hann var líttnýtur maður og lagðist fyrir í *Antióktuborg* í sællífi, en *Avidíus Cassíus*, hershöfðingi hans, vann á meðan Mesópotamíu og lagði *Selevkíuborg* í eyði. Þá er herliðið kom heim aptur úr styrjöld þessari, flutti það drepsótt mikla með sér til Ítalíu, og í sama mund (166 e. Kr.) hófu þjóðirnar fyrir norðan Ítalíu áhlaup mikið á ríkið; vestir og vöðalegastir þeirra voru *Markamenn*; þeir brutust suður yfir Dóná og fóru herskildi yfir lönd og lýði. Markús Aurelius barðist við þá í mörg ár; á því tímabili dó *Verus* (169 e. Kr.); veitti ýmsum betur, en þó fór svo að lyktum, að keisarinn bar hærra hlut og samdi frið við þá. Um það leiti komu þau tíðindi austan af Sýrlandi, að *Avidíus Cassíus*, sá er fyr var nefndur, hefði hafið þar uppreist og vildi gjörast konungur. Keisarinn brá þegar við og fór austur þangað, en þá var *Cassíus* fallinn, og ófriðnum var þegar lokið. Keisarinn gaf öllum mönnum upp sakir, sem verið höfðu í vitorði með *Cassíusi*, og sýndi þannig mildi sína, sem hans var venja til. Keisarinn friðaði síðan þjóðirnar þar eystra og gjörði þar ýmsar fyrirskipanir, og hélt að því búnu til Rómaborgar. *Markamenn* gjörðu því næst uppreist að nýju; að tveim árum liðnum var keisarinn kominn norður þangað til móts við þá, og *Commódus* sonur hans með

honum. Rómverjar fengu sigur, en á þeirri herferð andaðist *Markús Aurelius* í borg þeirri, er *Vindobona* (Wien) hét, aðrir segja í *Sirmium*, 180 árum eptir Kristsburð. Keisaran skorti tvo vetur í sextugt.

Nú hefir um stund verið sagt frá því tímabili í sögu Rómverja, er þykir verið hafa eitt hið bezta og blómlegasta. Frá því *Domizianus* keisara leið og til þess, er hér var komið, eður um 84 ár, höfðu 5 keisarar setið að völdum, hver öðrum vitrari og betri. Að því leiti, sem þeir gátu viðgjört, leið því Rómaveldi vel. Margar þjóðir og mjög ólíkar í lund og háttagi, vestan frá Atlantshafi austur að Eufkrat, norðan frá Skotlandi, Rín og Dóná suður að Afríku öræfum, lifðu í friði og spekt hver við aðra, og lutu allar einum og sama höfðingja. Ávestir friðarins tóku góðum þroska: akuryrkja, iðnaður og verzlun; ágætir þjóðvegir lágu víðsvegar um löndin og gjörðu samgöngur greiðar; kaupmenn sigldu um höfnin fram og aptur, úgglausir fyrir víkingum, því að þeirra heyrðist hvergi getið. Jafnhliða hinum stóru borgum suður og austur, rísa upp nýjar og skrautlegar borgir norður í löndum, þar sem áður voru engar t. a. m. *Ágústa Trevirorum* (Trier), *Mogontiacum* (Mainz), *Ágústa Vindelicorum* (Augsburg), *Sirmium* við Sáelfi í Pannóníu o. m. fl. Þá voru ýmsir fræðimenn uppi; þá ritaði *Tacítus* hinar frábæru söguþækur, *Svetonius* æfissögur 12 hinna fyrstu keisara, *Plíníus* yngri sendibréf, *Juvenalis* kvæði. Þá lifnaði og yfirgrískum vísindum: *Plútark* ritaði marga, og þar á meðal æfissögur nokkurra merkra manna, *Arrian* lærisveinn Epictets var heimspekingur og sagnaritari, *Lúcián* ritaði samræður og hækdi bæði guði og menn; *Ptolemæus* var frægur af stjörnuspeki og landafræði, *Galenus* af læknisritum. Vísindin breiddust út um skattlöndin; kvæði Hómers og Virgils voru lesin norður við Dóná og á Rínarbökkum; latínsk tunga gekk um vesturlönd Rómaveldis, en grísk í hinum eystra. Grísk og rómversk mentun hafði aldrei náð annari eins útbreiðslu um löndin, eins og þegar hér var komið á annari öld eptir Krist; en hinn einkennilegi og upphaflegi kjarni og kraktur hins gríska og rómverska þjóðernis var horfinn. Þó þeir hinir síðustu keisarar hefðu verið hinir mestu ágætismenn, ríkisstjórn þeirra vitur og sterk, og hið ytra yfirborð Rómaveldis glæsilegt fyrir manna sjónum, þá varð samt eigi spornað við apturför ríkisins;

því að einveldið, eins og það var lagað, lamaði og spilti hinu innra lífsafli, anda þjóðarinnar; en andi þjóðanna ræður hinu ytra ástandi þeirra. Hin kristna trú, sem breiddist meir og meir út um hinn eystri hluta Rómaveldis, og hinar braustu og harðfengu þjóðir, er að norðan komu, og sem meir og meir gjörðust varðmenn hins hnignanda keisaradæmis, áttu og mikinn þátt í því, að mynda nýtt tímabil í sögunni.

Commódus (180—192) sonur Markúsar Aurelíusar tók ríki eptir föður sinn. Hann var í alla staði óhæfur til þeirrar tignar; hann keypti sér frið við Markamenn, og leitaði sér fremdar í því, að sýna líkams afl sitt, og reyna sig við skilmingamenn; hann lét kalla sig Herkúles; byrjaði ríkisstjórn sína eins og Neró á sællífi og endaði með grimd. Þó þoldu Rómverjar hann yfir sér því nær um 13 ár; en þá var hann drepinn (192 e. Kr.).

Samsærismenn þeir er ráðið höfðu *Commódus* af dögum, og þar á meðal *Lætus* foringi fyrir lífverðinum, gjörðu því næst staðarforstjórann (Stads Præfect) *Helvíus Pertínax* að keisara (192—193). Hann hafði verið einn í öldungaráðinu, og var gegn maður og góður. Ráðið og lífvörðurinn samþykktust kosningu hans til keisaradóms. Hann vildi bæta aptur fjárhag ríkisins, sem *Commódus* hafði spilt, og halda lífverðinum í skefjum, en þá myrtu hermenn þessir keisarann eptir 3 mánaða ríkisstjórn (193). Upp frá þessu ræði herinn því til allrar ógæfu hverjir keisarar urðu.

Þessu næst bauð lífvörðurinn keisaratignina fala hverjum þeim er bezt byði í móti. *Didius Júlíanus* hét einn ríkur maður í ráðinu; hann varð hæstþjóðandi, og lífvörðurinn tók hann til keisara. En herinn í skattlöndunum mælti í móti, og nú voru 3 teknir til keisara í sama mund: *Septimíus Severus* af herliðinu í Íllýríu, *Clodíus Albínus* af hernum á Bretlandi, *Pescenníus Níger* af liðinu á Sýrlandi. *Septimíus Severus* varð þeirra skjótastur að ná yfirráðum á Ítalíu, en D. Júlíanus var veginn eptir 2 mánaða stjórn.

Septimíus Severus (193—211) varð þannig keisari, en þeir móttöðumenn hans, *Albínus* og *Níger* mistu báðir lífið, eptir að hafa beðið ósigur móti *Septímíusi*. Hann var harður maður og grimmur; lífvörðinn, sem selt hafði keisaratignina, rak hann frá sér, og tók sér aðra varðmenn úr ýmsum hersveitum ríkisins;

var nú lífvörður hans miklu fjölmennari og traustari en nokkru sinni hafði áður verið. Á þessu hermannavaldi studdi keisarinn ríkisstjórn sína, en virti öldungaráðið að vettugi, og lét það engu ráða; enda lét hann drepa 42 ráðherra, er staðið höfðu með Albinusi. Upp frá þessu mátti ríkisstjórnin heita hermanna harðstjórn, og líkust því sem tíðkaðist með harðstjórum austur í Asíu. Þó stýrði *Septimíus* keisari ríkinu með miklum dugnaði, og gjörði ýmsar góðar og þarflegar réttarbætur, að ráði og með tilstyrk hinna nafnfrægu lögvitrínga *Papiníans* og *Úlpíans*. Keisarinn fór herferð móti *Pörtum*, og varð þeim sigursæll, og braut *Ktesifon* höfuðborg þeirra. Hann fór og á ofanverðri æfi sinni til Bretlands til þess að verja landið fyrir Skotum (*Caledónum*), er gjörðu árásir á Breta að norðan; hrakti hann Skota norður á fjöll, og friðaði láglendið fyrir þeim. Nokkrir sagnaritarar segja, að *Septimíus* lèti setja torfgarð mikinn og varnir móti Skotum yfir þvert land, þar sem *Hadríanus* keisari hafði áður sett grjótgarðinn. Í þessari Bretlandsför hafði keisarinn sonu sína með sér; hét annar *Bassíanus Antónínus*, og er jafnan nefndur *Caracalla* (af gallneskum búningi sem hann bar), en annar *Septimíus Geta*. Keisarinn komst eigi heim úr för þessari, en tók sótt og andaðist í *Eboracum* (*Jórvík* nú York) á Bretlandi (211) vetri meir en hálf-sjötugur.

Septimíus keisari hafði gjört þá skipan áður hann andaðist, að þeir synir hans, *Caracalla* og *Geta*, skyldu báðir taka keisara-dóm eptir sig og ráða fyrir ríkjum. Nú sem hann var dáinn kom fjandskapur upp á milli þeirra bræðra; lét *Caracalla* drepa bróður sinn (212) í örmum *Júliu Domnu* móður þeirra, er hann hafði þángað flúið og leitað sér hælís. *Caracalla* (211—217) æddi fram sem villudýr, og lét drepa alla þá menn, er höfðu fyllt flokk bróður hans, eða hörmuðu afdrif þau, er hann fekk; voru það að sögn 20000 manna; hann lét taka af lífi *Papiníanus* lögvitríng, einungis fyrir þá sök, að *Papiníanus* vildi eigi semja varnar-rit um bróðurmorð. En *Caracalla* lét sér eigi nægja, að drepa ráðherra og ríkismenn, eins og harðstjórar höfðu gjört fyrir hans daga, heldur fór hann um alt ríkið með morðvarga sína, kúgaði menn til fjár og lét drepa. Hann hafði áður gefið öllum frjálsum mönnum víðsvegar um Rómaveldi borgmannarétt, einungis til þess að geta síðan lagt sömu skatta á þá sem hina, er þann rétt

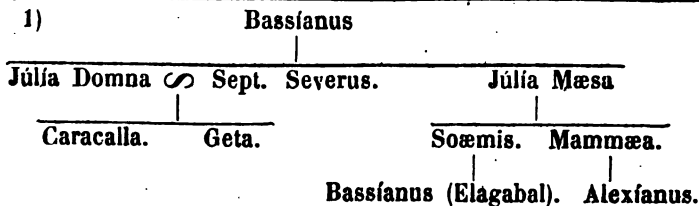

höfðu áður einir haft. Þessi hálfæri harðstjóri vildi líkjast *Alexander mikla*, og lét kalla sig *magnús* (mikill). Í *Alexandríu* lét hann drepa margar þúsundir manna, fyrir þá sök, að þar höfðu menn ort háðvísur um hann. Loksins lét *Macrínus* lífvarðarforingi drepa Caracalla austur á Sýrlandi, þá er hann bjóst til herferðar móti Pörtum (217 e. Kr.).

Eptir fall Caracalla tók herinn *Macrínus* til keisara yfir sig (217—218). Hann var af lágum stigum, og fyrir þá sök voru höfðingjar allir í Rómaborg honum mjög móthverfir, enda kom hann aldrei þangað, meðan hann hafði keisaravöld á hendi. Þess var heldur eigi lengi að biða, að hann óvingaðist við herliðið, bæði af því, að hann vildi viðhafa betri stjórn og reglu meðal þess, en áður hafði verið, og svo hins vegna, að hann keypti sér frið við *Parta*, sem Caracalla hafði ætlað herför í móti. Um það leiti var kona sú uppi í *Emesaborg* á Sýrlandi, er *Júlía Mæsa* hét; hún var systir Júlíu Domnu, sem áður er getið. Dóttursonur Júlíu Mæsu hét *Bassianus*; hann var sólar prestur í Emesa, eins og afi hans hafði verið, og var þá 14 vetra að aldri¹. Mörgum þótti sveinn sá líkjast Caracalla, og amma hans lét í veðri vaka, að hann væri sonur hins myrta keisara. En er *Macrínus* frétti það fer hann frá Antíokkiu til móts við *Bassianus*; verður fundur þeirra skamt þaðan og lyktar svo, að *Macrínus* keisari hefir ósigur og er drepinn (218).

III. HIÐ RÓMVERSKA KEISARADÆMI FÆR AUSTURLENZKAN SVIP. TILDRÖG TIL SKILNAÐAR MILLI HINS VESTLÆGA OG AUSTLÆGA RÓMAVELDIS (217—375).

Þá er *Bassianus* var orðinn keisari (218—222), lét hann kalla sig *Heliógabalus* (*Elagabal*) eptir sólargoði því, er hann hafði þjónað meðan hann var prestur. Hann flutti stein þann (svartan og keilumyndaðan), er tákna átti sýnilega mynd sólguðs-

ins, til Rómaborgar, með mikilli viðhöfn og setti þar í hof eitt á Palatínhálsi. Til þess að sameina trúarbrögð Rómverja og Asíumanna var tunglgjöðjan (*Lúna*) gipt þessu nýja austangóði (sólargóðinu). Voru nú í Rómaborg teknir upp hirðsiðir og viðhöfn Asíukonunga; leikarar og hárskurðarmenn fengu hin æztu embætti; alþýðan lifði við skemtanir og veizlur, en lífverðinum voru veittar stórgjafir til þess að hann væri tryggur. *Heliógabalus* keisari hugði eigi á annað en munað og máltíðir, og það með svo miklum firnum, að fá munu dæmi til slíks, þar á ofan var hann hinn mesti grimdarseggur. Eptir áeggjan ömmu sinnar kaus hann sér til eptirmanns frænda sinn þann, er *Alexianus* hét, og kallaði hann *Alexander Severus*. En bráðum óttaðist keisari vinsældir þessa frænda síns, og vildi fyrirfara honum. Lífvörðurinn varð fyrri til bragðs og drap Heliógabal, er hann hafði setið 4 ár að ríkjum (222 e. Kr.).

Alexander Severus (222—235) var 14 vetra, þá er hann kom til ríkis. Móðir hans (*Mammæa*) stýrði ríkinu fyrir hans hönd, og tók sér ráðaneyti til aðstoðar; einn af þeim ráðanautum var lögfræðingurinn *Úlpíanus*; fór hennar ríkisstjórn vel fram. *Alexander* keisari var ágætlega vel viti borinn, höfsemdarmaður og mildur, og kom mildi hans einnig fram við kristna menn. Á hans dögum batnaði hagur Rómverja þó nokkuð frá því, sem verið hafði um undanfarin óstjórnarár. En það yfirsteig orku hins góða keisara, að koma stjórn á hina ófstopafullu og óeirðargjörnu herskara. Lífverðirnir höldu hinn ágæta *Úlpían* vera einhvern hinn mesta móttöðumann sinn, því að hann vildi jafnan við hafa lög og reglu, og drápu hann að keisaranum viðstöddum, án þess hann gæti afstýrt því fólksuverki, eða refsað þeim, er það unnu. Sagnaritarinn *Díó Cassius* frá Nicæu, er hernum þótti vera siðavandur um of, hélt lífi fyrir þá sök, að hann var erlendis, og eigi í Rómaborg, þá tíð er hann hafði ræðis-mannsembætti á hendi.

Um þessar mundir urðu þau stórtíðindi austur í löndum, að persneskur maður að nafni *Ardschir* eða *Artaxerxes*, sonur *Sassans*, er þóttist kominn af fornkönungum Persa, steypti úr völdum *Artabanusi* hinum fjórða með því nafni, *Parta* konungi, og setti aptur á stofn í *Íran* ríki það, er kallað var: *persneska ríkið hið nýja* (226). Eptirmenn þessa *Artaxerxes*, sem nefndir

eru *Sassanídar*, tóku upp aptur og leiddu í lög hin fornu persnesku trúarbrögð, og kveiktu nýja orku og dáð í þeirri þjóð. Artaxerxes konungur gjörði þegar tilkall til allra þeirra landa í Asíu, er legið höfðu undir Persa í fyrri daga. Fór *Alexander* keisari þá í móti honum og átti við hann orustur, en hver sem viðskipti þeirra voru, þá urðu þó þær málalyktir, að Artaxerxes gaf frá sér að krefjast landa fyrir vestan Eufrat. Þá er styrjöldinni við Persa var lokið, hélt *Alexander* keisari heim til Rómaborgar, en þar voru eigi löng setugrið fyrir hann, og varð jafnskjótt að fara norður til Rínar móti *Germönnum*, er gjörðu harðar árásir á landamæri þar norður. Svo er að sjá sem liðsmönnum hans hafi þótt lítið kveða að honum sem hershöfðingja, og drápu hann þar og móður hans, sem jafnan var með honum (235). Tóku þeir þá til keisara þann mann, er *Maximínus* hét frá Þrakíu (235—238). Hann var hinn mesti hermaður og allra manna mestur og sterkastur, en fráleitur allri mentun, og fyrirleit höfðingja og heldrimanna síðu. Hann var grimmur við Rómverja, enda voru þeir honum mótsnúinir mest fyrir þá sök, að hann var útlendur og lítt mentaður. Hann kom aldrei til Ítalíu eða Rómaborgar, en stýrði ríkinu þaðan sem hann sat í herbúðum sínum. Hann brautz norður yfir Rín og barði á *Germönnum*. Öldungaráðið í Rómaborg, sem undi illa yfrráðum *Maximínusar* keisara, og þótti hann misbjóða sér í mörgu, tók nú hug og dug til sín og lýsti yfir því, að *Maximínus* hefði fyrirgjört keisaratign, og kaus menn til ríkisstjórnar í hans stað, en þeir urðu skammærir mjög. Þá brá *Maximínus* við og ætlaði til Ítalíu, en liðsmenn hans drápu hann á þeirri leið (238).

Þá var tekinn til keisara sá, er *Gordíanus* hét (hinn þriðji) (238—244); hann var barn að aldri, en friður sýnum og hugljúfi hvers manns. Hann fór herferð móti Persum, er gjörðu árásir á lönd Rómverja þar austur. *Gordíanus* hafði þann hershöfðingja, er *Misipeus* hét, ágætan mann, er vann sigur á Persum, en svo dó *Misipeus*, og eptirmaður hans í herstjórn, er *Filippus* hét og kallaður hinn *arabski*, því að hann var frá Arabíu, drap *Gordíanus* keisara, og komst síðan til ríkis (244).

Filippus keisari sat að völdum frá 244 til 249 e. Kr. Á hans dögum (248) var hátíð haldin í minningu þess, að Rómaborg hafði þá staðið um 1000 ár. Það er sögn, að *Filippus*

keisari hafð verið maður kristinn, en hitt er víst, að hann studdi kristniina og átti bréfavíðskipti við *Origenes* kirkjufoður. En á dögum *Decius* keisara, er kom til ríkis eftir Filippus (249—251), mættu kristnir menn aptur grimmum ofsóknum. *Decius* keisari féll í Mösfu á móti *Gotum*, sem komu að norðan og gjörðu harðar árásir á lönd Rómverja (251). *Gallus* keisari (251—253) sá, er eftir hann kom, keypti Gofa af höndum sér, en það var að eins stundar friður og hvót fyrir þá, að koma aptur. *Gallus* var drepinn 253.

Á dögum *Valerianus* keisara (253—260) og *Gallienus* sonar hans, er fyrst stýrði ríkinu ásamt með föður sínum, og síðan einn (260—268), var eigi annað sýnna, en að Rómaveldi mundi leysast sundur og líða undir lok. Þá herjuðu ýmsar þjóðir á ríkið bæði að norðan og að austan, og skal þeirra hér að eins getið.

Síðan *Markamenn* voru á ferðum, hafði Rómaveldi litlar ónáðir haft af Germönum, en þegar hér var komið sögunni, á miðri þriðju öld, tóku þeir að gjöra nýjar og frekari árásir. Á tímabili því, sem þar er á milli (þ. e. frá Markúsar Aurels dögum og til þeirra sem hér ræðir um) höfðu ýmsar af þjóðum þessum sameinað sig hver annari, og komu nú fram í stærri heildum. Þær heita ýmsum nöfnum. Á milli áнна Nekkar og Main voru *Alimenn*, milli Rínar og Vesperfljóts *Frakkar*, milli Vesper og Elfunnar *Saxar*. Fyrir austan *Germani* (er síðan eru nefndir *Þjóðverjar*) bygðu *gotneskar* þjóðir, norðan frá *Skandinavíu* og *Eystrasalti* allt suður að *Svartahafi*; auk *Vesturgota* og *Austurgota* teljast með þeim: *Gepidar*, *Vandalir*, *Búrgundar*, *Herúlár*, *Alánar* o. fl. *Frakkar* og *Alimenn* herjuðu á Gallíu, *Alimenn* fóru jafnvel til Ítalíu. *Gotar* fóru eftir *Svartahafi* og herjuðu bæði um Litlu-Asíu og Grikkland. *Persar* héldu vestur yfir Eufrat og fóru herskildi um Sýrland. *Gallienus* keisari, eða öllu heldur hershöfðingi hans *Postumus*, varði Gallíu; *Valerianus* keisari fór sjálfur móti Persum, en varð handtekinn af þeim (260), og kom aldrei aptur.

Gallienus keisari var vitur maður, en mislyndur þótti hann og værugjarn; hann var hneigður til bóka og til skemtana, en seinn til landvarnar. Ríkinu hnignaði af hárðæri og drepsótt, útlendum og innlendum óvinum. Í ýmsum skattlöndum brutust hers-

höfðingjar til keisaradóms, og með því að tign þeirra átti sér skamman aldur, urðu þeir svo margir, að menn hafa kallað tíma-bíl þetta: *ríkisár hinna 30 harðstjóra*; en það nafn á hér þó eigi vel við. Einkum komu þá upp tvö ríki, annað í vestri, hitt í austri. Í Gallíu og í vesturlöndunum ríkti *Postúmus*; austur á Sírylandi og þar í kring ræði *Ódenatus* öllu. Báðir þeir dóu ári fyrir en Gallienus. Ódenatus var vitur maður og dugandi og barðist svo hraustlega móti Persum, að kalla mátti hann bjargaði eystri hluta ríkisins, og fyrir því veitti Gallienus honum keisaratign með sér. Höfuðborg Ódenatus hét *Palmýra*, mikil borg og auðug. Eftir hans dag jók drotning hans *Zenóbía*, komin af Cleópötru, ríki það, er maður hennar hafði stýrt; hún var hin mesta fyrirtakskona bæði að fríðleik og að öllu atgjörfi. *Gallienus* keisari var myrtur af mönnum sínum 268 e. Kr.

Honum næstur kom *Claudius hinn annar* til ríkis (268—270); hann hafði verið höfðingi fyrir Dónarliðinu og stýrt því með miklum dugnaði. Hann vann sigur á Alimönnum, er komnir voru suður á Ítalíu; eftir það fór hann í móti Gotum, er komnir voru inn í lönd hans og höfðu óflýjandi her. *Claudius* keisari barðist við Gota norður í Möslu, varð þar ógurlegt mannfall af Gotum, en keisarinn fékk sigur; sótt kom í lið það, er eftir varð af Gotum; úr þeirri sótt dó keisarinn litlu síðar (270). Hann fékk viðurnefnið *Goticus* (hinn gotneski).

Þá kom til ríkis *Aurelianus* (270—275); hann var bóndason úr Pannóníu, en var fyrir sakir hreysti sinnar og herkænsku kominn í há hervöld þá er Claudius keisari féll frá. *Aurelianus* tók þar við er Claudius hætti, og braut aptur til hlýðni skattlönd þau, er uppreist höfðu gjört, og fékk viðurnefnið: *restitutor orbis* (viðreisnarmaður heimsins). Hann lét Daciú lausa við Gota, svo að Rómverjar sleptu þannig löndum fyrir norðan Dóná. En í löndunum fyrir sunnan Dóná bældi hann niður allar óeirðir; sömuleiðis lagði hann Gallíu aptur undir sig, og ríki það, er Ódenatus hafði yfir ráðið; lét taka *Zenóbíu* drotningu höndum og flytja til Rómaborgar, en leggja Palmýraborg í eyði. Hann lét setja múrvegg um Rómaborg til varnar móti útlendum þjóðum. Síðan fór hann herferð móti Persum, og ætlaði að hefna á þeim ófara *Valeríans* keisara, en á þeirri ferð var hann veginn af hermönnum nokkrum, er eigi höldu stjórnsemi hans (275).

Keisariinn var fallinn, en eptir var höfuðlaus her, og þótti hernum vígið svo ílt verk, að hann vildi eigi ráða kosningu, en það *öldúngaráðið* kveða á hver verða skyldi keisari; var þá keisaralaust um nokkra mánuði. Loksins var hinn aldraði ráðherra *Tacítus*, afkomandi hins nafnfræga sagnaritara, tekinn til keisara (276); hann reyndist allnýtur höfðingi þann stutta tíma, sem hann ríkti, en það var að eins eitt missiri, og andaðist þá annaðhvort af gremju eða af mannavöldum, að því er sumir segja (276).

Eptir lát *Tacítusar* tók herinn á Sýrlandi *Aurelius Próbus* til keisara, og *ráðið* í Róm lagði á samþykki sitt. *Próbus* keisari (276—282) var af bændastétt úr Pannóníu eins og *Claudius annar* og *Aurelián*. Hann var ágætur höfðingi, vitur maður og mildur, og hinn mesti hermaður. Hann rak Germani út úr Gallíu, er þangað höfðu brotist jafnskjótt sem *Aureliáns* misti við. Keisariinn lét eigi þar við sitja heldur sótti þá sjálfa heim, og herjaði norður yfir Rín, til þess er Germanir beiddust friðar. Af sífeldum ófriði og drepsóttum var Rómaveldi út við landamærin orðið mjög mannfátt og niðurnítt. Keisariinn vildi bæta þau lönd aptur, og setti þangað menn úr öðrum þéttbýlli sveitum til að yrkja löndin að nýju; þannig flutti hann marga af *Gepíðum* og *Frökkum* austur að *Dóná*, og fekk þeim þar bústaði. En sagan segir, að *Frakkar* hafi eigi fest þar yndi, og fengið sér skip austur við *Svartahaf*; héldu síðan suður um haf, út um *Hellusund* (*Hellespontus*), vestur um *Miðjarðarhaf*, og alla leið norður með löndum til *Rínárósa* og heim til ættjarðar sinnar. *Próbus* keisari var hinn mesti umsýslumaður í ríki sínu og vildi öllu brynda í lag; hann lét reisa og viðrætta margar borgir, sem annaðhvort eigi höfðu áður verið til, eður eyddar í ófriði. Hann lét herskara sína flytja vínvið og planta í Gallíu og á Pannóníu, og þannig aftaka bann það, er *Domizíanus* keisari hafði gefið gegn vínviðarplantan í skattlöndunum. Það má því þakka ráðstöfun *Próbusar* hin úngversku vín og *Rínarvínin*; hann lét og hermenn sína starfa að mýrapurkun og brúagjörð og vegabótum, o. s. fl. En að slíkum störfum geðjaðist hinum ofstopafallu hermönnum ekki. Þeir vildu heldur vinna niðingsverk og myrtu keisarann (282) skamt frá *Sirmíum*, þar sem hann var fæddur.

Lífvarðarforinginn Carus varð þessu næst keisari. Hann var

hermaður mikill; hann fór herferð móti Persum, og vann sigur á þeim og komst austur yfir Tígris, en dó snögglega (283); sumir segja að lopteldur dræpi hann, en aðrir, að hann andaðist í sótt, eða væri drepinn af mannavöldum.

Synir *Carusar* hétu *Númerianus* og *Carinus*, og erfðu ríkið eptir föður sinn. Hin fyrri var gott mannsefni, en var veginn af tengdasöður sínum *Aper*, að ári liðnu (284). Hinn síðari var drepinn ári síðar (285), og þá kom sá maður til ríkis, er *Díoclezíanus* hét.

Díoclezíanus keisari (285—305) var leysingjason og ættaður frá Dalmazíu, en afbragðsmaður að vitsmunum og dugnaði, og í sumu ekki ólíkur því, sem Ágústus keisari hafði verið. Hann stýrði ríkinu með miklum skörúngsskap, og reyndi að eyða öllum þeim menjum, er eptir voru hjá þjóðinni og mintu hana á þjóðveldið. Þar af kom það, að *Rómaborg* varð upp frá þessu að eins að nokkru leiti aðseturstaður keisarans. *Díoclezíanus* sat lengstum í *Nikómedíu* í Bþyníu; hirð keisarans og hirðsíðir allir voru sníðnir eptir því sem tíðkaðist hjá konúngum í Asíu; keisarinn lét menn kveðja sig með knéfalli áður menn mætti tala til hans; hann bar einkennilegan klæðnað og mjög skrautlegan. En á þenna hátt gat keisarinn haldið hinum uppvöðslumikla lífverði í skefjum, og komið aptur reglu á margt í ríkisstjórninni.

Hið víðlenda ríki og hin margbrotna ríkisstjórn var erfðari en svo, að einn maður gæti aðdugað, einkum þegar þar á bættust árásir útlendra þjóða, sem allajafna gjörðust nærgöngull Rómaveldi og háskalegri. Fyrir því tók *Díoclezíanus* það til bragðs, er síðan hafði hin mestu áhrif á kjör ríkisins: hann tók mann til að stýra ríkinu með sér. *Díoclezíanus* kaus þann mann, er *Maximíanus* hét, sér til samstjórnarmanns, og setti hann yfir vesturhluta ríkisins; hann var og af lágu stigum og allmikill hermaður; skiptu þeir nú með sér bæði friðarstörfum og ófriðar, og hugðu á þann hátt, að geta stjórnað ríkinu með meiru fylgi og fjöri en einum var unt. Þeir tóku sér tignarnafn og nefndist hvortveggja *Ágústus*. Þegar nú keisarar voru orðnir tveir, varð kostnaður allur meiri og skattar þýngri; tóku menn þá sumstaðar að kvarta um þungar álögur; leiddi það til þess, að keisararnir tóku sér, hver sinn aðstoðarmann eða *undirkeisara*, og kölluðu þá *Cæsara*; skyldu þessir stýra ríkinu með þeim og erfa það að

þeim dauðum. Vildi Dióclezianus með þessu koma á löglegum ríkiserfðum, og tryggja alla stjórn, svo að fýrsir hershöfðingjar gætu eigi brotist til valda, er keisarinn félli frá, eins og áður hafði tíðkast og valdið svo miklum óeirðum. Annar þessara Cæsara hét *Constanzíus Chlorus*, ágætur maður, og kominn af Claudiusi keisara öðrum, hinn hét *Galeríus*, ættsmár maður úr Daciú, harður og hrokafullur. Skiptu nú þessir 4 keisarar þannig löndum með sér, að *Constanzíus* hlaut Spán, Gallíu og Bretland; *Galeríus* Grikkland; *Maximíanus* Ítalíu og Afríku; *Dióclezianus* austurlönd. Aðseturstaðir þeirra voru *Nikómedía*, *Sírmíum*, *Mediólánum* og *Ágústa Trevírorum*. En þrátt fyrir þetta var þó ríkið eitt sem áður og óskipt. Dióclezianus áskildi sér hín æztu yfirráð, og hans boði og banni var alstaðar gegnt. Um þessar mundir fór Galeríus herferð móti Persum og varð svo vel framgengt, að hann tók af þeim alla Mesópótamíu og lönd fyrir austan Tígris. Constanzíus var og sigursæll vestur í sínum löndum, og vann aptur Bretland undir Rómaveldi, eptir að sá maður, er *Carausíus* hét, hafði verið þar einvaldur um 7 ára tíma.

Dióclezianus keisari var mótfallinn kristnum mönnum; honum þóttu þeir mynda einskonar ríki í sínu ríki; þó var það eigi fyr en á ofanverðum dögum hans, að Galeríus kom honum til að leggja blátt bann fyrir helgihöld þeirra (303 e. Kr.), og fylgdu því banni hinar grimmustu ofsóknir. Constanzíus, er var hinn mildasti höfðingi, afstýrði þeim ofsóknum í löndum þeim, er hann átti yfir að ráða.

Árið 305 lagði *Dióclezianus* keisari niður völdin, og var þá sextugur að aldri; flutti sig til *Salónaborgar*, skamt þaðan, er hann var borinn og barnsfæddur, og settist þar um kyrt, sem í helgan stein. *Maximíanus* gjörði slíkt hið sama, þó honum væri það ekki ljúft. Þá urðu hinir *Ágústi* (yfirkeisarar): *Galeríus* í hinum eystri hluta, og *Constanzíus* í hinum vestri. Galeríus, sem var ójafnaðarmaður, þóttist nú einvaldur yfir öllu Rómaveldi og fór því einu fram, sem honum sýndist, án þess að leita ráða eður samþykkis hjá Constanzíusi samstjóra sínum, þannig útnefndi hann tvo menn til undirkeisara, án hins vilja; þeir hétu *Maximínus Daza* og *Severus*. En er Constanzíus andaðist árið 306, flýði sonur hans *Constantínus* (er síðar varð svo frægur), er verið hafði í einskonar gishágu hjá Galeríusi, vestur til liðs þess, er

faðir hans hafði stýrt, og var þar til keisara tekinn. Kom það Galeríusi mjög á óvart, en treystist þó eigi, að etja kappi við Constantín, og samþykktist það, að hann yrði undirkeisari (Cæsar). Kom það einkum til af því, að þá var ófriður mikill á Ítalíu, er *Maximíanus* hinn gamli hafði brotízt þar aptur til ríkis, og með honum *Maxenzius* sonur hans. Í þeim óeirðum féll *Severus* undirkeisari. Tók þá Galeríus þann til undirkeisara í hans stað, er *Licínus* hét. Voru nú þannig 6 keisarar yfir Rómaveldi (*Galeríus*, *Maximínus Daza*, *Constantínus*, *Maximíanus*, *Maxenzius* og *Licínus*). Sá þeirra, er fyrstur týndi tölunni, var *Maximíanus*. Þar varð illa með þeim feðgum, því að *Maximíanus* flýði fyrir syni sínum og á náðir *Constantínus* keisara, er átti *Faustu* dóttur hans. En er *Constantínus* var heiman farinn, vildi *Maximíanus* brjótast þar til valda og jafnvel drepa tengdason sinn. Á því bragði féll hinn gamli seggur og var drepinn (310). Ári síðar dó Galeríus; löndum hans skiptu þeir *Licínus* og *Maximínus Daza*: hinn fyrnefndi fékk Europulöndin, hinn síðari þau í Asíu. Voru keisarar þá 4 uppi.

En eigi stóð friður lengi milli þessara manna. *Constantína* systir *Constantíns* giptist *Licínusi*, og urðu þeir mágar allmiklir vinir. Hinsvegar bundu þeir *Maximínus* og *Maxenzius* félagskap með sér; voru þeir báðir hinir mestu harðstjórar og óvinsælir, og urðu bráðum að lúta þeim *Constantínusi*. Þau urðu æflok *Maxenzius* að hann druknaði í Tífur, er hann flýði fyrir *Constantínusi* (312), en *Maximínus* beið ósigur árið eptir fyrir *Licínusi*, og drap sig síðan á eitri.

Nú voru þeir mágar *Constantínus* og *Licínus* tveir eptir í tigninni, en urðu þegar á næsta ári sundurþykkir. Í þeim viðskiptum þröngvaði *Constantínus* mági sínum til að láta laus við sig flest af löndum þeim, er hann ræð fyrir í Europu, og sömdu þeir þannig frið með sér. Stóð svo um 9 ár. Þá laust aptur upp ófriðnum og fékk *Constantínus* sigur, en *Licínus* þág líf og grið, en var þó skömmu seinna af dögum ráðinn (324).

Constantínus mikli.

Fyrst hafði *Constantínus* haft yfirráð yfir fjórðungi ríkisins um 6 ár, síðan stýrt því hálfu um 12 ára tíma; nú var hann eptir öll þessi stórvirki orðinn einvaldur yfir öllu Rómaveldi, og

var það síðan til dauðadags. Sigur Constantínusar keisara er einkum merkilegur orðinn fyrir þá sök, að það varð einnig sigur kristinnar trúar. Frá því, er Constantínus kom fyrst til ríkis, hafði hann jafnan verndað kristna menn; en á herferð sinni móti Maxenziusi (312) er sagt, að hann hafi sæð krossmark á himni, og eftir þá vitran lét hann setja krossmark í merkjablæur sínar, og trúðu menn hans, að því merki fylgdi sigur. Árið eftir að hann sigraðist á Maxenziusi gaf hann fult trúarbragðafrelsi öllum þegnum sínum, hvernar trúar sem þeir voru. En síðan veitti hann kristnum mönnum ýms réttindi fram yfir heiðna menn; að hans boði skyldu 7 dagar vera í viku hverri, og sunnudagurinn almennur hvíldardagur; hann lét loka mörgum hofum og brjóta sum, en gjöra kirkjur. Þó lét hann sjálfur eigi skýrast fyr en litlu fyrir dauða sinn.

Upp frá þessu varð hin kristna kirkja sem einn þáttur í stjórn ríkisins. Þrátt fyrir allar ofsóknir átti hún nú marga áhángendur um alt ríkið og var komin á fastan fót. Stjórnendur og kennendur hennar voru nefndir *biskupar*, *prestar*, *djáknar*; og einu nafni hétu þeir *klerkar*, til aðgreiningar frá öðrum mönnum, sem eigi höfðu kirkjulegt embætti á hendi, og kallaðir voru *leikmenn*. Aðgreining milli þessara tveggja flokka varð síðan miklu meiri þá er lengra sótti fram. Klerkar fengu nú fastar tekjur; kirkjum var leyft að eignast jarðir, og 50 árum síðar, en hér var komið, áttu kirkjur tíunda hlutann af öllu jarðagóði.

Löngu fyrir daga Constantínus mikla hafði talsverður ágreiningur komið fram í lærdómssetningum kristinna manna; ýmsir trúarbragðaflokkar höfðu myndast og risið upp t. a. m. *Gnostikar* og *Manikear*. Hvorirtveggja þessara blönduðu trúarbrögðum austurlanda saman við hina kristnu trú. Á dögum Constantínusar hófst áköf deila um eðli Krists milli *Alexanders* biskups í Alexandríu og *Aríusar* prests, og urðu svo mikil brögð að því stríði, að keisarinn skarst í málið og stefndi til kirkjuþingis í *Nicæaborg* (325); er svo sagt að þar kæmu saman 300 biskupa. Sá hét *Athanasíus*, er bezt fylgdi biskupi gegn Aríusi. Á því þingi var lýst yfir því, að *Aríus* færi með villulærdóm, og varð hann útlægur; þó hneigðist keisarinn síðar að kenningu Aríusar.

Smámsaman fór andi kristinnar trúar að hafa áhrif á lög og lagasetningu. Þannig voru leikar skilmánga- og af teknir, svo

var og bannað að bera út börn, o. fl. Þó er það eigi þannig að skilja, að hugir manna og siðir hafi alment mykzt eður batnað þá þegar, þó að kristni gjörðist almenn út um löndin. Og svo er sagt um sjálfan keisarann, að hann væri í mörgu heiðinglegur í skapi, og ekki lýsti það kristilegu hugarfari, er hann lét drepa Licinius í trygðum, eða *Crispus* son sinn eptir fyrri konu sína, efnilegasta úngling, þar að auki seinni konu sína *Faustu*, og fleiri menn. En alt um það var Constantínus keisari hinn merkasti maður og afrekaði margt og mikið gott, og fyrir öll þau afreksverk, er hann gjörði sem keisari, hefir hann fengið viðurnefnið: *hinn mikli*. Hann varði ríkið hreystilega fyrir árás-um útlendra þjóða; hann kom einveldisstjórninni algjörlega á um ríki sitt eptir þeirri stefnu, sem *Dióclezianus* hafði byrjað. Í Rómaborg lifði enn endurminning þjóðstjórnar og heiðni, þess vegna þótti Constantínusi sá staður ekki lengur vel fallinn til aðsetu fyrir sig; ófriðar var og síður að vænta þar vestur en hið eystra; en keisarinn varð að vera þar nálægt sem ófriðar var helzt von. Fyrir þá sök litaðist Constantínus um eptir nýju höfuðbóli handa sér. Hann kaus til þess borg þá, er hét *Byzanzíum*; enda mátti þeim stað margt til ágætis telja. Árið 330 var ákveðið, að þar skyldi vera aðalborg og aðsetur keisarans; breytti Constantínus þá nafni hennar og kallaði *Róm hina nýju*, en eptirkomendur hans *Constantínópel* (Constantínsborg), og heitir hún svo enn í dag. Borg þessi magnaðist á skamri stundu svo mjög, að hún gat staðið jafnfætis Alexandríu eða Antiokkíu, og er tímar liðu fram jafnast við Rómaborg sjálfa. Constantínópel fekk sömu forrættindi sem Rómaborg hafði haft; þar var skipað nýtt öldungaráð; þar var fjölmennur skrill, er lifði á kostnað als ríkisins.

Constantínus keisari skipti ríki sínu í 4 umdæmi (*Præfecturæ*): *Austurheim* (skattlöndin í Asíu, Egyptaland og Þrakía), *Íllyricum* (Grikkland, Makedonía, Mösía), *Ítalíu* (með löndum fyrir sunnan Dóná og meiri hluta Afríku), og *Gallíu* með (Bretlandi, Spáni og Mauritaníu). Yfir hvert umdæmi skipaði hann einn *umdæmistjóra* (*Præfect*). Síðan á dögum Hadríans hafði foringi lífvarðarins (*præfectus prætorio*), ásamt hervaldi því, er hann hafði, einnig verið ætí dómari; enda höfðu frægustu lögvitringar haft það embætti á hendi t. a. m. *Úlpíanus*. Þeir höfðu

hær um bil haft sama vald á hendi sem Stórvezírinn hjá Tyrkjum. Þessu breytti Constantínus alveg. Þessir nýju umdæmastjórar höfðu engin hervöld, heldur að eins yfirstjórn í borgaralegum málefnum, en þau völd voru mikil. Þeir voru einskonar jarlar. Yfir herinn setti Constantínus sérstaka menn; þeir hétu *magistri militum* (hermeistarar, herforingjar); undir þeim stóðu *comites* og *duces* (greifar og hertogar, en í alt annari þýðingu en seinna á tímum), en alla setti keisarinn þessa skör lægra en hina æztu embættismenn borgaralegra málefna. Lífvörðinn af tók hann í þeirri mynd sem hann hafði verið, þó keisarinn að visu hefði varðmenn um sig; og herinn var hafður í minni metum en áður; vildu því fáir Rómverjar verða hermenn, en tala þeirra útlendinga fjölgaði dag frá degi, sem gengu í herþjónustu keisarans. Næsta sér hafði keisarinn 7 ráðgjafa, er gengu honum daglega til handa, og höfðu ýms störf með að fara einkum við hirðina; undir þá þjónuðu aptur ýmsir embættismenn; alt var samið að síðum austurlandakonunga, og hið ríkasta einveldi drotnaði hvervetna.

Constantínus mikli andaðist 337 e. Kr., er hann hafði fjóra vetur um sextugt, en ættmenn hans lifðu þá margir eptir: fyrst synir hans 3, er hann átti með *Faustu* seinni konu sinni: *Constantínus*, *Constanzíus* og *Constanz*; þar næst hálf systkyni hans (af síðara hjónabandi *Constanzíus* Chlórus), og í þriðja lagi börn þeirra. En í óeirðum, sem urðu í Constantinópel litlu þar á eptir, fékkadi þetta frændalið svo mjög, að eigi urðu lífs eptir nema þeir bræður, Constantíns synir, og 2 bræðrúngar þeirra, *Gallus* og *Júlianus*, og þá börn að aldri¹. Þeir bræður skiptu nú ríki föður síns milli sín þannig, að *Constantínus* fekk Gallíu umdæmi (Præfectur), *Constanzíus* Austurlönd, *Constanz* Ítaliu og Íllyrícum; þeir voru illir menn og ógegnir og urðu bráðum ósáttir sín í milli; Constantínus og Constanz féllu, en *Constanzíus* náði yfir-

1)
Constanzíus Chlorus ∞ 1. Helena. 2. Theódóra stjúpd. Maximíans.

1. Constantínus mikli	2. Constanzia.	2. Július Constanzíus
∞ 1. Mamertina	2. Fausta	∞ Licíníusi
		Gallus. Júlianus
1. Crispus. 2. Constantínus. 2. Constanzíus. 2. Constanz.		

ráðum yfir öllu ríki föður síns 353. Hann tók Gallus frænda sinn sèr til aðstoðar í stjórninni, en Gallus reyndist illa og var drepinn, og við sjálft lá, að *Júlianus* færi sömu leið, en það varð þó ekki. Eftir að *Júlianus* hafði dvalizt um hríð í Apenninborg og stundað þar vísindi af miklu kappi, setti *Constanzíus* hann til undirkeisara á Gallíu (355), því að hann þóttist þá eigi geta einn aðstaðið, er ófriður stóð fyrir dyrum. Um þær mundir er *Júlianus* tók við yfirstjórn á Gallíu, herjuðu *Alimenn* og *Frakkar* þangað í land og gjörðu hin mestu landsþjöll. *Júlianus* átti stórorustu við *Alimenn* hjá *Argentóratum* (Strassborg), og hrakti þá norður yfir Rín; fór síðan margar herferðir norður yfir fljótið, og reyndist ágætur hershöfðingi. Hann sat lengstum í borg þeirri, er þá hét *Lútezía Parisiorum*, en nú heitir *París*, og stýrði ríki sínu af hinni mestu snild, og varð hvers manns hugljúfi. En er *Constanzíus* varð þess vísari, læk honum öfund á um vinsældir *Júlians*, og bauð honum að senda frá sèr meginhluta hersins til Austurlanda. Herliðið vildi eigi skiljast við *Júlianus* og tók hann til keisara yfir sig. Varð *Constanzíus* þá æfareiður og vildi engum málum miðla, en hélt með her manns til móts við *Júlianus*; á þeirri leið dó *Constanzíus* (361 e. Kr.).

Var nú *Júlianus* tekinn til keisara yfir alt Rómaveldi (361—363). Hann var mjög ólíkur þeim *Constantínssonum*, frændum sínum; hann var vitur maður og hafði lagt mikla stund á gríska heimsspeki, var sjálfur rithöfundur og unni fornum vísindum og fornri manndygd, en hataði ófrelsi og harðstjórn, austurlenzka hirðsiðu og sællífi, starfsmaður var hann óþreytandi, og í öllu hinn ágætasti maður nema í því, er trúarbrögðin snerti. Honum virtist sem Rómaveldi hefði hnignað fyrir þá sök, að það vanrækti trú forfeðranna; hann sá að siðir hinna kristnu manna samsvöruðu eigi kenningu þeirra; keisararnir, verndarmenn kristinnar, voru grimmir og vélafullir; hann hafði reynt svo mikið ílt af þeim, mist frændur og vini af þeirra völdum, og sjálfur að eins haldið lífi. Um alt þetta kendi hann hinni nýju trú, kristninni, sem kenna mátti ókostum mannanna sjálfra, og í því var villa hans fólgin. Hann einsetti sèr því að hefja aptur til fornra valda og vegsemdar hina fornu trú, heiðnina; þó ofsótti hann eigi beinlínis kristna menn, en setti þá hjá í öllu og gjörði gis að þeim, en veitti heiðnum mönnum ýms réttindi; jafnvel Gyðingatrá tók

hann fram yfir hina kristnu. Fyrir þá sök hafa kristnir rithöfundar borið honum illa sögu, og gefið honum viðurnefnið: *Apostata* þ. e. hinn fráfallni (frávillingur). Sagnaritarinn *Ammianus Marcellinus*, er var samtímis honum, hefir bezt og réttast um hann ritað. Eitt af því sem *Júlianus* keisari vildi framkvæma og vinna sér til frægðar var að fara herferð móti Persum, eins og Alexander keisari forðum, og leggja þá undir sig. Safnaði hann nú miklu liði og hélt austur og barðist við Persa og vann sigur; hann komst austur yfir Tígris, en skorti vistir, er lengra dró inn í landið, og varð að snúa aptur. Persar eltu hann með miklu liði, en keisarinn barði þá af höndum sér. Þá var það einhverju sinni að hann rak flóttann og var hlifarlauss, en hætti sér mjög sem hann var jafnan vanur; varð hann þá sár og af því sári dó hann 32 ára gamall (363 e. Kr.). Herinn tók til keisara yfir sig herforingja þann, er *Jóvíanus* hét. Hann samdi frið við Persa og lét laus ýms lönd þar eystra. Hann var kristinn og veitti kristnum mönnum aptur þau réttindi og hlynnindi, sem þeir höfðu mist á dögum Júlíans. Kristnin tók aptur að rétta við, en heiðninni hnignaði. *Jóvíanus* keisari komst eigi alla leið heim til Constantinópel og dó í Litlu-Asíu (364). Kaus herinn þá til keisara *Valentiníanus hinn fyrsta*, hraustan mann og hergjarnan frá Pannóníu. Hann stýrði ríkinu frá 364 til 375 e. Kr., og tók sér til samstjórnarmanns (*Ágústus*) *Valens* bróður sinn, og skipaði hann yfir Austurlöndin. *Valens* keisari hafði eigi dugnað bróður síns; þó var ríkisstjórn þeirra bræðra allgöð í mörgu. *Valentiníanus* varði ríkið hraustlega móti Alimönnum og öðrum Germanapjóðum, er herskildi fóru suður yfir Rín; en *Theódósíus* hershöfðingi hans rak *Picta* og *Skota* út úr Bretlandi, er gjört höfðu árásir þángað norðan úr *Caledóníu* (Skotlandi). *Valentiníanus* keisari dó 375 e. Kr.; tóku þá synir hans, *Grazi-anus* og *Valentiníanus annar*, ríki eptir hann, og voru á unga aldri; en *Valens* keisari sat þá enn að völdum í sínu ríki.

IV. ÞJÓÐABYLTÍNGIN MIKLA.

Theódósíus mikli.

Vér höfum séð að suðurþjóðir Európu höfðu um margar aldir haft fasta bústaði, aptur þar á móti höfðu hinar aðrar þjóð-

ir norður í álfunni verið á sífeldu reiki fram og aptur, en þau ferðalög þeirra eru oss að mestu leiti ókunn. Af þjóðum þeim, sem bygðu miðbik norðurálfunnar, gánga *Keltar* fyrstir út úr náttmyrkri fornaldarinnar og koma fram í dagsljós sögunnar. Þeir höfðu optar en einu sinni komið hópum saman suður um fjöll og sýnt mentun suðurþjóðanna í tvo heima; en jafnan hafði mönnum tekizt að stemma stigu fyrir þeim, og Rómverjar höfðu jafnvel lagt undir sig meiri hluta af löndum þeim, er þeir upphaflega bygðu, og komið rómverskri mentun inn hjá þeim. Að eins á Írlandi og Skotlandi hafði þeim tekizt að halda fornum siðum og einkennum.

Næst eptir *Kelta* komu *germanskar* þjóðir til sögunnar: fyrst *Þjóðverjar* (þýzkir menn) þar næst *Gotar*, en *Norðmenn* voru með öllu ókunnir Rómverjum sökum fjarlægðar, og af því að aðrar þjóðir sátu í milli.

Fyrir árið 375 höfðu Rómverjar mist landshornið milli Rínar og Dónár, og þýzkar þjóðir höfðu sezt að fyrir sunnan Rín; hins vegar var Dóná enn þá markalína Rómaveldis. Fyrir norðan hana bjuggu *Vestgotar* og höfðu fengið mentun nokkra af viðkynningu við Rómverja. Maður hét *Úlfilas*; hann var biskup þeirra Vestgotanna; hann sneri hinu nýja testamenti á gotneska tungu og kristnaði allan þorra landsmanna, eptir setningum Artusar, er þá voru drotnandi í Austurlöndum. Hins vegar höfðu *Austgotar* hinn forna sið, og *Ermanrik* (Jórmunrekur) hafði verið hinn mesti herkonungur og brotið undir sig lönd og lýði norðan frá Eystrasalti suður til Svartahafs. Undir hann þjónuðu ýmsar þjóðir, bæði Gotar og Slafar og Finnar, er um þær mundir bygðu þau lönd norður og austur í Europu, er Rómverjar kölluðu *Sarmatia* einu nafni.

En hér um bil 375 árum eptir Kristsburð varð sú breyting hjá þjóðum þessum, er menn hafa kallað *þjóðabylltinguna hina miklu*. Það er sagt að *Húnar* kæmi þá austan af Asíu, vestur yfir Volgá og ræðust á *Alána*, er bygðu löndin milli *Don* (Vankvíslar) og Volga. Húnar voru af *Mongólacættum*, lifðu hjarðmanna lífi og höfðust við fyrir norðan Kaspiskahafið. *Ammianus Marcellinus* hefir lýst *Húnum*, og telur þá allra manna ljótasta og tryllasta. Þessir óttalegu herskarar altu fram eins og

þúngur straumur og svignuðu Alánnar fyrir slíku ofurefli; létu sumir lifð en sumir skárust í lið með Húnum.

Allur þessi sægur hélt því næst vestur yfir Don og ræðist á Austgota. Var Ermanrik konungur þá kominn yfir tírætt, enda hníginn að heilsu; varð þá engin vörn af honum, en Húnar óðu yfir landið. En er Vestgotar heyrðu ófarir frænda sinna, og sán vogesti þessa þokast nær bygð sinni, beiðdu þeir *Valens* keisara leyfis, að mega flytjast búferlum suður yfir Dóná inn í lönd hans, og það leyfði keisari þeim (376). Er svo sagt, að 200 þúsundir vígra manna af Vestgotum flyttu sig suður yfir ána með konur sínar, börn og þræla, og væri til samans því nær ein millíón manna. Settust þeir nú að í *Prakú* (neðri Mösú). En valds-
menn keisarans þar norður nýttu sér smáanlega neyð Vestgota, og seldu þeim illan varning við ofbóðslegu verði, svo að Gotum varð eigi við vært; gjörðu þeir þá uppreist til að hjarga lífi sínu og herjuðu landið umhverfis. Valens keisari, er hann frétti óspektir þeirra, fór með her manns í móti þeim; bauð *Grazianus* keisari frændi hans honum styrk móti Gotum, en Valens var svo grunnhygginn, að hann vildi eigi þyggja, og lagði til orustu við Vestgota hjá *Hadrianópel* (378). Þar varð hin mesta orusta, unnu Vestgotar frægan sigur, en Valens keisari féll. Gotar tóku land allt til sjáfar; hinar víggirtu borgir voru einar eptir óunnar.

Grazianus keisari var gegn maður og góðfengur og fór mjög að ráðum *Ambrósíus* biskups af Mailandi, hins ágætasta manns, og annara viturra manna. Hann þóttist eigi fær til að stýra einn saman ríkinu eptir orustuna við Hadriansborg, og kaus sér því til aðstoðar *Theódósíus*, spánverskan mann, son þess er verið hafði hershöfðingi. Valentíníans fyrsta, og veitti honum keisaratign yfir austurlöndum og Illyricum (379). Hann gat eigi kosið annan, er betur væri til stjórnar fallinn, en *Theódósíus*. Hann hagaði hernaði sínum við Gota svo hyggilega, að eptir nokkur ár gengu þeir honum til handa og gjörðust þegnar hans, en fengu að halda bústöðum sínum í Mösú og fornri siðvenju. Keisarinn gjörði 40 þúsundir af þeim að liðsmönnum sínum, og þótti sú sveit hraustust í liði hans.

Um þessar mundir gjörði sá maður, er *Maximus* hét, uppreist á Bretlandi gegn *Grazianusi* og var þar til keisara tekinn.

Þessu næst fór hann með her sinn til Gallíu, gekk þar upp og herjaði; en Grazianus keisari var svikinn af liði sínu og drepinn á flóttu (383). Varð Theódósíus að viðurkenna keisaratign Maxímusar fyrir vestan Alpasjöll, en *Valentíníanus annar* hèlt enn Ítalíu. En er Maxímus nokkru síðar ræðist á Valentínían, þá fór Theódósíus og veitti keisara lið; féll Maxímus í þeim viðskiptum, en Theódósíus fékk Valentíníanusí öll vesturlönd í hendur (388). Fjórum árum síðar var *Valentíníanus* drepinn af hershöfðingja þeim er *Arbogast* hét; hann var af frakkneskri þjóð; en með því hann vissi að Rómverjar myndu fyrirliða útlendan keisara, þá vildi hann eigi sjálfur takast þá tign á hendur, heldur setti þann mann í keisararætti, er *Eugeníus* hét, og verið hafði skrifari Valentíníans. Tveim árum síðar kom *Theódósíus* keisari til Ítalíu, og átti orustu við þá hjá Akvileiaborg, og féllu þeir þar báðir Arbogast og Eugeníus (394). Eptir þá orustu var *Theódósíus* einvaldi yfir öllu Rómaveldi um nokkra mánuði. Það var í síðasta sinn að *alt ríkið* var á eins manns valdi. Theódósíus dó ári síðar (395).

Hann hafði stýrt ríki sínu með miklum viturleik og dugnaði, og hefir hann verið kallaður: *hinn mikli*; en það nafn hlaut hann einkum af því, að hann styrkti kristna trú af alefli, en eyddi heiðinglegri villu. Hann lét brjóta hof og hörða og bannaði harðlega allan heiðinglegan átrúnað og blótskap. Á hans dögum vann og hin *reitta trú* sigur á Aríusar lærdómsgreinum meðal Rómverja, en hjá hinum gotnesku þjóðum var þeim fylgt. Á næstu öld þar á eptir urðu ákafar trúarbragðadeilur í austurlöndum; en á vesturlöndum varð einna aðkvæðamest deilan milli *Pelagíusar* múnks á Bretlandi, er neitaði erfðasyndinni, og hins nafnfræga Ágústínusar kirkjuföðurs. Það var öndverðlega á 5. öld.

Biskupavaldið var þegar á dögum Theódósíus keisara orðið mikið. Þannig er það sagt, að keisarinn hafi eitt sinn látið drepa nokkrar þúsundir manna í Þessaloníkuborg fyrir þá sök, að þar hafði orðið upphlaup og einn af valdsmönnum hans verið veginn í þeim óeirðum; en er keisarinn nokkru síðar vildi ganga í kirkju í Maílandi, gekk *Ambrósíus* biskup í móti honum, bannaði honum inngöngu fyr en hann bætti ráð sitt eptir slíkt glæpaverk. Theódósíus keisari viknaði við áminningu hins ágæta biskups, er

engan mannamun gjörði sér, og hlýðnaðist því banni; að 8 mánuðum liðnum var hann fyrst leystur af því. Biskupar í höfuðborgunum (*Metrópolitár*) voru teknir fram yfir aðra biskupa, og einkum þeir í *Róm*, *Constantínópel*, *Antíokkíu* og *Alexandríu* og seinna meir í *Jerúsalem*; þessa alla kölluðu menn *Patríarka*. Og af því að biskupinn í *Róm* þóttist beinlínis vera eptirmaður *Péturs* postula, þá vildi hann vera yfirbiskup allra hinna. Þannig myndaðist klerkavaldið (*Hierarchiet*) í hinni kristnu kirkju.

Gagnstætt hinu hálfverzlega valdi biskupanna hafði *múnkastættin* komið á fót. Hún kom fyrst upp austur í löndum. Einstakir menn tóku sig út úr öllum veraldarglaumi og leituðu einveru, til þess að geta þannig náð þeirri fullkomnun, er þeir höfðu sér fyrir sjónir sett; þeir voru nefndir *einbúar* eða *einsetumenn*. Einn hinn fyrsti og merkasti meðal þessara einsetumanna var *Antóníus* á Egyptalandi († 356); hann gaf fátækum aleigu sína, og settist svo að úti á eyðimörku, síðan fluttu ýmsir menn þangað til hans, og létu fyrirberast í smákofum í nánd við hann. Einbúar þessir hétu á gríska tungu *monachoi*; þaðan er dregið nafnið *múnkur*. Bústaði þessara manna, þegar margir voru komnir saman á einn stað og lifðu í félagsskap, kölluðu menn á latínu máli *claustra*; þar af er komið orðið *klaustur*. Síðan flóttust múnkar úr eyðimörkum í bygðir og borgir; þá komu og upp nunnuklaustur.

Þegar hin kristna trú var orðin drotnandi trú í Rómaveldi, lagðist niður og hvarf hið upphaflega viðhafnarleysi, hin helga einföldni, sem auðkendi helgihöld manna í hinni fyrstu kristni, og í þess stað risu nú upp skrautlegar kirkjur; helg tíðahöld urðu margbrotin og með hinni mestu viðhöfn, og, þegar stundir liðu fram, fóru menn að tigna og tilbiðja helga menn og myndir þeirra, og heiðingleg hjátrú smeygði sér inn í kristnina.

Skipting Rómaveldis, og endalok hins vestari hluta (395—476).

Theódósíus mikli skipti ríki með sonum sínum áður hann andaðist (395). Komu þannig upp tvö ríki: *hið vestlæga* og *hið austlæga* Rómariki. Segja menn, að ef lína sæ dregin þaðan, sem *Dóná* beygist til suðurs á Úngaralandi, og beina stefnu yfir

land og lög til vesturstrandar Cyrenaicu á Afríku, þá hafði þar verið landamerki milli ríkjanna. *Arcadius* (395—408), sem var eldri þeirra bræðra, og þá 18 vetra, varð keisari yfir hinum eystri hluta, en *Hónóríus* (395—423), sem var yngri, og þá 11 vetra, fékk hinn vestari. *Arcadius* sat í Constantínópel og hafði þann ráðgjafa, er *Rúfínus* hét, grimman mann og fægjarnan, af gallneskum ættum. *Hónóríus* sat í Rómaborg, og hét ráðgjafi hans *Stílikó*, vandælskur að kyni, ágætur maður og hinn mesti kappi. Þeir bræður voru mjög ólíkir föður sínum og líttæfir til ríkisstjórnar; dró það til sundurþykkis með þeim, og til þess, að greiða útlendum þjóðum götu inn í ríkið og ná þar yfirráðum.

Þegar er Theódósíus keisari var fallinn frá, hófu Gotar í eystri hlutanum uppreist og héldu alt suður á Grikkland, og fóru með hinni mestu grimd og gripdeildum, hvar sem þeir komu. *Alarik* (Alrekur) hét konungur þeirra, harður maður og hraustur. *Stílikó* vildi koma *Arcadíusi* til hjálpar og bauð liðveizlu sína, en *Arcadius* vildi eigi þygga, og í þess stað samdi hann frið við *Alarik* og gjörði hann að ætta hershöfðingja yfir Íllýríu. Þaðan herjaði hann því næst á Ítalíu — því að *Arcadius* hataðist við *Stílikó* og vildi steypa honum — og *Stílikó* varð, til þess að geta mætt *Alarik*, að draga að sér herlið bæði frá Rín og af Bretlandi; varð þá lítið um vörn móti óvinum þeim, er á þau lönd sóttu. *Hónóríus* keisari var allan þenna tíma aðgjörðalaus; var það helzt dægrastytting hans, að gefa hænsnum og öðrum alifuglum fæðu. En er *Alarik* var kominn með her manns til Ítalíu, flýði keisari frá Róm og settist að í *Ravenna*; þar voru mýrar og skurðir umhverfis, og þóttist keisarinn þar óhultari en í Róm. Fundur þeirra *Stílikós* og *Alaríks* varð (403) hjá *Pollentia* norðarlega á Ítalíu (í *Piemont*); var sú orusta allhöfð, og eptir það hélt *Alarik* þaðan úr landi, en þó eru líkur til, að *Stílikó* hafi látið honum eptir lönd fyrir sunnan Dóná og lofað fægjöldum að auk.

Tveim árum síðar en *Alarik* fór af Ítalíu, brutust hersveitir miklar norðan og austan frá Dóná, og sem að líkindum hrukku fyrir *Húnunum*, suður á Ítalíu. Höfðingi þeirra hét *Radagais*; hann var sagður heiðinn og grimmur. *Stílikó* fór í móti honum, og barðist við hann við *Favulæ* (406), allskamt þaðan sem *Florents* er nú, og fékk sigur. Þeir sem af komust, héldu síðan vestur

á Gallíu, og fleiri þjóðir slógust þá í förina; gjörði óþjóðalýður þessi alstaðar hin mestu illvirki. Þaðan hélt mikill þorri þeirra, einkum eru til þess nefndir *Vandalir*, *Svevar* og *Alánar*, vestur á Spán og lögðu það hið auðiga land undir sig (409).

Meðan Spánn féll í hendur þessara manna, og alskonar óeirðir áttu sér stað á Bretlandi og í Gallíu, sem Rómverjar gátu nú eigi lengur varið, varð Ítalía Vestgotum að herfangi. Alarik hafði krafið fjár þess, er honum var heitið, en eigi goldið. Stílikó lagði það til, að honum væri greitt fêð undandrátarlaust, en ófundarmenn hans gripu tækifærið, og töldu Hónóríusi trú um, að Stílikó væri undir niðri vinur Alariks; þessu trúði hinn auðvirðilegi keisari og lét drepa Stílikó, sem bæði var tengdafaðir hans og sá eini maður, er fær var til landvarnar, eins og hann hafði svo optlega sýnt (408). Annað glópskubragð gjörði keisarinn þar á eftir: hann þverneitaði að greiða fêð, og þar á ofan lét hann myrða konur og börn hinna útlendu liðsmanna, er gengið höfðu á mála hjá honum, um 30 þúsundir manns. Hélt Alarik þá her sínum til Ítalíu, og málaliðið, sem átti harma sinna að hefna, slóst í lið með Vestgotum. Námu þeir Alarik eigi fyr staðar en þeir komu til Rómaborgar. Höfðu Rómverjar eigi sæð óvinaher fyrir borgarhliðum síðan á dögum Hannibals. Sendu Rómverjar þá menn til fundar við Alarik til þess að semja við hann; þessir menn töluðu mikið um liðsafia þann og mannsfjölda, sem væri í borginni. Alarik mælti: «Því þéttara sem grasið er, þess hægra er að slá það». Í það skiptið fengu þó Rómverjar keypt sér grið móti ærnu fegjaldi. En árið eftir kom Alarik aptur, gafst þá Rómaborg upp fyrir honum, og setti hann þá þann mann, er *Attalus* hét, í keisarasæti; en sem þessi nýorðni keisari snerist í móti honum, rak Alarik hann aptur úr völdum, og kom nú hið þriðja sinnið, og tók þá Rómaborg eftir litla vörn (410); fóru Vestgotar þá ránsendi um borgina, en eigi brendu þeir hana eða brutu stórvægilega. Þá voru liðin 800 vetra síðan Rómaborg var unnin af útlendum her.

Þá er Alarik hafði unnið Rómaborg stefndi hann liði sínu suður í land; en þar andaðist hann 34 ára gamall. Liðsmenn hans grófu hann í botni ár þeirrar, er *Búsento* heitir, á þann hátt, að þeir veittu fljótinu úr farvegi og tóku þar gröfna, og settu konung sinn þar niður með vopnum, veittu því næst fljót-

inu aptur í hinn forna farveg, svo það rann yfir legstað hans; drápu síðan þræla þá, er að því verki störfuðu, svo að enginn skyldi vera til frásagnar um það hvar Alarik væri grafinn. Eptir það tóku Vestgotar *Ataulph* (Adolf) mág hans til konúngs; tók Ataulph að semja við Hónóríus keisara, því að hann vildi eiga *Placidíu* systur keisarans; enda var hún jafnfús til þess fyrir sitt leiti, því að Vestgotakonungur var hermannlegur maður og hinn friðasti sýnum. Að sönnu neitaði keisarinn þessum ráðahag, því að nóg var rembilætið, en það varð framgengt engu að síður. *Placidía* gat nú miðlað svo málum, að Ataulph varð Rómverjum vinveittari en áður, og Gotar urðu einskonar bandamenn þeirra. Árið 412 fóru Gotar af Ítalíu norður á Gallíu og þaðan vestur á Spán. Litlu síðar var Ataulph veginn, en sá maður, er *Vallia* hét, fékk þá yfirráð hjá Gotum, unnu þeir þá meiri hluta Spáns og fengu Rómverjum í hendur, en Vandælir, Svevar og Alánar hrukku fyrir, og höldu að eins eptir norðvestur hluta landsins; voru Alánar orðnir þá svo aðþrengdir, að þjóðerni þeirra hvarf og blandaðist saman við Sveva og Vandæli. Vestgotar fengu eptir samkomulagi við Rómverja fasta bústaði í suðvesturhluta Gallíu. Þannig myndaðist *Vestgotaríkið*; *Tólósa* var þar höfuðborg.

Þegar *Hónóríus* keisari dó (423), voru þannig ýms lönd gengin undan ríki hans: nokkur hluti Spáns, mestöll Gallía; því að auk Frakka og Alimanna voru nú einnig Búrgundar komnir inn í Rínlöndin, og norðvesturhluti Gallíu, þar sem *keltnesk* þjóð hafði tekið sèr bólfestu, var einnig sjálfum sèr ráðandi. Alt hið sama mátti segja um Bretland, því að Rómverjar gátu þar engri vörn uppi haldið.

Eptir lát *Arcadíus* keisara (408) varð sonur, hans *Theódósíus annar*, keisari yfir hinum eystri hluta Rómaveldis (408—450). Hans er að litlu getið öðru en því, að hann ritaði einhverja hina fegurstu hönd; en systir hans *Pulchería* stýrði ríkinu að mestu, og þótti farast það allvel; enda var þar öllu hægra aðgjörða en í vestri hlutanum, því að Persar voru um þær mundir friðsamir nágðrannar, og skattlöndin voru þar miklu auðugri og meiri tekjur af þeim heldur en vesturfrá. Hið eystra ríkið var þess vegna styrkara en hitt, og hafði eptir dauða Hónóríus keisara talsverð áhrif á vestri hlutann, eins og sýndi sig, er *Jóhannes skrifari* brauzt til valda á Ítalíu þegar eptir lát keisarans, að þá sendi *Pulcheria* her frá

Constantínópel, og setti *Valentinianus þriðja*, son Placidíu og Constanziusar hershöfðingja, seinni manns hennar, til ríkis í vesturhlutanum (425); var Valentinianus þá 7 vetra gamall¹. Placidía stýrði ríkinu fyrir hönd sonar síns til dauðadags (450), því að Valentinianus varð aldrei sjálfær til ríkisstjórnar.

En Placidia var eigi vaxin því að stýra ríkinu á hinum síðustu og vestu tímum, og því fór hningandi dag frá degi. *Bretland* gekk nú alveg undan; *Pictar* og *Skotar* fóru þar herskildi yfir, og Bretar, sem eigi gátu rönd við reist, fengu *Jóta*, *Engla*, *Saxa* og *Frisa* sér til hjálpar. Það er sagt, að bræður tveir að nafni *Hengist* og *Horsa* hafi árið 449 komið með her manns til Bretlands og rekið Picta og Skota norður til fjalla, en lagt síðan sjálfir Bretland undir sig og stofnað þar hin *engilsaxnesku-ríki*, er svo voru nefnd og 7 að tölu. En Bretar, frumpjód landsins, hrukku fyrir og leituðu sér bústaða, sumir vestur í *Wales* (þar eru dalir og fjöll) og sumir norðan til á Gallíu, þar heitir síðan *Bretagne*. En miklu tilfönnanlegra var Rómverjum að missa Afríku, því að bæði átti margt stórmenni þeirra jarðeignir miklar þar syðra, og líka fengu Rómverjar kornföng sín mest og best þaðan. Svo stóð á, að um þessar mundir höfðu Rómverjar landstjóra þann á Afríku, er *Bonifacius* hét, hann var dugandi maður og vel látinn. Þá var og uppi sá maður hjá Rómverjum, er *Æzsius* hét, ættaður frá Mösinu, undirhyggjumaður mikill og skorti eigi vitsmuni, hershöfðingi hinn mesti. Þeir Æzsius og Bonifacius voru hinir mestu óvinir. Nú rægir Æzsius hann við Placidíu, svo að hún boðar Bonifacius heim til sín af Afríku, en í laumi segir Æzsius honum, að hlýðnast eigi þeirri skipan. Þá gjörir Bonifacius uppreist og kveður *Vandæli* norðan af Spáni til liðs við sig. Konungur þeirra *Giserik* eða *Genserik* (sem hann og er nefndur) kemur með her manns til Afríku (429). Gense-

1) Theódósíus mikli

Arcadius		Hónóríus.	Placidía ∞	1. Ataulph
				2. Constanzius
Pulcheria	Theódósíus annar		Valentinianus. Hónoría	
∞ Marcianus.			þriðji.	
	Eudoxia	∞ 1. Valentinianus þriðji.		
		2. Petrónius Maximus.		

rik var grimmur maður og hraustur, drotnunnargjarni og vélráður; kom honum eigi til hugar að veita Bonifaciusi lið, heldur að leggja landið undir sig. Bonifacius sá um seinan hve vondslega hann var blektur af Aëziusi, og sem Placidia verður þess vísari sendir hún Bonifaciusi hjálp, en það kom fyrir ekki, hann beið ósigur móti Vandælum og hélt til Ítalíu (432). Genserik fór herskildi um landið og vann það, og loksins tók hann höfuðborgina *Kartagó* árið 439; var Kartagó þá orðin mest borg og auðigust í vesturhlutanum önnur en Róm. En sem Vandælir höfðu náð undir sig allri norðurströnd Afríku, komu þeir sér upp skipafloata miklum og urðu hinir mestu víkingar; lögðu síðan undir sig Kórsíku, Sardinarey og nokkuð af Sikiley og herjuðu norður á Ítalíu strandir. Alstaðar þóttu Vandælir vera hinir grimmustu víkingar. Þó voru þeir menn kristnir, en fylgdu Ariusar lærdómi og ofsóttu harðlega þá, er í móti honum mæltu.

En það er frá Aëziusi að segja, að hann hafði um þessar mundir verið norður á Gallíu og barizt við Germani; en sem hann fréttir, að Bónifacius er kominn til Ítalíu, og í vingan við keisarann og móður hans, þá bregður hann við og fer með liði suður yfir fjöll, og vill nú að skríða skuli til skara með þeim Bónifaciusi. Svo fóru viðskipti þeirra, að Aëzius hafði ósigur, og leitaði á fund Húna, er honum voru kunnir frá barnæsku, en Bónifacius dó af sárum. Þó varð Aëzius eptir þetta aðalforingi hins rómverska herliðs, og ræði reyndar einn öllu, því að keisarastjórnin var þá eigi orðin annað en nafnið tóm. Aëzius þekti manna bezt hinar útlendu þjóðir, er í það mund kreptu að ríkinu; gjörði hann þær sundurþykkar sín í milli og sigaði þeim saman, og með þeim kenskubrögðum hans höfðu Rómverjar allmikið ríki á Gallíu um þessar mundir; en við hinu gat hann eigi spornað, að *Svevar* esldust stórum á Spáni, eða að Afrika tapaðist alveg í hendur Vandælum.

Nú víkur sögunni aptur til Húna. Síðan þeirra fyrst var getið á dögum Valenz keisara, og hinna miklu þjóðbyltinga, er þá urðu af þeirra völdum, höfðu þeir að miklu leiti haldið kyrru fyrir austur við Svartahaf og meðfram Dóná neðanverðri, og ekki beinlínis haft mikil áhrif á hið rómverska keisaradæmi. En árið 433 varð sá maður, er *Attila* (Atli) hét, konungur Húna ásamt bróður sínum, er *Belá* er nefndur. Nokkru síðar drap

Attila bróður sinn og varð einvaldi yfir öllum Húnum. Hve langt ríki hans náði, vita menn eigi gjörla, en hitt er víst, að austan úr Asíu og langt vestur í Germaníu, jafnvel allt að Rín, lutu þjóðirnar þessum hinum grimma hugumstóra herkonungi, og að hann átti vopnaviðskipti við Persa þar austur, eins og við Európuþjóðir hér vestur í löndum. Hinn völdugi Húnakonungur hafði aðsetu á hinu úngverska sléttlendi. Hús hans var gjört af viði einum; hann hafði borðbúnað allan af trè, lifði mest við kjötmæti, en brauð vildi hann ekki borða, því að honum þótti það helzt til léttvægt; hann kvaðst hafa fundið sverð herguðsins, og kallaði sig *svipu guðs*; margir konungar og stórmenn söttu hans fund af ýmsum löndum, og lutu hans boði og banni; stóð öllum af honum hinn mesti ótti, og það sögðu menn, að aldrei sprytti þar gras, er hestur hans hafði stigið fæti á jörð. Hann gjörði nú ýmsar árásir á hið austlæga Rómaveldi, lagði löndin í eyði fyrir sunnan Dóná, og kúgaði *Theódósíus* keisara annan til þess að greiða sér skatta. En hinn gamli hershöfðingi *Marci-anus*, sem varð keisari 450 þegar Theódósíus andaðist, og giptist þá *Pulcheríu*, var einbeittur maður og eigi svo auðveldur Húnum, sem Theódósíus hafði verið, og þá sneri Attila sér að vesturríkinu, því að bæði þóttist hann eiga sín að hefna á *Valentiníanus* keisara hinum þriðja, er eigi vildi gipta honum *Hónóríu* systur sína, og svo er það tilgáta margra, að Genserík hafði eggið hann til ófriðar gegn Rómverjum og Vestgotum, er hann átti sökótt við, og vildi gjarnsamlega að fengi nokkurn skell af Húnum. Þessu næst hélt Attila konungur með óvígna her — menn segja 700 þúsundir manna — vestur að Rín, sigraði *Búrgunda* og eyddi öllu, hvar sem hann kom, eins og eldfloð rynni yfir landið, og nam eigi staðar fyr en vestur í Gallíu. Þá báru þeir ráð sín saman *Aexíus* og *Theódórik* (*Þjóðrekur*) hinn fyrsti, Vestgotakonungur, og fengu aðrar Germanskar þjóðir í Gallíu til liðs við sig til þess að verja kristna trú og mentir og mannúð alla móti Húnum, hinum óttalegu landeyðum. Á *Katalánsvöllum* við *Marnelfu* (*Catalauniske Marker*), þar sem nú er *Chalons sur Marne*, varð fundur þeirra, 451 ári eptir Kristsburð. Þar stóð einhver hin ógurlegasta og frægasta orusta, er nokkru sinni hefur verið háð. Það voru fjörbrot fornaldariðinnar, ógurleg sökum hins geysimikla mannfjölds, er þar var saman kominn, grimd-

arinnar, sem barizt var af, og mannfjöldans sem þar féll — menn telja það 162000 manna —, og fræg fyrir þá sök, að þeir Aëz-íus fengu sigur og frelsuðu mentun Norðurálfunnar frá eyðileggingu Húna. Þar féll Theódórik konungur, en *Attila* lét undan síga austur yfir Rín. Það hefir verið sagt, að Aëzíus hefði þá getað gjöreytt Húnum, en eigi viljað, af ótta fyrir því, að Vestgotar yrðu þá um of voldugir; taldi hann því *Thorismund* á, er til konungs var tekinn yfir Gotum, eptir fall föður síns, að snúa heim aptur í ríki sitt, svo að *Attila* og herleifum hans var eigi eptirfór veitt. Ári síðar gjörði *Attila* áhlaup á Ítalíu, og lagði þá í eyði hina auðigu og fögru *Akvilejuborg*, og margar fleiri á Norður-Ítalíu, en íbúar þeir, sem lifu höldu, flýðu undan og út í eyjar þær, er liggja fyrir landi á innanverðum Adríahafsbotni. Þar reis síðan upp á eyjunum hin nafnfræga *Venezía* (*Feneyjaborg*, *Venedig*). Í Rómaborg varð alt á tjá og tundri; *Valentinianus* keisari hafði ekkert lið að senda móti *Attila*; það var því tekið til bragðs, að senda hinn rómverska biskup, *Leó hinn fyrsta*, og menn með honum til fundar við Húnakonung og beiðast vægðar og friðar. Fyrir bænastað hins málsnjalla biskups og ríkulegar gjafr, sneri *Attila* burt af Ítalíu. Ári síðar (453) dó *Attila* konungur af blóðnösnum þá er hann hélt brúðkaup sitt til *Ildikóar* hinnar fögru. Synir hans urðu sundurpykkir og bárust á banaspjót; þjóðirnar brutust undan, sem *Attila* hafði hnept í fjötra, og Húnar þokuðust austur að Svartahafi, og hurfu þar úr sögunni innan um aðrar þjóðir. *Gepídar* réðu síðan fyrir Dacíu, *Austgotar* í Pannóníu, og nokkrum hluta Mösíu. Í norðvestur af þeim bjuggu *Lángbarðar*, *Herúlar*, *Rygjar* (Rængjar frá Re eða Ræng?), og aðrar smáþjóðir.

Þegar *Attila* var dauður þóttist *Valentinianus* þriðji úr allri hættu og drap Aëzíus (454) í höll sinni; þannig launaði keisarinn honum landvörnina. *Petróníus Maximus*, ráðherra, er keisarinn hafði móðgað, kom því til leiðar, að tveir af vinum Aëzíusar drápu hann ári síðar (455). *Maximus* varð því næst keisari og giptist *Eudoxíu* ekkju *Valentíníans* og dóttur *Theódósíus* annars. En það er sagt, að hún hafi hefnt sín þannig, að hún kallaði *Genserik* í Kartagó sér til hjálpar. Hann kom þegar og tók Rómaborg eptir enga eða litla vörn, og ruplaði þar og rændi öllum dýrgripum og fornmenjum, og flutti af landi burt. Svo fóru

auðæfi hinnar miklu Rómaborgar. *Maximus* keisari var grýttur til bana af skrflnum.

Eptir lát hans varð *Avitus* keisari; hann var áður hershöfðingi á Gallíu, og styrktu Vestgotar hann til ríkis. En ári síðar (456) var hann rekinn úr völdum af *Ricimer* hershöfðingja, hraustum manni og slægvitrum og af Sveva kyni. Ricimer vildi eigi sjálfur verða keisari, en ráða vildi hann því hver það væri, og haga svo öllu eptir sinni vild. Hann setti þvínæst *Majórianus*, ágætan mann, til keisara tignar; en honum þótti *Majórianus* vera of aðgjörðamikill, og lét drepa hann (461). Síðan stýrði Ricimer ríkinu um nokkur ár, þó að sá hėti *Severus*, er keisara nafnið bar. En nú var það af sem áður var. Keisaratignin í hinum vestari hluta Rómaveldis var aðfram komin, og alt vald var í höndum útlendra herforingja, sem þóttust vera verndarmenn ríkisins. *Búrgundar* og *Vestgotar* gengu nú alveg undan og urðu sjálfum sér ráðandi; lögðu stór hëruð undir sig og juku ríki sitt; hinir fyrri austan til á Gallíu; hinir síðari um suðvesturhluta Gallíu og mestallan Spán, einkum undir forustu *Euríks*, sonar *Theódóríks* fyrsta. *Ægidíus*, landstjóri Rómverja á Gallíu, var sem sjálfráður konungur í löndunum fyrir norðan Signu; eptir hann kom þar til valda sonur hans, sá er *Sýagrius* hét.

Í hinum eystri hluta Rómaveldis kom *Leó hinn fyrsti* til ríkis eptir *Marcíanus* (457—474), og með samþykki Ricimers hóf hann þann mann, er *Anpémíus* hét, til keisaradóms yfir vesturhlutanum (467), þá er *Severus* var látinn. Lögðust nú bæði ríkin á eitt, að eyða víkingum Vandæla, er sveimuðu um Miðjarðarhaf og gjörðu hvervetna hinn mesta óskunda, en floti keisaranna beið ósigur, og víkingar fóru sínu fram sem áður.

Þeir Ricimer og Anpémíus urðu bráðum ósáttir, og því næst kom til baráttu með þeim. Ricimer ræðist á Róm og vann hana og rændi þar og lét drepa *Anpémíus* (472), en dó sjálfur hið sama ár, ásamt keisara þeim (*Olybríus*), er hann hafði til valda sett í stað Anpémíusar. Þá gjörðu *Búrgundar* þann að keisara, er *Glyceríus* hét, en stjórnin í Constantínópel gaf *Júliusi Nepos* keisaratign, og rak hann *Glyceríus* úr sæti og lét vígja hann til biskups (474). En hershöfðingi sá, er *Orestes* hét, ættaður af Pannóníu, og fyrrum skrifari *Attilu Húnakonungs*, reis upp í móti *Júliusi Nepos*; varð hann þá að flýja austur til Dalmazíu (475).

Orestes vildi eigi sjálfur verða keisari, en hóf son sinn *Rómúlus Ágústúlus* til ríkis. En er málaliðið krafðist, að fá þriðjung allra jarða á Ítalíu og Orestes synjaði þeirri kröfu, þá gjörði liðið uppreist undir forustu höfðingja þess, er *Ódoacer* hét, og var af Herúla ættum, að því er flestir segja; Orestes var drepinn, en Rómúlus rekinn frá ríki (476) og fengin til bústaðar hin forna höll Lúcióllusar suður í Campaníu. Rómúlus hét höfundur Rómaborgar, og sem þar hafði fyrstur manna lagt grundvöll að einveldinu, og Rómúlus hét hinn síðasti *keisari* í hinu vestlæga Rómaveldi. Ódoacer skipti löndum meðal hermanna sinna, og stýrði Ítalíu á sama hátt sem konungar Vestgota, Búrgunda o. fl. stýrðu hinum öðrum skattlöndum. Hinar síðustu leifar hins vestrómverska ríkis voru þannig komnar í hendur Germana þjóðum, og menn hafa því alment látið fornaldarsöguna enda árið 476 e. Kr. Hið austlæga ríki stóð enn nærfelt um 1000 ár, og var kallað rómverskt, þó að það væri í raun rætttri grískt og austurlenzkt.

Þegar lítið er á ástandið eins og það var við endalok fornaldarinnar, þá er það eigi glæsilegt: hin fagra lönd við Miðjarðarhafið voru orðin þunnskipuð af mönnum; margar borgir lágu í rústum; akrar í órækt, iðnaður horflinn. En nýjar og hraustar kynslóðir voru komnar að norðan og saman við hina fornu og úllífuðu suðurheimsbúa. Mannfólkið þurfti þess við að yngjast upp að nýju, og sú æskutið þess er *Miðöldin*.

Ríkisár Bómverjakeisara.

Ágústus	ríkti frá 30 f. Kr. til 14 e. Kr.
Tíberíus	— — 14 e. Kr. — 37 — —
Calígúla	— — 37 — — 41 — —
Claudíus	— — 41 — — 54 — —
Neró	— — 54 — — 68 — —
Galba	— — 68 — — 69 — —
Othó	— — 69 — — 69 — —
Vítellíus	— — 69 — — 69 — —
Vespasianus	— — 69 — — 79 — —
Títus	— — 79 — — 81 — —
Dómizíanus	— — 81 — — 96 — —
Nerva	— — 96 — — 98 — —
Trajanus	— — 98 — — 117 — —
Hadríanus	— — 117 — — 138 — —
Antónínus Píus	— — 138 — — 161 — —
Markús Aurelíus (L. Verus 161-169)	— — 161 — — 180 — —
Commódus	— — 180 — — 192 — —
Helvíus Pertínax	— — 192 — — 193 — —
Didíus Júlíanus	— — 193 — — 193 — —
Septímíus Severus	— — 193 — — 211 — —
Caracalla (Geta 211—212)	— — 211 — — 217 — —
Macríus	— — 217 — — 218 — —
Heliógabalus	— — 218 — — 222 — —
Alexander Severus	— — 222 — — 235 — —
Maxímíus hinn þrakverski	— — 235 — — 238 — —
Gordíanus þriðji	— — 238 — — 244 — —
Filíppus af Arabíu	— — 244 — — 249 — —
Decíus	— — 249 — — 251 — —
Gallus	— — 251 — — 253 — —
Valeríanus	— — 253 — — 260 — —
Gallíenus	— — 260 — — 268 — —
Claudíus annar	— — 268 — — 270 — —
Aurelíanus	— — 270 — — 275 — —
Tacíus	— — 275 — — 276 — —

Próbus	ríkti frá 276 e. Kr. til 282 e. Kr.			
Carus	— — 282 — — —	283 — —		
Carinus (Númeríanus 283—284)	— — 283 — — —	285 — —		
Díóclezíanus (Maxímíanus)	— — 285 — — —	305 — —		
Constanzíus Chlorus (Galeríus 305 — 311)	— — 305 — — —	306 — —		
Constantínus mikli (Severus 306 — 307)	— — 306 — — —	337 — —		
(Maxenzíus 306—312).				
(Maxímíanus Daza 311—313).				
(Licíníus 307—324).				
Constanz	— — 337 — — —	350 — —		
Constanzíus	— — 350 — — —	361 — —		
Júlianús Apostata	— — 361 — — —	363 — —		
Jóvíanus	— — 363 — — —	364 — —		
Valentiníanus fyrsti	— — 364 — — —	375 — —		
Grazíanus	— — 375 — — —	383 — —		
Valentiníanus annar	— — 383 — — —	392 — —		
Eugeníus	— — 392 — — —	394 — —		
Theódósíus mikli	— — 394 — — —	395 — —		
Hónóríus	— — 395 — — —	423 — —		
(Jóhannes 423—425).				
Valentiníanus þriðji (Placidía)	— — 425 — — —	455 — —		
Petróníus Máxímus	— — 455 — — —	455 — —		
Avítus	— — 455 — — —	456 — —		
Majoríanus	— — 456 — — —	461 — —		
Libíus Severus (Ricimer)	— — 461 — — —	465 — —		
Anþemíus	— — 467 — — —	472 — —		
Olybríus	— — 472 — — —	472 — —		
Glýceríus	— — 472 — — —	474 — —		
Júlíus Nepos	— — 474 — — —	475 — —		
Rómúlus Ágústúlus	— — 475 — — —	476 — —		

1864.

